

2 | 2021

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 119 / Založen 1895

2|2021

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 119 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

PEŠEK Jiří
Jan Křen. Sedm desetiletí na cestách soudobých dějin 271
(*Jan Křen. Seven Decades on the Paths of Contemporary History*)

LUKIN Pavel V.
Magna contumelia v Benátkách a „novgorodská revoluce“ roku 1136: 328
dvě epizody politického boje a jejich reflexe v pramenech
(*The Venetian Magna Contumelia and the „Novgorodian Revolution“ of 1136: Two Episodes of Political Struggle in Source Accounts*)

SMÍŠEK Rostislav
Leopold I. a Markéta Tereza Španělská v alegorické řeči příležitostné 353
poezie k jejich sňatku roku 1666
(*Leopold I and Margaret Theresa of Spain in the Allegorical Speech of the Occasional Poetry on their Marriage in 1666*)

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní článek

BOJDA Martin
Isaak Iselin: Gesammelte Schriften. 2014–2018 387
(*Isaak Iselin: Gesammelte Schriften. 2014–2018*)

ŠTAIF Jiří
Wáclav Władiwoj Tomek 394
(*Wáclav Władiwoj Tomek*)

Recenze

- Florin CURTA
Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300) 405
(*Martin Wihoda*)
- János M. BAK – Pavlína RYCHTEROVÁ
Cosmas of Prague. The Chronicle of the Czechs 408
(*Peter Bučko*)
- Joachim von FIORE
Expositio super Apocalypsim et opuscula adiacentia. Teil 1 414
(*František Šmahel*)
- František GRAUS
Mor, flagelanti a vraždění Židů. 14. století jako období krize 415
(*František Šmahel*)
- Marek BUDAJ – Luboš POLANSKÝ
Uherské středověké dukáty ze sbírky Národního muzea.
Zlaté ražby od Karla I. Roberta z Anjou po Jana I. Zápoleského (1325–1540) 419
(*Robert Šimůnek*)
- Eva CHODĚJOVSKÁ a kol.
Krajina v rukou barokního člověka. Lidé a krajina v 16.–18. století
na východě Čech 420
(*Michal Vokurka*)
- Karel STANĚK – Michal WANNER
Císařský orel a vábení Orientu. Zámořská obchodní expanze habsburské
monarchie (1715–1789) 424
(*Rudolf Maník*)
- Christopher Alan BAYLY
Zrod moderního světa 1780–1914. Globální spojitosti a srovnání 427
(*Miroslav Šedivý*)

Marian HOCHÉL – Ondřej HANIČÁK – Jiří ŠÍL (ed.) – Romana ROŠOVÁ a kol. 1820 – Opavský kongres. Křižovatka evropské diplomacie (<i>Vojtěch Szajkó</i>)	431
Sebastian RAMISCH-PAUL Fremde Peripherie – Peripherie der Unsicherheit? Sicherheitsdiskurse über die tschechoslowakische Provinz Podkarpatská Rus (1918–1938) (<i>Jan Rychlík</i>)	434
Emil VORÁČEK a kol. V zájmu velmoci. Československo a Sovětský svaz 1918–1948 (<i>Jan Rychlík</i>)	439
Jaroslava HOFFMANNOVÁ Jaroslav Werstadt (1888–1970). O minulosti pro přítomnost (<i>Zdeněk Pousta</i>)	444
Eckart KRÖPLIN Operntheater in der DDR. Zwischen neuer Ästhetik und politischen Dogmen (<i>Martin Bojda</i>)	448
Martin NODL – Piotr WĘCOWSKI (edd.) Marxismus a medievistika: společné osudy? (<i>Vratislav Vaníček</i>)	453
<i>Zprávy o literatuře</i>	459
Z vědeckého života <i>Chronicle</i>	
HLAVÁČEK Ivan 200 let francouzské École Nationale des Chartes (1821–2021)	485

Nekrology

Jiří Sláma (23. 11. 1934 – 26. 12. 2020)
(Tomáš Klír)

495

Franz Machilek (9. 1. 1934 – 5. 4. 2021)
(Ivan Hlaváček)

498

Výtahy z českých časopisů a sborníků

504

STUDIE

Jan Křen.
Sedm desetiletí na cestách soudobých dějin

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: Jan Křen. Seven Decades on the Paths of Contemporary History

Mapping the development of the research of contemporary history in the Czech Republic is not possible without analyses of the opinion and research development of key personalities. Jan Křen (1930–2020), a prolific historian who established a new field, an active political intellectual and influential academic teacher, was one of the most important Czech historians from the 1960s to the second decade of the 21st century. Křen's development of his ideas, transformations of the thematization of the levels and aspects of the modern history of the Czech lands and every more distinctly also Central or all of Europe demonstrates the gradual general expansion of his research optics. The history of the Communist Party stood at the beginning, and from the 1960s they were replaced by Křen's books on the Czechoslovak western exile representation of 1938–1940 and his fundamental role in large syntheses about the resistance against the Nazis. In the 1970s and 1980s, when Křen was forced to work as a field worker for his political involvement in the Prague Spring, he wrote a fundamental work on the problems of Czech-German coexistence. After the 1989 revolution, in addition to a number of cultural and political activities, Křen

founded and led the interdisciplinary Institute of International Studies. At the same time, he devoted his research and literary capacity to the synthesis of Central European history from the end of the 18th to the beginning of the 21st centuries.

Keywords: Jan Křen – 20th century – History of Czech Historiography – Contemporary History – Prague Spring – Political Intellectual

Dějiny české historiografie druhé poloviny 20. století nejsou zatím polem příliš soustavně oraným. Disponujeme sice biografickými lexikony, některými cennými memoáry, řadou projektových i konferenčních sborníků¹ a specifickou příručkou v podstatě biografické povahy.² To jsou však většinou spíše zdroje poznání než díla, zpracovávající vývoj oboru soudobých dějin. Výjimku představuje Sommerova práce o stranické historiografii let 1950–1970.³ Onu bezbřehou měkkost zmíněného historiografického terénu jsem si uvědomil, když jsem začal koncipovat příspěvek o před rokem zesnulém Janu Křenovi, jedné z nejvýznamnějších, možná lze říci „směrodatných“ osobností, které od 50. let až do druhé dekády našeho století spoluutvářely podobu výzkumu a výkladu českých, středoevropských a evropských dějin nejprve meziválečného, posléze válečného Československa, protinacistického odboje, česko-německého soužití a posléze široce kontextualizovaných moderních a soudobých dějin střední Evropy.

Problémem, který mi ještě dramaticky zkomplikoval práci nad tímto pod rukama rostoucím tématem, se stala covidová pandemie, od jara 2020 opakovaně blokující přístup ke knihovnám, archivům, akademickým pracovištím, kde by bylo možno pátrat po pramenech k namnoze dramatickému životu a rozsáhlému dílu tohoto drobného, nesmírně výkonného a – tak, jak jsem ho poznal od konce roku 1989 – mimořádně laskavého člověka. Problémem ovšem bude i v budoucnosti skutečnost, že se celá řada písemných pozůstalostí mnohých institucí a organizací 50. a 60. let dochovala jen v nevelkých zlomcích nebo se nedochovala vůbec.

1 Jistý pokus o přehled české produkce k soudobým dějinám jsem před časem podal ve studii: Jiří PEŠEK, *Soudobé dějiny v Česku jako problém. Poznámky k článku Martina Schulzeho Wessela „Soudobé dějepisectví v Česku: Instituce, metody, debaty“*, in: Martin Schulze Wessel a kol., *České soudobé dějiny v diskusi*, Praha 2011, s. 32–52.

2 Vedle lexikálních příruček, které budu citovat níže, jde především o knihu: Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, která je však spíše komentovaným přehledem zúčastněných osob a výběrovou bibliografií než analytickým a koncepčním dílem.

3 Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011.

S údivem jsem pak také zjistil, že o řadě protagonistů výzkumu a zpracování soudobých dějin, resp. historického a historicko-politického života jmenované doby chybí v dostupné literatuře být i jen základní stopy. Předkládaný text tak přes ochotnou podporu mého úsilí (nejen) ze strany řady archivářek a archivářů není portrétem, nýbrž pouhou orientační skicou Křenovy osobnosti.⁴ Byla „nakreslena“ především na bázi dostupné literatury.⁵

Studie si klade za cíl především upozornit na ohromnou dynamiku Křenovy osobnosti a vývoje jeho názorů na procesy českých a evropských dějin, na šíři a mnohohrstevnatost jeho aktivit, ale také na drastické (v důsledku policejních represí a politického pronásledování za „normalizace“) dopady pracovních diskontinuit na jeho dílo a na nutnosti opakovaných reorientací badatelského zájmu. Obé, tedy rychlost proměn historiografie zejména 60. let i ničivé konsekvence následných diskontinuit, je jev obecnější, týkající se řady osobností Křenovy generace. Právě on ale jako málokdo jiný dokázal bojovat s limitujícími faktory výzkumu epochy „ještě žhavé“ a především unikátně překročil český horizont směrem k evropskému vnímání příběhu „českých zemí“.

* * *

Profesor Jan Křen (22. 8. 1930 – 7. 4. 2020) se stal jednou z prvních obětí covidové epidemie, která roku 2020 zasáhla Českou republiku. Odešel v něm mezinárodně vysoce uznávaný, takřka do poslední chvíle nesmírně produktivní a rozsáhlou obcí svých žáků milovaný učitel, velká osobnost českého, v 60. letech i politického, po roce 1989 kulturně diplomatického a obecněji intelektuálního života.⁶ Byl historikem, kterého s respektem a přátelským zájmem akceptovali v zahraničí a který zároveň dokázal pohlížet na české dějiny v evropském nadhledu. Snad při tom zúročoval množství – nejednou velmi tvrdě zaplacených – životních zkušeností. Byl osobností, kterou ani v posmrtném ohlédnutí nelze redukovat na „pouhé“ vědecké

4 Chtěl bych poděkovat především Veronice Knotkové a Haně Svatošové z Archivu hlavního města Prahy a Marku Ďurčanskému z Archivu Univerzity Karlovy.

5 Vedle již zmíněné knihy Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepiscectví* mi bylo podstatným zdrojem informací i inspirací pro porozumění mj. právě historiografii 50. a 60. let také monumentální dílo: Josef PETRÁŇ – Lydie PETRÁŇOVÁ, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015.

6 Klíčové vědecké nekrology: Jindřich DEJMEK, *Prof. PhDr. Jan Křen, DrSc. (22. srpna 1930 – 7. dubna 2020)*, *Moderní dějiny* 28, 2020, s. 315–322; Oldřich TŮMA, *Nedožitě devadesátiny profesora Jana Křena*, *Soudobé dějiny* 27, 2020, s. 415–419.

dílo. Křen byl po celý svůj dospělý život „*homo politicus*“, samozřejmě ve velmi různých historických mutacích tohoto pojmu. Měl jsem čtvrt století privilegium nejprve takřka každodenních pracovních a poté častých ryze přátelských kontaktů s panem profesorem. Při cestách na zasedání Česko-německé komise historiků i při početných „kolokviích“ u něj doma se často rozpovídal o minulosti – o lidech (nejen, ale zejména o historících), o knihách, situacích, zážitcích. Nebylo možné ani vhodné nahrávat tato jeho vyprávění. Přesto jsou tato, jen zapamatovaná, vyprávění součástí mého obrazu Křenova života a díla. Zatím jsem ho vnímal především s těžištěm na jeho klíčových pozdních publikacích,⁷ mám však za to, že rozsáhlá Křenova historiografická práce má svým způsobem pevnou a logickou vnitřní linii, kterou lze identifikovat v souřadnicích, propojujících badatelský, politický, organizační a učitelský rozměr jeho působení.

Mládí

Jan Křen se narodil roku 1930 v rodině malého čalouníka Václava Křena, pocházejícího ze žižkovské zednické rodiny.⁸ Hospodářská krize třicátých let zřejmě tvrdě zasáhla jeho samostatnou dílnu, takže se i s manželkou Marií a synkem musel nastěhovat do karlínského bytu své matky a od konce 30. let, kdy se krátce pokoušel o novou samostatnou existenci ve Strašnicích, pracovat již jen jako čalounický dělník u firmy Macháč (později DRUČA). Rozvzpomenu-li se na vyprávění pana prof. Křena, tak si jeho otec přivydělával i jako krejčí. V malém a lidmi přeplněném bytě (v roce 1944 rodičům přibyla ještě dcerka) na Královské, dnes Sokolovské třídě čp. 37, jen pár kroků od okraje Nového Města pražského, jistě nepanoval blahobyt,⁹ ale zájem

7 Jiří PEŠEK – Oldřich TUMA, *O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám*, in: Jiří Pešek – Oldřich Tuma (ed.), *O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám*, Ústí nad Labem 2001, s. 7–10; Jiří PEŠEK, *Jan Křen po pětasedmdesáté*, in: Kristina Kaiserová – Jiří Pešek (edd.), *Viribus unitis – nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám*, Ústí nad Labem 2005, s. 7–13; Jiří PEŠEK, *O autorovi*, in: Jan Křen, *Historik v pohybu*, Praha 2013, s. 412–416.

8 Srovnej: Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), fond Magistrát hl. m. Prahy I., Referát IV. popisní, Soupis pražských domovských příslušníků 1911–1949, č. kart. 424, 425.

9 AMP, Odbor cenový a zásobovací, Evidence přidělů 1943–1945, Praha X – Karlín, čp. 37, č. kart. 363. Válečná přidělová karta Odboru cen a zásobování, vystavená roku 1943 a vedená do konce války, uvádí v domě čp. 37 v bytě 47 vedle Václava Křena (ročník 1901) a jeho ženy Marie (ročník 1906) Jana Křena (ročník 1930), jeho babičku Marii Křenovou (ročník 1871) a konečně připsanou Hanu Křenovu, narozenou roku 1944. Děkuji pracovníci AMP Haně Svatošové za neocenitelnou pomoc při této rešerši konskripčních a soupisových materiálů.

o kulturu tu byl přesto značný: Jan Křen ovšem připomínal rozdíly ve čtenářských zálibách svých a otcových. Zatímco syna poutal příběh a přeskakoval v knihách zdlouhavá líčení krajin, vesnic, zařízení domácností nebo oblečení postav, otec právě tyto popisy miloval... I když doma nebylo nazbyt, rodina přesto na počátku války poslala syna Jana na gymnázium.

Ona životní zakotvenost v tehdy „proletářském“ Karlíně vedle viaduktu a denní pendlování mezi nejstarším pražským předměstím a gymnazijní budovou nejprve proti Olšanskému hřbitovu na Lobkovicově náměstí a později na rohu novoměstského Petrského náměstí se Janu Křenovi promítala do dvou – podstatných – vzpomínek z konce války. Jednak vyprávěl, jak se němečtí vojáci v karlínských kasárnách za Pražského povstání prohlásili za Rakušany, na fortně kupovali od českých sousedů chleba za patrony do pušek a 7. května spořádaně a v útvaru odpochovali někam směrem na jih. Ta druhá, děsivější, a v rozhovorech s Janem Křenem občas se vracející, vzpomínka se týkala Masarykova nádraží, kam se 9. května patnáctiletý Křen dostal cestou na obhlídku Prahy. Ještě tam viděl hromadu třiapadesáti těl mužů, které SS 8. května po dobytí nádraží před postřelením ještě mučili.

V červnu 1949 Jan Křen odmaturoval na reálném gymnáziu v Truhlářské ulici.¹⁰ Následně se rozhodl ke studiu novinářství na VŠPS (Vysoká škola politická a sociální), resp. na VŠPHV (Vysoká škola politických a hospodářských věd), v níž se dosavadní – velmi otevřená, krátce po válce založená VŠPS konvertovala (dílem v ní „doznívala“) právě v roce 1949/50.¹¹

VŠPHV

Je nepochybné, že VŠPHV byla učilištěm velmi ideologickým.¹² Je však také nutno připomenout, že po roce 1948 se i tradiční filozofická fakulta UK „revolučně“

10 Srovnej: AMP, Reálné gymnázium Praha II. Truhlářská ulice, Hlavní protokol o závěrečných zkouškách. „Dospělost 1946–1950“ se zápisem o složení maturity Janem Křenem 15. června 1949.

11 Veronika KNOTKOVÁ, *Vysoká škola politická a sociální v Praze, 1945–1949 (1952)*, Pražský sborník historický 43, 2015, s. 363–380, kde je i charakteristika zatím nezpracovaného torza fondu VŠPS: AMP, fond Vysoká škola politických a hospodářských věd (provizorní uložení písemností v kartonech). Srovnej karton 49: stipendijní spis Jana Křena, Nacionále I. ročník 1949/1950, karton 3: zápis o souborné zkoušce Jana Křena z historie, 1951. Děkuji dr. Knotkové za laskavou rešerši k Janu Křenovi.

12 Markéta DEVÁTÁ, *Vysoká škola politických a hospodářských věd jako nástroj indoktrinace marxisticko-leninského světového názoru*, in: Bohumil Jiroušek a kol., *Proměny a diskursu české marxistické historiografie*, České Budějovice 2008, s. 193–204, končí na s. 204 text konstatováním,

proměnila, resp. po několik let průběžně proměňovala bezmála do základů. Fakulta společenských věd VŠPHV se jí stala konkurentkou:¹³ Nešlo jen o odklonění masy mladých lidí od buržoazní minulosti poznamenané univerzity (vedle tvrdých čístek režim v poúnorové dekádě cíleně zredukoval počet studentů UK z 20 000 na třetinu),¹⁴ ale také o svým způsobem konkurenční prostor pro etablování nové garnitury nastupujících učitelských osobností, které se v této chvíli nadšeně identifikovaly s komunistickým režimem. Někteří z příštích velikánů oboru (příkladně František Graus a Josef Polišenský) ovšem učili na obou fakultách současně.

Na VŠPHV tak nebyly v oboru historie vyučovány pouze soudobé dějiny, ale – přinejmenším do další proměny školy v roce 1953 ve Vysokou školu stranickou – tu učila mladá generace výrazných historiků i starších dějin (mezi nimi i několik čerstvých absolventů VŠPHV/VŠS), z nichž celou řadu si jinak automaticky vztahujeme k modernizaci české historiografie okolo poloviny 60. let.¹⁵ Některé další z nich ovšem spojujeme spíše s temnou epochou následující. Na VŠPHV tito lidé mladé – komunisticky nadšené – studentské generaci představili dějiny jako sled krizí (antického otrokářství, feudalismu) a revolucí. Jan Křen tu tak poslouchal antické dějiny v podání Pavla Olivy a Jana Pečírky, český i evropský středověk tu přednášeli Josef Macek, František Graus a František Kavka (ovšem také Marie Husová), novověk Josef Polišenský spolu s Františkem Jílkem, dějiny francouzských revolucí Koloman Gajan s Květou Mejdřickou. O dějinách venkova na přechodu od feudalismu ke kapitalismu vyučoval Josef Kočí, dějiny SSSR tu mladé generaci (mezi studenty oněch let nalezneme mj. Tomana Broda, Zdeňka Kárníka, Jiřího Kořalku, Jana Měchýře či Viléma Prečana) zprostředkoval ani ne třicetiletý badatel o české politice a hospodářství 19. století Jaroslav Purš.

že VŠPHV úspěšně „vychovala první generaci marxistických odborníků a vědců, která dosud výrazným způsobem ovlivňuje veřejné a vědecké dění“. K VŠPHV obecněji srovnej: TÁŽ, *Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949–1953)*, in: Antonín Kostlán (ed.), *Semináře a studie k dějinám vědy*, Praha 2009 (Práce z dějin vědy 21), s. 421–455; Markéta DEVÁTA – Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949–1953) počátky marxistického vysokého školství*, in: Antonín Kostlán (ed.), *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*, Práce z dějin vědy sv. 23, Praha 2010, s. 159–212.

13 Srovnej J. PETRÁŇ – L. PETRÁŇOVÁ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 187–189.

14 Srovnej: Zdeněk POUSTA, *Univerzita Karlova v letech 1947–1953*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousta (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, 1918–1990, Praha 1998, s. 263–305 a Příloha 3. Počty učitelů a studentů, struktura studentstva v letech 1918–1990, s. 620n.

15 AMP, fond Vysoká škola politických a hospodářských věd, karton 8: seznam profesorů VŠPHV v prvním roce školy [1949].

Jan Křen ukončil VŠPHV roku 1953 a (snad v rámci systému umístěnek)¹⁶ zůstal na škole, proměněné v ryzí učiliště ÚV KSČ jako asistent a doktorand.¹⁷ Působit tu začal v době, kdy většina dosavadního sboru přednášejících na Fakultě společenských věd přešla buď na Filozoficko-historickou fakultu UK, nebo se stala zakladatelskou generací Vysoké školy ekonomické, která se vyčlenila z dosavadní VŠPHV. Je nepochybné, že mladý asistent sdílel ideologické nadšení svých spolužáků, resp. mnoha vrstevníků z tehdy Filozoficko-historické fakulty UK, nicméně vystříhal se toho, aby se v epoše plného stalinismu vybavil – posléze negativní, celoživotně zatěžující – autorskou proslulostí hodnou žáků semináře prof. Oldřicha Říhy.¹⁸ Publikovat začal až roku 1956, zřejmě na základě rozpracované disertace, zaměřené na politický, sociální a hospodářský vývoj meziválečného Československa. Tu obhájil až s velkým odstupem roku 1963.¹⁹

Vstup na pole historiografie soudobých dějin

První Křenovou publikací byla v roce 1956 v podstatě učebnicová brožura o Československu v „porevolučním“ období po I. světové válce – v letech 1921–1923.²⁰ Projdeme-li její seznam literatury a zejména poznámkový aparát, uvědomíme si, že autor ještě nemohl vycházet z pramenů: opřel se tedy o dobovou publicistiku, dělnický a stranický tisk a ovšem spisy stranické prominence: Lenina, Kopeckého, Švermy, Zápotockého. S odstupem nejčastěji pak citoval Klementa Gottwalda. Na útlu prvotinu navázal tehdy sedmadvacetiletý historik již rozsahem, bohatým využitím dobových statistik i odborným aparátem „opravdovou“, stylisticky

16 Tuto možnost uvádí: J. DEJMEK, *Prof. PhDr. Jan Křen*, s. 316.

17 K Vysoké škole politické ÚV KSČ srovnej: Peter DINUŠ, *Vysoká škola politická ÚV KSČ v letech 1953–1969*, in: Antonín Kostlán (ed.), *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*, *Práce z dějin vědy* sv. 23, Praha 2010, s. 213–249. P. Dinuš i V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 208 i jinde, nazývá toto učiliště Vysokou stranickou školou (VSS).

18 Jde o texty tehdy studentů Karla PICHLÍKA a Karla BARTOŠKA, *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v r. 1945*, *Tvorba* 20, 1951, s. 856–859, 886–889, 912–914, po několika publikačních mezifázích vydané knižně jako: *Američané v západních Čechách v roce 1945*, Praha 1953.

19 Srovnej: Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL a kol., *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 158. Novela zákona o vysokých školách od roku 1966 opět umožnila také složení – přechodně zrušených – rigoróz, takže Jan Křen dosáhl jak titulu PhDr., tak CSc.

20 V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 232n., připomíná, že „Křen zobrazil vývoj Československa na pozadí vývoje KSČ a periodizaci prvních let republiky... odvodil od revolučních perspektiv komunistického hnutí“.

dobře zvládnutou monografií o Československu ve dvacátých letech, tedy dobovou terminologií řečeno: „v období dočasné a relativní stabilizace kapitalismu“.²¹ Dnešní znalec problematiky pozitivně hodnotí odlišnost těchto prací, „pohybujících se v duchu tehdejších ideologických a konečkonců i cenzurně přísně vymezených mantinelů... oproti rokům rigidního stalinismu“.²² O rok později pak vyšla – opět v rozsahu a podobě svižně napsané výukové brožury – jedna z prvních českých prací k dramatu roku 1938, Křenova Mnichovská zrada.²³ V tomto pojednání ještě dominoval motiv Benešovy zrady republiky a jeho strachu z lidu, případně z pomoci SSSR.

Nejen Křenovy práce let 1956–1960 pojímaly „soudobé dějiny“ (tedy dějiny 20. století) v podstatě jako dějiny KSČ a dělnického hnutí, někdy (charakteristicky právě u Jana Křena) na horizontu „obecných“ dějin společnosti, jindy vyextrahované a ve vazbě na díla „klasiků“. Na druhé straně právě postupně se profesionalizující výzkum a metodické usazování prací na stranické téma v letech okolo roku 1960 sloužilo tehdejším třiceti až čtyřicetiletým autorům jako „cviště“ historiografické práce k zatím jen „ohmatávaným“ soudobým dějinám.

Je dobré si přitom uvědomit dvě skutečnosti: Za prvé archivní materiál z období po roce 1918 do teprve se usazující státní archivní sítě zatím nebyl většinou ani převzat, natož pak uspořádán a ve větší míře zpřístupněn, byť i prominentním badatelům. Zadruhé se pak nedostávalo aplikovatelných zahraničních příkladů pro historiografické uchopení této, dosud vlastně nedávné doby. Výzkum meziválečného období a II. světové války se v 60. letech v Evropě právě etabloval. Nebylo náhodou, že v sousední „imperialistické“ Spolkové republice se zásadní, politizovaný a internacionálně sledovaný ostrý spor – kontroverze o knihu Fritze Fischera – v 60. letech rozhořel o německé vině na vypuknutí I. světové války,²⁴

21 Jan KŘEN, *Československo v období odlivu poválečné revoluční vlny a upevňování panství buržoasie (1921–1923)*, Praha 1956, 82 s.; TÝŽ, *Československo v období dočasné a relativní stabilizace kapitalismu (1924–1929)*, Praha 1957, 259 s.

22 Srovnej: J. DEJMEK, *Prof. PhDr. Jan Křen*, s. 316.

23 Jan KŘEN, *Mnichovská zrada*, Praha 1958. Úvod a závěr publikace napsal Jan Fajkus. V témže roce Křen spolu s Jaroslavou Hájkovou také publikoval – v ediční řadě „Masově propagační literatura“ Státního zemědělského nakladatelství spis *Jak se žilo na vesnici*, Praha 1958. I zde se autoři pokusili využít dobových statistik, grafů a obrázků, ovšem k vyličení nedostatků meziválečného zemědělství v kontrastu s idylou současné kolektivizované vesnice. Pro úplnost připomeňme, že o něco později Křen věnoval badatelskou pozornost i prvorepublikovým „žlutáckým“, tedy zaměstnavateli organizovaným, nerevolučním odborům: Jan KŘEN, *K počátkům českých žlutých odborů*, Příspěvky k dějinám KSČ 9, 1959, s. 73–93; 10, 1960, s. 107–126.

24 Srovnej: Jiří PEŠEK, *Spor o knihu Fritze Fischera Der Griff nach der Weltmacht a jeho česká recepcce*, in: Týž, *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisců*, Praha 2014, s. 162–191.

odborné kontroverze se tedy zatím nevedly o výmarskou republiku, natož dokonce o nacistické Německo. Historiografická generace bratří Mommsenů, Hanse Lemberga, Hans-Ulricha Wehlera a dalších německých velikánů oboru poslední třetiny 20. století psala disertace a habilitace ještě převážně o „dlouhém“ 19. století a na dobu pozdější se svých učitelů bála i jen otázat.²⁵

Paradigmata historiografické práce pro 20. století bylo na počátku 60. let ještě potřeba ustavit. A také (v podstatě ve všech politických režimech, samozřejmě obtížněji v oněch autoritativních) probojovat. Velmi jasně to dokládá příběh psaní, obhajování a upravování učebnice dějin KSČ,²⁶ vznikající jako úkol zadaný z ÚV KSČ roku 1959 mladému týmu, vedenému zkušeným, stranickými šarvátkami zoceleným, jistým inovacím otevřeným stranickým koryfejem (německo-židovským „kosmopolitou“) Pavlem Reimanem.²⁷ Jan Křen tu dostal za úkol napsat kapitolu o okupaci a II. světové válce.²⁸ Problémovými body tu byl jednak pakt Ribbentrop – Molotov 1939, dále v podstatě pronacistická politika KSČ v letech 1939–1941 a samozřejmě Pražské povstání. Křenův text nedošel schválení již v autorském kolektivu (byly zjištěny „nedostatky v hodnocení politiky strany“), kritiky se i po přepracování dočkal také ze schvalovací komise sekretariátu ÚV KSČ. Její těžiště cenzurního zájmu ovšem leželo v historicky bližších dobách, takže sedmisetstránková kniha nakonec slavně vyšla k partajnímu výročí roku 1961.²⁹ Hlavními aktéry narace díla, vytištěného ve 150 000 exemplářích, byly „strana“ a „lid“.

25 Srovnej: Konrad H. JARAUSCH – Rüdiger HOHLS (ed.), *Versäumte Fragen. Deutsche Historiker im Schatten des Nationalsozialismus*, München 2000.

26 Abychom dokázali docenit dobový význam syntézy partajních dějin pro obor historiografie, je třeba se podívat na její předobraz, v ruském originále roku 1937 vydaný a Stalinovi připisovaný tzv. Stručný kurz dějin VKS(b): *Dějiny VKS(b), Všesvazové komunistické strany bolševiků*, Praha 1951. František Kavka, později významný český historik středověku, ho tehdy adoroval slovy: „Je vynikajícím vzorem konkrétní historické práce, na němž se historikové budou dlouho učit principu stranickosti ve výkladu historických událostí.“ Srovnej: František KAVKA, *J. V. Stalin a historická věda*, ČsČH 1, 1953, s. 133–149, zde s. 149. Nyní vznikala návazná československá práce s obdobným určením.

27 Srovnej: V. SOMMER, *Angažované dějepiscectví*, kapitola „Vznik paradigmatu stranických dějin a vytváření podmínek pro jeho budoucí kritiku“, zde s. 201–228. Reiman se k 5. 12. 1961 stal ředitelem Ústavu dějin KSČ.

28 Tamtéž, s. 208–210.

29 Pavel REIMAN a kol., *Dějiny Komunistické strany Československa*, Praha 1961.

Dějiny protinacistického odboje

To už se ale Křen, záhy vedoucí katedry dějin ČSSR a KSČ na VŠP,³⁰ ponořil do široce pojímaných dějin odboje.³¹ Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje (jeho názvy se různí)³² vznikl z rozhodnutí vedení KSČ k 20. červenci 1960. Sešla se v něm velmi pestrá společnost historiků různých ideologických směrů (Jan Křen, ale i Václav Král) s různou mírou osobní badatelské a stranicko-funkcionářské substance.³³ Prvním úkolem výboru byla příprava české účasti na II. mezinárodním kongresu o „Historii hnutí odporu a Spojencích“ v Miláně roku 1961.³⁴ Dobře připravené vystoupení československé delegace, vedené Janem Křenem,³⁵ mělo na kongresu úspěch.³⁶ (Pro českou odbornou veřejnost o něm referovali Karel Kaplan, Jan Křen a Karel Bartošek.) Ten se odrazil v návrhu uspořádat další mezinárodní kongres cyklu dějin evropského odboje v Praze: Nakonec se v září 1963 sešlo 500 historiků, z toho polovina zahraničních, v Karlových Varech. Úspěch tohoto vědeckého velkopodniku byl jednoznačný. Již

30 Srovnej: P. DINUŠ, *Vysoká škola politická*, s. 246.

31 Bývalo tradováno, že Křen již před odchodem z VŠP učil i na FF UK. V Seznamu osob University Karlovy, Praha 1967, s. 327n., tedy mezi učiteli katedry československých dějin, ale ani na jiném pracovišti však Jan Křen není uveden a v seznamech přednášek nefigurují kursy, vypsané jeho jménem.

32 Srovnej: V. SOMMER, *Angažované dějepiscectví*, s. 281–294; Miloslav MOULIS, *Výbor pro dějiny národně osvobozenického boje*, in: Zdeněk Pousta – Pavel Seifert – Jiří Pešek (ed.), *Occursus – Setkání – Begegnung. Sborník ku počtě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena*, Praha 1995, s. 20–27. Moulis tu na s. 20 připomíná: „Pamětníci vzpomínají, že první velká zásadní diskuse se konala na chatě J. Křena na Sázavě v roce 1962... Závěr byl tento: přikročit k sepsání podrobných dějin čs. odboje za druhé světové války, na němž by se podíleli všichni čs. historici s širokým okruhem regionálních pracovníků.“

33 M. MOULIS, *Výbor*, s. 21, připomíná, že již v té chvíli došlo ke konfliktu skupiny kolem Jana Křena a Jiřího Doležala s konkurenčním konceptem Václava Krále, který byl zamítnut. „Od té doby vzniklo napětí a stále se stupňující závist, která nakonec přerostla v nenávist V. Krále proti mladé frontě historiků, odboje.“

34 V. SOMMER, *Angažované dějepiscectví*, s. 283.

35 M. MOULIS, *Výbor*, s. 21.

36 V tomto kontextu je třeba zaznamenat výběrovou cizojazyčnou edici: *Bojující Československo. Dokumenty o odboji československého lidu v letech 1938–1945*, kterou Jan Křen připravil společně s Jiřím Doležalem. Knížka o 155 stranách a dvaceti listech fotodokumentace a map vyšla v roce 1961 italsky a francouzsky. V zahraničních knihovnách však není dohledatelná. Většího ohlasu došlo o tři roky později vydání německé a anglické verze: Jiří DOLEŽAL – Jan KŘEN, *Die kämpfende Tschechoslowakei. Dokumente über die Widerstandsbewegung des tschechoslowakischen Volkes in den Jahren 1938–1945*, Prag 1964; TITÍŽ, *Czechoslovakia's fight. Documents on the resistance movement of the Czechoslovak people 1938–1945*, Prague 1964.

předtím se od konceptu příprav příštího kongresu odvinul i projekt rozsáhlé syntézy o dějinách okupace Československa a o odboji, zajišťovaný výše zmíněným výborem.

Badatelský projekt „Trilogie dějin odboje“, pro nějž měli být klíčoví autoři uvolnění z jejich ostatních povinností, byl velkorysý: Cílem bylo vydat syntézu nové historiografie o československé společnosti doby okupace a války. Jako významný „závdavek“ dostal autorský tým, jehož jádro tvořila pětice čerstvých třicátníků (Jan Křen, Antonín Benčík, Václav Kural, Jiří Doležal a Karel Bartošek) povolení ke studiu „důležitých archivních fondů k dějinám okupace a odboje z archivu ÚV KSČ, Archivu ministerstva vnitra, studijního ústavu ministerstva vnitra, Archivu kanceláře prezidenta republiky, Archivu ministerstva spravedlnosti, Archivu ministerstva zahraničí, Archivu ministerstva národní obrany a generálního štábu, Spisovny ministerstva dopravy a archivu ministerstva financí“.³⁷ Uvědomíme-li si, že šlo o přístup k materiálům, starým mnohdy méně než 20 let, doceníme teprve, jaké privilegium se tehdy dostalo mladým autorům. Očekávalo se od nich napsání syntézy, která by historicky legitimovala poválečný vývoj.

Ovšem očekávání přišlo v okamžiku, kdy mladí – strániční – badatelé vstoupili do epochy nejen pochybování o historických konceptech, definovaných stranou a nepřímou, tedy v generální linii, Moskvou, nýbrž již také jejich kritického přezkoumávání, boření a nahrazování vlastními, o pramenný výzkum opřenými názory. Léta 1962–1964 byla celospolečensky historickým „okamžikem“ tohoto obratu (připomeňme jen, že koncem roku 1962 musel být XII. sjezdem KSČ „odpískán“ zkrachovavší 3. pětiletý plán).

Někdy je milníkem paradigmatického obratu velké dílo nebo zásadní objev, někdy kupodivu – recenze: Jan Křen se ve vzpomínání opakovaně vracel ke konfliktu z roku 1962, kdy trpělivost mladých badatelů přetekla v konfrontaci s publikačními produkty Čestmíra Amorta. To byl „historik“ s problematickou protektorátní minulostí, kterou kompenzoval stranickou horlivostí, vztahy se sovětskou ambasadou a později i opakovaným deklarováním sebe sama jako spolupracovníka KGB. V pokročilých 50. letech byl tento pracovník Ústavu dějin evropských socialistických zemí ČSAV oficiálně etablovaným odborníkem na domácí odboj. Pramenná základna jeho prací byla však více než pochybná, existovalo odůvodněné podezření, že část pramenů, z nichž čerpá, sám generoval nebo dopsal... Dílo o partyzánech na Podbrdsku vyběsnil (a dodatečnými zápisy,

37 V. SOMMER, *Angažované dějepiscectví*, s. 284.

jeho rukou doplněnými do vesnických kronik, podepřel) takřka v plném rozsahu.³⁸ Ale mladí badatelé, právě vstupující na cestu kritické historiografie se mocného soudruha obávali. A tak se jich tehdy k sepsání analytické, ostře kritické recenze pro stranický časopis *Nová mysl* spojilo celkem devět!³⁹

Konflikt tím neskončil, pouze začal: Mladí kritici nakonec v červnu 1964 v otevřeném střetu, kdy v popředí stál Jan Křen,⁴⁰ dosáhli Amortova vyloučení z Výboru pro dějiny protifašistického odboje. Závažné je, že se tento konflikt netýkal jen Amorta, ale i podstatně významnějšího exponenta Moskvy v českém dějepisectví (a také zdatného manipulátora prameny): Václava Krále. Ten v polovině roku 1963 opustil Výbor pro dějiny protifašistického odboje, stal se otevřeným protivníkem reformního proudu dějepisectví současnosti a Křenovým osobním nepřitelem.⁴¹

Barnabitská komise

Druhým klíčovým „momentem obratu“ byla pro Křena práce v tzv. barnabitské rehabilitační komisi. Ta byla konstituována pod tlakem vedení KSS a měla v návaznosti na výsledky práce tzv. Kolderovy komise, která přešetřila procesy první poloviny 50. let s komunistickými představiteli a doporučila přinejmenším dílčí rehabilitaci asi 400 tehdy odsouzených stranických funkcionářů, věnovat pozornost tzv. slovenským nacionalistům. Tím byli míněni slovenští komunističtí funkcionáři, zatčení v padesátých letech pro údajný separatismus.⁴² Nejznámějším představitelem této skupiny byl Gustáv Husák.

38 Čestmír AMORT, *Partyzáni na Podbrdsku. K historii národně osvobozeneckého boje českého lidu v letech 1939–1945*, Praha 1958.

39 Karel BARTOŠEK – Antonín BENČÍK – Jiří DOLEŽAL – Oldřich JANEČEK – Jan KŘEN – Václav KURAL – Jan PAULÍK – Bohumil PEKÁREK – Jan TESAR, *Kudy vede a nevede historikova cesta (K metodě práce soudruha Č. Amorta)*, *Nová mysl*, 1962, s. 871–878.

40 V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 290n.

41 Je svým způsobem tragické, že o tomto vysoce výkonném/destruktivním moskevském exponentu na poli české historiografie 50.–80. let dosud neexistuje kritická práce. Příspěvek: Roman ŠPERNÁK, *Se soudružským pozdravem zůstávám dál. Rok 1968 v životě a díle Václava Krále*, in: B. Jiroušek a kol., *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, s. 403–411, jen stručně reprodukuje vybrané materiály jeho pozůstalosti v Archivu Národního muzea.

42 Nejnověji srovnej: Jan RYCHLÍK, *Československo v období socialismu 1945–1989*, s. 176–183, zde zvl. s. 180. Srovnej též: Karel KAPLAN, *Antonín Novotný. Vzestup a pád „lidového“ aparátčíka*, Brno, 2011, s. 199–244; Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, Praha 2017, s. 317–351. Solidní analytický pohled na problematiku podala Hana GRISOVÁ, *„Barnabitská“ komise. Její činnost*

Třináctičlennou politickou komisi, nazývanou podle bývalého hradčanského kláštera barnabitek, kde pracovala, vedl předseda Slovenské národní rady a člen předsednictva ÚV KSČ Josef Lenárt.⁴³ Vlastní analytickou práci i sepsání rozsáhlé, v podstatě knižní zprávy měly zajistit pracovní skupiny komise, v nichž působila řada mladých historiků, z našeho pohledu pak především Jan Křen a Karel Kaplan. Úkolem komise bylo de facto historické zpracování „slovenského buržoazního nacionalismu“ v období od konce I. republiky přes okupaci a válku k „období národní a demokratické revoluce“ a poté až do roku 1954. Antonín Novotný, který usiloval o potvrzení tehdejších obvinění svých slovenských konkurentů, předal komisi mj. jinak nepřístupné archivní materiály ze své soukromé archivní sbírky.

Jan Křen na to počátkem druhého decennia našeho století vzpomínal: „Tyto dokumenty mají zvláštní historii: ve skutečnosti nepocházejí ze zmíněného archivu [Archiv Ústředního výboru KSČ – JP], nýbrž ze sekretariátu tehdejšího prvního tajemníka ÚV A. Novotného. Tam existovala zvláštní vysoce utajovaná kancelář, v níž byly uchovávány dokumenty ve stranickém žargonu nazývané kompra, totiž různé kompromitující politické a hlavně osobní materiály o celé řadě vedoucích stranických funkcionářů. Zlomyslné jazyky nazývaly tuto kancelář zkratkou OSS, což znamenalo oddělení stranické špíny. Jeden konvolut takových dokumentů předal A. Novotný rehabilitační komisi... Záměrem Novotného, který si rehabilitaci nepřál, bylo dotýcnými dokumenty ospravedlnit ona obvinění a doložit, že nejen luďáci, ale i mnozí další slovenští politici byli nacionalisty separatistického zaměření a někteří z nich měli mít i skvrny ve své minulosti. To se však ani těmito dokumenty prokázat nepodařilo...“⁴⁴

Jan Křen byl přidělen do pracovní skupiny, řízené vedoucím mezinárodního oddělení ÚV KSČ, generálem Bohuslavem Laštovíčkou. Jejím úkolem bylo zpracovat činnost na rehabilitaci navržených osob v „období národně osvobozenického boje“.⁴⁵ To se do velké míry krylo s Křenovým zadáním pro Trilogii

a výsledky, magisterská práce Univerzita Palackého v Olomouci [online], Olomouc 2011, <https://theses.cz/id/7ma90s/> (30. 03. 2021).

43 Jediným historikem s pozicí řádného člena byl v komisi medievista Josef Macek, ovšem coby člen ÚV KSČ.

44 Jan KŘEN, *Autorovo post scriptum*, in: Týž, *Historik v pohybu*, Praha 2013, s. 411. Michal REIMAN, *Rusko jako téma a realita doma a v Exilu. Vzpomínky na léta 1968–1990*, Praha 2008, s. 23, podotýká: „Výčítal jsem Kaplanovi (Karel to neodmítal), že se v barnabítkách stopilo mnohé z toho, co svědčilo v Husákův neprospěch. Jeho obhajoba proti Novotnému byla sice správná, ale vyšel z ní tak dobře omytý, že lidé i z nekonformního tábora ztratili přesnou představu, s kým mají tu čest.“

45 Srovnej: H. GRISOVÁ, „*Barnabitská komise*“, s. 69.

odboje i s jeho ostatními pracemi. Členové pracovní skupiny se v roce 1963 opakovaně – více či méně „pracovně“ – setkali s G. Husákem a konzultovali s ním svá zjištění. Husák, od rehabilitace vědecký pracovník bratislavského Ústavu státu a práva SAV, tehdy formuloval vlastní interpretaci slovenského vystoupení proti nacistům a psal svoji – v 60. letech velmi slavnou a vlivnou – knihu *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*.⁴⁶

Je více než logické, že souběžně s prací v komisi k témuž (jubilujícímu) tématu vznikající kolektivní dílo mladých pražských historiků *Dějinná křižovatka* profitovalo jak z Křenova působení v barnabitské komisi a tedy z přístupu k řadě dosud neznámých písemných pramenů, tak z intenzivní kooperace se slovenskými kolegy – včetně v té chvíli velmi liberálně se stylizujícího Husáka.⁴⁷ Vydání obou knih o slovenském povstaleckém létě 1944,⁴⁸ jeho zázemí i kontextech se roku 1964 stalo událostí, podstatně překračující obzor „pouhé“ historické obce.⁴⁹ Čtyřiatřicetiletý Jan Křen se v této době etabloval jako jeden z klíčových tvůrců jak „poststalinského paradigmatu stranických dějin“, tak zároveň i „výkladových schémat reformního dějepisceství“.⁵⁰

Reformní dějepisceství 60. let

Před mladou generací historiků soudobých, samozřejmě hlavně stranických dějin se v té chvíli otevřely otázky po konceptu poststalinského reformního dějepisceství. Podstatným příspěvkem do diskuse se v této chvíli (1963) stal text Jana Křena a Michala Reimana o předpokladech nových syntéz nejnovějších dějin.⁵¹ Byla to ostrá kritika stalinismu (mladá generace, včetně včerejších stalinistů,⁵² ho tou

46 Gustáv HUSÁK, *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1964.

47 V pracovní skupině s Křenem působil ještě slovenský žurnalista a historik Bohumil Graca, vedoucí Katedry dějin KSČ a československých dějin Ústrednej straníckej školy ÚV KSS, ředitel Ústavu dějin KSS.

48 Srovnej: V. SOMMER, *Angažované dějepisceství*, s. 389.

49 Ferdinand BEER – Antonín BENČÍK – Bohuslav GRACA – Jan KŘEN – Václav KURAL – Jaroslav ŠOLC, *Dějinná křižovatka. Slovenské národní povstání, předpoklady a výsledky*, Praha 1964.

50 Srovnej: V. SOMMER, *Angažované dějepisceství*, s. 311, 313.

51 Jan KŘEN – Michal REIMAN, *K syntéze našich novodobých dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1963, s. 208–226. K tomuto textu, který o rok později vyšel znovu v rámci rozsáhlejší knižní publikace, srovnej: V. SOMMER, *Angažované dějepisceství*, s. 337–340.

52 J. PETRÁŘ – L. PETRÁŘOVÁ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 188n.; V. SOMMER, *Angažované dějepisceství*, s. 335.

dobou již otevřeně nazývala „pavědou“) a „kultu osobnosti“ jako základní příčiny všech deformací dějepisectví. „Křen s Reimanem se pokusili formulovat nové pojetí studia nejnovějších dějin. Bylo založené na reflexi neúspěchu stalinské historiografie a usilovalo o dosažení stavu, kdy historická věda bude splňovat všechna vědecká kritéria a zároveň plnit společenské funkce.“⁵³ Mladí autoři našli východisko v kombinaci národního a revolučního faktoru a spatřovali v ní nejen československé specifikum, ale rovnou i osobité kořeny „československé cesty k socialismu“.⁵⁴

Tím nejpodstatnějším ovšem bylo, že Jan Křen nepatřil k osobám, které pouze teoretizovaly. Vlastně už s podstatným předstihem jak před zmíněným velkorysým otevřením mu exkluzivních československých archivů, tak před započítím právě zmíněných diskusí začal od samého počátku 60. let s oporou ve výzkumu odboje reálně produkovat práce, které měly vlastně už jen málo společného s dosavadním pohledem na československý odboj, na válečnou emigraci a zejména na roli Edvarda Beneše. Jeden z předních dnešních odborníků na tuto problematiku hovoří o tom, že bylo Křenovi „jako pedagogovi z prominentní VŠP svěřeno zmapování aktivit do té doby jen zatracované západní ‚politické‘ složky zahraničního odboje. A Křen tu již v roce 1963 (tj. ve svých třiatřiceti letech!) vydal první díl projektované vícesvazkové syntézy *Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*, v němž podrobně, věcně, nyní již na základě dokumentů tzv. Benešova archivu a s ním souvisejících sbírek, vylíčil celou počáteční genezi rodícího se ‚západního‘ odboje až do výbuchu druhé světové války. Kniha, vracející našemu dějepisectví také stránku literární, a brzy po ní vydaná monografie o slovenském národním povstání *Dějinná křížovatka* (1964), na níž se Křen rovněž podílel, se staly prvními pevnějšími základovými kameny na cestě ke skutečnému poznání československé historie v osudovém období 1938–1945.“⁵⁵ Vše nasvědčuje tomu, že Křen právě tuto práci mohl o rok později – na VŠP – obhájit jako habilitační. I to byl výraz podstatného posunu.⁵⁶ Dodejme, že se Jan Křen lvím dílem podílel i na knize týmu pro dějiny odboje klíčových autorů *Odboj a revoluce* (1965),⁵⁷ kterou

53 Tamtéž, s. 338.

54 Tamtéž, s. 340.

55 J. DEJMEK, *Prof. PhDr. Jan Křen*, s. 316.

56 J. PÁNEK – P. VOREL, *Lexikon*, s. 158.

57 Miloslav MOULIS, *Výbor pro dějiny národně osvobozenického boje*, in: Z. Pousta – P. Seifert – J. Pešek (ed.), *Occursus – Setkání – Begegnung*, s. 20–25, zde s. 24, k této knize připomíná, že „hlavním autorem byl Jan Křen. Napsal celý první díl *Poroba (1938–1941)* s řadou základních i objevených faktů a formulací a větší část druhého dílu *Světlo z východu (1941–1944)*. Z Křenova pera jsou i složité podkapitoly jako *Česká kolaborace*, *Reakce mas*, *Slovensko pod hitlerovskou nadvládou*, *Rozvoj a obtíže slovenského odboje*, *Německá otázka a odsun* atd.“

znalec dějin stranické historiografie, Vítězslav Sommer, označuje za „výchozí text pro definitivní syntetické zpracování v připravované Trilogii“.⁵⁸

Zásadní obrat v Křenově historiografickém (a zřejmě nejen dějepisném) myšlení pak dovršil rok 1965. Samozřejmě, nebyl v tom sám: Léta 1964–1965 jsou chvílí obratu pro celou řadu českých, kdysi (nebezpečně) planoucích marxistů v rámci historické vědy i daleko šíře mimo ni. Petr Čornej nedávno exemplárně připomněl zásadní obrat jednoho z největších věrozvěstů historické marxistické věrouky, Františka Grause, spadající právě do těchto let.⁵⁹ Polovina 60. let je také dobou zahájení celé řady podstatných historiografických diskusí napříč celým spektrem oboru. Politická brisance polemik na poli soudobých dějin byla ovšem s odstupem největší.

Je až zajímavé, jak málo pozornosti bylo dosud věnováno zázemí těchto změn. V říjnu 1964 byl moskevským vnitrostátním „pučem“ odstaven politický dobrodruh, stalinský vrah (roku 1956 nakrátko účelově přerozený v údajného reformátora) Nikita Chruščov, patron Antonína Novotného.⁶⁰ Na kremelský

58 V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 390. Při všem respektu k této publikaci z roku 1965 je však třeba připomenout, že kniha, která v českých bibliografiích a citačních odkazech figuruje pod jménem vedoucího autorského kolektivu, Oldřicha Janečka, nebo pod jmény autorů, je v zahraničních knihovnách evidována pod jménem svého editora: Gustav BAREŠ (ed.), *Odboj a revoluce 1938–1945. Nástin dějin československého odboje*, Praha 1965. Mladí reformisté tak s sebou jako kouli na noze vláčeli jednu z nejodpornějších kreatur stalinismu, o generaci staršího ideologa a propagandistu, který roku 1951 nejen coby hlavní redaktor stranického týdeníku *Tvorba* otiskl Bartoškův a Pichlíkův hanopis o Američanech v západních Čechách, ale především rozpoutal kampaň proti Jaroslavu Seifertovi, aby již o rok později prohrál mocenský boj s Václavem Kopeckým, přišel o veškeré politické pozice a posléze byl „uskladněn“ v Ústavu dějin KSČ.

59 Petr ČORNEJ, *Naše živá i mrtvá minulost po padesáti letech. Imprese nad osmi esey*, ČČH 116, 2018, s. 402–425, zde s. 408n.: „Jakoby se Graus důsledně odstříhl od své minulosti, a tím od podstatné části svého života i práce, a znovu nedočkavě spěchal spoluvytvářet nové, zatím spíše jen tušené paradigma, které by mu poskytlo opětovnou víru v lidstvo, vědu i sebe samého... Podle Grausova mínění nebylo nadále myslitelné budovat prestiž historiků a historiografie prostřednictvím oprášených a přežilých konceptů, neodpovídajících na aktuální výzvy přítomnosti a nepředjímajících budoucnost. Nezbyvá tudíž nic jiného než znovu definovat úlohu historiografie a oprostít se od zátěže apriorismů, s nimiž vědecké společenství i široká veřejnost k dějinám přistupují.“ Čornej připomíná i významnou Grausovu studii, která tehdy otevřela širší oborovou diskusi na stránkách ústředního časopisu: František GRAUS, *Světové dějiny a úkoly československé historiografie*, ČsČH 13, 1965, s. 521–528.

60 Postupný odklon od adorace tohoto „destalinizátora“ dobře dokumentuje kritický pohled: William TAUBMAN, *Khrushchev. The Man and His Era*, London 2005. Ke vztahu intelligence a sovětského režimu srovnej: Dietrich BEYRAU, *Intelligenz und Dissens. Die russischen Bildungsschichten in der Sowjetunion 1917 bis 1985*, Göttingen 1993 a sborník: Dietrich BEYRAU (ed.), *Im Dschungel der Macht. Intellektuelle Professionen unter Stalin und Hitler*, Göttingen 2000.

trůn po něm usedl Leonid Brežněv, obratný komunikátor, pragmatik a až do onemocnění roku 1973 i vítaný partner západních velikánů (zmiňme přinejmenším zářnou postavu Willyho Brandta). Sovětský svaz začal na počátku jeho vlády hovořit (pohříchu jen hovořit) o nutných reformách... A čeští intelektuálové přitom nejspíše nerefletovali, že náměstkem ministra zahraničí SSSR pro Evropu přesto zůstává i v roce 1965 Valerián Zorin. Tentýž Zorin, který spolu s Gottwaldem 7. 5. 1945 blokoval americkou pomoc bojující Praze a jako sovětský velvyslanec v Praze už 31. 5. 1945 obvinil vedení Pražského povstání z pokusu zachránit německé jednotky před Rudou armádou,⁶¹ resp. o tři roky později již jako náměstek sovětského ministra zahraničí řídil přímo v Praze komunistický únorový puč. Základní trajektorie moskevské politiky vůči středoevropským vazalům prostě zůstávaly stabilní.

Křena, české historiky, spisovatele a šířeji intelektuální elitu poloviny 60. let samozřejmě daleko více než vztahy centra a provincií uvnitř sovětského impéria zaměstnávala domácí politická i duchovní situace a atmosféra.⁶² Od krachu 3. pětiletky a od jistých personálně politických změn na nejvyšších místech, vyvolaných rehabilitacemi stalinsky souzených stranických prominentů, se podstatně měnila ochota společnosti trpně akceptovat všechna ideologická a politická, kdysi jí vnucená klišé. Nadešel čas k jejich kritickému přezkoumání – v celku společnosti i v jednotlivých, samozřejmě přednostně humanitních a sociálních oborech. V oblasti historiografie tato snaha o revizi minulých schémat a přehmatů přinesla jednak masu pramenných studií, věcně posunujících faktografické poznání nedávných dějin, jednak okolo poloviny 60. let také záplavu teoretických a metodologických – mj. právě Křenových, k „otevřenému systému marxistické filozofie“ se hlásících – prací,⁶³ překračujících s oporou v západním

61 K Zorinovým výkonům v květnu 1945 srovnej: Stanislav KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*, Praha 2005, s. 5–7, 187, 191.

62 Srovnej: Jindřich DEJMEK a kol., *Československo. Dějiny státu*, Praha 2018, s. 549–555.

63 Především: Jan KŘEN, *K metodickým otázkám moderních dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ 6, 1966, s. 323–351. Tato Křenova pro svou dobu podstatná práce nebyla (symptomaticky) zapomenuta ani v normalizačním období. Pro Václava Krále se stala snad arcirevizionistickým, marxismus-leninismus zahrnujícím textem reformní epochy. Srovnej Václav KRÁL, *Myslenkový svět historie*, Praha 1974, zejména s. 172–176. Dále srovnej: Jiří ŠTAIF, *Problematika metodologie historiografie v českém dějepísectví po roce 1945*, ČsČH 29, 1981, s. 731–754, kde autor na s. 735 o této Křenově studii říká: „V tomto kontextu můžeme připomenout i takové pojetí metodologie historiografie, jež se vrátilo ke koncepci dějepisu jako humanitní vědy, která má vedle poznávací funkce plnit společenskou funkci tvorby kulturních hodnot. Takové pojetí bývalo v buržoazní historiografii opíráno o některé závěry novokantovské filozofie. V tomto případě však vychází z krize historiografie, kterou chce překonat systémem ‚marxismu bez hranic‘. Přitom se vůbec neřeší otázka, jak se má fungování takového systému uplatnit v podmínkách třídně rozděleného světa.“

reformním marxismu Ernsta Fischera nebo Rogera Garaudyho prostá moudra stalinismu směrem k moderní, s tradicí evropského humanismu slučitelné filosofii. (Nezapomeňme též na početné překlady zahraničních děl z obou stran železné opony v této době).

V tomto světle dobových, namnoze vysoce vyostřených a politizovaných diskuzí je třeba nahlížet na takové texty, jako byl Křenův a Kuralův článek o smyslu českého protifašistického odboje.⁶⁴ Mnichovský diktát a následně okupace podle autorů zničila „mechanismus moci a systém ‚souhlasů‘, o nějž se opíralo buržoasní Československo“, odboj v boji s okupanty programaticky negoval předmnichovské zřízení, získal celonárodní autoritu a připravil půdu pro rozsáhlé společenské změny poválečného období.⁶⁵ Je otázkou, do jaké míry Křen s Kuralem reflektovali politický dopad svého tvrzení, že to byl domácí společenský vývoj, ovlivněný odbojem, který předurčil vlastní průběh poválečné „československé revoluce“, resp. když z toho vyvozovali, že snažení „o mírový, demokratický přístup k socialismu a zejména poučení o šířce fronty, která se v našem odboji sjednotila k přebudování sociálního řádu, mluví k dnešku nabádavou řečí“.⁶⁶ Negovali tím nebo přinejmenším relativizovali dosud závaznou tezi, že svobodu, následně socialismus a veškeré jeho dobro přinesl Československu (stejně jako Polsku a dalším zemím) Sovětský svaz, případně KSČ podle jeho direktiv a v jeho službách. A najednou se začaly objevovat úvahy kritických třicátníků o zásadní roli zdola konstituované Národní fronty v odboji.⁶⁷

Křen šel ovšem podstatně dále: přehodnotil (svůj) dosud převážně negativní pohled na Edvarda Beneše a roku 1965 napsal že „je třeba problém Beneše ‚rehabilitovat‘ – tedy jako předmět vědeckého poznání a úsudku, nikoliv pouhého odsudku, ať už apriorního nebo aposteriorního“.⁶⁸ Charakterizoval Beneše jako politika na krajní levici buržoazního tábora, na pozici blízké F. D. Rooseveltovi. Přiznal mu porozumění pro „obrovskou evropskou revoluci“ i to, že pozitivně vnímal také nacionální obsah této protinacistické osvobozenécké

64 Jan KŘEN – Václav KURAL, *Ke smyslu českého protifašistického odboje*, Historie a vojenství 14, 1965, s. 35–80.

65 Srovnej: V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 378n.

66 J. KŘEN – V. KURAL, *Ke smyslu*, s. 79 a 35, resp. V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 379.

67 Tento směr bádání a interpretací vyvrcholil československo-polsko-jugoslávskou konferencí v roce 1968, jejíž závěry přinesla publikace: František JANÁČEK a kol., *Národní fronta a komunisté. Československo, Jugoslávie, Polsko 1938–1945*, Praha – Beograd – Warszawa 1968.

68 Jan KŘEN, *Dr. Beneš za války*, ČsČH 13, 1965, s. 797–826, zde s. 800.

revoluce.⁶⁹ Hodnocení Beneše slovy: „jeho role je neoddělitelnou součástí kultury a důstojností této revoluce“ jednoznačně negovalo dosavadní historické koncepty.

Do centra pozornosti historiků se dostávala národnostní otázka a obecněji národní motiv (i v dobově mytizované podobě) jako klíč k pochopení kooperace různých směrů odboje. O tři roky později již Křen Beneše charakterizoval jako symbol českého odporu proti nacistické okupaci.⁷⁰ Důraz na roli národního a nacionálního motivu v zahraničním odboji zrcadlí v téže (mj. jednáními o federalizaci Československa poznamenané) době i Křenův zájem o Benešova „konkurenta“ – Milana Hodžu.⁷¹ Podobně podstatný byl i jeho pohled na velmi diferencované schopnosti londýnských exilových politiků vnímat fatální mocenský vliv Sovětského svazu a počítat s ním při koncipování československé politiky, usilující o obnovu republiky.⁷²

To bylo v době, kdy rešeršní i spisovatelská aktivita až nepředstavitelně rozsáhlého týmu interních i externích autorů a volných regionálních spolupracovníků⁷³ projektu Trilogie odboje vyústila v rukopis prvního dílu (1100 stran rukopisu, odevzdaného nakladatelství v roce 1969) této „rozsáhlé syntézy československých dějin v letech 1938–1945“.⁷⁴ I zde hrál Jan Křen významnou autorskou roli. Text Trilogie, v roce 1970 v době normalizační likvidace jeho autorského týmu stažený z nakladatelství, je ovšem dnes kritickými očima nahlížen jako reformně komunistický „legitimační příběh pro politickou platformu socialistické demokratizace“.⁷⁵

Je až nepochopitelné, kde bral v poslední třetině 60. let také intenzivně politicky angažovaný Jan Křen v této době energii a čas i na „svoji vlastní“ práci. Právě v této době totiž vznikl druhý, opět rozsáhlý, díl jeho „emigrační trilogie“,

69 V. SOMMER, *Angažované dějepiscectví*, s. 384.

70 Jan KŘEN, *Beneš – problém politického vůdcovství (1939–1940)*, Revue dějin socialismu 8, 1968, s. 180–202. Přetisk in: *Historik v pohybu Jan Křen*, s. 250–270.

71 Jan KŘEN, *Hodža – slovenská otázka v zahraničním odboji*, ČsČH 16, 1968, s. 193–214.

72 Jan KŘEN – Václav KURAL, *Ke stykům mezi československým odbojem a SSSR v letech 1939–1941*, Historie a vojenství, 1967, s. 437–471, 731–771.

73 M. MOULIS, *Výbor pro dějiny národně osvobozenického boje*, s. 22, uvádí, že na Trilogii pracovalo vedle hlavního dvanáctičlenného kolektivu ještě dalších 117 autorů, kteří zpracovávali 106 dílčích témat. Ve všech krajích republiky pak dalších 119 autorů bádalo na 136 regionálních tématech, která se pak stávala oporou pro výsledný text. Součástí výzkumu byly rozsáhlé archivní rešerše a sbírání vzpomínek účastníků odboje.

74 V. SOMMER, *Angažované dějepiscectví*, s. 392.

75 Tamtéž, s. 403.

věnovaný západnímu zahraničnímu odboji let 1939–1940.⁷⁶ Vyšel v roce 1969 spolu s druhým vydáním dílu prvního. Autor přitom již usilovně pracoval na třetím dílu knihy – za normalizace pak i s podklady zabaveném a zničeném StB. Zároveň se Křen intenzivně a již bez tradičních stranických klišé obíral Benešovou politickou biografií. Zatím se tak dělo na bázi skic.⁷⁷

A aby toho nebylo málo, začal Křen – jako první český autor – v roce 1967 publikovat také o dosud prakticky tabuizovaném tématu: o „odsunu“ Němců z poválečného Československa.⁷⁸ Podnětem bylo evidentně zpracování příslušných kapitol pro velké syntézy.⁷⁹ Odsun tu nebyl „oslavován“ nebo líčen jako produkt úspěšné politiky KSČ. Křen tuto kapitolu dějin koncem 60. let viděl jako důležitou součást národní a demokratické revoluce a „tragickou dějinnou nezbytnost“, vyplývající z reality konce druhé světové války.⁸⁰ Je charakteristické, že jeho poměrně rozsáhlý text o „odsunu“ nebyl publikován v odborném tisku, ale vycházel v právě založeném ústeckém časopise Dialog, platformě nejaktuálnější, velmi nerezimní, literatury a poezie, v periodiku s deklarovaným zájmem o německou kulturu.⁸¹

76 Jan KŘEN, *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940*, Praha 1969. Tato kniha se téhož roku stala základem pro Křenovo získání „velkého doktorátu“ DrSc., tehdy předpokladu profesury.

77 Jan KŘEN, *Dr. Edvard Beneš*, in: Ivan Kolesár – Jan Křen – Renáta Wolgemuthová (ed.), *K 50. výročí ČSR*, Praha 1968, s. 119–154; Jan KŘEN, *Vrchol a konec Benešovy politické dráhy*, *Dějiny a současnost* 10, 1968, č. 5, s. 34–38. J. DEJMEK, *Prof. PhDr. Jan Křen*, s. 318 k tomu říká: „Řada Křenových textů z období 1968–1969 dobře ilustruje, nakolik se i původně komunistická inteligence byla schopna zbavit nejen jakéhokoliv dogmatismu, ale také se podrobněji dotýkat dosud tabuizovaných či dezinterpretovaných témat a otázek. Ve sledovaném období dozrávající historik uveřejnil prvou biografickou skicu o Edvardu Benešovi (1968).“

78 Tématem se v souvislosti se sudetoněmeckou emigrací v Londýně a konkrétně Wenzlem Jakschem zabýval již dříve. Srovnej: Jan KŘEN, *Revanšisté s protinacistickou minulostí*, *ČsČH* 9, 1961, s. 42–59.

79 Srovnej: Jan KŘEN, *O vzniku myšlenky odsunu Němců*, *Odboj a revoluce*, *Zprávy* 1967/2, Příloha, s. 175–191; TÝŽ, *Odsun Němců ve světle nových pramenů*, *Dialog*, měsíčník pro politiku, hospodářství a kulturu 2, 1967, č. 4, s. 1–5; č. 5, s. 6–10; č. 6, s. 9–13. Přetisk in: Bohumil ČERNÝ – Jan KŘEN – Václav KURAL – Milan OTÁHAL (ed.), *Češi, Němci, odsun. Diskuse nezávislých historiků*, Praha 1990, s. 6–32.

80 Srovnej: V. SOMMER, *Angažované dějepisce*, s. 417, kde jsou citována Křenova slova z roku 1967: „Podobné nucené přesuny miliónových mas... asi sotva kdy budou patřit k nejskvělejším výhonkům evropské civilizace dvacátého století a nové generace na ně nebudou pohlížet s pocitem nacionální vítězoslávy.“

81 Srovnej: *DIALOG* (2) 1966–1969; 1990–1992, in: *Slovník české literatury po roce 1945* [online], <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=88> (22. 02. 2021).

Právě v této době ovšem také vrcholila Křenova politická aktivita. I ta měla více linií: jednou z nich bylo angažmá v pražské organizaci KSČ – v kontextu s činností pražského městského výboru a skupiny reformátorů kolem Bohumila Šimona. Jan Křen se 1. července 1968 stal předsedou pražské organizace Národní fronty.⁸² Na této pozici – podle udání Václava Krále z roku 1969 – zastával „principy pluralismu, princip otevřené Národní fronty“.⁸³

Tato funkce Křena nadto v den sovětské okupace Prahy přivedla ke krátkému řízení hlavního města: primátor Ludvík Černý byl Rusy zatčen a historik musel z titulu předsedy pražské Národní fronty převzít jeho agendu. Znamenalo to především zorganizovat a zprovoznit systém informací o sovětských vojenských blokáдах nemocnic, porodnic, pekáren a dalších institucí, které byly důležité pro chod a přežití města. Jan Křen vzpomínal, že se hned dopoledne 21. srpna u něj hlásili zástupci roztodivných organizací (především ze Svazu chovatelů drobného zvířectva) s nabídkou zajištění spojení prostřednictvím jejich členské sítě. Obratem vznikl servis průběžně aktualizovaných informací o pohybech okupačních jednotek městem a o volných trasách pro sanitky, pekařské vozy i další obslužnou infrastrukturu Prahy. Křen po letech vzpomínal, že se tento dispečink usadil velmi rychle a pracoval obdivuhodně účinně. Nicméně, podotýkal, byl rád, když ho 22. srpna z nepřetržité a zběsile se otáčejícího kolotoče akcí pro udržení funkčnosti metropole „vysvobodila“ nutnost předat úřad a odejít do Vysočan na bleskově svolaný XIV. sjezd KSČ, jehož byl delegátem.

Druhá linie Křenova politického angažmá byla pro veřejnost méně nápadná, o to však významnější pro politiku Pražského jara.⁸⁴ Jak v roce 1990 vzpomínal jeden z celoživotních Křenových nejbližších přátel, prof. Michal Reiman, angažovala se v roce 1968 početná skupina historiků jako různého druhu poradci vysoce postavených politiků. Křen s Reimanem a spolu s dalším z nejbližších

82 Srovnej: Jitka VONDROVÁ, *Je třeba vyrovnat se s řádním pravicových žvlů. Úvahy Václava Krále nad stavem československé historiografie z léta 1969*, Soudobé dějiny 14, 2007, s. 880–911, zde s. 888, 899n.

83 Tamtéž, s. 899n.

84 Obecně srovnej Rozhovor s Janem Křenem z 20. 6. 1990, Archiv ÚSD Praha, Sbírka dokumentů Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, R 67, karton 91. Srovnej též: V. SOMMER, *Angažované dějepiscetví*, s. 441n.

celoživotních přátel, historikem odboje Václavem Kuralem,⁸⁵ byli jednak v lednu 1968 požádáni o poradenství Alexandru Dubčekovi, který se právě stěhoval ze Slovenska do Prahy, jednak se ještě v lednu dostali do sedmičlenné skupiny poradců Josefa Smrkovského, tehdy ministra lesního a vodního hospodářství, od dubna 1968 však již předsedy Národního shromáždění.⁸⁶

Pro Dubčeka Křen a jeho přátelé psali, resp. upravovali některé projevy (mj. jeho mezinárodně významnou koncepční řeč na výročí února 1948),⁸⁷ především však jím byli Křen a Reiman vyzváni, aby navrhli (jak se posléze ukázalo jako protiváhu návrhu Drahomíra Koldera) koncept známého Akčního programu KSČ.⁸⁸ Křen navrhl architekturu dokumentu a posléze se podílel na vypracování preambule a (pro Dubčeka méně významné) části o zahraniční politice.⁸⁹ Reiman připomíná, že „vztahy s Dubčekovým sekretariátem poznenáhlu chladly“. Nejspíše nebylo divu. Vzpomínám, že někdy okolo páně profesorových pětasedesátin jsme se k tomu tématu dostali v rozhovoru a já se optal, co že tehdy Dubčekovi vlastně všechno radil. Páně profesora odpověď byla pregnantní: „My mu tak moc neradili. Hlavně jsme se snažili, aby se příliš nepo...“. Konkrétně šlo o to, že Dubček Akční program dlouze „sušil“ ve stole a bál se ho předložit veřejnosti.

To spolupráce s dalším z protagonistů Pražského jara, Josefem Smrkovským, měla hlubší a nesrovnatelně soustavnější charakter.⁹⁰ Začala také počátkem roku 1968, kdy Křen napsal pro Smrkovského článek do odborářského listu *Práce* „Oč dnes jde“.⁹¹ Smrkovský si byl vědom jistých „stop starokomunismu“ ve svém myšlení a čelil tomu právě soustavnými konzultacemi s reformními intelektuály o generaci mladšími. „Myšlenkově v týmu, který se kolem něho utvořil, prim

85 Jan KŘEN, *Václav Kural (* 25. 6. 1928 – † 25. 6. 2011)*, ČČH 109, 2011, s. 889–891; Kristina REXOVÁ, *Výběrová bibliografie (monografie) Václava Kurala*, ČČH 109, 2011, s. 891–894; Jindřich DEJMEK, *Vzpomínka na Václava Kurala (25. 6. 1928 – 25. 6. 2011)*, Moderní dějiny 19, 2011, s. 243–247.

86 M. REIMAN, *Rusko jako téma*, s. 25, 27.

87 Tamtéž, s. 35–37.

88 Tamtéž s. 30–32. K Akčnímu programu srovnej: Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 1109; Václav KURAL, *Československo roku 1968*, Praha 1993, s. 207.

89 V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 443, oproti tomu tvrdí, že jediným historikem v komisi, připravující Akční program KSČ, byl Karel Kaplan.

90 M. REIMAN, *Rusko jako téma*, s. 39 říká, že Křen s Kuralem Smrkovskému „poradčenkovali“ celé období od počátku roku 1968 až do sovětské okupace.

91 Křenovo autorství článku, podepsaného Smrkovským, tematizuje J. RYCHLÍK, *Československo*, s. 196. Martin SCHULZE WESSEL, *Der Prager Frühling. Aufbruch in eine neue Welt*, Ditzingen 2018, s. 46n., zmiňuje Křena a Kurala v roli Smrkovského poradců především v souvislosti s reformním historizováním nedávné minulosti.

náležel bezpochyby Křenovi, směr diskuse však v mnohém ovlivňoval Václav Kural.⁹² Nešlo přitom jen o prosazování radikálních reformních plánů (jako při práci pro Dubčeka). Jan Křen navrhoval i taková opatření, jako byla snaha paralyzovat sociálně motivované averze (odborně nekvalifikovaných) stranických funkcionářů, relativně masově nyní odstraňovaných z jejich funkcí, vůči reformní politice. Mělo se tak dít formou „kulturního odchodu“, tedy zajišťování jejich následného zaměstnávání.⁹³

Jádrem Křenovy činnosti za Pražského jara ovšem bylo „politické poradenství“. Důkazem o významu tohoto intelektuálního servisu a svým způsobem vrcholem jejich působení v této funkci bylo Smrkovského rozhodnutí, že Křen s Kurelem jako jediní z jeho týmu s ním jeli na dramatická jednání československé reprezentace s Brežněvem a Kosyginem do Čierné nad Tisou na konci července 1968.⁹⁴

Je vždy otázkou, jak hodnotit takové poradenství v zázemí státníků. Od počátku našeho století aktuální historiografický směr „nové politické dějiny“ se relativně méně zajímá o „velké činy velkých mužů“ a také či dokonce místo toho zkoumá jejich zázemí.⁹⁵ Politické dějiny jsou v tomto konceptu vnímány jako rekonstrukce procesu politického rozhodování, tedy zjišťování, jak vznikaly podstatné koncepce a dokumenty, kdo státníkům formuloval slavné veřejné projevy, kdo a jak je „režíroval“ pro veřejnost, jakým způsobem jim sháněl informace, kdo zařizoval kontakty či předjednával kompromisy s protihráči, kdo dával klíčovým politikům zpětné vazby atd. Toto zázemí bylo a je pro úspěšný provoz domácí i zahraniční politiky nepostradatelné – platí to i pro charismatické státníky, pro zkušené, výrazné a vysoce inteligentní osobnosti typu Willyho Brandta nebo Baracka Obamy.

92 M. REIMAN, *Rusko jako téma*, s. 41.

93 Tamtéž, s. 42n.

94 Tamtéž, s. 96–99.

95 Srov.: Christoph CORNELISSEN, *Politische Geschichte*, in: Týž (ed.), *Geschichtswissenschaften. Eine Einführung*, Frankfurt a. M. 2000, s. 142n.; velmi přehledně srovnej: Ute FREVERT, *Neue Politikgeschichte*, in: Joachim Eibach – Günter Lottes (ed.), *Kompass der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 2002, s. 152–165; TÁŽ, *Neue Politikgeschichte: Konzepte und Herausforderungen*, in: Ute Frevert – Heinz-Gerhard Haupt (ed.), *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, Frankfurt a. M. 2005, s. 7–26. Velmi inspirativní je v tomto směru také, ovšem spíše ke starším dějinám obrácená stať: Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?*, in: Táž (ed.), *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?*, Berlin 2005, s. 9–26, a Susanne SCHATTENBERG, *Die Sprache der Diplomatie oder Das Wunder von Portsmouth. Überlegungen zu einer Kulturgeschichte der Außenpolitik*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, N.F. 56. 2008, s. 3–26.

Jan Křen se zřejmě cítil být tím, co Francouzi nazývají „politickým intelektuálem“, tedy šíře vzdělaným odborníkem, který vytváří zázemí profesionálním politikům, ale sám vstupuje do veřejné politické debaty v podstatě jen prostřednictvím médií. I zde se ovšem Jan Křen v „osmašedesátém“ specificky inscenoval: v Českém rozhlase v červenci 1968, tedy v politicky krajně dramatické době, sám sebe označil za jednoho z lidí, kteří „politiku dělají jako vedlejší zaměstnání, jako melouch, když už to jinak není možné, když věci samé nefungují“.⁹⁶ A jako politický melouchář, tedy načerno pracující řemeslník, Křen také hned předestřel vizi socialismu, který měl pozoruhodně demokratické a liberální rysy.⁹⁷ Po vůdčí roli strany a aparátu tu už nezůstala ani stopa.⁹⁸ Sám po létech charakterizoval Pražské jaro slovy: „Československý obrodný proces nebyl ovšem radikální socialistickou revolucí, jaká byla ideálem západních osmašedesátníků, ani jen reformou shora, s jakou se počítalo v počátcích reformního komunismu, nýbrž a také především hnutím zdola, bez jehož aktivit pokojná demokratická proměna socialismu nebyla možná. Vnést do socialismu praktickou demokracii, pluralitu, o níž byly ovšem ještě rozličné představy...“⁹⁹

Již brzy poté se ovšem Křen musel zabývat i praktičtějšími otázkami: zážitek z jednání se „Sověty“ v Čierné musel být značně intenzivní. Je symptomatické, že se k němu starý pán ve vzpomínkách nikdy nevracel. Velmi pravděpodobně Křen tehdy ztratil veškerou naději. Podle svědectví Michala Reimana ovšem patřil

96 Pořad „Živá slova“, Český rozhlas 18. 07. 1968 [online], <https://www.mujirozhlaz.cz/auditorium/1968-jan-kren-ziva-slova> (20. 02. 2021).

97 Exponent moskevské politiky a podle dobových svědectví i spolupracovník KGB, ředitel Ústavu evropských socialistických zemí ČSAV, doc. Václav Král, předal v létě 1969 sovětskému velvyslanci v Praze dokument „Informace o stavu československé historiografie“, tedy nikoliv historiograficko-kritický rozbor, nýbrž udání o údajném spiknutí především badatelů o soudobých dějinách, kteří po lednu 1968 měli vytvořit „nátlakovou skupinu“, napojenou na reformně komunistické politiky, především Kriegela a Smrkovského. „Kriegel, Smrkovský, Císař, Slavík a jiní se stali přímo hláskou troubou „gangů“ Křena a Hübla.“ Srovnej: J. VONDROVÁ, *Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živlů*, s. 887, 896n.

98 V roce 1999 k tomuto svému posunu od komunistických představ k vizi demokratické společnosti Jan Křen řekl v rozhovoru s Alenou Míškovou a Janem Urbanem: „Za sympatie, ba ztotožnění se s komunismem se tak nestydím, platí-li přísloví, že nemá srdce, kdo není ve dvaceti revolucionářem, já také v 16–17 letech. Co mne tíží na duši dodnes a asi až do smrti, je ta druhá část: kdo je jím ještě ve třiceti (čtyřiceti?), nemá rozum. Trápí mne ta příliš dlouhá cesta od srdce k rozumu.“ Srovnej rozhovor: Alena MÍŠKOVÁ – Jan URBAN – Jan KŘEN, *Bílých míst je stále dost, ale jsou jiná než před deseti lety*, Dějiny a současnost 21, 1999, č. 6, s. 35–36.

99 Jan KŘEN, *Miloš Hájek a Hana Mejdrová: dvojportrét jedné generace*, in: Milena Janišová – Jan Křen (ed.), *Křižovatky dvou životů. Sborník k počtě Hany Mejdrové a Miloše Hájky*, Praha 2008, s. 8–28, s. 17.

k lidem, kteří se v noci na 21. 8. marně pokoušeli přesvědčit reformní vedení strany a státu, aby opustilo budovu ÚV KSČ, resp. vládní objekty, trpně nevyčkávalo na zatčení ruskými výsadkáři, nýbrž věnovalo se dále řízení přepadeného státu.¹⁰⁰ Garnitura „reformních státníků“ se však již s předstihem mentálně nacházela v zajetí, a jestli něco řešila, tak svoji kapitulaci...

Československá historická společnost

Zastavme se ještě u jedné linie Křenových aktivit v pokročilých 60. letech: To byla „vědecká politika“ v rámci (samozřejmě stranickými orgány řízené a dohlížené) Československé historické společnosti. K jejímu oživení došlo na celostátní úrovni na sjezdu v Brně roku 1966. Medievista František Kavka na něj vzpomínal v roce 2001: „Přípravy se s velkou energií chopili straničtí historikové Jan Křen a Milan Hübl, kteří vystupovali namnoze daleko radikálněji než jejich kolegové z fakultních a akademických pracovišť.“¹⁰¹ Kavka vzpomínal na hlavní Mackův referát o nutnosti opustit dogmatické deformace marxismu, o odmítnutí absolutizace diskontinuit a docenění období útlumu a kontinuity v historii. V usnesení sjezdu, které formuloval Jan Křen spolu s Kavkou a dalšími, byl „nejdůležitější bod o funkci společnosti v demokratické správě historické vědy“.¹⁰²

Kavka poté v pamětech připomíná, že na sjezdu byl „zvolen předsedou do příštího sjezdu v roce 1969 (v důsledku federalizace se konaly již jen sjezdy národní, na českém sjezdu na počátku prosince byl zvolen předsedou Jan Křen).“¹⁰³ Toto pro ona léta významné téma by bylo potřeba důkladně prozkoumat: Kavka sice v pamětech datoval své předsednictví do let 1967–1969 a v *Lexikonu současných historiků* do let 1966–1980,¹⁰⁴ ale Jan Křen v obou vydáních *Lexikonu* uváděl své předsednictví také na léta 1967–69 (ostatně poté byl odstraněn z oboru a započal dělnickou kariéru...). Významné svědectví v tom směru podal Václav Král ve známém, pro vyslanectví SSSR určeném a dnem 21. 8. 1969 datovaném, udání na české historiky, kde píše o tom, že se „Křen zmocnil vedení České historické společnosti“ – potom, co se již roku 1966 na sjezdu pokusil spolu s Hüblem „podmanit si tuto společnost“ a „proměnit Historickou společnost v něco jako

100 M. REIMAN, *Rusko jako téma*, s. 110.

101 František KAVKA, *Oblédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví*, Praha 2002, s. 56.

102 Tamtéž.

103 Tamtéž.

104 J. PÁNEK – P. VOREL a kol., *Lexikon*, s. 132.

Svaz spisovatelů: měli přitom na mysli politickou úlohu Historické společnosti.“ Král dále připomíná, že „Historická společnost v čele s Křenem se představila na plenárním zasedání 13. prosince 1968. Přijala rezoluci podporující opozici, sdruženou v Koordinačním výboru tvůrčích svazů a protistranické vystoupení studentů.“¹⁰⁵ Je tedy velmi pravděpodobné, že k rozdělení Historické společnosti, a tedy i předání předsednictví české části do Křenových rukou došlo již na podzim 1968.¹⁰⁶ V každém případě je zřejmé, že Křen, právě odešedší nejen z „vysoké“ politiky, ale i z VŠP na FF UK, patřil k oněm reprezentantům Pražského jara, kteří se přinejmenším na oborových pozicích ještě pokoušeli hájit zbytky nedávno získané nezávislosti a svobod ve střetu se soustavně již „normalizující“ politickou elitou.

Cesta do ghetta disidentů

Ke Křenově odchodu z VŠP nemáme, přinejmenším zatím, konkrétní archivní doklady. Ve výše citovaném biogramu v *Lexikonu českých historiků* Křen uvedl, že na VŠP působil do roku 1968 a od roku 1969 měl zákaz povolání. Když předsednictvo ÚV KSČ likvidovalo Ústav dějin socialismu, byl Jan Křen (spolu s Václavem Kuralem, Ferdinandem Beerem a Josefem Novotným) charakterizován jako člen „protistranické skupiny“ kolem Josefa Smrkovského a Františka Kriegela, která působila jako „koordinační centrum pro pravicově oportunistické a revizionistické skupiny“.¹⁰⁷ Přesto Křen na krátkou dobu našel (již před vyloučením ze strany na podzim 1969) útočiště na FF UK, kde děkan Jaroslav Kladiva roku 1969 zřídil „kabinet kulturních dějin jako útulek pro docenta Jana Křena, jenž byl předtím propuštěn z Vysoké školy politické ÚV KSČ, kde byl vedoucím katedry historie. Ve stranických pohovorech byl z KSČ „vyloučen“, proto se po roce 1971 nemohl na fakultě udržet.“¹⁰⁸ Křen ale patřil mezi 25 učitelů FF UK, propuštěných již na základě domluvy děkana FF UK Karla Gally s ministerstvem školství a se školským oddělením byra ÚV KSČ a ÚV KSČ

105 Srovnej: J. PÁNEK – P. VOREL a kol., *Lexikon*, s. 158; Radek LIPOVSKI – Lumír DOKOUPIL – Aleš ZAŘICKÝ, *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 280; J. VONDROVÁ, *Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živlů*, s. 904.

106 K ČSHS je dosud, tedy z dějepisného odstupu, publikováno jen velmi málo. Východiskem k obecněji založeným výzkumům je studie: Karel ŘEHÁČEK, *Československá historická společnost a její západočeská pobočka*, *Archivní časopis* 68, 2018, s. 243–257.

107 V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 455n.

108 J. PETRÁŇ – L. PETRÁŇOVÁ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 508, v jen drobně pozměněné formulaci také s. 474.

z března 1970.¹⁰⁹ Podnětem k tomuto zásahu byla řada udání, která počátkem roku 1970 poslal děkanovi FF UK nový vedoucí katedry československých dějin, Václav Král, a to hned i s návrhy na rozvázání pracovního poměru.¹¹⁰

Čtyřicetiletý špičkový badatel a plodný autor tak definitivně ztratil základnu pro odbornou práci. V systému čistek a zákazů také pozbyl naději, že by něco z jeho právě hotových nebo rozpracovaných studií mohlo oficiálně vyjít tiskem. Zároveň bylo nutno řešit praktické konsekvence vyhazovu z práce: především bylo třeba uživit rodinu. Za druhé dobová legislativa předepisovala občanům povinnost být zaměstnán, jinak jim hrozil trestní postih. Jako existenční východisko se pro Jana Křena i řadu jeho přátel ukázal nástup u firmy Vodní zdroje. Zde byl Křen a spolu s ním nemalý počet jeho generačních souputníků s podobným osudem, vyškolen a nasazen jako terénní dělník – čerpač.¹¹¹

Pan profesor o svých čerpačských létech vyprávěl vždy v podstatě pozitivně: jako o dlouhém a konečném vítězném souboji s přírodou i technikou, o bramborovém guláši, vařeném v maringotce, obývané či navštěvované nejen zavrženými historiky, ale i podobně postiženými teatrology a dalšími intelektuálními profesemi. Samozřejmě také o dějepisných diskusích s Václavem Kuralem, později Karlem Pichlíkem. V reálu to ovšem musel být strašlivý šok, když se čtyřicetiletý badatel a autor, reformní politik v principu z nejvyšších kruhů ze dne na den ocitl natěsnán se třemi dalšími dělníky na pár metrech čtverečných maringotky, stojící kdesi „v české buši“, kde se právě čerpalo, resp. kde byl adjustován nebo k zazimování připravován vrt. Práce čerpače byla – snad s poklidnými mezidobími pouhého odečítání průtoků vody – těžká, převážně vyčerpávající a občas nebezpečná.

Nesnadné muselo být ale i přivykání – přinejmenším v prvních letech – na dlouhodobé odloučení od rodiny a kruhu přátel, odtržení od osamělého soustředění nad knihami a psaním.¹¹² Navíc již před Chartou 77 byl Jan Křen

109 Jakub JAREŠ, *Nástup normalizace na FF UK. Formování praxe a ideologie*, in: Jakub Jareš – Matěj Spurný – Kateřina Volná a kol., *Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*, Praha 2012, s. 77.

110 Srovnej: Roman ŠPERNÁK, *Bojovník proti revizionismu. Václav Král v kontextu české marxistické historiografie*, Diplomní práce FF JČU 2009, s. 103. Autor tu vychází z dokumentů v pozůstalosti Václava Krále v Archivu Národního muzea.

111 Velmi plasticky toto dvacetileté období zprostředkoval ve vzpomínkovém článku Václav KURAL, *Kus života s Křenem*, in: Z. Pousta – P. Seifert – J. Pešek (ed.), *Occursus – Setkání – Begegnung*, s. 13–19.

112 Jan Křen k tomu později napsal o „statisčové komunitě vyloučených“, že ji „deprimovanou a atomizovanou zdecimovaly zákazy povolání, masové sociální deportace do podřadných a špatně placených zaměstnání – adaptace nadlouho spotřebuje veškerou energii.“ Srovnej: J. KŘEN, *Miloš Hájek a Hana Mejdrová*, s. 18.

jako významná politická (!) osobnost nedávných „krizových let“ cílem soustavné pozornosti StB. Nezanedbatelným impulsem zostření šikan v tomto směru se stalo vydání „souhrnného udání“ na českou reformní historickou obec z pera prosovětského exponenta a nyní jednoho z nejmocnějších mužů oboru, Václava Krále.¹¹³ V jeho vypořádání se s českou nestalinskou historiografií 60. let dostal Jan Křen roli politicky, ideově i historiograficky klíčového „záporného hrdiny“. Ani po odeznění Králových útoků však pronásledování nepřestalo.¹¹⁴

Úroveň komplikovanosti Křenovy situace v těchto letech můžeme odečíst i ze skutečnosti, že tento jeden z nejpracovitějších historiků 60. let neotiskl v letech 1970–1977 nikde, tedy ani v samizdatu nebo v zahraničí, ani čárku.¹¹⁵ Křen ovšem vědecky nerezignoval: „Sám jsem na počátku 70. let zpracoval materiály předchozího studia do pracovního textu třetího dílu mé historie londýnské emigrace, který měl být též podkladem pro druhý díl připravovaných dějin odboje jako celku – rukopis o asi 250 stranách vskutku rukou psaný... V roce 1975 mne postihla zlá rána: po celodenní domovní prohlídce jsme se ženou zjistili, že zmizel můj rukopis o emigraci v letech 1941–1943. Nenadáli jsme se, že by StB mohlo jít o historický text, a bez důkazů mé protesty vyzněly naprázdno, rukopis se už nikdy nenašel a pro mne byl s pokračováním historie emigrace konec.“¹¹⁶

113 V. KRÁL, *Myšlenkový svět historie*, zde především s. 172–176, kde Král zaútočil na Křena jako na hlavního představitele revizionismu a oponenta marxismu-leninismu 60. let v historické obci. Křen měl roku 1966 dokonce manipulovat i Josefa Macka a zásadně ovlivnit jeho referát na sjezdu historiků. Především tu však Král na s. 54 politicky denuncoval Křena jako „představitele sboru poradců kolem Smrkovského“, na s. 62n. jako iniciátora návratu Tomáše Masaryka, resp. Edvarda Beneše „na přední místo národních dějin“ a na s. 101 jako zastávce „myšlenky nezávislosti a suverenity našich národů“.

114 V roce 1976, po návratu „kapitána Minařka“ z „StB-stáže“ v mnichovské redakci Radia Svobodná Evropa, byl Křen (omylem?) jmenován jako autor „antikomunistických knih“, v reálu napsaných Karlem Kaplanem, pobývajícím v exilu. Pro Křena jako dělníka se zákazem původního povolání hrozila takováto „záměna“ přinést soudní proces pro trestný čin protistátní činnosti a uvěznění. Je pochopitelné, že Křen dal před touto „nezaslouženou slávou“ přednost úřednímu objasnění svého ne-autorství. Srovnej: Jan KŘEN, *Historiky StB a pamět*, Soudobé dějiny 13, 2006, s. 243–265, zde s. 245. Záležitost se stala základem série veřejných denunciací z pera Bořivoje Čelovského. Srovnej: Bořivoj ČELOVSKÝ, *Český historik*, Šenov u Ostravy 2004 a TÝŽ, *Konjunkturální materialismus*, Soudobé dějiny 13, 2006, s. 240n.

115 V. KURAL, *Kus života s Křenem*, s. 16, ovšem píše, že se jemu a Křenovi při čerpačské práci na Žehrovských skalách v letech 1975–1976 „podařilo se nám tu také napsat několik drobnějších rukopisů, dík J. Šolcovi a R. Císařovi, kteří si to vzali, jak se říkalo, na triko“. Nepodařilo se mi však zjistit bližší údaje.

116 Jan KŘEN, *Předmluva: Habent sua fata libelli*, in: Týž, *Konfliktní společnost*, Praha 2013, s. 7–29, zde s. 11 a 14.

Ovšem již předtím, po etablování se u Vodních zdrojů, začal Křen po dohodě a v kooperaci s Václavem Kurallem, který se zaměřil na meziválečnou a válečnou situaci,¹¹⁷ resp. s Milanem Hüblem, který se měl věnovat poválečnému období, zkoumat zcela nové téma i epochu: vývoj česko-německého soužití v „dlouhém“ 19. století. Datací úvodu ke slavnému „Konfliktnímu společenství“ do let 1974–1989 pak Křen zpětně určil i období, od kdy na knize pracoval.¹¹⁸ Je samozřejmé, že vzhledem ke svému zaměstnání i politické „zavřzenosti“ nemohl „čerpač“ Křen k tématu provádět archivní výzkum. Zaměřil se proto na dobové tištěné prameny, literaturu, na českou i německou historiografickou reflexi doby a problematiky. Opíral se přitom o pomoc řady přátel, kteří si pro něj knihy vypůjčovali na své jméno. Velkou oporou mu (nejen) v tomto směru byla i manželka, pracovnice Slovanské knihovny, paní Renáta Štindlová.

Přelomem v Křenově „čerpačské epoše“ se stala Charta 77, kterou podepsal hned mezi prvními signatáři. Tento krok mu návazně přinesl nekonečnou řadu zostřených policejních šikan, byl dokonce „z trestu“ přeložen do jiné vodu měřící osádky, vedl ale také k jeho autorskému *comebacku*. Charta, zkoncipovaná a podepsaná koncem roku 1976 a představená světu 6. ledna 1977,¹¹⁹ se přes až hysterickou represivní reakci režimu posléze ukázala být (i v širokém nechartistickém prostředí) impulsem k celkovému oživení společnosti.¹²⁰ Ve značně různorodém společenství

117 Jeho práce vyústila v knihy: Václav KURAL, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha 1993; TÝŽ, *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945)*, Praha 1994.

118 Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990, s. 24. Úvod po revoluci bleskově vydané knihy, která je v podstatě přetiskem torontského vydání u Škvoreckých (včetně svérázně úsporné úpravy poznámkového aparátu), je zajímavý i tím, že opakovaně hovoří o „autorech“ (s. 12, 17, 19, 22), čili se vztahuje k celému projektu, tedy i ke Kuralově, ovšem až později vydané „části“, resp. samostatné knize.

119 Jaroslav ŠEBEK, *Režim tzv. normalizace v Československu 1969–1988*, in: J. Dejmek a kol., *Československo*, s. 678–725, s. 714 říká: „Význam uskupení Charty 77 spočíval v tom, že se na jejím základě sjednotily různorodé ideové a názorové proudy opozice, jež spolu do té doby příliš nekomunikovaly. V okamžiku, kdy se lidé většinově přizpůsobili podmínkám života v socialistickém normalizačním systému, vyslovovala jednoznačně opoziční, nezávislé názory.“ Srovnej též: Milan OTÁHAL, *Opozice, moc, společnost 1969–1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*, Praha – Maxdorf 1994, s. 47.

120 Jen na okraj připomeňme, že polovina 70. let byla i startem posléze rozsáhlého alternativního literárního a humanitně vědeckého života. Roku 1975 se po bok od roku 1972 vycházející Vaculíkovy edice Petlice postavil Kvart a edice Expedice. A pak už se samizdat rozběhl na plné obrátky. Srovnej: Aleš ZACH – Milan JAREŠ, „*Samizdat*“, in: Pavel Janoušek (ed.), *Dějiny české*

režimem „odstavených“ historiků se Charta stala podnětem k aktivizaci úsilí o obnovu odborných aktivit, resp. o vytvoření alternativní dějepisné scény.

Rada vzpomínkových textů se shoduje na tom, že iniciátorem vydávání dějepisného samizdatu se na jaře 1978, tedy v čase nejostřejších represí proti chartistům, stal Pavel Seifter, patrně paralelně s Milanem Otáhallem. Koordinační schůzka příštích vydavatelů se symptomaticky konala v tehdejším vinohradském bytě Jana Křena, kam se vedle obou jmenovaných k ustavující radě dostavili také Miloš Hájek, Jiří Doležal a Bohumil Černý.¹²¹ Konkrétní dalšího vydavatelského postupu byla pak s ohledem na možný odposlech dojednána na společné procházce. Koordinátorem a v podstatě výkonným nakladatelem Historických studií se stal Pavel Seifter, kterému se úspěšně podařilo konspiračně „odstínit“ autorsko-redakční okruh od technické výroby a distribuce. Křen byl členem redakce a editoval některá čísla Historických studií.¹²² V roce 1986 inicioval rozšíření konceptu časopisu jako báze plně se již konstituující „nezávislé historiografie“ a zůstal v užší redakci, vedené Milošem Hájkem a po jeho odchodu do funkce mluvčího Charty roku 1988 Jaroslavem Mezníkem.¹²³

literatury 1945–1989, díl IV. (1969–1989), Praha 2008, s. 66–72; nejnověji souhrnně: Michal PŘIBÁŇ a kol., *Český literární samizdat 1949–1989: Edice, časopisy, sborníky*, Praha 2018.

121 Miloš HÁJEK, *Jak jsme dělali historický samizdat*, in: Z. Poustka – P. Seifter – J. Pešek (ed.), *Occursus*, s. 11–12; KŘEN, *Miloš Hájek a Hana Mejdrová*, s. 19–23; V. KURAL, *Kus života s Křenem*, s. 17; Václav KURAL, *Přebršel vzpomínek pro Hanku a Miloše*, in: M. Janišová – J. Křen (ed.), *Křížovatky dvou životů*, s. 83–97, zde s. 92n.

122 Historické studie vycházely s ohledem na tiskový zákon formálně vždy jako „ad hoc“ sborník, vždy pod jiným názvem. „Ovšem obvykle jsme ho nazývali podle prvního čísla – Historické studie.“ M. HÁJEK, *Jak jsme dělali historický samizdat*, s. 11. A podle Jana Křena: „Pod různými názvy, z nichž se nakonec ujal titul *Historické studie*, budou se od roku 1978 až do roku 1989 pravidelně dvakrát ročně objevovat sborníky, jeden z nejdéle vycházejících samizdatů, celkem 26 svazků a 6 nebo 7 knih...“ Srovnej: KŘEN, *Miloš Hájek a Hana Mejdrová*, s. 19.

123 Je symptomatické, že Hájek, ale evidentně i většina ostatních autorů z okruhu Historických studií brala vedle sebe sama na vědomí jen „historii oficiální“ a „exilovou“. Tzv. „šedá zóna“ ležela až za horizontem. Přitom se utvářela již od konce 70. let a patřila do ní podstatná část české odborné, zdánlivě nepolitické historiografie. Byla to společnost medievistických konferencí v Táboře, resp. okruh přispěvatelů Husitského Tábora, okruh uherskobrodských, formálně komeniologických symposií a časopisu *Studia Comeniana et Historica*, patřili sem pravidelní návštěvníci a přispěvatelé plzeňských konferencí o umění, společnosti a kultuře 19. století. Zájemci o dějiny měst se od roku 1984 scházeli na opět mezioborových pragensiálních konferencích na půdě Archivu hl. města Prahy. A bylo by možno najít další ostrůvky pozitivní dějepisné deviace. Studie, produkované v tomto mezioborovém a mezigeneračním rámci na okraji legální produkce, „disidenty“, čili „vyčistkované“ stranické historiky, ovšem převážně nezajímaly a nereagovali na ně. Bylo to jistě dáno i tím, že akce a posléze i početné publikace v tzv. „nikách“ se v prvním plánu zaměřovaly na dějiny od středověku do počátku 20. století, zatímco „disidenti“ byli historiky

Již první text, který Křen publikoval v prvním svazku Historických studií v lednu 1978, naznačil, jakým směrem nyní orientuje svůj výzkum. Byla to recenzní úvaha nad druhým dílem knihy českoněmeckého sociálního demokrata Johanna Wolfganga Brügela „Češi a Němci 1939–1946“.¹²⁴ Zde ještě vidíme návaznost na Křenovy dosavadní práce o československém – i českoněmeckém – válečném exilu. Studií v příštím svazku HS, tedy na jaře 1979, již ale Křen ohlásil, že rázně vstoupil na své nové pole výzkumu: českoněmeckou problematiku „dlouhého“ 19. století. Dodnes podnětný text o Palackého představách nového uspořádání střední Evropy v revolučním období 1848–1849 (a o jejich politickém neúspěchu),¹²⁵ který krátce nato vyšel i v Německu,¹²⁶ ukázal, že Křen již suverénně, tedy na úrovni ostatních českých specialistů oné doby, zvládl téma s oporou v bohatém rejstříku pramenů, dobové i dějepisné české i bohaté zahraniční, tedy německé a rakouské literatury.

A u těchto témat Křen zůstal v příštích letech. Nebyly to ale jen rozvážně analytické „předstudie“ (tedy přípravné studie, které si ale zachovaly samostatný význam a byly tak posléze vydány v zahraničí nebo v polistopadové Praze) pro jeho velkou knihu o „konfliktním společenství“. Křen také – namnoze obsáhle – reagoval na historické debaty disidentské historiografie na česko-německé téma, dále se ovšem u textů z pera „Danubia“ (Ján Mlynárik) nebo „Bohema“ (Toman Brod, Jiří Doležal, Milan Otáhal, Petr Pithart, Miloš Pojar, Petr Příhoda) vůbec hovořit o historických, a ne laicky historizujících politických, výtvorech.¹²⁷ Křen, který se v diskusi zaměřil na období do roku 1914, především varoval před pokusy o „byť

především soudobých dějin. Srovnej M. HÁJEK, *Jak jsme dělali historický samizdat*, s. 12. K tématu „šedé zóny“ obecně srovnej: Jiřina ŠIKLOVÁ, *The Gray Zone and the Future of Dissent in Czechoslovakia*, Social Research. An International Quarterly 57/2, 1990, s. 347–363.

124 Křenovy samizdatové práce budou citovány podle bibliografie Československého dokumentačního střediska (<http://www.csds.cz/cs/g6/5527-DS.html>): Jan KŘEN, *Výzva – ale komu?* Recenze knihy: Johann Wolfgang BRÜGEL, *Tschechen und Deutsche 1939–1946*, München 1974, in: *Historické studie*. Sborník, Praha 1978, sv. 1, 11 s. Brügelova kniha později vyšla v českém překladu: *Johann Wolfgang BRÜGEL, Češi a Němci 1939–1946*, Praha 2008.

125 Jan KŘEN, *Palackého představy střední Evropy (1848–1849)*, in: *Sborník historických studií* 1979. Přetištěno in: Jan KŘEN, *Historik v pohybu*, Praha 2013, s. 81–98.

126 Jan KŘEN, *Palacky's Mitteleuropavorstellungen*, in: Vilém Prečan (ed.), *Acta creationis. Unabhängige Geschichtsschreibung in der Tschechoslowakei 1969–1980*, Hannover 1980, s. 119–152.

127 Celá diskuse byla – s lehce prokrácenými texty, jak v úvodu upozorňuje Milan Otáhal, s. 5 – publikačně zpřístupněna: Bohumil ČERNÝ – Jan KŘEN – Václav KURAL – Milan OTÁHAL (ed.), *Češi, Němci, odsun. Diskuse nezávislých historiků*, Praha 1990. Na pseudonymem „Bohemus“ podepsané „Stanovisko k odsunu Němců z Československa“ Křen zareagoval roku 1981 v 8. svazku *Historických studií*, nadepsaném „K dějinám česko-německých vztahů“ textem: Jan KŘEN, *Češi a Němci: kritické poznámky*, tamtéž, s. 203–223.

sebeduchaplnější monokauzální pojetí“ problematiky, poukazoval na nutnost středoevropské kontextualizace tématu a žádal návrat od „okamžitých, povrchně atraktivních a esejistických“ polemik k „oné pohrdané práci pozitivistického přístřihu“ a k většímu kusu „solidního historického vzdělání“.¹²⁸

Vzhledem k politickému významu historiografie vracela se jak Charta, tak disidentské dějepiscectví k tématu i z jiných směrů. V roce 1984 vydala Charta 77 Dokument Charty 77 č. 11/84 „Právo na dějiny“ (dokument, zkoncipovaný Rudolfem Kučerou a pracovníkem ÚČSD ČSAV, Janem P. Kučerou, podepsali Václav Benda, Jiří Ruml a Jana Sternová coby aktuální mluvčí) o komunistické devastaci archivů, výzkumné i ediční činnosti akademických ústavů i o cíleně zavádějící výuce dějin. Text byl dobře, převážně katolicky míněn, o to odborně hůře, beznadějně neinformovaně a v řadě ohledů předpojatě byl však vypracován. I když diskuse o tomto dokumentu v podstatě nepřesáhla hranice „disidentského ghettá“, zvedla se proti němu vysoká vlna (zdaleka nejen dějepisecké) kritiky. Do diskuse se opakovaně zapojil i Jan Křen.¹²⁹ A opět (jako jeden z mála autorů) věcně a neideologicky připomínal, že „k potřebné a produktivní diskusi na toto téma je třeba jiného fóra a také jiné metody: nikoliv konfrontace pouhých deklarací, nýbrž skutečně tvůrčích činů, historických děl“.

Česko-německá problematika

Na počátku 80. let se ovšem Jan Křen především věnoval intenzivní práci na knize o česko-německém soužití v českých zemích v období 1780–1918. Nejpodstatnějším plodem byl v této době rozsáhlý (ve strojopise více než osmdesátistránkový) text: „Češi a Němci na přelomu století. Pokus o historickou bilanci“.¹³⁰ Je to analýza českoněmeckého vztahu v dramatických sociálních i politických proměnách nikoliv jen českého prostoru, nýbrž celé, krizí nástupu radikálního nacionalismu zachvácené, Evropy. Text, který se opírá o bohatou literaturu i o početné dobové

128 J. KŘEN, *Češi a Němci*, s. 222n.

129 Jeho krátké příspěvky z této polemiky nebyly později samostatně přetištěny. Je zřejmé, že v době diskuse byly některé z nich v samizdatu publikovány několikrát paralelně. Jan KŘEN, *K Právu na dějiny*. 20. září 1984, in: *Informace o Chartě 77*, 7. 1984/10, s. 11–13, 8. 1985/2, s. 7–9; TÝŽ, *O dosud nevyřešené nemoci diletantismu v české historiografii*, in: *Hlasy k českým dějinám II*. Pokračování diskuse, Praha 1985.

130 Jan KŘEN, *Češi a Němci na přelomu století. Pokus o historickou bilanci*, in: *Z dějin. Sborník studií*, 1981, přetisk in: Jan KŘEN, *Historik v pohybu*, s. 185–229.

texty, o rok předešel Urbanovu epochální Českou společnost.¹³¹ Do obecného povědomí české komunity historiků tento významný a dobře napsaný text bohužel nepronikl. Problematika „dlouhého“ 19. století sice patřila v 80. letech k intenzivně diskutovaným okruhům v mezioborové „šedé zóně“ historiografie, od té byl však chartistický okruh *Historických studií* přinejmenším do poloviny 80. let izolován zdi policejního pronásledování a šikanování.

I ostatní Křenovy samizdatové publikace počátku 80. let směřovaly k česko-německé tematice. V roce 1981 reagoval na slavnou Stölzlovu knížku o „Kafkových zlých Čechách“ z roku 1975 recenzním zamyšlením: „O Kafkovi, židovské otázce a antisemitismu, také českém“.¹³² O rok později se důkladně vypořádal s Galandauerovou knihou o Šmeralovu politickém mládí a zároveň spolu s Hanou Mejdrovou otiskl rozsáhlou soubornou recenzi na soudobou českou literaturu o Mnichovu.¹³³ Uvádím tu tyto recenze proto, abych ukázal zájem Křenův, resp. historiků okruhu *Historických studií* o současnou „legálně vycházející“ či dokonce „oficiosní“ historiografii počátku 80. let.

Pak byl Křenův osud na čas změněn způsobem v té době naprosto nepředvídatelným: Akademický rok 1983/84 strávil spolu s Václavem Kuralem jako hostující profesor na univerzitě v Brémách na „Forschungsstelle Osteuropa“, vedeném prof. Wolfgangem Eichwede.¹³⁴ Skutečnost, že v roce 1982 oba „čerpači“ obdrželi na ministerstvu vnitra (!) tuto nabídku a o rok později nakonec opravdu vyjeli vyučovat do Spolkové republiky, se zakládala na Eichwedeho iniciativě: Byl osobně i stranicky (SPD) spřátelen s dlouholetým brémským primátorem, resp. předsedou „zemské vlády“ Hansem Koschnickem.¹³⁵ Ten od roku 1977 celkem pětkrát – marně – navrhl československé vládě pozvání Křena a Kurala do Brém.

131 Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982. Křen kupodivu nikde nezmiňuje o něco starší Urbanovu knihu: Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 1978. Je to ostatně obecnější jev: Křen vzal Urbanovu velkou syntézu na vědomí, více než ji (J. KŘEN, *Konfliktní společenství*, pouze na s. 355) však citoval jeho starší studii: Otto URBAN, *O Masarykovo pojetí české otázky*, ČsČH 17, 1969, s. 527–552.

132 Jan KŘEN, *O Kafkovi, židovské otázce a antisemitismu, také českém*, in: Z dějin. Sborník studií, Praha 1981. Reagoval tu na: Christoph STÖLZL, *Kafkas böses Böhmen. Zur Sozialgeschichte der Prager Juden*, München 1975.

133 Jan KŘEN, *Šmeralův životopis*, in: Z českých a slovenských dějin, Praha, listopad 1982, recenze knihy: Jan GALANDAUER, *Bohumír Šmeral 1880–1914*, Praha, 1981; Jan KŘEN – Hana MEJDROVÁ, *Současná československá historická literatura o Mnichovu*, in: *Historické a sociologické studie*, Praha 1982.

134 V. KURAL, *Kus života s Křenem*, s. 17n.

135 K němu srovnej: Karla MÜLLER-TUPATH, *Hans Koschnick. Trennendes überwinden. Biografie*, Berlin 2009.

Oběma historikům to přineslo především řadu nepříjemných výsledků. Posléze „bylo ministerstvo vnitra ochotno vyhovět, ale jen pod podmínkou vystěhování“. Nakonec roku 1982 využil Koschnick, politická osobnost podstatně přesahující „regionální“ horizont, podporovaný nadto spolkovým ministrem zahraničí H.–D. Genscherem, zájmu československého ministerského předsedy Lubomíra Štrougala o hospodářskou spolupráci s Brémami, severoněmeckým dopravním a obchodním centrem, k němuž patří i námořní přístav Bremerhaven. Prostřednictvím Štrougala bylo nakonec u pražského ministerstva vnitra hostování obou „čerpačů“ prosazeno.¹³⁶

Pro Jan Křena měl pobyt v Brémách zásadní význam. Vedle toho, že mohl opět po letech učit, a tedy v dialogu se studenty formulovat a diskutovat řadu soudů, s nimiž se dosud vyrovnával převážně jen sám, měl rázem k dispozici rozsáhlé fondy brémské univerzitní knihovny a přes „Fernleihe“ vlastně celou světovou literaturu. Po létech, ohraničených „obzorem maringotky“ kdesi v polích a komplikovaným vypůjčováním nemnohých knížek prostřednictvím přátel, to bylo nedocenitelné intelektuální nadechnutí. Křen ovšem využil „brémské epochy“ a Eichwedeho zprostředkování také k návštěvě celé řady německých univerzitních center výzkumu „východoevropských dějin“, tedy historie zemí, ležících východně od hranic poválečného Německa. Navázal tam řadu přátelství, jejichž plný význam se měl projevit teprve po listopadové revoluci.

Především však Jan Křen v Brémách pracoval na knize o Česích a Němcích. Aktuálním publikačním výsledkem byla rozsáhlá studie o politických koncepcích českého nacionalismu v období 1890–1938 v komparativní perspektivě celé středovýchodní Evropy. Křen ji přednesl na „rozlučkové“ konferenci, uspořádané na závěr jeho a Kuralova pobytu na brémské Forschungsstelle Osteuropa.¹³⁷ Tento „brémský“ text, součást nevelké, ale významné monografie, která sloučila jeho příspěvek s navazujícími kapitolami z pera Václava Kurala a odborníka na dějiny protektorátu Čechy a Morava, Detlefa Brandese,¹³⁸ je o to důležitější, že alespoň ve zkratce zrcadlí později nevratně ztracené kapitoly jeho „Konfliktního

136 J. KŘEN, *Habent sua fata libelli*, s. 14.

137 Jan KŘEN, *Nationale Selbstbehauptung im Vielvölkerstaat. Politische Konzeptionen des tschechischen Nationalismus 1890–1938*, in: Jan Křen – Václav Kural – Detlef Brandes, *Integration oder Ausgrenzung. Deutsche und Tschechen 1890–1945*, Bremen 1986, s. 15–65. Český studie vyšla v samizdatu pod názvem: *Alternativy nacionalismu. Česká pozitivní politika a její obdoby ve střední a východní Evropě*, Historický sborník 18, Praha 1985, resp. definitivně in: J. KŘEN, *Historik v pohybu*, s. 150–184.

138 K němu a jeho pražským kontaktům 60. let srovnej: Jiří PEŠEK, *Třikrát Detlef Brandes*, Soudobé dějiny 1, 1994, s. 884–888.

společenství“. Pro vydání tohoto díla u Škvoreckých v Torontu bylo totiž nutno asi tisícistránkový rukopis prokrátit na méně než polovinu jeho rozsahu. Za obět této autokanibalizaci padla nejen řada málo čtivých, byť i podstatných, faktografických pasáží, ale také „byla vypuštěna velká komparativní část o souvislostech české situace s celou středovýchodní Evropou.“¹³⁹ Vzhledem k tomu, že se původní rukopis bohužel nedochoval a prokrácená verze se z praktických důvodů stala základem též pro samizdatové vydání v roce 1986, resp. pro všechna porevoluční česká i německá vydání knihy, je tato studie jedinou stopou po původní, daleko rozsáhlejší podobě Křenova díla.¹⁴⁰

Návrat z Brém nebyl pro Jana Křena pohodový. Trvalo půl roku, než – už opět nezaměstnaný – historik dosáhl toho, aby byl přes odpor ministerstva vnitra znovu zaměstnán jako čerpač u Vodních zdrojů. Oba brémští hostující profesori pak ještě v květnu 1985 „na podnět místopředsedy vlády ČSSR, dr. Jaromíra Obziny“ napsali Československé akademii věd a Státní komisi pro vědeckotechnický a investiční rozvoj dopis, obsahující jejich „poznatky a náměty týkající se Německé spolkové republiky“.¹⁴¹ A poté se opět oba ponořili do čerpačské i disidentsky dějepisné rutiny.

Před Janem Křenem stálo především dokončení česko-německého projektu. Kniha byla dopsána roku 1986. Po domluvě se Sixty-Eight Publishers o jejím vydání v Kanadě byla autorem prokrácena (více než drasticky byl zjednodušen poznámkový aparát) a v zimě 1987/88 nakonec šťastně propašována do zahraničí. V úvodu k vydání knihy z roku 2013 Křen vzpomínal, že ihned po prokrácení díla, tedy ještě v roce 1986, „jsme s Pavlem Seiftem, Hanou Mejdrovou, Milošem Hájkem a Václavem Kuraelem vytvořili brigádu, která ho vlastnoručně vytiskla – má práce byla tím u konce“.¹⁴² Křen k tématu ještě napsal poměrně obsáhlý článek do samizdatového časopisu *Obsah*,¹⁴³ který spoluredigoval jeho švagr, literární historik a básník Miroslav Červenka. Článek poté přetisklo i několik dalších podzemních periodik. Bylo by možno očekávat, že se kolem tak podstatné a objevné knihy rozpoutá (nadoborová?) diskuse – přinejmenším v chartistickém prostředí.

139 J. KŘEN, *Předmluva: Habent sua fata libelli*, s. 28.

140 Tamtéž, s. 29, Křen uvádí, že rukopis, který s ohledem na slídivé „návštěvy“ StB nechtěl mít doma a který se dědicové autorových známých, kteří dosud knihu ukrývali, báli nadále mít u sebe, autor zakopal na zahradě. Ale po pouhých několika letech vykopál 1990 již jen zničené trosky hraboši navštívené knihy.

141 Dopis je přetištěn in: J. KŘEN, *Historiky StB a paměť*, s. 258–265.

142 J. KŘEN, *Předmluva: Habent sua fata libelli*, s. 29.

143 Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, *Obsah*, říjen 1986.

Doba však směřovala jinam. Navíc Křen po návratu z Brém vážně onemocněl, což sice nezablokovalo, ale přece jen limitovalo jeho psaní.¹⁴⁴

Historiografie směrem k Listopadu

Politická i kulturní situace v Československu, resp. v celém sovětském impériu se po roce 1986 podstatně změnila. Probíhala Gorbačovova „perestrojka“, která znejistěla, v řadě ohledů ale i radikalizovala československé „nepřestrojitelné“ komunistické vedení. Křenovými slovy: „Režim už dávno nebyl monolitický, ale gerontokratický a zkorodovaný.“¹⁴⁵ A „podzemní sféra“ se jednak začala radikálně rozšiřovat, jednak institucionalizovat. Křen se začal zúčastňovat různých, nejen čistě historických seminářů, přednášel např. i v mezikonfesijním prostředí baptistického sboru Na Topolce. „A k tomu malý bytový historický seminář u nás doma, kam chodíval Miloš Hájek, Hana Mejdrová, Pavel Seifter, Jiří Doležal, Jaroslav Mezník: dodnes mám v živé paměti debaty historického systematika Vojtěcha Mencla s přesnými faktografickými námitkami Karla Kučery, v nichž vždy uplatňoval svůj jemný mravní étos.“¹⁴⁶

Janu Křenovi a celému okruhu *Historických studií* ovšem v té době začalo jít už o více než „jen“ o samu (zakázaným osobám zakázanou) historiografickou práci a o signál, že v zemi vedle „oficiálního“ dějepiscectví (stojí za otázkou, co vše do něj vlastně autoři okruhu HS zahrnovali) existuje i nezávislá historiografie, nadto s ambicemi být součástí nezávislé občanské společnosti. Vycházení z ghetta ale nebylo prosto problémů a rizika. Ukázalo se to již na podzim roku 1987, kdy lidé z okruhu *Historických studií* zorganizovali seminář historiků ve slavné, skvělým gulášem proslulé a po roce 1989 zaniklé restauraci U Sojků na Letné. Cílem setkání disidentů a historiků „šedé zóny“ měla být diskuse o stavu československé historiografie. Hlavní referát přednesl Jan Křen.¹⁴⁷ Jenže: „Uprostřed následné diskuse vtrhlo do místnosti komando StB, všechny účastníky zatkl, natočilo

144 Křen připomněl tuto skutečnost v úvodu ke knižnímu vydání *Historických proměn češství*: J. KŘEN, *Historik v pohybu*, s. 15n.

145 A. MÍŠKOVÁ – J. URBAN – J. KŘEN, *Bílých míst je stále dost, ale jsou jiná než před deseti lety*, s. 35n.

146 J. KŘEN, *Předmluva: Habent sua fata libelli*, s. 13.

147 V soupisech Křenovy samizdatové produkce podobný text chybí. Václav Kural ovšem zmiňuje, že již v 70. letech Křen napsal větší práci „mapující vývoj české historiografie“. Srovnej: KURAL, *Kus života s Křenem*, s. 17. Je pravděpodobné, že v roce 1987 šlo o nějakou přípravnou studii pro v listopadu 1989 dokončenou knížku: Jan KŘEN, *Bílá místa v našich dějinách?*, Praha 1990.

na kameru a odvezlo k výslechu. Ne-chartisti a ne-disidenti mezi pány profesory a docenty prožili šok.¹⁴⁸

Ovšem policejní představa, že by bylo možné „čerpače a myče oken“ dlouhodobě odstranit, byla mylná. Již 6. února 1988 se v žižkovském hotelu Tichý konalo zasedání disidentských historiků s představiteli dalších oblastí podzemní kultury. Setkání asi tří desítek osobností zorganizoval Jan Křen s Pavlem Seiftem.¹⁴⁹ Dejme promluvit unikátní vzpomínce posledně jmenovaného: „Konference v hotelu Tichý měla co dělat s výročím republiky. Předsedal Mezník (v té době předseda redakčního kruhu HS), hlavní referát měl Křen, koreferáty Mezník a Otáhal (myslím). V plénu byli kromě historiků i jiní intelektuálové, mimo historickou profesi (Jungmann, Karfík, Vaculík, Havel, Dobrovský, Jaroslav Jírů, Jaroslav Šedivý (?), Rudolf Zeman, Václav Benda (s pozadím Střední Evropy, Rudolf Kučera tam myslím nebyl). Na Pitharta si nevzpomínám. Dohromady tedy kulturní obec. Bylo to zajímavé (včetně zajiskření mezi Vaculíkem a Havlem), Křen a Mezník byli skvělí a všichni si tu událost pochvalovali. A všichni čekali, až vtrhne komando. Nevtrhlo. Jeden z důvodů mohl být, že ve stejné době měli estébáci akci jinde, jen kousek od nás, taky na Žižkově. Na Chmelnici byla premiéra Havlovy montáže o 28. říjnu. Na Havla a ostatní hvězdy disentu čekali asi tam, a ne u Tichých. Jiný důvod: měli mezi námi svého informátora, takže historiky měli pod kontrolou... Hlavně ale – režim už se rozkládal a uvolňoval. Tak jsem to aspoň viděl já.“¹⁵⁰

Jan Křen v této fázi vývoje pracoval jak příslovečná sovětská tkadlena Korabelniková na tuctu stavů zároveň: nadále ve čtrnáctidenním rytmu mezi Prahou a maringotkou čerpal vodu (v letech 1988 a 1989 už čerpal dopravně příznivě u Kolína, kde mj. přijal mohučského bohemistu Ralpa Melvilla jako posla od freiburského profesora Gottfrieda Schramma s pozvánkou k autorské účasti na projektu česko-německých dějin), vedle toho od podzimu 1988 vyučoval „Přehled českých dějin“ na (z Havlova popudu) Miroslavem Červenkou založené

148 Tolik vzpomínka organizátora oné akce, Pavla Seiftera. Viz dopis ze dne 26. 3. 2021 – v dokumentaci autora článku.

149 Historik Pavel Seifter byl roku 1970 propuštěn z FF UK, živil se následně jako myč oken, roku 1977 patřil k prvním signatářům Charty 77, od roku 1978 organizoval vydávání Historických studií a další aktivity disidentských historiků. Po roce 1989 s Vilémem Prečanem spoluzakládal ÚSD AV ČR, v letech 1993–1997 byl ředitelem odboru mezinárodní politiky Kanceláře prezidenta Václava Havla, následně do roku 2003 velvyslancem ČR v Londýně a poté *Distinguished Visiting Fellow na London School of Economics and Political Science (LSE)*.

150 Pramen viz pozn. 148. Křenův referát byl podle Seiftera zřejmě součástí příprav na *Historické proměny češství*.

a záhy velmi prosperující „Podzemní univerzitě“. ¹⁵¹ Jan Křen byl velmi hrdý, když vyprávěl, že tuto tajnou bohemistickou universitu, kde vyučovala řada českých intelektuálů, StB neinfiltrovala a že dokonce po revoluci, když procházel svá policejní akta, našel v nich z této doby zmínku příslušného důstojníka, že Jan Křen již zanechal disidentské činnosti... ¹⁵²

Ale na Křenovy (a Kuralovy) texty čekali i zahraniční kolegové. Česká čerpačská dvojice prošla během „brémského roku“ Německem a získala sympatie i odborný respekt. Křen navázal produktivní vztah k mnichovskému Collegiu Carolinu, v jehož Bohemii otiskl již roku 1986 rozsáhlou tvrdě polemickou recenzi na Vojtěchovu „Českou historiografii a pozitivismus“ a o rok později německý překlad kapitoly o krizi roku 1870/71 a o „fundamentálkách“ z Konfliktního společenství. ¹⁵³ Křen s Kuralem (a dodejme: emigrovavší, na Freie Universität Berlin působící Bedřich Loewenstein) zastupovali pak českou historiografii ve skupině středo- a východoevropských historiků, přizvaných k závěru debat o německé „zvláštní cestě“ dějinami (Deutscher Sonderweg). ¹⁵⁴ Na debatě samé jejich názory už mnoho nezměnily, pozvání však Křena přivedlo k soustavnému zájmu o toto téma a dovolilo mu prohloubit jeho v téže době formulované úvahy o Střední Evropě.

151 Srovnej drobnou knížku brémské bohemistky: Karoline von GRAEVENITZ, „*Podzemní univerzita*“ *pražských bohemistů: ukázka paralelní kultury v „normalizovaném“ Československu*, Praha 2009. Srovnej též: J. PETRÁŇ – L. PETRÁŇOVÁ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 41n., kde autoři říkají: „Počátkem roku 1988, v době exploze nezávislých iniciativ při přeshlapování a nerozhodnosti vládců režimu, jak naložit s „přestavbou“, řekl Červenka na redakční radě ilegálního časopisu Obsah: „Jediné, za co bych se nechal zavírat, je večerní univerzita“. Reagoval tak na stále sílící hlasy v nastupující „samizdatové“ generaci po nezávislém systematickém vzdělávání...“ Podle Pavla Seiftera (pramen viz pozn. 148) byla Červenkova univerzita „domácí“, to jest přednášejícími byli Češi, nikoliv „oxfordští profesori“ (viz pozn. 152). „Kurs byl koncipován jako tříletý pod názvem „Česká tradice“, a pokrýval jazyk, literaturu a dějiny. Ty přednášel Křen. Mezi studenty byli z později známějších Saša Vondra, Jáchym Topol, Petr Placák a řada mladých kolem samizdatových časopisů Vokno a Revolver revue. Kurs se záhy ukázal být náročný, pro některé až příliš náročný, takže ke zkouškám koncem prvního studijního roku nastoupili jen někteří.“

152 Obecně se výuka „podzemních seminářů“ rozeběhla od roku 1979, kdy Roger Scruton a „oxfordští filozofové“ z řady západních zemí začali jezdit na semináře „šedé zóny“ do Prahy a do Brna. Organizátorem byla Jan Hus Foundation v Oxfordu a paralelně v Paříži. Srovnej: Barbara DAY, *Sametová filozofie*, Brno 1999, a Petr OSLEZLÝ a kol., *Podzemní univerzita*, Brno 1993.

153 Jan KŘEN, *Ein Kapitel der Geschichte der tschechischen Geschichtsschreibung*, Bohemia 27, 1986, s. 352–359; TÝŽ, *Die böhmischen Länder in der Krise 1870/71*, Bohemia 28, 1978, s. 312–330.

154 Jan KŘEN – Václav KURAL, *Der „Historikerstreit“ aus tschechischer Sicht*, in: Philippe Despoix – Barbara Hahn (ed.), *Der deutsche Historikerstreit aus mitteleuropäischer Sicht*, Hamburg 1989, s. 63–72; Bedřich LOEWENSTEIN, *Zum Streit um den deutschen Sonderweg*, tamtéž, s. 73–82.

Z Brém byl Křen na leden 1989 pozván na konferenci sdružení Dialog – Projektgruppe Mitteleuropa a když mu nebyl umožněn výjezd, poslal tam svůj referát poštou (!). To, že opravdu došel na místo určení, byl jasný důkaz rozkladu „diktatury proletariátu“. Křenův koncepční text „Střední Evropa nahlížená z Čech“ pak vyšel v konferenčním sborníku, ovšem již s předstihem (právě v době konání konference) také v Obsahu.¹⁵⁵ Dodám-li, že Křen patřil ke skupině disidentských historiků, kteří – samozřejmě nepozváni – v únoru 1989 překvapivě vystoupili na VI. sjezdu československých historiků, lze říci, že tou dobou už bylo pilně diskutujícího Křena všude plno.¹⁵⁶

Revoluce 1989 jako historiografický obrat

Poprvé jsem Jana Křena osobně uviděl 2. prosince 1989 v klubu Delta,¹⁵⁷ kde se za hojné účasti připravovala obnova Historického klubu, který zastavil činnost roku 1981 pod tlakem StB. Křen seděl na podiu a tvářil se na tu velmi nesourodou masu zájemců o HK poněkud skepticky, byť i nikoliv nepřívětivě. Na valné hromadě HK 24. února 1990 ve velké přednáškové síni FF UK byl pak zvolen do výboru klubu. Zpětně si uvědomuji, že jisté „mezigenerační jiskření“ oné doby patřilo k nutnému standardu přelomu epoch. Tak jako na konci II. světové války a okupace v Čechách, ve Francii a samozřejmě zejména v Německu přecházeli do „nového modu společnosti“ lidé i skupiny také po roce 1989 s velmi odlišnými zkušenostmi a zážitky, představami a pojmy. Hledání společného jmenovatele mezi většinovou společností, kolaboranty, osvobozenými vězni a odbojáři prostě nebylo již v roce 1945 a přes všechnu „sametovost“ revoluce roku 1989 ani o čtyři desetiletí později jednoduché a bezkonfliktní.

Jan Křen zažil 17. listopad „v maringotce hydrogeologického podniku“. Do akademické sféry se vrátil přes odbočku vedení Historické komise Občanského

155 Jan KŘEN, *Mitteleuropa, von Böhmen aus betrachtet*, in: Heino Berg – Peter Burmeister (ed.) *Mitteleuropa und die deutsche Frage*, Bremen 1990, s. 32–46. Definitivní české vydání in: Jan KŘEN, *Historik v pohybu*, s. 99–107.

156 Z bohaté dějepisné samizdatové publicistiky těsně předrevolučních let připomeňme alespoň: Jan KŘEN – Milan OTÁHAL – Jaroslav OPAT – Miroslav ČERVENKA, *Diskuse o českých dějinách*, in: *Historické studie* 12, 1989, svazek 26; Jan KŘEN, *Rehabilitace 28. října, jaká je a jaká by měla být*, in: *Československo '88. Sborník příspěvků pro mezinárodní sympozium*, Praha 1989.

157 V Deltě pořádál okruh autorů Historických studií diskusní večery disidentů spolu s historiky z „sedé zóny“ již od počátku roku 1989. Tato řada vyústila prosincovým zasedáním k obnově Historického klubu.

fóra. Ta jednak usilovala o zachování masy dokumentů, vznikajících v souvislosti s aktivitou Občanského fóra, resp. jeho Koordinačního centra ve „Špalíčku“. Především však ve spolupráci s pražskými archiváři usilovala o převzetí archivu ÚV KSČ, koordinovala snahy občanských iniciativ, usilujících o to, zabránit zničení archivů StB a postavit je pod řádnou archivní správu. Obé se – s nulovými prostředky, ale s podporou množství lidí – podařilo přinejmenším z velké části. Obdobně se zdarem proběhlo i Historickou komisí OF iniciované založení Ústavu soudobých dějin. Jeho vedení se ujal Vilém Prečan s Pavlem Seifterem, Jan Křen na léta zasedl ve vědecké radě ústavu a od roku 1993, kdy začal vycházet časopis Soudobé dějiny, také v redakční radě. Ostatně, František Šmahel zároveň povolal Křena do redakční rady obnoveného ČČH.

I když ho to možná lákalo, odolal Jan Křen naléhavým žádostem svého žáka z Podzemní univerzity, Václava Havla,¹⁵⁸ aby vstoupil do aktivní politiky (starý pán vždy s potěchou zdůrazňoval, že mu to manželka zakázala). A rozhodl se k návratu do akademické sféry. K 1. únoru 1990 se vrátil na FF UK; 1. června téhož roku byl jmenován a ustanoven profesorem. I tady ovšem bylo setkání malinko bouřlivé: Křen, okouzlen západoevropskými představami o mezioborové vědě, navrhl novému – revolučnímu, leč jinak důstojně starosvětskému děkanu, teatrologovi Františku Černému, zrušení historických kateder a jejich propojení do společného ústavu, jehož vedení by si dosavadní katedry postupně předávaly. Učinil tak ovšem ve chvíli, kdy si pracovníci fakulty oddychli od neustálých komunistických reforem a vytváření disfunkčních ad hoc velkoustavů a toužili po návratu ke „starému tradičnímu standardu“ oborových kateder. Křen byl tedy děkanem odmítnut s argumentem, že i na starobylé univerzitě v Salamance, založené roku 1218, mají dosud katedry a dobře s tím vycházejí.

Česko-německá komise historiků

Nepokojnému zakladatelskému duchu Jana Křena však v roce 1990 připadl větší a důležitější úkol, než reformovat historické obory FF UK: Na impuls předních českých a německých historiků zareagovali ministři zahraničí Spolkové

¹⁵⁸ Jan Křen vzpomínal, že pohoda panovala, dokud Havel přicházel pro četbu, konzultoval nad výpisky a s chutí diskutoval o přečteném. Horší to bylo, když ale dvaapadesátiletý světový autor vznesl nárok, že bude taky – jako ostatní studenti – řádně zkoušen. S tím už měl Křen problém a vlastně nikdy nevyzradil, zda nakonec ke zkoušení došlo nebo ne.

republiky Německo a tehdejší ČSSR, Hans-Dietrich Genscher a Jiří Dienstbier, a svornou rukou vyvolali v život společnou, Československo-německou komisi historiků. Jejím úkolem mělo být (jak to kdysi pěkně formuloval Ferdinand Seibt) „odklízení dějinných balvanů z cesty česko-německé spolupráce a porozumění“. Jádrem komise se na české straně stala osvědčená dvojice Křen-Kural, na německé nastoupila z hlediska znalectví středoevropských dějin přímo vzácná konstelace odborníků na bohemistiku pod vedením „generalisty“ Rudolfa Vierhause.¹⁵⁹ Nejdůležitější tu byli Ferdinand Seibt,¹⁶⁰ mj. ředitel Collegia Carolina, které záhy povolalo Jana Křena mezi své členy, dále Hans Lemberg,¹⁶¹ dobrá duše nejen marburské univerzity, ale i Herder-Institutu, a ovšem nechyběl Detlef Brandes!¹⁶²

Komise při každoročních konferencích soustavně mapovala česko-německé vztahy,¹⁶³ problémy a mýty od 19. století do druhé poloviny 20. století a zprostředkovávala jejich výsledky veřejnosti v podobě paralelně vycházejících německých a českých sborníků.¹⁶⁴ Vedle toho hrála komise, v našem případě především její předseda v letech 1990–2001, Jan Křen, významnou roli poradce ministra zahraničí, parlamentu i presidenta republiky v záležitostech, týkajících se vztahů s Německem. Pro Křena to nebyl problém: S Jiřím Dienstbierem ho pojilo dávné přátelství z dob Charty 77, s Josefem Zielencem se kolegiálně stýkal na akademické půdě (ještě důležitější přitom byly Křenovy letité přátelské vztahy se Zielencovým náměstkem, resp. zpočátku Havlovým poradcem Sašou Vondrou, dříve Křenovým žákem, později významnou osobou české diplomacie), Jaroslav

159 Srovnej k němu: Jan KŘEN – Jiří PEŠEK – Miloš ŘEZNÍK, *Nekrolog: Rudolf Vierhaus*, ČČH 110, 2012, s. 165–167.

160 František ŠMAHEL, *Profesor Dr. PhDr. h. c. Ferdinand Seibt*, ČČH 101, 2003, s. 746–753.

161 Srovnej: Jiří PEŠEK, *O dobré vztahy německé a české vědy (rozhovor s Hansem Lembergem)*, Dějiny a současnost 15, 1993, č. 6, s. 46–47, a TÝŽ, *Hans Lemberg (28. 4. 1933 – 3. 12. 2009)*, ČČH 108, 2010, s. 355–365.

162 Pro úplnost dodejme, že německými členy komise v této době byli i slovakisté Jörg K. Hoensch a Monika Glettler, německý generalista Hans Mommsen a hospodářský historik Ludolf Herbst.

163 Původně československo-německá komise se po roce 1992 rozdělila na česko-německou a slovensko-německou komisi, vedenou Dušanem Kováčem. Předsedové se ale dohodli na společném zasedání všech tří komisí a česká strana si se slovenskou (ne vždy ku prospěchu věci) dělila i vydávání publikací.

164 Jan Křen sám zorganizoval dvě konference a podílel se na editování následných sborníků. Ty vycházely německy v essenském nakladatelství Klartext a poněkud ad hoc zároveň v české nebo slovenské verzi. Srovnej: Dušan KOVÁČ – Jan KŘEN – Hans LEMBERG (ed.), *V rozdělené Evropě. Češi, Slováci, Nemci a ich štáty v rokoch 1948–1989*, Bratislava 1998; Boris BARTH – Josef FALTUS – Jan KŘEN – Eduard KUBŮ (ed.), *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945*, Praha 1999.

Šedivý patřil ke kruhu jeho přátel a diplomaticky nadaný Křen dokázal vyjít i s nesnadným Janem Kavanem.

Podobně tomu bylo v parlamentu a samozřejmě zejména v okruhu Václava Havla, jemuž Křen pomáhal v roli neoficiálního poradce. Zde se Křen podílel na přípravě „Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji“, navazující na Smlouvu o dobrém sousedství z roku 1992. V Deklaraci, počátkem roku 1997 podepsané na vládní úrovni, obě země s ohledem na nacistickou okupaci Československa a poté tzv. odsun mj. prohlásily, že: „nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti“. Deklarace byla ovšem připravována mnohem dříve. Její první návrh zcela tajně napsal Václav Havel už v létě 1995.¹⁶⁵ Při tajných a nesnadných jednáních pak český vyjednavč, Saša Vondra, konsultoval komplikované pasáže s Václavem Havlem a jeho důvěrným expertním týmem.¹⁶⁶ Součástí deklarace bylo i rozhodnutí zřídit Česko-německý fond budoucnosti – a Jan Křen byl povolán do jeho správní rady.

Česko-německé vztahy v době přípravy Deklarace nebyly – na úrovni publicistiky, řady různých svazů či korporací – právě idylické. Vztahy Václava Havla a spolkového prezidenta Romana Herzoga sice neměly chybu (mj. oba společně velmi přátelsky přijali Česko-německou komisi v Drážďanech roku 1995), o to méně si však rozuměl Václav Klaus s Helmutem Kohlem. Hesla „Okupace“ a „Odsun“ se jako mrak vznášela nad oběma zeměmi a stínila dobře se rozvíjející praktické kontakty. „Deklarace“ tak nebyla nějakým slohovým cvičením, nýbrž krokem k ukončení těchto křečovitostí. Komise se na její přípravě podílela i expertně. V roce 1995 se uskutečnilo zasedání, kde R. Vierhaus

165 V Havlových poznámkách pro tým KPR o tom ke dni 10. 8. 1995 stojí: „Na základě podkladů od S jsem načrtl pro jeho privátní potřebu návrh česko-německé deklarace. Spíš než prezidentský vstup do této věci to je jen literární pomoc příteli. Žádal mne, abych nic z toho nedával nikomu číst a nikomu o tom neříkal. Jeho opatrnost začínám chápat. Jeho zakázku jsem splnil a svůj textík mu poslal speciálním kurýrem přímo do ruky... Ale o celé věci prosím nikde nemluvit, kdyby se kdokoli nepatřičný dozvěděl, že na tom participuji, mohlo by se to celé zhroutit. Stačí si všimnout novinových dohadů o tom, kdo je vyjednavčem atd. atd.“ Srovnej: Václav HAVEL, *Prostím stručně. Rozhovor s Karlem Hvizďalou, poznámky, dokumenty*, České Budějovice 2006, s. 35.

166 Pavel Seifert, tehdy ředitel odboru zahraniční politiky KPR, vzpomíná (zdroj viz pozn. 148): „Ústřední postavou v přípravě Deklarace byl Vondra, který ovšem pravidelně konzultoval vyjednávaný text s Havlem. Vondra jako náměstek ministra zahraničí s výlučnou pravomocí Deklaraci připravoval v diplomatickém ping-pongu se svým protějškem na Auswertiges Amt v přísné tajnosti a z informací vyloučil všechny s výjimkou 2–3 lidí! Vynechal dokonce velvyslance v Německu Jiřího Grušu. Od ostatních, včetně Křena i Havlova týmu, získával informace a rady. Havlova role a role jeho lidí byla specifická v tom, že otevírala dveře a srdce na obou stranách a vytvářela klima na obou stranách pro politické přijetí Deklarace. Text sám a běžná diplomacie by nestačili.“

s J. Křenem předložili komisi úkol zformulovat stručný koncept česko-německých dějin 19. a 20. století jako „nejmenší společný jmenovatel“ pohledu na sérii „bolavých“ momentů společných dějin. Výsledný text, pojmenovaný „Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění“,¹⁶⁷ pak od roku 1996 opakovaně vyšel v obou jazycích jako samostatná brožura, byl otištěn v odborném tisku a objevil se i jako součást různých publikací k česko-německým vztahům. V témže roce komise vydala i krátké věcné stanovisko k ztrátám německého obyvatelstva při vyhnání a vysídlení z Československa v letech 1945–1946.¹⁶⁸

Uvádím tu tyto skutečnosti proto, že na české straně byl po celá 90. léta motorem těchto akcí nevyčerpatelný Jan Křen. Ten také spolu s R. Vierhausem a mnohdy H. Lembergem (laskavý a invenční Lemberg, bezpečně doma v obou zemských jazycích, působil i jako nadaný producent pojmů a obrátů tam, kde příliš vyhrocené tradiční pojmenování v tom či onom jazyce bránilo nalezení společných formulací) připravoval dokumenty, podklady pro jednání komise... a ovšem soustavně vystupoval na desítkách až stovkách veřejných diskusí a seminářů k česko-německým problémům minulosti.

Katedra německých a rakouských studií

Křen ovšem rád učil a nadto si byl vědom skutečnosti, že české společnosti chybí (nejen dějepisně orientovaní) odborníci na německou a rakouskou problematiku. Když se vrátil z ročního pobytu ve Wissenschaftskolleg zu Berlin (1990/1991), kde se věnoval výzkumu historie i současnosti dějepisné, literární i politické diskuse o tom, co to je „střední Evropa“ a jaké mají její koncepty aktuální důsledky po konci studené války i vyhlídky do budoucnosti, čekala ho v Praze nabídka: Byl zván, aby na nově etablované Fakultě sociálních věd UK založil pracoviště, zaměřené na minulost i současnost Německa a Rakouska. Za nabídkou stál děkan nové fakulty, fascinující a mnohostranný sociolog Miloslav Petrusek, jakož i historička žurnalistiky Barbara Köpplová, s níž Křen působil v rámci Česko-německého diskusního fóra. Křen přijal a s podporou Jiřího Dienstbiera, resp. následně po dlouhou dobu MZV ČR jako instituce, začal budovat pracoviště

167 *Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, Entspannung. Skizze einer Darstellung der deutsch-tschechischen Geschichte seit dem 19. Jahrhundert*, München 1996; *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. stol.*, Praha 1996.

168 *Stanovisko Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám*, Soudobé dějiny 3, 1996, s. 601–603.

tehdy neobvyklého rázu: „area studies“, aneb: „vše, co byste měli vědět o Německu a Rakousku“.

Začátek pracoviště se odehrál v romantických, ale temných přízemních „katakombách“ Toskánského paláce na Hradčanech, kde MZV našlo pro Křena a jeho „Centrum německých a rakouských studií“ první prostory. Po pár letech se již mohla samostatná Katedra německých a rakouských studií odstěhovat do polohou i vybavením bezmála luxusního objektu MZV v Rytířské ulici 31. Už po roce ale Jan Křen předal vedení roku 1994 založené katedry svému nástupci a roku 1995 se stal zakládajícím ředitelem čtyřkatedrálního Institutu mezinárodních studií, který výukově sledoval většinu severní polokoule, tedy od Sibíře a Ruska přes Evropu až k Severní Americe. Institut tematicky pokrýval historii, kulturu, politiku, hospodářství a další důležité aspekty minulosti i současnosti studovaných a studentstvu zprostředkovávaných regionů. Křenova idea interdisciplinarity a kooperace odborníků různých oborů při snaze porozumět velkým, určujícím procesům moderního světa tu došla naplnění.

Ovšem, jen se institut „zaběhl“, vzdal se Jan Křen roku 1997 jeho řízení, zůstal prostým, ovšem učitelsky nadšeným, profesorem a do centra svého usilování posunul opět historiografii, tedy svůj pozdní velký projekt dějin střední Evropy v globálních souvislostech.

Křenova „zralá léta historiografická“

Knihu „Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918“ jsme opustili ve chvíli, kdy vyšla v samizdatu a u Škvoreckých v Torontu roku 1989. Již o rok později leželo na pražských pultech i první české legální vydání v pěkném nákladu 7 000 výtisků.¹⁶⁹ Bylo možno předpokládat velkou koncepční dějepisnou i historicko-politickou diskusi... ale ta se v podstatě nekonala.¹⁷⁰ Dramatická doba odváděla historiky od

169 Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990.

170 Je zajímavé, že žádná recenze nevyšla např. v Bohemii. Kniha dokonce není v prvních vydáních zastoupena v knihovně Collegia Carolina. Děkuji Robertu Luftovi za interpretaci, že když exemplář dorazil, Ferdinand Seibt zajistil (možná už s předstihem, hned po vydání Křenovy „signální studie“ 1987) peníze na překlad a vydání a pověřil pracovníka CC Petra Heumose překladem knihy, o které se jako o publikaci „v tisku“ pak zmínil v recenzi na Křenova *Bílá místa našich dějin* v Bohemii 1992. Německé vydání, provedené podle pražského vydání roku 1990 a upravené jen proměnou poznámkového aparátu v tradiční pod čarou, vyšlo ale až roku 1996: *Die Konfliktgemeinschaft. Tschechen und Deutsche 1780–1918*, München 1996. Vyvolalo řadu

psacích stolů do denní vravy přelomové epochy.¹⁷¹ A to platilo samozřejmě i o Janu Křenovi, který se z „čerpačské idylly“ v lůně přírody obratem ocitl ve výše popsané vravě revoluční a porevoluční vědecké politiky i organizační práce.

Konfliktní společenství bylo přivítáno řadou anotací v českém i anglo-americkém odborném tisku, skutečně závažné recenze ale – pokud se podařilo dohledat – vyšly jen dvě, obě v Čechách. Jan Novotný v ČČH označil knihu za „první vážný pokus v naší historiografii o souborné a do širšího středoevropského rámce včleněné vyličení základních vývojových tendencí novodobých česko-německých vztahů od konce 18. století do roku 1918.“¹⁷² Novotný zdůraznil význam Křenova konceptu tří rovin „němectví“: sudetské, rakouské a celoněmecké, konstatoval však, že se Křen „zcela přirozeně“ soustředil na vztah české občanské politiky k rakouskému státu. Novotný jako odborník na národní obrození a dějiny české složky zemské společnosti pak poměrně soustavně zkritizoval celou řadu aspektů textu knihy – prakticky až před závěr 19. století.¹⁷³ Naopak líčení posledních tří desetiletí dějin monarchie našlo jeho jednoznačný souhlas.¹⁷⁴

Jan Havránek v recenzi na *Konfliktní společenství* také připomněl existenci tří pro Čechy klíčových německých prostředí a Křenův zájem přednostně o rakouský stát, podotkl ovšem, že „Křen pohlíží na léta 1848–1918 jako na střední Evropu německé éry. S tím je třeba souhlasit, stejně jako s tezí, že poměru Čechů

anotací v českém, německém, rakouském i americkém odborném tisku, koncepční diskuse se ale opět nekonala.

171 Lubor Václavů tuto okolnost přesně pojmenoval in: Lubor VÁCLAVŮ, *Tři knihy o česko-německých vztazích*, Historie a vojenství, 1992, č. 4, s. 175–178, kde na s. 176 říká: „Lze jen litovat, že se Konfliktní společenství nesetkalo s adekvátním ohlasem v odborné i širší veřejnosti. Snad je to způsobeno nedostatečnou propagací, snad skutečností, že Jan Křen dovedl svůj výklad a úvahy jen do roku 1918, snad je příčinou sama hektická doba.“

172 ČČH 90, 1992, s. 610–614, zde s. 610.

173 Srovnej exemplárně: „V úvodní hlavě zkoumá autor vzájemné souvislosti novodobé německé národní emancipace a českého obrození. Není to část právě zdařilá, byt' nepostrádá osobité přístupy a postřehy.“ Tamtéž, s. 610n.

174 Novotný na s. 614 připomněl, že „zvláštní pozornosti by v tomto soužití, ale i v samotném nacionálně divergentním občanskotvorném procesu... zasluhovala úloha Prahy, a v jejím rámci i poměrně početné německé složky pražské židovské komunity. To by ovšem vyžadovalo hlubší průzkum, než mohl J. Křen realizovat.“ Lze pochopit, že Cohenovu slavnou a pro česko-německé téma zásadní (přepracovanou) disertaci (Gary B. COHEN, *The politics of ethnic survival. Germans in Prague 1861–1914*, Princeton 1981) tehdy neznal čerpač Jan Křen, ale je přece jen s podivem, že kniha zůstala utajena i Janu Novotnému, vedoucímu oddělení 19. století v Muzeu hlavního města Prahy, ač ji v 80. letech stálo v pražských knihovnách několik exemplářů a již roku 1985 na ni vyšla recenze Bohdana Zilynského v Pražském sborníku historickém 18, 1985, s. 189–191.

k Němcům nelze plně porozumět jen sudetským prizmatem.¹⁷⁵ Také on byl ke Křenovu textu na řadě míst otevřeně kritický (nesouhlasil s vydělením židovské populace jako třetí národnostní skupiny, vysvětlil, že „nevyspělost češtiny“ nebyla v dané době realitou, nýbrž pouhou argumentační figurou rakouských úřadů, podobně jako Novotný nesouhlasil s Křenovým pojetím fundamentálek atd.), také on vyzdvihl význam Křenova díla zejména pro poslední dvacetiletí před rokem 1918. S pro něj typickým nadhledem však zformuloval obecnější ocenění Křenova díla: „Recenzovaná kniha je závěrečnou formulací Křenovy práce o problému, jímž je poznamenána generace, která dospívala za války v nelehkých podmínkách, hledala odpověď na to, jak mohlo dojít k nacismu i k tomu, co mezi československými Němci představovalo Henleinovo hnutí... Je to významné dílo, které stojí na přelomu epoch, výsledek práce člověka, hluboce zaujatého touhou poznat a pochopit.“¹⁷⁶ Lépe snad Křenovu knihu nebylo možno charakterizovat.

Proč věnovat pozornost jak sporným místům či dokonce věcným chybám slavné knihy? Ukazuje se, že mezi kolegy z okruhu či spíše policií hlídaného ghetta Historických studií neměl do tématu osaměle se zakousnuvší Křen zřejmě odborníka, který by mu knihu – zejména po drastickém prokrácení – zlektoroval. Následně po roce 1989 byl zájem o vydání pozoruhodného díla větší než o jeho revizi. Křen neměl na úpravy ani na polemiku s recenzemi z roku 1992 čas a posléze byl už evidentně zanořen do přípravy svého příštího velkého díla: *Dvou století dějin střední Evropy*. Česká obec historiků tak přišla o zásadní debatu, která mohla konfrontovat dva přelomové objevné přístupy k dějinám období 1848–1918, předložené v 80. letech (Otto Urban a Jan Křen), a oprostít tak českou historiografii i publicistiku od řady stereotypů, mýtů i nesmyslů, které je zatěžují dodnes. Zároveň by se přitom plasticky ukázalo, kolik primárního výzkumu aktuálně chybí pro léta 1780–1848.

Pražské vydání Konfliktního společenství bylo „zarámováno“ do dvou drobných knížek, v podstatě rozsáhlých esejí (textů, nevybavených poznámkovým aparátem a jen zřídka zmiňujících alespoň jména pro téma klíčových historiků), které ve velkých nákladech přišly do rukou natěšené veřejnosti. Ta v té chvíli netušila nebo nebrala na vědomí, že oba inspirativní texty patří také ještě „předlistopadovému období“. Jako první, podle Křenova vyjádření jako odpověď na iniciativu Jaroslava Mezníka z poloviny 80. let k diskusi o pojetí českých dějin, vznikl roku 1987 text o *Historických proměnách češtví*. Poprvé byl – zkráceně –

175 Jan HAVRÁNEK, *Od soužití k sousedství*, Historie a vojenství, 1992, č. 3, s. 160–163, zde s. 160.

176 Tamtéž, s. 163.

otištěn v brémské publikaci „Střední Evropa. Sen nebo trauma?“.¹⁷⁷ Je to napříč více než tisíci léty českých dějin, tedy až do autorovy současnosti, běžící úvaha o charakteru a charakteristikách společnosti, definující se jako „Češi“ a zároveň polemika s oficiální historiografií pozdních 80. let. Pro porevoluční knižní vydání byl text přepracován a prohlouben do podoby „návrhu pojetí českých dějin, jemuž je předurčen dvojí, třebaže nesnadno slučitelný účel: být zároveň hypotézou, předloženou k diskusi v odborné a kulturní obci, a zároveň též výzvou k diskusi a úvahám pro mladou generaci.“¹⁷⁸ Křen do knížky nadto připojil českou verzi studie „Diskuse o střední Evropě – historicky nahlížená“, kterou v německé verzi téhož roku završil svůj roční pobyt v berlínském Wissenschaftskolleg – Institute for Advanced Study. Velká koncepční diskuse se ovšem opět nekonala – ač by si to Křenův text jistě zasloužil.¹⁷⁹

Češtvi a Bílá místa našich dějin

Již roku 1990 vyšel jako drobná knížka Křenův kritický esej (Ferdinand Seibt) nebo „pamflet“ (Jaroslav Marek)¹⁸⁰ o bílých místech našich dějin – jmenovitě těch poválečných.¹⁸¹ Studie „původně měla být příspěvkem k úvahám a diskusím, které už dlouho vedli nezávislí historikové, bohužel však ponejvíce jen mezi sebou a v ghettu literárního disentu... Započata v létě 1989 byla dokončena

177 Text vyšel v německém překladu v redakčně prokrácené podobě: Jan KŘEN, *Historische Wandlungen des Tschechentums*, in: Hans-Peter Burmeister – Frank Boldt – György Mészáros (ed.), *Mitteleuropa – Traum oder Trauma? Überlegungen zum Selbstbild einer Region*, Bremen 1988, s. 191–232. V téže zkrácené podobě byl text vydán česky také v exilových časopisech Svědectví, 1988, s. 575–611, a v Proměnách 25, 1988, s. 3–40.

178 J. KŘEN, *Historik v pohybu*, s. 16.

179 Z nepočetných reakcí srovnej především recenzi Ferdinanda Seibta, *Bohemia* 35, 1994, s. 160–164.

180 K němu srovnej: Milan ŘEPA, *Nekrolog Jaroslav Marek 27. 11. 1926 – 18. 12. 2011*, ČČH 110, 2012, s. 168–172. Dlužno kriticky podotknout, že Markovy práce konce 60. let (konkrétně Gollova biografie), bez korektury vydané až s odstupem po roce 1989, byly také způsobně marxistické!

181 Srovnej v širokých kontextech a ve srovnání s německou situací Křenův text diskutující článek: Ferdinand SEIBT, *Weisse Flecken*, *Bohemia* 31, 1990, s. 360–371, a sladkokysele polemickou recenzi Jaroslava Marka v ČČH 88, 1990, s. 913–915. Posledně jmenovaný Křenovi připomněl, že i on vyšel ze stranického dějepiscectví, ač se jeho „inteligentní a svůdné knihy o emigraci od tehdejšího osudného spojení vědy s marxistickou ideologií, od mýtu o třídnosti a stranickosti, vzdálily nejvíce.“ Poněkud jinak – se směsí obdivného nadšení a mj. generační kritiky – na inspirativní Křenovu knihu pohlížel autor tohoto textu v časopise Přítomnost, 1991, č. 1, s. 18.

přesně 19. listopadu v maringotce hydrogeologického podniku.¹⁸² Do tisku tato kritika stávajícího i celkově poválečného – oficiálního – výzkumu soudobých dějin odešla v prosinci 1989. Je to kombinace úvah o pramenech a metodách výzkumu soudobých (především poválečných, dílem ale i meziválečných) dějin se strukturovaným, do několika různých průřezů členěným přehledem deziderat dosavadního, stranostátem řízeného, nebo spíše bržděného výzkumu: „Jak vidno, je v nejnovějších našich dějinách termín bílá místa vlastně pleonasmem: bílých míst je tu pomalu víc než těch druhých.“¹⁸³ Jaroslav Marek na to odvětil, že „jedna věc je zasypat čtenáře přívalem námětů a požadavků, ale něco jiného je takovým nárokům vyhovět v souvislém vyprávění, výkladu“.¹⁸⁴

Křen odpověděl činem: jakmile etabloval a stabilizoval univerzitní ústav, který založil, jakmile jako český spolupředseda provedl Česko-německou komisi obtížnými a místy dramatickými léty až k Deklaraci z roku 1997, zbavil se co nejrychleji všech řídicích funkcí (v grémiích stejně jako ve výuce ovšem zůstal aktivní, nadále také jezdil s přednáškami do Vídně, kde si rozuměl s Gernotem Heissem a Oliverem Rathkolbem,¹⁸⁵ laskavými dlouhodobými partnery Křenova institutu) a soustředil síly na sepsání velké syntézy, která reálně ukázala, jak si představuje zasazení dějin společnosti českých zemí a také českého moderního národa do rámce střední Evropy, resp. do kontextů převratů dějin celého kontinentu či ve 20. století mocenských proměn celého světa.

Dvě století střední Evropy

Křen využil k prohloubení dosavadních rešerší a k vyladění konceptu jednak stipendijní pobyt ve vídeňském Institut für die Wissenschaften vom Menschen v polovici 90. let, jednak profesorské hostování u přítele Hanse Lemberga na univerzitě v Marburku nad Lahnem v roce 1997/98. Jan Křen, jehož vždy zajímaly velké teorie dějinných procesů, tu zkompletoval své teoretické instrumentarium. Následně získal velký grantový projekt a do soustavné přípravy knihy o dvou stoletích střední Evropy zapojil též skupinu mladých historiků, kteří se podíleli na tematických exkurzech a přílohách, provázejících hlavní tok Křenova výkladu.

182 Jan KŘEN, *Bílá místa v našich dějinách?*, in: Jan Křen, *Historik v pohybu*, s. 287.

183 Tamtéž, s. 313.

184 Jaroslav MAREK, recenze: ČČH 88, 1990, s. 913–915, zde s. 915.

185 Srovnej: Jiří PEŠEK – Oliver RATHKOLB a kol., *Soudobé dějiny v pohybu. Rakouský výzkum dějin 20. století*, Praha 2013, s. 82–114.

Autor však ještě více potřeboval tuto skupinu doktorandů a postdoktorandů jako „stálý diskusní tým“, s nímž průběžně pobíral vznikající text.

Nedosti však na tom: Křen diskutoval koncepci díla i vybrané kapitoly s řadou českých i zahraničních kolegů a ve chvíli, kdy dopsal tisícistránkový základní text knihy, uspořádal k ní mezinárodní seminář a požádal o oponenturu.¹⁸⁶ Je třeba říci, že prof. Křen diskutoval vášnivě rád. Byla to jeho přirozenost. V polovině 90. let, kdy ještě nebylo kouření na indexu, mizela např. pravidelná katedrální zasedání v cigaretovém dýmu, z něhož zněl Křenův hlas a vynořovala se energicky gestikulující ruka s cigaretou. Křen byl diskutérem nadšeným, mnohdy „rychlevýbušným“, aneb jak praví Tůma: „na nekonzistentní nebo argumentačně slabě podložené názory dokázal reagovat kriticky, někdy nepříjemně kriticky. Zároveň ovšem byl s to věcně promýšlet a také přijmout názory oponentů.“ S burácejícím Křenem bylo prostě třeba mít trpělivost a udolat ho věcnými argumenty – když ho zaujaly, bylo vyhráno.

Tehdy při mezinárodním semináři nad hrubým textem „Dvou století střední Evropy“ jsme oba s Hansem Lembergem dostatečně silné argumenty nenašli v jednom podstatném koncepčním bodu: Oba jsme se tázali, proč Jan Křen, excelentní znalec německých dějin, opustil po roce 1918 z optiky výkladu Německo, které hned v předmluvě díla zahrnul do střední Evropy („v knize bude užíván pojem střední Evropa, zahrnující šestici přímých nebo historických sousedů – Poláků, Maďarů, Slováků, Čechů, Němců a Rakušanů“),¹⁸⁷ resp. proč se k němu nadále vracel již jen jako k mocnosti, která jakoby „zvenčí“ ovlivňovala osudy středoevropských států a národů. Německo se do pole jeho hlavního výkladu vrátilo až po II. světové válce, ovšem v podobě redukované na NDR. Široká střední Evropa, sahající od Rýna po Němen, byla tak (pro léta 1918–1946 dokonce s předstihem) rozříznuta železnou oponou. To však byla položka knihy, o níž autor již nechtěl vyjednávat...

Knihla byla po úvodní kapitole, zdůvodňující teritoriální i časový výměr látky, historické metody a interpretační paradigma, vybudována chronologicky, přičemž stránková dotace na jednotlivá období směrem k současnosti výrazně rostla. Na 20. století vyzbyly tak dvě třetiny výkladového textu. Ve třinácti kapitolách byla pro každé pojednávané období nejprve přiblížena civilizační úroveň a její proměny. Poté navazovalo líčení mezinárodních poměrů, zejména celoevropských, přímo ovlivňujících situaci ve střední Evropě. Druhá část každé kapitoly již tematizovala jednotlivé země a třetí nabízela generalizující, komparativní

186 Srovnej: O. TŮMA, *Nedožité devadesátiny profesora Jana Křena*, s. 417.

187 Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 13.

náčrt obecných či společných rysů i regionálních odlišností dějin střední Evropy. Každou kapitolu uzavíraly exkurzy o vybraných, pro danou epochu signifikantních obecných, v širokém smyslu pojmu kulturních jevech, dějinných inovacích, ale také o specifických společenských nebo politických jevech, přesahujících dosavadní výklad. Na podnět Roberta Kvačka pak pro 20. století Křen zařadil i čtyři tzv. interpretace, tedy pasáže s objasněním historických anomálií a některých teorémů. V podobě „rámečků“ pak tým mladých spolupracovníků knihu doplnil o biogramy významných historických osobností.

Čtivě a s nadhledem napsaná kniha podává nebývale komplexní obraz vývoje střední Evropy. Tak jako u *Konfliktního společenství* je z textu zřejmé, že až neuvěřitelně sečtělý a v evropské literatuře orientovaný autor zůstal při líčení dějinných předpokladů a vývojových linií, směřujících k 19. století poněkud ve vleku již starší literatury nebo výše zmíněných „velkých teorií“, které mnohdy (aby se nezhroutily) musely regionální realitu poněkud znásilnit... Ovšem od ponapoleonské epochy a zejména od závěru 19. století nabyl výklad – tvrdím to i s odstupem dvou desetiletí od napsání díla – na přesvědčivosti i komplexnosti a čtivě vtáhl čtenáře do historických problémů a nabízených řešení. Text o tisíci tiskových stranách bohužel není podepřen poznámkovým aparátem, jen nevelkou výběrovou bibliografií. Cenná je však jeho výbava velkou sérií mapek a především tabelárních příloh, prohlubujících zejména civilizační a kulturní faktografii.

Křen při psaní díla cílově myslel především na vysokoškolské studenty a na středoškolské učitele dějepisu.¹⁸⁸ Shodl jsem se ovšem s řadou (dokonce i zahraničních) univerzitních kolegů, že při přípravě přehledových kursů samozřejmě konzultujeme tuto velkou a vždy inspirativní syntézu. A to nikoliv jako zdroj fakt a moudrosti, nýbrž coby studnici dějepisné inspirace. Právě proto je dnes toto Křenovo nejrozsáhlejší dílo překládáno pro německé vydání. Zájem, který kniha, tak podstatně se odlišující od různých datových přehledů, vzbudila u odborné veřejnosti, byl veliký: Tentokrát bylo Křenovo dílo bohaté a pozitivně diskutováno v řadě českých i zahraničních odborných časopisů.¹⁸⁹

188 J. DEJMEK, *Prof. PhDr. Jan Křen*, s. 321, knihu charakterizoval: „Kvalita a hloubka výkladu, snaha o uchopení podstatných témat politického, ekonomicko-sociálního ba i kulturního vývoje, a to při přiblížení širšího, mezinárodního (často především velmocenského) kontextu učinily z více než tisícistránkové knihy fundament, z něhož mohou čerpat informace nejen začínající adepti historického řemesla, ale který může v mnoha ohledech ovlivnit i bádání již zralejších profesionálů.“

189 Připomeňme alespoň Loewensteinovu recenzi v *Bohemii* 46, 2005, s. 216–220, Tomaszewského v *Przegląd Historyczny* 98, 2007, s. 123–125 a blok recenzí v *Dějiny – teorie – kritika* 3, 2006, č. 1, s. 103–116.

Křenovi se za *Dvě století* dostalo také významných cen. Jedna z nich – cena Henryka Werestyckiego i Wacława Felczaka, kterou mu roku 2007 udělila krakovská Jagellonská univerzita a tamní odbočka PTH (Polskie Towarzystwo Historyczne),¹⁹⁰ se nepřímou „zasloužila“ o vznik Křenovy poslední knihy: Po udělení ceny následovala nabídka na polské vydání velkého díla. Křen rád souhlasil. Překladatelé však, jak se ukázalo až v korekturách, svévolně upravili jeho text podle aktuálních ideologických požadavků vládnoucí strany *Prawo i Sprawiedliwość*, a to na více než tisíce místech. Někdy šlo o drobné vynechávky vět či odstavců nebo o změny významu, jindy zmizely nebo naopak přibýly i několikastránkové výklady. Křen zuřil a zoufal si. S nasazením všech sil a s podporou Mileny Janišové, která *Dvě století* redakčně připravila již pro české vydání, Křen v průběhu asi tři měsíců všechny zásahy identifikoval, zkorigoval a na své náklady nechal relevantní úpravy textu přeložit do polštiny. Ale „politicky motivovaní“ překladatelé vytištění korigovaného díla nakonec právně zablokovali. Autor – zcela vyčerpaný ne zrovna zdravý osmdesátník – skutečně zoufal. Okruh přátel se zároveň bál, aby Křenovo opakovaně „opravované“ srdce tuto šokovou situaci vydrželo.¹⁹¹

Visegrádské země v globálním příběhu

Věci špatné mohou však někdy být k něčemu dobré: Nakladatelství požádalo Jana Křena při zadání překladu, aby svůj výklad v epilogu stručně dovedl až do současnosti. Měl odevzdat 80 dodatečných normostran, napsal jich ovšem 200 a nyní se bál, že všechna práce byla marná. Bylo nás víc, kdo se spojili a přesvědčili ho, že hotový stránkový fundus stačí jen trochu rozvést a budeme mít novou a cennou knížku o střední Evropě na přelomu tisíciletí. A pan profesor se toho chytil: Zúžil poněkud horizont a optiku zaměřil „jen“ na čtyři země Visegrádu. Přidal ovšem celoevropskou perspektivu a k ní klíčové momenty globálního vývoje: technologický skok, klimatickou krizi, Obamovu a Trumpovu Ameriku

190 Łukasz GRZESICZAK, Jan Křen laureatem historycznej Nagrody im. Felczaka i Wereszyckiego, *Panorama Kultur*, 18. 4. 2008.

191 Okolnosti této aféry vylíčil Jan Křen v obsáhlém textu „Anabáze polského překladu“, který jako dopis s četnými přílohami rozeslal 29. 12. 2016 širokému okruhu „spřízněných duší“. Viz archiv autora.

i neradostné proměny Číny nebo Ruska... A v tom rozběhu nakonec dovedl výklad až do roku 2017.¹⁹²

Samozřejmě: po ohromném projektu, dlouhá léta promyšleném a připravovaném v návaznosti na předchozí díla, přišel nyní po autorově osmdesátce neplánovaný nový projekt, jako když uhodí blesk. Ale Jan Křen se ho chopil s chutí a kupodivu i ohromnou energií. Samozřejmě, že mu jeho žáci a mladší kolegové pomáhali s obstaráváním materiálů, knih, článků, internetových dat atd. Ale Křen byl již opět v tahu díla. Ještě sice přednášel – do pětaosmdesáti let potřeboval pravidelný učitelský kontakt se studenty, o rok dříve dovedl k promoci poslední doktorandku – ale většinu času již věnoval nové knize. Nebylo to už s odstupem koncipované líčení. Starý mistr v něm spíše živě reagoval na aktuální vývoj střední Evropy i světa, který se nevyvíjel k demokracii, ale namnoze hrozil zničit mnohé z toho, co bylo dosaženo od konce studené války. Psal mj. odbornou polemiku s politickými i mediálními interpretacemi převratných dějů a událostí kolem něj. Připomeňme jen heslovitě: rozšíření NATO a EU, války na Balkáně a v Afghánistánu nebo finanční krizi let 2008–2010.

Starý pán zůstával i ve vysokém věku „politickým intelektuálem“: sledoval a s výbornou orientací i s ohromnou chutí diskutoval domácí, evropské a světové aktuální dění. Dokonce se zúčastňoval demonstrací (např. proti pravicovým radikálům, kteří se pokoušeli projít s antisemitskými hesly pražským Židovským městem). Měl jsem to štěstí, že jsem patřil k lidem, s nimiž Jan Křen průběžně diskutoval právě napsané kapitoly. Často a blaženě jsme se nad nimi hádali. Pan profesor, po roce 1989 vzdálen reformně-socialistickým ideám, se k nim teď do jisté míry vracel na bázi (dilem velmi oprávněné) kritiky globálního i zcela regionálního tzv. „neoliberalismu“, jímž ovšem apriori označoval také běžná „tunelování“ a zlodějství všeho druhu.¹⁹³ Kniha nicméně rostla a bylo jednoznačné, že jde o dílo závažné a opět – zejména, ale možná nejen – české historiografické obci i širší veřejnosti velmi potřebné.

Ve chvíli, kdy text byl dokončen a zbývalo už jen „doladit“ rozsáhlý poznámkový aparát, postihla Jana Křena série zdravotních katastrof, které ho již trvale upoutaly na lůžko. Zdálo se, že ten text nese prokletí. Že nevyjde... Ale v té chvíli se stalo něco nečekaného: Autorův syn, profesor biochemie, převzal od otce

192 Jan KŘEN, *Čtvrt století střední Evropy. Visegrádské země v globálním příběhu let 1992–2017*, Praha 2019.

193 Křen tu názorově navazoval na (cíleně provokativní) knihu: Philipp THER, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa*, Berlin 2014.

redakci svazku a nejednou opravdu pracně dohledal chybějící nebo jen naznačené a v autorových podkladech nenalezené citace. Dílo bylo zachráněno a mohlo v elegantní úpravě vyjít koncem roku 2019. Jan Křen ještě v lednu 2020 četl první nadšené anotace...¹⁹⁴

Facit

Řada neformálních reakcí, včetně (post)studentských, na smrt Jana Křena potvrdila, že byl učitelem, autorem, osobností nejen váženou a respektovanou, ale opravdu milovanou. Uměl mladou generaci oslovit, ukázat jim v přednáškách a seminářích velké problémy dějin a vést je k jejich pochopení. Byl ale podobně vnímán i (zejména zahraničními) kolegy. Opakovaně jsem si to uvědomoval při řešení nesnadných historicko-politických problémů na půdě Česko-německé komise historiků. Křena, uznávaně velkého historika, bývalého disidenta, člověka blízkého Václavu Havlovi a přítele celé řady evropských historiků, nebylo možno nějak namyšleně odbýt. Naopak: podobně jako Hans Lemberg i Jan Křen na jednáních generoval pohodu (pokud se ovšem nerozčílil). Pan profesor Křen byl prostě výrazná osobnost: až do osmdesátky výborný řidič, který střední Evropu nejraději zvládal za volantem škodovky, také skvělý kuchař, na jehož knedlíky podle babiččina receptu se poctění pozváním těšili dlouho dopředu, vtipný společník, od něhož bylo nelehké odcházet, protože vždy bylo ještě nějaké závažné téma, o němž by se dalo (nadále s cigaretou v ruce...) zajímavě diskutovat.

Křen, nositel řady českých i zahraničních vyznamenání, která odrážela respekt politické sféry k jeho konání i dílu, byl člověk zvědavý, zvědavý, sečtělý a kritický, který tyto vlastnosti dokázal předávat, osobnost s přáteli po celé Evropě. Jeho dílo rostlo po celý Křenův život v do velké míry logicky postihnutelné linii, s odstupem podrobované autokritice. Vycházel z osvojování si a postupného ustavování badatelských metod, v mládí po poznání, že cesta k originálnímu dějepisnému výkladu nevede jinudy než přes archivní studovny, budoval své objevené práce 60. let z empirie rozsáhlého pramenného výzkumu, od čtyřicítky (nuceně) přešel k intenzivní recepci především početné zahraniční literatury.

Křenovo dílo opakovaně postihly katastrofy, kdy byly zničeny, případně k nepublikačnímu zapomenutí odsouzeny jeho knihy nebo velké korpusy textů,

194 Vstřícná recenze Marka SKÁLY, *Společný visegrádský příběh očima historika*, Soudobé dějiny 27, 2020, s. 381–386, bohužel vyšla až po Křenově smrti.

napsaných jím pro kolektivní díla i jeho vlastní publikace: Platí to o jeho rozsáhlých kapitolách o protektorátní společnosti a odboji, které nebyly publikovány po roce 1969, o StB zabaveném a zničeném třetím dílu jeho *Emigrace*, o zaniklé polovině původního textu jeho *Konfliktního společenství*. Nic z toho však nedokázalo Křena zlomit. Ohromná tvůrčí energie, pracovní kázeň a přesvědčení, že dějepisectví není jen „pouhá věda“, ale také literární umění a především kus občanské zaujatosti pro osud společnosti tohoto národa i této naší (střední) Evropy, to vše učinilo z (politického intelektuála) Jana Křena jednu z opravdu profilových postav české historiografie a kultury. Spoluutvářel a koncepčně rozšiřoval obor moderních, soudobých a přítomnostních dějin jako málokdo jiný.¹⁹⁵

195 Vznik studie byl podpořen FHS UK v rámci Progres Q 22.

Jan Křen. Seven Decades on the Paths of Contemporary History

JIRÍ PEŠEK

Using the example of one of the crucial Czech historiographical personalities, the study shows the essential phases of the development of the field of contemporary, or modern, history in post-war Czechoslovakia. In the biography of Jan Křen (1930–2020), one of the most distinguished and extremely prolific historians who repeatedly determined the path of the field, three levels or perhaps three separate stories come together:

Křen's story is primarily an exemplary biography of a Czech intellectual coming from an artisanal, but education-appreciating background, marked by fundamental breaks in the development of the republic. As a child, he experienced the second decade of interwar Czechoslovakia with the Munich trauma of 1938 and the shock of the occupation, dramatically and tragically ended by the May Uprising of 1945. The reaction of the post-war high school student was an enthusiastic inclination towards communism. From the mid-1950s onwards, the short-lived uncritical fascination was replaced by the gradual transformation of the communist intellectual into the still politically engaged critical revisionist of the 1960s, fully committed to the humanization of socialism. The shock of the Soviet occupation of 1968 followed, and, in 1970, the intellectual Křen was deprived of the possibility of scientific work and publishing and driven by the normalization regime into a police-maintained ghetto of dissidents in blue-collar professions. Then, we follow a Chartist and an extraordinarily creative, prolific underground author emerging from the crumbling forced isolation. After the revolution of 1989, he quickly turned into an internationally recognised, still historically and politically highly active figure in the European debate on Central European history, an engaged figure who determined the direction of discourse especially in the Czech-German dialogue.

The second parallel story belongs to the field of contemporary history, which Jan Křen helped to establish and continuously modernize for decades. Contemporary history was constituted in Stalinist and post-Stalinist Czechoslovakia essentially as a legitimizing canon of the Communist Party, devised without deeper research. In the 1960s, the young and, in terms of research, somewhat privileged generation

of communist historians suddenly had the possibility of working with first-class archival material made available to them. Historiography entered a period of research purposefully supported by the party bodies with the aim of re-conceiving the story of contemporary history. This time, the leading role of the Communist Party, shaken by internal struggles and economic failures, was to be legitimized by a thorough elaboration of the history of the anti-Nazi resistance as a primarily communist accomplishment. However, the confrontation of the ideological clichés with the contradicting source evidence as well as the intensive methodological and interpretational debate in the “reform generation” of historians led Křen and a large group of his colleagues in the mid-1960s to shift away from the party’s historical mythology. A similar turn took place in the Czech historiography of earlier periods, where the concept of a rigid alternation of crises and revolutions also differed from the testimony of the comprehensively researched sources. A component of the process of the “liberation of historiography” was also the public appearance of their key representatives, who applied their expert findings to the current political situation in the sense of supporting the liberalisation and humanization of politics. This is doubly true for Jan Křen: as an advisor to A. Dubček and J. Smrkovsky, he was literally at the epicentre of events.

The Soviet liquidation of the Prague Spring and the subsequent “forced displacement” of most scholars in the field of contemporary history from scientific work to menial jobs led them, after a certain intermission in the 1970s caused by severe repression, to create samizdat “alternative discussion” platforms (*Historické studie*, i.e., Historical Studies) and to address new topics. This includes the opening of polemics about the Czech-German relationship in the 19th and 20th centuries. The period after 1989 then made it possible not only to begin research on topics hitherto tabooed or minimised by the regime, but also to fully and in international cooperation explore the Central European and Europe-wide anchoring of the “Czech”, resp. “Bohemian”, or Czech-German historical narrative. At that moment, Jan Křen used his life experience to establish an institute for research and teaching of historically connoted “area studies”.

Finally, the third parallel story focuses directly on the exceptional personality of Jan Křen and his ability to define and actively “occupy” important topics of contemporary history, through intensive research and authorial work to arrive at new opinions and concepts that did not fit the ruling canon or his own previous views and ideas. This is evidenced by his fundamental works on the Czechoslovak anti-Nazi resistance in Western exile from 1963 and 1969. Parallel

to his intensive professional activities, Křen was able to develop civic-political actions and overcome crisis situations that would have led people of weaker natures to resignation. During the period when he was forced to work as a water pump labourer, i.e., from the end of the 1960s to the revolution of 1989, he irreversibly lost essentially three extensive books. None of this broke Jan Křen; he shifted the focus of his authorial attention to new topics (*Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918* [The Troubled Community: Czechs and Germans 1780–1918], samizdat 1987, Toronto 1989), and after the revolution, with enviable energy and productivity, he produced works that became recognised standards (*Dvě století střední Evropy* [Two Centuries of Central Europe], 2005; *Čtvrt století střední Evropy: visegrádské země v globálním příběhu let 1992–2017* [A Quarter of a Century in Central Europe: The Visegrád countries in the global story of the years 1992–2017], 2019). In addition, from 1988 (first at the underground university, from 1990 as a professor at Charles University), he taught and organised. He was an affable, explosive, but kind and amiable man, moreover a teacher loved by his students. His three parallel stories intertwine into the single biography of a pioneer in the field of contemporary history, a prolific author, teacher and political intellectual.

STUDIE

Magna contumelia v Benátkách
a „novgorodská revoluce“ roku 1136:
dvě epizody politického boje a jejich reflexe
v pramenech

PAVEL V. LUKIN

PAVEL LUKIN: The Venetian Magna Contumelia and the „Novgorodian Revolution“ of 1136: Two Episodes of Political Struggle in Source Accounts

The goal of the article is a comparative analysis of rhetorical strategies used by Venetian and Novgorodian chroniclers from the 13th – 15th centuries in accounts of the two conflicts, respectively: power struggle in Venice (1026–1032) and the „Novgorodian Revolution“ (1136). The author concludes that, while earlier historical accounts from Novgorod and Venice were very much similar, in the later period, due to the differences in the political evolution between the two republics, Novgorod and Venice adopted different rhetorical strategies of history-writing. In what they diverged was mainly a representation of the „political people“, i.e. townspeople enjoying full political rights.

Keywords: Novgorod – Venice – Medieval Republics – Popular Assemblies

O nutnosti komparace politického systému Novgorodu a Benátek už sice bylo napsáno mnoho, ale praktické výsledky jsou prozatím velmi skoupé.¹ Doposud

1 Василий Фёдорович АНДРЕЕВ, *Проблемы социально-политической истории Новгорода XII–XV вв. в советской историографии*, в: Новгородский исторический сборник, 1 (11),

se setkáváme buď s náhodnými a dosti pochybnými postřehy, nebo se pod jednu knižní obálku zařazují neprovázané texty, případně je materiál pro komparaci čerpán z druhé či třetí ruky (zastaralé historiografie, obecných přehledů apod.). Nejznámějším se v tomto směru stal pokus V. L. Janina dokázat na základě předpokládané shody mezi vyobrazeními na benátských a novgorodských mincích, že tato shoda byla podmíněna evolucí republikánského zřízení v Novgorodě a byla důsledkem vědomého kopírování benátského vyobrazení a recepcce benátské symboliky reprezentanty moci v Novgorodě.² Již v roce 1977 byla tato koncepce přesvědčivě odmítnuta (byly prokázány chyby v interpretaci novgorodského a benátského materiálu a byla zpochybněna samotná shoda ikonografie obou vyobrazení).³ Autor se sice svých idejí nevzdal, ale celkově je třeba tento pokus hodnotit jako neúspěšný.⁴

Ve své přednedávnem vydané práci jsem se na základě důvěryhodných pramenů a aktuální vědecké literatury pokusil ukázat, že přes všechny odlišnosti spojené s řadou přírodně-geografických, sociálně-ekonomických a kulturněhistorických okolností Novgorod a Benátky předkomunální a raně komunální éry představují velmi vhodné objekty pro komparativní analýzu. Stručně nastíním svou argumentaci ve prospěch této teze.

Ленинград 1982, с. 145 [Vasilij Fjodorovič ANDREJEV, *Problemy social'no-političeskoj istorii Novgoroda XII–XV vv. v sovetskoj istoriografii*, in: Novgorodskij istoričeskij sbornik, 1 (11), Leningrad 1982, s. 145].

- 2 Валентин Лаврентьевич ЯНИН, *Новгород и Венеция (об изображении на новгородских монетах)*, в: Валентин Лаврентьевич ЯНИН, *Денежно-весовые системы домонгольской Руси и очерки истории денежной системы средневекового Новгорода*, Москва 2009, с. 288–296 [Valentin Lavrent'jevič JANIN, *Novgorod i Veněcija (ob izobraženii na novgorodských monětach)*, in: Valentin Lavrent'jevič JANIN, *Děněžno-vesovye sistěmy domongol'skoj Rusi i očerki istorii děněžnoj sistěmy sredněvekovogo Novgoroda*, Moskva 2009, s. 288–296]. Poprvé byla tato koncepce předložena v práci: Валентин Лаврентьевич ЯНИН, *Новгородские посадники*, Москва 1962, с. 272–273 [Valentin Lavrent'jevič JANIN, *Novgorodskije posadniki*, Moskva 1962, s. 272–273]. Od té doby ji historik mnohokrát zopakoval ve svých dalších pracích.
- 3 Марк Александрович ЛЬВОВ, *Еще раз к вопросу об изображении на новгородских монетах*, в: Прошлое нашей Родины в памятниках нумизматики, Ленинград 1977, с. 12–36 [Mark Alexandrovič L'VOV, *Ještě raz k voprosu ob izobraženii na novgorodskich monětach*, in: Прошлое нашей Rodiny v pamjatnikach numizmatiki, Leningrad 1977, s. 12–36].
- 4 Сергей Владимирович ГОРОДИЛИН, *К вопросу об источнике сюжета композиции на стороне ростовской денги с именем князя Сретенской ветви*, в: Средневековая нумизматика Восточной Европы, 7, Москва 2018, с. 264 [Sergej Vladimirovič GORODILIN, *K voprosu ob istočnike sjužeta kompozicii na storoně rostovskou děngi s imeněm knjazja Sretěnskoj vetvi*, in: Sredněvekovaja numizmatika Vostočnoj Jevropy, 7, Moskva 2018, s. 264]. Kritické komentáře M. A. Lvova Valentin Lavrent'jevič Janin ignoroval.

Spory o evropském či neevropském charakteru města středověké Rusi již mají v historiografii svou tradici. V západevropské odborné literatuře dlouho dominovala přestava o tom, že města středověké Rusi a Novgorod konkrétně nemohou být nahlížena v kontextu dějin evropského středověkého města.⁵ Poměrně nedávno se ale situace změnila a stále rozšířenější začíná být teze, že městská centra severozápadní Rusi Novgorod a Pskov musejí být chápána jako komuny, jež jsou sice v leccčems specifické, ale v zásadě disponují všemi nejdůležitějšími rysy západoevropského města.⁶

Proč byly pro komparaci zvoleny právě Benátky? Na první pohled to může působit násilně. Za prvé k takovému dojmu přispívá stereotyp o „zaostalosti“ střední a východní Evropy, jenž představuje dědictví evolucionistických a marxistických konceptů dějin. Za druhé je zažitý (v mnohém oprávněný) skeptický postoj k unáhleným komparacím, vytvořeným na základě náhodných faktů převzatých často ze zastaralých prací. Za třetí hraje roli přesvědčení, že Novgorod z kulturně-historického hlediska patří k baltskému prostoru, a proto by mělo smysl srovnávat jeho sociálně-politické zřízení právě v tomto kontextu, např. tedy se zřízením hanzovních měst.

Přesto existují faktory, jež činí odůvodněným srovnání Novgorodské republiky právě s italskými komunami – *civitates*. Ty totiž představovaly stejně jako Novgorod teritoriální jednotky řízené ve městě žijící nobilitou, která spojovala zájmy města a venkova. Tím se italské komuny i Novgorod odlišovaly od německých hanzovních měst, kde hlavní sílu tvořil kupecký patriciát. Právě

5 Klasická hodnocení viz Otto BRUNNER, *Europäisches und russisches Bürgertum*, in: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 14, 1, Wiesbaden 1953, s. 20–21.

6 Rudolf MUMENTHALER, *Spätmittelalterliche Städte West- und Osteuropas im Vergleich: Versuch einer verfassungsgeschichtlichen Typologie*, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, N.F., 46, 1998, s. 39–68; Roland LEFFLER, *Novgorod – eine europäische Kommune?*, in: Städte im östlichen Europa. Zur Problematik von Modernisierung und Raum vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert. Hrsg. von Carsten Goehrke – Bianka Pietrow-Ennker, Zürich 2006, s. 33–59. V kontextu představ o komunálním charakteru republik středověké Rusi byla napsána nedávná monografie o sociálně-politickém zřízení Pskova: Алексей Александрович ВОВИН, *Городская коммуна средневекового Пскова: XIV – начало XVI в.*, Санкт-Петербург 2019 [Alexej Alexandrovič VOVIN, *Gorodskaja kommuna sredněvekovogo Pskova: XIV – načalo XVI v.*, Sankt-Petěrburg 2019]. Srov. také opatrnější hodnocení: Ludwig STEINDORFF, *La place de Novgorod dans le paysage urbain d'Europe*, in: Novgorod ou la Russie oubliée. Dir. par Philippe Frison – Olga Sevastyanova, Charenton-le-Pont 2015, s. 351–361; Carsten GOEHRKE, *Unter dem Schirm der göttlichen Weisheit. Geschichte und Lebenswelten des Stadtstaates Groß-Novgorod*. Zürich, 2020, s. 402–405. Ani tyto autoři však nepopírají nutnost studia politického uspořádání Novgorodu v celoevropském kontextu.

s italskými městskými republikami Novgorod sblíží rovněž fakt, že městská reprezentace vykonávala svou moc nad rozsáhlým podrobeným územím s menšími městy a vesnicemi.

Zvláštní pozornost přitom zasluhují Benátky, a to nejen proto, že rozsahem území a vztahem centra s periferií ze všech italských komun nejvíc připomínají Veliký Novgorod, ale i proto, že na rozdíl od jiných italských měst Benátky neměly přímou kontinuitu s antickými politickými centry (kromě fiktivní „kontinuity“ s Trójou⁷). Velmi důležitá je rovněž skutečnost, že benátská komuna na rozdíl od řady dalších italských komun nevznikla jako organizace pro boj měšťanů s církevními nebo světskými seniory, nýbrž jako výsledek vývoje tzv. *ducatus*, teritoriálního útvaru původně závislého na Byzantské říši, a postupné transformace jeho struktury.⁸ To je velmi blízké Novgorodu, kde se republikánské zřízení vytvořilo v důsledku dlouhého politického vývoje.

Jak v Novgorodě, tak raných Benátkách se zformovaly představy o „politickém národě“, tj. komunitě obyvatel, disponujících právem podílet se na politických rozhodnutích: v Benátkách to byl *populus*, v Novgorodě *vse Novgorodcy* („všichni Novgorodané“), resp. *ves' Novgorod* („celý Novgorod“), později *ves' Velikij Novgorod* („celý Veliký Novgorod“), *ves' gospodin Velikij Novgorod* („celý pán Veliký Novgorod“), *ves' gospodin gospodar' Velikij Novgorod* („celý pán vladař Veliký Novgorod“). Okruh těchto osob nebyl legislativně vymezen, ale fakticky byl v Novgorodě i Benátkách tvořen pouze svobodným plnoprávným obyvatelstvem center těchto politických útvarů. V Novgorodě to byli lidé ze samotného města, kteří byli členy lokálních organizací v rámci městských ulic a „konců“ (tj. čtvrtí), v Benátkách šlo o obyvatele Rialta, hlavního ostrova Laguny. „Politický národ“ přitom nebyl tvořen jen aristokracií, ale i představiteli obchodnicko-řemeslnických kruhů. Nejvýraznější, plnohodnotnou manifestaci vůle „politického národa“ představovala lidová shromáždění: v Novgorodě *věče*, v Benátkách shromáždění, které je v pramenech označováno různě – *placitum*, *contio*, *arengo*.⁹

7 Павел Владимирович ЛУКИН, *Новгородцы «от рода варяжска» и троянское происхождение венецианцев: две республиканские легенды de origine*, в: Средние века, 80, 1, 2019, с. 93–111 [Pavel Vladimirovič LUKIN, *Novgorodcy „ot roda varjažska“ i trojanskoje proischoždenije veneciancev: dve republikanskije legendy de origine*, in: Srednije veka, 80, 1, 2019, s. 93–111].

8 Frederic C. LANE, *Venice: A Maritime Republic*, Baltimore – London 1973, s. 91–92.

9 П. В. ЛУКИН, *Средневековая «демократия»: «народные собрания» в Новгороде и Венеции, Древняя Русь: Вопросы медиевистики*, 4 (74), 2018, с. 23–41 [P. V. LUKIN, *Sredněvekovaja „démokratija“: „narodnyje sobranija“ v Novgorodě i Venēcii, Drevňaja Rus': Voprosy medievistiki*, 4 (74), 2018, s. 23–41].

Vzhledem k absenci moderních představ o rozdělení moci, garantování práv menšin či individuálních občanských právech byly podobné formy veřejné politiky v Benátkách a Novgorodě nutně provázeny meziklanovými konflikty, masovými nepokoji a dokonce ozbrojenými střety s popravami reprezentantů poražené strany. Tyto excesy byly sice odsuzovány, nicméně popis těchto událostí a jejich praktické následky se ostře lišily. S ohledem na rozsah studie bude nejvhodnější analyzovat dva konkrétní příklady, mezi nimiž lze nalézt jisté analogie: boj o moc v Benátkách v letech 1026–1032 a novgorodskou „revoluci“ roku 1136, jež je tradičně (byť ne zcela právem) pokládána za počátek novgorodské nezávislosti.

Venetorum Populus

Velmi výrazně se těsná spojitost účasti *populu* na benátských „lidových shromážděních“ a politických turbulencí projevila v událostech let 1026–1032.¹⁰ Nejranější důvěryhodné vyprávění o nich se dochovalo v *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum*. Tento název navrhl na počátku třicátých let 20. století italský historik Roberto Cessi, který přiřadil k této hypotetické památce řadu pasáží z kronik. O těchto textech panují různé názory, je však zřejmé, že nemohou být mladší než ze 13. století. Z té doby totiž pocházejí tři rukopisy, které se nezávisle na sobě (možná zprostředkovaně přes nedochované texty) vztahují k originálu.¹¹

Podle svědectví *Origo* v roce 1026 „začala velká vzpoura benátského lidu proti dóžeti Ottonovi“ (Orseolovi), a za „vůdce všeho lidu byl ustanoven“ (v jednom ze tří opisů „zvolen“) Domenico Flabiano (Flabiano, Flabianico).¹² Tento člověk s velkou pravděpodobností pocházel z kupeckého prostředí, neboť jistý *Dominicus Florencius Flabianicus* je zmiňován jako jeden ze tří svědků rozhodnutí benátského

10 Podrobnou analýzu průběhu a sociálně-politického obsahu událostí podává: Roberto CESSI, *Venezia ducale*, Vol. II, 1, Venezia 1965, s. 2–11.

11 Roberto CESSI, *Prefazione*, in: *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum* (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense). A cura di Roberto CESSI, Roma 1933, p. VII–L, zejm.: X–XI, XXX–XXXI; Šerban V. MARIN, *Considerations regarding the Place of Chronicon Altinate in the Venetian Historical Writing*, *Revue des études Sud-Est européennes*, 51, 1–4, 2013, s. 83–103, resp. 91–96.

12 *Istius vero tempore orta est inter Veneticorum populum contra Ottonem ducem magna contumelia. Caput supra omnem populum erectus [varianta: electum] fuit Dominicus Flabianus...* (*Origo civitatum*, s. 139). V raných pramenech převažuje varianta Flabiano (R. CESSI, *Venezia*, Vol. II, 1, s. 2, pozn. 2).

shromáždění ve věci obchodu *pallia*, přijatého za vlády dóžete Ottona Orseola.¹³ Zároveň není důvod spatřovat v tomto konfliktu nějaké výraznější sociální pozadí.¹⁴ V čele s Domenicem Flabianem „celý lid Benátek“ zatkl dóžete, zbavil jej hodnosti, vyhnal za hranice Benátského ducata, do Byzance. Novým dóžetem byl ustanoven Pietro Barbolano neboli Centranico.¹⁵

Záhy se však konflikt znovu vyostřil. V pozdějším prameni, *Obštné kronice* (*Chronica per extensum descripta*) Andrey Dandola (sám byl dóžetem v letech 1343–1354), datované do 40.–50. let 14. století, se o tom hovoří zcela konkrétně: „...protože ho mnozí neměli v lásce, lid se kvůli tomu často rozpoltil.“ Pietro Barbolano vládl čtyři roky a čtyři měsíce a poté byl také svržen. „Benátský lid“ (*Venetorum populus*) jej zatkl, oholil ho, oblékl do mnišského šatu a odeslal ho do Konstantinopole, zatímco Otto Orseolo byl pozván zpět.¹⁶

Ve starším *Origo* má příběh trochu jiné akcenty. Aniž by vydržel ve funkci čtyři roky (!), byl Pietro Barbolano „zatčen panem patriarchou Orsonem a vším lidem Benátek, který ho prohlásil za dóžete. Zbavili ho funkce dóžete, oholili mu bradu, oblékli do mnišského šatu a stejným způsobem ho poslali do vyhnanství do Řecka, pod vládu císaře.“ Rovněž byl poslán do vyhnanství „převelice důstojný muž“ Domenico Flabiano.¹⁷ Konflikt tím však neskončil. I přes nečekanou smrt

13 *Cronache veneziane antichissime*. A cura di Giovanni MONTICOLA, Roma 1890 (Fonti per la storia d'Italia), s. 179. Srov.: Stefano GASPARRI, *Dagli Orseolo al comune*, in: Storia di Venezia, Vol. I. Origini – età ducale. A cura di Lellia CRACCO RUGGINI et al., Roma 1992, s. 796, 822.

14 R. CESSI, *Venezia*, Vol. II, 1, s. 5.

15 ...apprehensum ad illum tam ad omnem Venecie populi [varianta: ad omnem populum Venecie] dominum Otonem ducem abstulerunt ab eo suum honorem [varianta: extra ducatum eiectus] et in Grecia imperatori exiliatum eum transmiserunt et levaverunt ducem Petrum Barbolanus, qui Centranicus dicitur (*Origo civitatum*, s. 139–140).

16 Petrus Barbolano, sive Centranico ... cum plurimis non placeret, scisma in populo creb[r]o exoritur... Denique a ducis exordio elapsis annis IIIIor, mensibus quatuor Venetorum populus Otonem reasumere statuunt, et hunc captum et abrasum, cum monachali veste, Constantinopolim mittunt (*Andreae Danduli ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta aa. 46–1280 d.C.* A cura di Ester PASTORELLO (Rerum italicarum scriptores, T. XII, P. I), Bologna 1938, Cap. XXIV, s. 207).

17 ...tres annos retinuit ipse ducatum: ante quod quartum annum expletum esset, apprehensus est Petrus dux ad dominum Orsonem patriarcha cum ipsi toti populorum Venecie, qui eum laudaverunt ducem [varianta: Petrus dux apprehensus est a domno Ursone patriarcha cum toto populo Venecie, qui eum collaudaverunt ducem]: disposerunt eum de ducatum et absciderunt barba eius et cum monachali habitu et ornata veste transmiserunt illum similiter exiliatum in Greciam in imperatoris potestate, et Dominicus Flabianus, prudentissimus vir a domno Ursone patriarcha eiectus est de patria (*Origo civitatum*, s. 140).

Ottona Orseola se neformální lídr klanu Grado¹⁸ Orso Orseolo pokusil prosadit do funkce dóžete člena téhož klanu, svého příbuzného Domenica Orseola (*de propria tribu illorum pertinentem consanguineus*).¹⁹

Charakteristický je vztah pojmů *consanguineus* a *tribus*. Druhý z nich ve středověké latině už neoznačoval starořímský „tribus“ (teritoriální volební okrsky), ani v širším smyslu „prostý lid“ jako v klasické latině, nýbrž „rod“ nebo „klan“,²⁰ do něž soudě podle textu *Origo* mohli patřit nejen pokrevní příbuzní (*consanguinei*). Kronikář zároveň sděluje, že Domenico získal post dóžete „navzdory vůli benátského lidu“ (*absque Veneticorum populi voluntate*). U moci zůstal jen den a noc a poté prchl do Ravenny. Následně se do Benátek triumfálně vrátil Domenico Flabiano „a byl s velkou ctí ustanoven dóžetem“.²¹

Dandoloovo vyprávění o závěru konfliktu také vypadá poněkud odlišně. O vyhnání Domenica Flabiana praví: „Tehdy Domenico Flabianico a další, kteří byli vinni vyhnáním Ottona [Orseola], ve strachu prchli.“²² Dále kronikář sděluje, že roku 1032 „dóže Domenico Orseolo získal stolec“. Andrea Dandolo vysvětluje, že „jako člen Ottonova rodu se souhlasem nevelké části lidu uzurpoval pravomoci dóžete; ostatní, oddaní původní svobodě, povstali proti němu...“ Ve výsledku Domenico Orseolo vládl jediný den a poté prchl do Ravenny, kde zemřel a byl pohřben.²³ V následující kapitole se vysvětluje, proč byl do funkce dóžete „zasvěcen“ (*sancitur*) Domenico Flabianico: „Neboť ti, kdo byli inspirátory

18 Patriarchát Grado s rezidencí arcijáhna ve stejnojmenném městě na severovýchod od Benátek vznikl v důsledku rozdělení Akvilejského patriarchátu na počátku 7. století a následně se ocitl pod vládou Benátské republiky (Giuseppe CUSCITO, *La Chiesa aquileiese*, in: *Storia di Venezia*, Vol. I, s. 384–386).

19 Jaké místo zaujímal „jednodenní“ dóže Domenico v genealogii rodu Orseolů, nelze říci. Nedávno vyslovený názor, že byl synem Pietra II. Orseola, vládnoucího v letech 991–1009 (Péter BÁLING, *The Orseolos. A Genealogical Study*, in: *Specimina Nova*, P. I. Sectio mediaevalis X. Ed. Gergely KISS a Gábor BARABÁS, Pécz 2019, s. 21–22), je neopodstatněný, neboť v prameni, na něž se badatel odvolává, je řeč o jiném Domenicu Orseolovi, který zemřel již roku 1025 (Vittorio LAZZARINI, *Doge di un giorno. Gli ultimi Orseolo*, in: *Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, 1953–1954, T. CXII, Cl. di scienze morali e lettere, s. 51–52; Andrea CASTAGNETTI, *La società veneziana nel medioevo*, Vol. II, Verona 1993, s. 66, 68–69). Autor se navíc opírá o Dandoloovu *Obširnou kroniku* a nevyužívá starší text, který se dochoval v rámci *Origo*.

20 Jan Frederik NIERMEYER, *Mediae latinitatis lexicon minor*, Leiden 1976, s. 1042.

21 *Origo civitatum*, s. 141.

22 ...Dominicus igitur Flabianico, cum ceteris qui exilii Octonis culpabiles fuerant, formidantes, abierunt (*Andreae Danduli Chronica per extensum*, Cap. XXIV, s. 208).

23 Dominicus Ursiolo dux sedem invasit, anno Domini millesimo XXXII°. Hic, de stirpe Octonis, modica parte populi consenciente, ducatum usurpat: ceteri, innatam libertatem et non tyrannidem cupientes, in eum insurgunt; ille perorescens, dum prefuisset uno die, fugam

(*qui auctores fuerant*), vyhnali [jeho] předchůdce a obávali se jeho návratu, tohoto vyhnance (Flabianica – pozn. P.L.) prohlásili za dóžete (*ducem conlaudant*), a když se vrátil, uvedli ho na stolec.²⁴

Zhruba podle téhož schématu vykládá události na konci 15. století historik Marin Sanudo, autor *Historie dóžat*, sepsané v benátském dialektu staroitalštiny. Pouze s ohledem na své sympatie s rodem Orseolů mění akcenty. Například o „jednodenním“ knížeti Domenicu Orseolovi píše, že byl údajně vybrán se souhlasem nikoli „nevelké části lidu“, jak to tvrdí Dandolo, ale „větší části lidu“ (*di consentimento di la mazór parte dil puovolo fo electo*).²⁵ Přitom je známo, že právě Dandolova *Obšírná kronika* byla jedním z hlavních pramenů Marina Sanuda, jak je ostatně zřejmé i z tohoto fragmentu.²⁶

V těchto příbězích nás nezajímají ani tak konkrétní peripetie bojů o moc, jako některá specifika použité sociálně-politické terminologie.

V *Origo* vždy vystupuje jednotný „benátský lid“ (*populus Venecie, Veneticorum*), dokonce i přesto, že z nepochopitelných důvodů diametrálně mění během poměrně krátkého času svůj postoj (příběh dóžete Pietra Barbolana) nebo se projevuje jako plně vládnoucí i současně téměř bezmocný (vyhnání Domenica Flabiana, nová vláda Domenica Orseola a jeho následné vyhnání). Zároveň *populus* neustále vystupuje v roli kladného hrdiny vyprávění, jeho skutky nikdy nejsou odsuzovány a právě to vede – z dnešního hlediska – k paradoxním důsledkům: autorovi/autorům se nedaří přesvědčivě vyložit příčiny změn nálad lidu, protože tomu brání presumpce jednoty benátského *populu*.

Obšírnou kroniku Andrey Dandola dělí od popisovaných událostí tři sta let, proto je pro nás zajímavá hlavně z hlediska rétoriky, a nikoli historické věrnosti. Je pozoruhodné, že benátský kronikář a politik 14. století popisuje politický boj v Benátkách v 11. století poněkud odlišně od *Origo*, ačkoli Dandolo buď použil jako pramen tuto památku,²⁷ nebo oba texty čerpaly ze společného pramene.²⁸

arripiens Ravenam ivit, ubi denique moritur et sepelitur (*Andreae Danduli Chronica per extensum*, Cap. XXV, s. 208).

24 *Andreae Danduli Chronica per extensum*, Cap. XXVI, s. 208.

25 Marin SANUDO, *Le vite dei dogi*, Vol. I. A cura di Giovanni MONTICOLO (Rerum italicarum scriptores, T. XXII, P. IV), Città di Castello 1900, s. 149.

26 Angela Maria CARACCILO ARICÒ, *Introduzione*, in: Marin Sanudo il Giovane, *Le vite dei dogi 1423–1474*, T. I, 1423–1457. A cura di táž, Venezia 1999, s. XXV.

27 R. CESSI, *Venezia*, Vol. II, 1, s. 8–9, pozn. 1.

28 Gina FASOLI, *I fondamenti della storiografia veneziana*, in: La storiografia veneziana fino al secolo XVI, Venezia 1972, s. 42–43. O problému obecně: Șerban MARIN, *A Double Pathfinder*

R. Cessi upozornil, že v *Origo* chybí úvahy o „odvěké svobodě“ Benátčanů a „tyranii“ Orseola, což bylo doplněno až kronikářem 14. století, tedy v době, kdy se tato ideologie již plně zformovala.²⁹ Kromě toho však Andrea Dandolo používá zcela odlišné rétorické postupy při popisu vnitřního konfliktu v Benátkách. U něj rozhodně nejedná jednolitý „benátský lid“. Ukazuje se např., že Pietra Barbolana „mnozí neměli v lásce“ (*plurimis non placeret*), a „v lidu často nastával rozkol“ (*scisma in populo creb[r]o exoritur*). Je zcela zřejmé, že pro dóžete-kronikáře už jednota lidu nepředstavuje posvátnou hodnotu, kterou je třeba akcentovat dokonce i na úkor realističnosti popisu. Dandolova rétorika přitom působí realističtěji než *Origo*, ačkoli je velmi pravděpodobné, že v daném případě neměl k dispozici žádné rané důvěryhodné prameny, které by se lišily od tradice zachycené v *Origo*.³⁰ Totéž vidíme i dále. V obou narrativech je Domenico Orseolo negativní postava. V *Origo* se mu však daří uzurpovat moc „navzdory vůli benátského lidu“, kdežto u Dandola jej podporuje sice malá, nicméně přece jen jistá „část lidu“ (*modica parte populi consenciente*), kdežto kladný hrdina Domenico Flabianico prchá se svými stoupenci „ve strachu“ (*formidantes*). Podle Dandola nesvrhl Domenica Orseola „veškerý lid“ *in corpore* – převrat měl své iniciátory (*auctores*), kteří se obávali, aby jejich plány nenarazily na odpor.

Máme tedy před sebou minimálně dvě antagonistické skupiny: jednu kolem klanu Orseolových a druhou kolem neformálního a posléze i formálního lídra Domenica Flabianca. Obě skupiny měly podporu v lidu (Dandolo trvá na tom, že ta druhá měla podporu větší). Benátský *populus* se v tomto výkladu nejeví jako apriorní monolit a vnitřní rozkol není něčím, co nelze diskurzivně popsat, ba naopak je třeba pomocí rétorických formulí retušovat, jak to vidíme v *Origo*.

Ve *Venetiarum Historia* (někdy též nazývané kronika Pietra Giustiniana), druhé kronice ze 14. století, jejímž zdrojem byla *Obšírná kronika* Andrey Dandola, je použita poněkud odlišná rétorická strategie. Většinou zde jedná jednolitý *populus*, avšak je možné jej odsuzovat. Tak se například o vyhnání Ottona Orseola do Konstantinopole tvrdí, že to proběhlo „nespravedlivě a nedůstojně“ (*iniuste et indigne*), a když to *populus* posléze znovu zvážil, pozval jej zpět.³¹

Condition: Andrea Dandolo and His Chronicles, in: Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia, 2010–2011, XII–XIII, Bucarest 2015, s. 95–96.

29 R. CESSI, *Venezia*, Vol. II, 1, s. 8.

30 R. CESSI, *Venezia*, Vol. II, 1, s. 8–9, pozn. 1.

31 *Eo tempore populus mente revolvens se iniuste et indigne Ottonem Ursiulo ducem ... ad confines in Constantinopolim transmisit ... et pro Ottone speciales nuntios ... pro eius redditu destinarunt* (*Venetiarum Historia vulgo Petro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata*. A cura di Roberto CESSI

Tato odlišnost samozřejmě není náhodná. Andrea Dandolo psal už v době, kdy byl benátský *populus* poměrně dlouho zbaven reálné moci, došlo k tzv. „uzavření“ (*serrata*) Velké rady, Benátky řídila aristokracie, k níž patřil sám dóze-kronikář (podrobněji viz níže). V době sepsání a redigování *Origo* byla situace očividně odlišná. Každopádně představy, že „benátský lid“ musí působit jednotně, a to i navzdory logice výkladu, byly stále ještě živé.

„Politický národ“ v novgorodském letopisectví

Podívejme se, jak jsou podobné události popsány v novgorodském letopisectví.

Fakt, že politický boj v Novgorodě měl podobu boje různých klanů, v jejichž čele stály různé aristokratické rodiny, představuje historiografický topos už od 19. století, který není třeba zvlášť odůvodňovat. Sporným zůstává pouze sociální aspekt těchto konfliktů: nakolik byla sociální diferenciací spojena s klanově-teritoriální diferenciací, případně nakolik ji determinovala. V této souvislosti byly vyjádřeny různé názory, ale po publikaci prací V. L. Janina dominuje představa, podle níž sociální protiklady sice existovaly, ale byly jakoby „pohlcné“ klanově-teritoriálním členěním, což do značné míry představovalo důsledek záměrné politiky novgorodské elity.³² Přestože řada detailů zůstává diskutabilní, v principu je tento výklad dobře odůvodněný a zcela oprávněný. Mnohem méně pozornosti se však věnovalo rétorice, již při popisu vnitřních rozporů a konfliktů užívali novgorodští letopisci, hájící postoje jednoho z nejdůležitějších mocenských center novgorodské republiky, a to zdejšího biskupství.³³ Této „sociální“ rétorice věnovali seriózní pozornost dva badatelé: J. G. Alexejev a relativně nedávno T. L. Vilkul.

– Fanny BENNATO (Monumenti storici, pubblicati dalla Deputazione di Storia Patria per la Venezia. Nuova serie, Vol. XVIII), Venezia 1964, Cap. XXII, s. 75. Velmi blízký text čteme také v příbuzné *Venetiarum Historia Cronaca “a latina”* (*Cronaca “a Latina”. Cronaca veneziana del 1343*, Ed. Caterina NEGRI DI MONTENEGRO, Spoleto 2004, s. 85). K těmto kronikám a jejich pramenům srov. Antonio CARILE, *La cronachistica veneziana (secoli XIII–XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204* (Civiltà veneziana. Studi, 25), Firenze 1969, s. 3–7; Șerban MARIN, *Some Considerations Regarding the Anonymous Venetiarum Historia (14th Century)*, in: *Historical Yearbook*, 2010, Vol. VII, s. 177–194.

32 В. Л. ЯНИН, *Новгородские посадники*, Москва 2003, с. 7–17 [V. L. JANIN, *Novgorodskije posadniki*, Moskva 2003, s. 7–17]. Je zajímavé, že V. L. Janin při hledání analogií vnitropolitického boje v Novgorodě věnoval pozornost boji mezi guelfy a ghibelliny ve středověkých italských městech, především ve Florencii (tamtéž, s. 16).

33 Алексей Алексеевич ГИППИУС, *К истории сложения Новгородской первой летописи*, в: *Новгородский исторический сборник*, 6 (16), Санкт-Петербург 1997 [Alexej Alexejevič

Jurij Alexejev ve své práci, která v mnohém předběhla svou dobu, konstatoval, že v rané době (do počátku 13. století) v novgorodském letopisectví chybí zřetelné sociální charakteristiky, které by klasifikovaly svobodné měšťany. Vyčleněna je pouze elita – „bojaři“, „větší“, „dobří“, „lepší“, „přední muži“ („*bojare*“, „*vjačšije*“, „*dobryje*“, „*lučšije*“, „*perednije muži*“).³⁴ Autor to objasňuje nevyvinutostí staroruské sociální terminologie, která jakoby „nestačila držet krok“ se sociálně-politickým vývojem.

Tatjana Vilkul zdůrazňuje mnohoznačnost takových pojmů jako „Kyjevané“, „Novgorodané“ apod. a tvrdí, že zdaleka ne vždy označují politické subjekty. Lze souhlasit se závěrem, že podobné výrazy „zdaleka nejsou přesné“ (přesnější by bylo říci, že nešlo o termíny). Badatelka však má tendenci podceňovat celou řadu případů, kdy tato označení bezpochyby charakterizují politickou obec svobodných obyvatel města, a roli, kterou tyto případy hrají v rérotice novgorodských letopisců (T. V. Vilkul uvádí, že v Novgorodském 1. letopisu se slovo „Novgorodané“ objevuje často a „víceméně rovnoměrně“, avšak neanalyzuje tyto zmínky a nedělá z nich žádné závěry). Kromě toho spíše spatřuje v použití daných označení v letopisech vliv staroslověnských překladů Bible, odkud mohl být převzat model jejich fungování v písemném textu.³⁵ Tato hypotéza je sotva odůvodněná, neboť není nejmenších pochyb o užití těchto pojmů v reálném staroruském úzu. Naopak značné rozpaky budí průkaznost biblických paralel, jež autorka uvádí.³⁶ Ale i kdybychom na tuto hypotézu přistoupili, z historického hlediska není tak důležitý původ konkrétních lexémů a výrazů, jako účel a charakter jejich použití ve studovaném období a regionu.

Jako modelový příklad použijeme dobře známý letopisný popis událostí z let 1136–1137, jimiž je tradičně (byť, jak prokázal V. L. Janin, ne zcela

GIPPIUS, *K istorii složenija Novgorodskoj pervoj letopisi*, in: Novgorodskij istoričeskij sbornik, 6 (16), Sankt-Petěrburg 1997].

34 Юрий Георгиевич АЛЕКСЕЕВ, «Чёрные люди» Новгорода и Пскова (к вопросу о социальной эволюции древнерусской городской общины), в: Исторические записки, Т. 103, Москва 1979, с. 246–247 [Jurij Georgijevič ALEXEJEV, „Čornyje ljudi“ Novgoroda i Pskova (k voprosu o social'noj evolucii drevněrusskoj gorodskoj obščiny), in: Istoričeskije zapiski, T. 103, Moskva 1979, s. 246–247]].

35 Татьяна Леонидовна ВИЛКУЛ, Люди и князь в древнерусских летописях середины XI–XIII вв., Москва 2009, с. 40–48 [Tatjana Leonidovna VILKUL, *Ljudi i knjaz' v drevněrusskich letopisjach serediny XI–XIII vv.*, Moskva 2009, s. 40–48].

36 Павел Владимирович ЛУКИН, Деконструкция деконструкции. О книге Т.Л. Вилкул по истории древнерусского веча, in: Scrinium. Revue de patrologie, d'hagiographie critique et d'histoire ecclésiastique. 2008, 4, s. 413–414 [Pavel Vladimirovič LUKIN, *Děkonstrukcija děkonstrukcii. O knižke T. L. Vilkul po istorii drevněrusskogo veča*, in: Scrinium. Revue de patrologie, d'hagiographie critique et d'histoire ecclésiastique. 2008, 4, s. 413–414].

oprávněně) datován počátek dějin novgorodské nezávislosti. V nejstarším a nejdůvěryhodnějším prameni, *Novgorodském prvním letopise*, si povšimneme některých příznačných specifik, částečně připomínajících rané benátské popisy událostí, jež asi o sto let předcházejí těm novgorodským.

Nejprve se zde praví, že knížete Vsevoloda, syna kyjevského knížete Mstislava Velikého, se rozhodli vyhnat nejen všichni Novgorodané *in corpore*, ale také Pskované a Ladožané, kteří přijeli na pozvání Novgorodanů: „...Novgorodané pozvali Pskovany a Ladožany a promysleli, jak vyhnat svého knížete Vsevoloda a uvěznit ho v biskupském dvoře spolu s ženou, dětmi a tchyní.“³⁷ V Novgorodě pak začal panovat kníže Svjatoslav z linie černigovských Olgovičů. Jenže soudě podle dalšího letopisného vyprávění žádná idyla nenastala. Nejprve se dovídáme, že jistí „Vsevolodovi milostníci“ „střelili knížete“, tedy Svjatoslava, který ale přežil. „Milostníci“ (*milostnici*) jsou lidé z blízkého okruhu knížete, kterými podle svědectví letopisů mohli být jeho neurození sluhové.³⁸ Dále se však ukazuje, že Vsevolod má stoupence jak mezi Novgorodany, tak Pskovany, kteří jej povolávají nazpět: „...přijde Vsevolod Mstislavič do Pskova a chtěl znovu usednout na svém stolci v Novgorodě, byvše povolán novgorodskými a pskovskými muži, jeho přáteli, se slovy: Pojď, kníže, opět tě chtějí.“³⁹ Ukazuje se však, že lidé v Novgorodě „nechtěli Vsevoloda“⁴⁰ a těm bojarům, kteří byli Vsevolodovi přátelé, uložili pokutu. V Pskově byla situace jiná. Jak uvádí letopisec, „Pskované se nepokořili“

37 ...новгородцы призваша пльсковиче и ладожаны и саумаша, яко изгонити князя своего Всѣволода, и въсадиша въ епископъ дворъ, съ женою и съ дѣтьми и съ тыщею.

38 Na problematiku „milostníků“ panují v historiografii dva odlišné náhledy: buď šlo o zvláštní kategorii knížecích sluhů, zaměstnaných palácovým hospodářstvím analogicky k západoevropským ministeriálům (Михаил Николаевич ТИХОМИРОВ, *Условное феодальное держание на Руси XII в.*, в: Академику Борису Дмитриевичу Грекову ко дню семидесятилетия. Сборник статей, Москва 1952, с. 100–111 [Michail Nikolajevič TICHOMIROV, *Uslovnoje feodal' noje dëržanije na Rusi XII v.*, in: Akademiku Borisu Dmitrijeviču Grekovu ko dñu semidëšatiletija. Sbornik statëj, Moskva 1952, s. 100–111]); nebo to bylo prostě označení favoritů, oblíbenců knížete nezávisle na jejich sociálním statutu (Владимир Андреевич КУЧКИН, *Милостник*, в: *Древняя Русь в средневековом мире: энциклопедия*, Москва 2014, с. 489 [Vladimir Andrejevič KUČKIN, *Milostnik*, in: *Drevnaja Rus' v srednëvekovekom mire: enciklopedija*, Moskva 2014, s. 489]; Антон Анатольевич ГОРСКИЙ, *Русское средневековое общество: историко-терминологический справочник*, Москва 2019, с. 216 [Anton Anatoljevič GORSKIJ, *Russkoje srednëvekovoje obščestvo: istoriko-tërminologičeskij spravočnik*, Moskva 2019, s. 216]). Daná otázka vyžaduje speciální prozkoumání, ale jako bližší pravdě se nám jeví první názor.

39 ...приде князь Мъстиславиць Всѣволодь Пльскову, хотя сѣсти опять на столе своемъ Новѣгородѣ, позванъ отаи новгородскими и пльсковскими мужи, приятели его: поиди, княже, хотять тебе опять.

40 Не въсхотѣша ... Всѣволода.

Svjatoslavu Olgoviči, zůstali věrní Vsevolodovi a po jeho brzké smrti „se Pskované dostavili pro jeho bratra Svjatopolka“, tedy Svjatopolka Mstislaviče.⁴¹

V těchto letopisných zprávách fungují pojmy „Novgorodané“ a „Pskované“ velmi specifickým způsobem, z dnešního hlediska ne vždy zcela zřetelným. Domnívám se, že je však sotva můžeme pokládat za mnohoznačné a neurčité. V každém případě je tak nevnímal novgorodský autor, jímž byl podle přesvědčivé hypotézy A. A. Gippiuse letopisec arcibiskupa Nifonta.⁴² Jak správně uvádí M. V. Pečnikov, z letopisné zprávy jasně vyplývá, že biskupství zastávalo v daném okamžiku minimálně příznivě neutrální postoj vůči protiknížecím akcím Novgorodanů.⁴³ Proto není důvod soudit, že máme co dočinění s nějakými vágními pojmy nebo literárními hříčkami, které jsou založeny na biblických přejímkách bez souvislosti s aktuální politickou realitou. „Novgorodané“ a „Pskované“ těchto letopisných textů jsou plnoprávní členové městské obce, ti, koho lze označit pojmem „politický národ“. Právě toto použití slova vyvolávalo komplikace, když měl letopisec popisovat vnitropolitický boj v Novgorodě – komplikace v mnohém analogické těm, s nimiž se potýkal tvůrce *Origo* při popisu boje klanu Orseolů s jejich protivníky.

Ukazuje se, že Vsevolodovi stoupenci nepatří mezi „Novgorodany“ ve smyslu politického kolektivu, který vyhnal knížete, ale zároveň jsou novgorodskými muži. Situace s „Pskovany“ je ještě zajímavější. Kromě toho, že zde jako v případě Novgorodanů existují pskovští muži, kteří tajně pozvali Vsevoloda a nejsou řazeni mezi „Pskovany“, kteří iniciovali jeho vyhnání, dále se vše odvíjí způsobem podobným jako v Benátkách. Titíž (podle doslovného smyslu vyprávění!) Pskované odmítají podporovat nového knížete Svjatoslava Olgoviče a staví se na stranu Mstislavičů. Ve skutečnosti šlo pochopitelně o dvě různé skupiny lidí, ale

41 Не покоришася пльсковичи... яшася пльсковичи по брата его Святопѣлка. *Полное собрание русских летописей* (dále: ПСРЛ [PSRL]), Т. III, *Новгородская летопись старшего и младшего изводов*, Москва 2000, с. 24–25 [*Polnoje sobranije russkich letopisej*. Т. III, *Novgorodskaja letopis' staršego i mladšego izvodov*, Moskva 2000, s. 24–25].

42 Алексей Алексеевич ГИППИУС, *Новгородская владычная летопись XII–XIV вв. и её авторы (История и структура текста в лингвистическом освещении)*, в: Лингвистическое источниковедение и история русского языка 2004–2005, Москва 2006, с. 215 [Alexej Alexejevič GIPPIUS, *Novgorodskaja vladychnaja letopis' XII–XIV vv. i jejo avtory (Istorija i struktura tĕksta v lingvističeskom osveščeni)*, in: Lingvističeskoje istočnikovedenje i istorija russkogo jazyka 2004–2005, Moskva 2006, s. 215].

43 Михаил Викторович ПЕЧНИКОВ, *Нифонт, свт., еп. новгородский*, в: Православная энциклопедия. Т. LI, Москва 2018, с. 268 [Michail Vikrorovič PEČNIKOV, *Nifont, svt., ep. novgorodskij*, in: Pravoslavnaja enciklopedija, Т. LI, Moskva 2018, s. 268].

letopisec nemá „politický jazyk“, s jehož pomocí by mohl popsat tento vnitřní rozkol. Zřejmě přitom nejde primárně o nedostatečný stupeň rozvoje samotné terminologie (což bezpochyby hrálo určitou roli, nicméně v tomtéž vyprávění jsou zmiňovány takové sociální kategorie jako „bojaři“ a „kupci“), ale především o to, že podle staroruského letopisce, stejně jako podle benátského kronikáře, podobná rozhodnutí musel přijímat „politický národ“ *in corpore*. Vzniká tak z dnešního hlediska paradoxní situace: buď mají „Pskované“ rozpolcené vědomí a podporují současně dvě knížecí rodiny, nebo jsou mimořádně přelétaví. Ve skutečnosti jde o příklad, jak politické představy určují rétoriku narativních pramenů. Přitom tyto představy nejsou nějakými literárními fantaziemi nebo prostým důsledkem terminologické chudoby, nýbrž odrážejí politickou praxi: nejdůležitější rozhodnutí *musejí být přijímána* „politickým národem“, a to tak, *jako by* byl monolitní. Nejpřirozenějším způsobem se vůle těchto specifických kolektivních osob („Novgorodané“, „Pskované“) projevuje na lidovém shromáždění – *věče*, které je rovněž pojímáno jako jednotné, monolitní.

Blízkost samozřejmě nespočívá v samotných označeních. Pojmy „Novgorodané“ a „Pskované“ jsou čistě ruské, zatímco slovo „populus“ mělo za sebou dávnou historii, sahající až do politických a ideologických reálií antického Říma (srov. *senatus populusque Romanus*). Jde zde ale o fungování těchto pojmů ve středověkých narativech, o jistou analogičnost problémů, na které naráželi tvůrci těchto narativů, pokud se s pomocí uvedených poměrně obecných pojmů snažili popsat sociálně-politické konflikty.

Podívejme se nyní, jak jsou tyto klíčové události novgorodských dějin popisovány v pozdějším letopisectví, a zda se i nadále objevují paralely s benátským vyprávěním o událostech z 30. let 11. století.

Novgorodský první letopis mladší redakce obsahuje text v zásadě stejný jako Synodální rukopis, ovšem až na jednu výjimku: tvrdí, že Vsevolod Mstislavič byl „pozván tajně novgorodskými muži a Pskovany“, ⁴⁴ tedy nikoli pskovskými muži, což ještě prohlubuje zdánlivý zmatek. ⁴⁵ V letopisech novgorodsko-sofijské skupiny, které vycházejí ze stejného pramene z první třetiny 15. století, se novgorodský materiál propojuje s celoruským. ⁴⁶ Neobjevují se tu zásadní odlišnosti od Novgorodského prvního letopisu, ovšem s jednou výjimkou: uvádějí, že po

⁴⁴ Позванъ отаи новгородчкими мужи и плесковичи

⁴⁵ ПСРЛ [PSRL], Т. III, s. 209–210.

⁴⁶ O tzv. Novgorodsko-sofijském svodu je k dispozici již velmi rozsáhlá literatura. Srov. jednu z posledních speciálních studií na toto téma: М.А. ШИБАЕВ, *Новгородско-софийский свод и протоскрипторий Евфимия II*, в: Новгородский исторический сборник, 15 (25), Санкт-Петербург, 2015,

příjezdu Svjatoslava Olgoviče do Novgorodu „Vsevoloda vyhnali Novgorodané od sebe“.⁴⁷ V Novgorodě na rozdíl od Benátek tedy nedochází k žádné „racionalizaci“ vyprávění a očividné rozpory jsou ignorovány, přestože jisté úpravy kosmetické povahy byly v textu provedeny. K „racionalizaci“ nakonec na ruské půdě došlo, avšak už nikoli v novgorodské, nýbrž v moskevské tradici.

V *Moskevském letopisném svodu* z konce 15. století, sestaveném vzápětí po připojení Velikého Novgorodu k Moskvě v roce 1478, výklad událostí roku 1136 v podstatě opakuje svůj pramen (*Novgorodsko-sofijský svod*⁴⁸) a do novgorodské interpretace událostí nevnáší žádné doplňující, významově důležité nuance.⁴⁹ Nová charakteristika událostí roku 1136 se objevuje až v moskevském letopisectví 16. století. V *Nikonovském letopise*, oficiálním svodu moskevské metropole, je „novgorodská revoluce“ z roku 1136 interpretována jako důsledek nestálosti vzpurných Novgorodanů. Vráťte Vsevoloda Mstislaviče do Novgorodu se nechystali jednotliví novgorodští a pskovští muži, ale titíž Novgorodané a Pskované, kteří ho dříve vyhnali: „Novgorodané se tajně spojili se Pskovany a začali hanět svého knížete Svjatoslava, syna Olegova, vnuka Svjatoslavova, pravnuka Jaroslavova, prapravnuka velikého Vladimira... jehož dříve vyhnali od sebe z Novgorodu. Promýšleli to tajně a zapřísahávali se, že se to nikdo nedozví.“⁵⁰ Poslové vyslaní

c. 127–134 [M. A. ŠIBAJEV, *Novgorodsko-sofijskij svod i protoskriptorij Jevfimija II*, in: Novgorodskij istoričeskij sbornik, 15 (25), Sankt-Petěrburg, 2015, s. 127–134].

47 Всеволода выгнаша Новгородци отъ себѣ. *ПСРЛ*, Т. IV, Ч. 1. Новгородская четвертая летопись, Москва 2000, с. 147–148 [*PSRL*, Т. IV, Ч. 1. Новгородская четвѣртая летопись, Москва 2000, с. 147–148]; *ПСРЛ*, Т. VI, 1. Софийская первая летопись, Москва 2000, Стб. 224 [*PSRL*, Т. VI, 1. Софийская первая летопись, Москва 2000, Стб. 224]; *ПСРЛ*, Т. XLII. Новгородская Карамзинская летопись, Санкт-Петербург 2002, с. 74 [*PSRL*, Т. XLII. Новгородская Карамзинская летопись, Санкт-Петербург 2002, с. 74]. Taktéž v Novgorodském pátém letopise (*ПСРЛ*, Т. IV, Ч. 2. Новгородская пятая летопись, Выпуск первый, Петроград 1917, с. 148–150 [*PSRL*, Т. IV, Ч. 2. Новгородская пятая летопись, Выпуск первый, Петроград 1917, с. 148–150]). V letopise Avraamky a letopisech vycházejících z tzv. Krátkého novgorodského letopisu toto vyprávění chybí.

48 Яков Соломонович ЛУРЬЕ, *Общѣрусские летописи XIV–XV вв.*, Ленинград 1976, с. 155–156 [Jakov Solomonovič LURJE, *Obščerusskije letopisi XIV–XV vv.*, Leningrad 1976, s. 155–156].

49 *ПСРЛ*, Т. XXV. Московский летописный свод конца XV века, Москва 1949, с. 33 [*PSRL*, Т. XXV. Moskovskij letopisnyj svod konca XV века, Moskva 1949, с. 33]. Srov. též Voskresenský letopis (*ПСРЛ*, Т. VII. Летопись по Воскресенскому списку, Санкт-Петербург 1856, с. 31 [*PSRL*, Т. VII. Letopis' po Voskresenskomu spisku, Sankt-Petěrburg 1856, s. 31]).

50 Новгородци со Псковичи сложившися тайно и начаша негодовати о своемъ князи Святославѣ, сынѣ Олговѣ, внуцѣ Святослави, правнуцѣ Ярославѣ, праправнуцѣ великого Владимира... егоже преже изгнаша отъ себе изъ Новагорода. И сице думаша тайно, заклающесе, да никто же увѣсть...

z Novgorodu a Pskova pravili Vsevolodovi, který odešel do kyjevského Vyšgorodu: „Pojď, kníže, zase panovat k nám do Novgorodu, opět tě chtějí u sebe za knížete všichni Novgorodané a Pskované.“⁵¹ Z neznámého důvodu však v Novgorodě opět vypuká „veliká vzpoura“: „Všude se bouřili lidé, nechtěli knížete Svjatoslava Olgoviče u sebe v Novgorodě a mnozí začali utíkat ke knížeti Vsevolodu Mstislaviči do Pskova a přitom plenili domy a vsi mnohých.“⁵² V Novgorodě je vzpoura zastavena díky tvrdým opatřením Svjatoslava Olgoviče: „Svjatoslav Olgovič začal prověřovat novgorodské bojary a po vyšetřování některé popravil, jiné zavřel do vězení a další si zavázal přísahou na kříž...“⁵³ Obraz přísného, ale spravedlivého knížete, odsuzujícího vinné a nechávajícího přísahat jiné jemu podřízené osoby, ostře kontrastuje s „původní“ zprávou *Novgorodského prvního letopisu*, kde se tvrdí přesný opak: „...nepokoje byly veliké v Novgorodě: lidé nechtěli Vsevoloda; další prchli k Vsevolodovi do Pskova a jejich domy byly vypleněny... a ještě pátrali, kdo z bojarů je Vsevolodův přítel, a požadovali od nich půldruhého tisíce hřiven... a postihli i nevinné.“⁵⁴ V *Novgorodském prvním letopise* Novgorodané sami přijímají rozhodnutí a realizují je, kdežto v *Nikonovském letopise* je to prerogativou knížete a Novgorodané pouze organizují nepokoje, přičemž se dokonce navzdory logice vyprávění zdůrazňuje, že to dělají tajně, čímž narušují knížaty ustanovený řád. Vyprávění *Nikonovského letopisu* působí z čistě literárního hlediska „přirozeněji“ a skutky Novgorodanů jsou z dnešního pohledu psychologicky věrohodnější, což dobře dokazuje, jak nebezpečné je při srovnání pramenů spoléhat na podobnou

51 Поиди, княже, опять къ намъ княжити въ Новѣгородъ, тебе хотять вси опять у себе князя быти Новогородци и Псковичи.

52 И волновашася людѣ сюду и сюду, и не восхотѣша князя Святослава Олговича у себе въ Новѣгородѣ, и начаша бѣгати мнози ко князю Всеволоду Мстиславичю въ Псковъ, и бѣжаше грабяху дома и села многихъ.

53 Святославъ же Олговичъ нача испытывати бояръ Новогородцкихъ, и изыскавъ, инѣхъ казни, а инѣхъ въ темници затвори, а инѣхъ укрѣпи крестнымъ цѣлованіемъ... *ПСРА*, Т. IX. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью, Санкт-Петербург 1862, с. 160–161 [*PSRL*, Т. IX. Letopisnyj sbornik, imenujemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopisju, Sankt-Petěrburg 1862, s. 160–161]. V *Nikonovském letopise* byl použit materiál novgorodsko-sofijských letopisů (základní pramen – HV), a také Moskevský letopisný svod (Борис Михайлович КЛОСС, *Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков*, Москва 1980, с. 148–152 [Boris Michajlovič KLOSS, *Nikonovskij svod i russkije letopisi XVI–XVII vekov*, Moskva 1980, s. 148–152]). Novgorodský pramen byl přepracován v promoskevském duchu.

54 ...и мятежъ бысть великъ Новегородѣ: не въсхотѣша людѣ Всѣволода; и побѣгоша дружини къ Всѣволоду Пльскову, и взяша на разграбление дома ихъ... и еще же ищуще то, кто Всеволоду прятель бояръ, тѣ имаша на нихъ нѣ съ полуторы тысяце гривень... нѣ сягоша и невиноватыхъ. *ПСРА*, Т. III, с. 24–25 [*PSRL*, Т. III, с. 24–25].

„věrohodnost“. Ve skutečnosti je totiž hodnověrný výklad *Novgorodského prvního letopisu*, byť je pro dnešní chápání komplikovanější. Tvůrce *Nikonovského letopisu* navíc v jednom místě očividně nepochopil text pramene, ze kterého čerpal, takže oběťmi plenění u něj nejsou stoupenci Vsevoloda, ale jacísi „mnozí“, kteří jsou naopak oloupeni prchajícími stoupenci svrženého knížete.⁵⁵

Definitivně se prosazuje interpretace Novgorodanů jako buřičů v *Knize stupňů* (*Stěpennaja kniga*): „Drsní ve svých mravech... posadníci, bojaři a všichni lidé novgorodští... povstali proti svému pánovi a velmi pohaněli svatého knížete Vsevoloda Mstislaviče“. Vsevolod chtěl údajně prchnout „do Němec“, ale „drzí... Novgorodané se nestyděli před Bohem, který sesílá panovníkům moc“ a v souladu s „původním“ vyprávěním uvěznil knížete, kněžnu, jejich děti a tchyni.⁵⁶ Tam, kde se v Kyjevském svodu z konce 12. století, doloženém v rámci Ipatjevského letopisu, stálo, že „přišli Pskované a vzali si Vsevoloda [Mstislaviče] za knížete“⁵⁷, tvrdí se v *Knize stupňů* opak, navíc podstatně obsírněji: „Poté muži z města Pskova přišli do Vyšgorodu k blaženému knížeti velikému Vsevolodovi... a začali ho prosit

55 Je zajímavé, že chyba *Nikonovského letopisu* měla své důsledky. Zjevně se stala východiskem pro „doplňující informace“ V. N. Tatiščeva, historika 18. století. V první redakci svého díla *Historie ruská*, pro niž byl jedním z pramenů Nikonovský letopis (Михаил Николаевич ТИХОМИРОВ, *О русских источниках Истории Российской*, в: Василий Никитович ТАТИЩЕВ, *Собрание сочинений*, Т. I. История Российская, Ч. 1, Москва 1994, с. 47 [Michail Nikolajevič TICHOMIROV, *O russkich istočikach Istorii Rossijskoj*, in: Vasilij Nikitovič TATIŠČEV, *Sobranije sočiněnij*, Т. I. Istorija Rossijskaja, Č. 1, Moskva 1994, s. 47]), pouze pečlivě rediguje svůj pramen tak, že zachovává „letopisný“ styl výkladu, ale dělá text „srozumitelnější“: „...i byla vzpoura veliká a mnozí začali prchat k Vsevolodovi do Pskova, pleníce domy a vsi stoupenců Svjatoslava [kurzíva autor článku – P. L.]“ a přidává emoce charakteristické pro literární styl jeho epochy: „Svjatoslav se zbrozil [kurzíva P. L.]“ a začal prověřovat bojary a po vyšetřování některé popravil“ (В. Н. ТАТИЩЕВ, *Собрание сочинений*, Т. IV. История Российская, Ч. 2, Москва 1995, с. 193 [V. N. TATIŠČEV, *Sobranije sočiněnij*, Т. IV. Istorija Rossijskaja, Č. 2, Moskva 1995, s. 193]). Ve druhé redakci je vyprávění podstatně mnohomluvnější a beletrizovanější. Věta o plenění zní takto: „...mnozí z Novgorodanů se tajně sešli, vyplnili domy a vsi stoupenců Svjatoslava a ujeli do Pskova k Vsevolodovi“ (В. Н. ТАТИЩЕВ, *Собрание сочинений*, Т. II–III. История Российская, Ч. 2. Москва 1995, с. 148 [V. N. TATIŠČEV, *Sobranije sočiněnij*, Т. II–III. Istorija Rossijskaja, Č. 2, Moskva 1995, s. 148]).

56 Жестокоравии ... посадницы и бояре и вси люди Новгородстии ... на своего господина воополчахуся и многу молву составляху на святого князя Всеволода Мьстиславича... Дерзостнии ... Новгородцы не устыдѣшася Бога, дающаго свыше державствующимъ власть. *ПСРЛ*, Т. XXI, Первая половина. Книга Степенная царского родословия, Ч. 1, Санкт-Петербург 1908, с. 196 [*PSRL*, Т. XXI, Pervaja polovina. Kniga Stepennaja carskogo rodoslovija, Č. 1, Sankt-Petěrburg 1908, s. 196].

57 ...придоша Пльсковичи и пояша к собѣ Всеволода княжить. *ПСРЛ*. Т. II. Ипатьевская летопись, Москва 1998, стб. 300 [*PSRL*. Т. II. Ipatjevskaja letopis', Moskva 1998, stb. 300].

a zvat, aby panoval v Bohem ochraňovaném městě Pskově, aby šel k nim. V té době totiž neměli ve městě Pskově žádného knížete. Svátý s nimi šel do města Pskova“.⁵⁸

Teoreticky měli moskevští vzdělanci alternativní možnosti interpretace novgorodského „politického národa“, o němž byla řeč v jejich pramenech, spolu s „racionalizací“ příslušné terminologie. Bylo možné postupovat stejně jako v Benátkách Andrea Dandolo, tedy „rozdělit“ Novgorodany na rivalizující skupiny. Anebo bylo možné zachovat společné označení, ale změnit jeho obsah: prohlásit Novgorodany za buřiče a provokátory nepokojů a „dokázat“, že neměli žádné právo přijímat politická rozhodnutí. Je zcela přirozené, že se – na rozdíl od výkladu benátského dožete – jako dominantní prosadila druhá varianta, totiž vytvoření „temné legendy“ o Novgorodě. Pskované se z politického kolektivu svobodných obyvatel města, přijímajících samostatná rozhodnutí, mění v masu poslušnou spravedlivému knížeti.

Za pozornost přitom stojí i záměrné redigování těch textů v pozdním letopisectví, kde figuruje novgorodský „politický národ“ a jeho samostatná aktivita. Moskevští a promoskevští vzdělanci velmi dobře chápali, o čem byla v jejich pramenech řeč, a zpětně „měnili realitu“.⁵⁹

Mohla však být použita i rétorika dělící Novgorodany na „dobré“ a „špatné“. To vidíme v *Moskevském letopisném svodu* z konce 15. století v souvislosti

58 По семь же мужіе града Пскова придоша въ Вышеградъ ко блаженному князю великому Всеволоду ... и начаша его молити и звати на княженіе богоспасаемому граду Пскову, дабы шель къ нимъ: въ тоже время не быше у нихъ князя во граде Пскове. Святый же поиди съ ними во градъ Псковъ... *ПСРА*. Т. XXI, с. 198 [*PSRL*. Т. XXI, s. 198]. Základ vyprávění *Knihy stupňů* o Vsevolodu Mstislaviči tvoří redakce legendy tohoto knížete sepsaná v polovině 16. století pskovským vzdělcem Vasilijem-Varlamem (Валентина Ильинична ОХОТНИКОВА, *Псковская агиография XIV–XVII вв. Исследования и тексты*, Т. I, Санкт-Петербург 2007, с. 119–138 [Valentina Iljinična OCHOTNIKOVA, *Pskovskaja agiografija XIV–XVII vv. Issledovanija i teksty*, Т. I, Sankt-Petěrburg 2007, s. 119–138]; Андрей Сергеевич УСАЧЁВ, *Степенная книга и древнерусская книжность времени митрополита Макария*, Москва-Санкт-Петербург, 2009, с. 242 [Andrej Sergejevič USAČOV, *Stěpennaja kniga i drevněrusskaja knižnost vremeni mitropolita Makarija*, Moskva – Sankt-Petěrburg, 2009, s. 242]). Přestože jsou Pskované kladnými hrdiny, ideologie tohoto díla je monarchická (moskevská).

59 Je zajímavé, že do značné míry v této tendenci mimoděk pokračují ti historici, kteří inklinují ke skeptickému hodnocení republikánského charakteru politického zřízení Novgorodu a zdůrazňují jeho závislost na knížatech (srov. např.: Пётр Петрович ТОЛОЧКО, „Революция“ 1136 г. и княжеская власть в Новгороде, в: Норна у источника судьбы: Сборник статей в честь Е.А. Мельниковой, Москва, 2001, с. 400–406 [Pjotr Petrovič TOLOČKO, „Revolucija“ 1136 g. i knjažeskaja vlast v Novgorodě, in: Norna u istočnika sudby: Sbornik statěj v čest Je. A. Mel'nikovoj, Moskva, 2001, s. 400–406]; Т.Л. ВИЛКУЛ, *Люди и князь*, с. 286, 291–297 [T. L. VILKUL, *Ljudi i knjaz'*, s. 286, 291–297]).

s událostmi předcházejícími Šeloňské bitvě roku 1471, která předurčila vítězství Moskvy v zápase s Velikým Novgorodem. Když do Novgorodu dorazil velkoknížecí posel Nikita Larionov a oznámil „milost“ Ivana III., „mnozí tamní lepší lidé, jejich posadníci, tysjačtí a zámožní lidé z toho měli velkou radost.“⁶⁰ Pak ale vše pokazili odpadlíci: „Někteří z nich, děti posadníka Isaka Boreckého se svou matkou Marfou a dalšími zrádci, podníceni ďáblem, svými šalbami horší než démoni, ke zkáze své země a ke své zhoubě začali prohlašovat věci ošklivé a zvrácené a přicházejíce na věci vykřikovali: Nechceme velikého knížete moskevského a nechceme být nazýváni jeho otčinou. Jsme svobodní lidé Velikého Novgorodu a moskevský kníže nám činí mnoho škody a nespravedlností. Chceme proto krále polského a velkoknížete litevského Kazimíra.“⁶¹ Je však známo, že v této fázi v Novgorodě dominovala antimoskevská pozice. Jak by to bylo možné, kdyby „lepší muži“ jako celek podporovali Moskvu a proti byla pouze skupina „zrádců“ a podvodníků v čele s klanem Boreckých? Letopisec to vysvětluje tím, že kromě samozřejmé podpory ďábla a démonů začali stoupenci litevské orientace „najímat bídné mužiky na věče“,⁶² kteří „byli podle svého zvyku ochotní k čemukoliv“.⁶³ Tito nájemní „bídni mužici“ „přicházeli na věče, zvonili na všechny zvony a vykřikovali: Chceme krále!“⁶⁴ Z literárního a rétorického hlediska je to velmi zdařilé vysvětlení, ale z hlediska věrohodnosti dosti pochybné. Není sice důvod popírat, že vlivné aristokratické klany měly možnost manipulovat veřejným míněním (jak o tom ještě dále bude řeč), není však jasné, proč by „lepší lidé“, disponující vládní mocí, nemohli něčemu takovému bránit, a proč si nenašli jiné „bídné mužiky“, kteří by byli ochotni sloužit jim. Je jasné, že zde nacházíme něco podobného jako v rétorice Dandola: kladných hrdinů je více, jsou ušlechtilí a důstojní. Je tu však i jedna podstatná odlišnost: pro Dandola téma benátského „politického národa“ nebylo tak aktuální, neboť v jeho

60 Мнози же тамо сущии людие лучшии, посадници их и тысяцкые и житие людие, велми о сем ради быша. Тzv. *žitji ljudi* (doslova zámožní lidé) představovali po bojarech (aristokracii) druhou vrstvu v sociální hierarchii středověkého Novgorodu.

61 Нѣкоторые же от них посадници дѣти Исака Борецьского съ матерью своею Марфою и с прочими инѣми измѣнники, научени дьяволомъ, иже горшѣе бесов быша прелестьници, на погибель земли своеи и себѣ на пагубу, начаша нелѣпаа, и развращеннаа глаголати и на вѣче приходящи кричати: „не хотим за великого князя Московьского, ни зватися отчиною его. Волныи смыслю люди Велики Новьгород, а Московскои князь велики многы обиды и неправду над нами чинит, но хотим за короля Польского и великого князя Литовского Казимера.“

62 Начаша наимовати худых мужиков вѣчников.

63 На то за все готови суть по их обычаю.

64 Приходяще на вѣче их звоняху за все колоколы и кричаще глаголаху: „за короля хотим“... *ПСРЛ*, Т. XXV, с. 284 [*PSRL*, Т. XXV, s. 284].

době již nepředstavoval zdroj moci. Autor *Moskevského letopisného svodu* naopak sledoval dvojí cíl: jednak potřeboval ukázat, že všichni „spravedliví“ („lepší“) lidé v Novgorodě podporovali Moskvu, jednak musel diskreditovat novgorodský mocenský systém, zlikvidovaný Ivanem III., v jehož středobodu se nacházel „politický národ“, nejvýrazněji projevující svou vůli formou věče. Právě tomuto druhému cíli slouží invectivy letopisce proti sebedefinování Novgorodanů jako „svobodných lidí Velikého Novgorodu“ (jak sami sebe označují „bídni muži“ najatí „zrádci“) a proti věče jakožto arény pro běsnění těchto „bídnych mužiků“.

Salubre decretum a jeho nepřítomnost v Novgorodu

Vrátíme-li se ke srovnání konkrétních konfliktních situací v Benátkách a Novgorodě, je možné odhalit ještě jednu podstatnou odlišnost. Přestože Benátky 30. let 11. století ještě byly daleky zformování komunálního zřízení, již tehdy se objevovaly pokusy řešit vznikající problémy pomocí institucionálních opatření.

Jde o tzv. *salubre decretum* („spásný dekret“), přijatý v době vlády Domenica Flabiana pravděpodobně kolem roku 1040.⁶⁵ Poprvé se o něm mluví ve výše citované pozdní kronice Andrey Dandola: „V těchto dnech se objevilo nařízení, že dóže, který má být zvolen, si nemá určovat spoluvládce nebo následníka a nesmí dovolit, aby k tomu došlo za jeho života. Toto spásné nařízení je bez porušení zachovávalo až do dnešních dnů.“⁶⁶ V *Historii dóžat* Marina Sanuda, sepsané asi o půlstoletí později, se přijetí tohoto nařízení „institucionalizuje“: Domenico Flabiano po svém zvolení knížetem bez meškání svolává „lidovou radu“ (*Conseio dil populo*), na níž je přijato výše uvedené rozhodnutí, že nikdo, kdo zastává funkci dóžete, si nesmí určit spoluvládce.⁶⁷ Je tu však ještě dodatek: bylo rovněž předepsáno, že nikdo z daného rodu se už nesmí stát dóžetem nebo zastávat jakýkoli komunální úřad a nemůže se účastnit „rady“ (*Conseio*).⁶⁸ Nejspíš tu *a posteriori* vznikl jakýsi

65 s. GASPARRI, *Dagli Orseolo*, s. 798.

66 Hiis diebus reperitur statutum, ut dux creandus consortem vel suessorem [sic!] non faciat, nec fieri permitat eo vivente; quod salubre decretum usque ad presencia tempora illesum perseverat (*Andreae Danduli Chronica*, Cap. XXXVI, s. 209).

67 Dominico Flabanigo ... poi electo doxe, subito chiamò el Conseio dil populo et prese ... che de cetero nium possi haver consorte nel dogado (Marin SANUDO, *Le vite dei dogi*, s. 149–150).

68 ...che nium da cha' Ursiol potesse mai più esser fato doxe et che non potesseno haver alcum di quella famegia officio ni beneficio dil comum di Venexia nè potesseno esser chiamadi a Conseio... (Marin SANUDO, *Le vite dei dogi*, s. 149).

zmatek, který je ovšem výmluvný: lidové shromáždění (*arengo*) bylo chybně spojeno s Velkou radou, která v 11. století ještě neexistovala (byla vytvořena ve 12. století), a zákaz účasti na ní by byl logičtější.

Pokud jde o realnost samotné události, lze říci, že poté už nejsou zaznamenány žádné pokusy dóžat *de facto* prosadit dynastickou vládu, takže zřejmě podobné rozhodnutí skutečně bylo přijato. Z jedné strany bylo namířeno proti monarchickým tendencím, ale z druhé strany v podstatě omezovalo právo benátského *populus* předat moc klanu, který se těšil v lidovém prostředí oblibě. Nikoli náhodou dóže-kronikář, pro nějž oligarchický systém vlády představoval ideál, nazývá toto usnesení „spásným“.

K pokusům omezit nejagresivnější projevy lidových mas v Benátkách však docházelo ještě dříve. V roce 997⁶⁹ v období vlády dóžete Pietra II. Orseola benátské *placitum* přijalo usnesení, jež mělo formu slavnostního kolektivního slibu dóžeti (*carta promissionis*), o zákazu organizace nepokojů *ante nostrum seniolem vel in eius palatio*, tj. v přítomnosti dóžete nebo v jeho paláci. Nejprve se v dokumentu uznává, že „velmi často vznikají bouře, kvůli čemuž mezi námi často docházelo ke zločinům a vraždám v důsledku vzpour, které si mnozí z nás troulali organizovat v paláci v přítomnosti našeho vládce“. Dále je přijato rozhodnutí: „Pokud se někdo po vydání této listiny se slibem, kterou jsme se po společném projednání rozhodli přijmout, odváží uspořádat vzpouru v přítomnosti našeho vladaře nebo v jeho paláci, pak osoba, která se pokusí jednat tímto způsobem a její vina bude prokázána, bude muset za vyprovokování bouří vyplatit našemu seniorovi v jeho paláci 20 liber dobrého zlata, a pokud nebude mít čím zaplatit, nechť přijde o život.“⁷⁰ Z toho je zřejmé, že Benátčané si poměrně brzy uvědomili nebezpečí vnitřních bojů při absenci monarchické vlády, ale zatím ještě nedošlo na pokusy

69 V odborné literatuře je tento akt kladen do roku 998 a toto datum jsem převzal i ve své výše citované studii (П. В. ЛУКИН, *Средневековая «демократия»*, с. 29 [P. V. LUKIN, *Sredněvekovaja „děmokratija“*, s. 29]): Nicméně podle všeho je třeba tuto dataci zkorigovat, Srov. Marco POZZA, *Gli usi cronologici nei più antichi documenti veneziani (secoli IX–XI)*, in: Studi in memoria di Giorgio Costamagna. A cura di Dino PINCUH (Atti della società ligure di storia patria, Nuova serie, Vol. XLIII (CXVII), Fasc. I), Genova 2003, s. 809, 832.

70 Quia frequentia maxima seditio exorta est, pro qua malum et homicidium inter nos saepe accidere poterat propter sturum, quod in palatio ante nostrum seniolem multi facere presumebant... Quod si post hanc promissionis cartam, quam omnes communi decreto fieri rogamus, sturum ante nostrum seniolem vel in eius palatio qui excitare presumpserit, ipsa persona, que hoc agere tentaverit et supra quam culpa declarata fuerit, componat pro ipsius sturmi excitatione nostro seniori et in eius palatio auri obrizi libras XX, et si non habuerit unde componat, suam vitam amittat (*Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al mille*. A cura di Roberto CESSI, Vol. II. Secoli IX–X, Padova, 1942, № 81, s. 161–162).

vytvoření adekvátních institucionálních bariér. Již G. Fiastri, který na začátku 20. století podrobně analyzoval tento akt, jej plným právem chápal jako způsob, jak dostat pod kontrolu živel lidového shromáždění.⁷¹

V Novgorodě nic podobného neznáme. Ačkoli se rivalizující klanově-teritoriální uskupení fakticky snažila nepřipustit posílení moci knížat, a tím spíše vytvoření knížecí dynastie v Novgorodě, nebylo to regulováno žádnými institucionálními normami. Bývaly doby, kdy se mocnému knížeti vládnoucímu mimo Novgorod dařilo kontrolovat Novgorod, což Novgorodany nutilo, aby schvalovali kandidaturu jeho protegé. Jako příklad mohou sloužit vztahy Novgorodu s vladimirským knížetem Vsevolodem Velké Hnízdo, který po dlouhý čas novgorodskou republiku silně ovlivňoval.⁷² V době, kdy ve Vladimíru na Kljazmě vládl Vsevolodův vnuk Alexandr Něvský (1252–1263), Novgorod uznává sebe sama jako „otčinu“ vladimirských knížat, avšak od konce 13. století se tato vrchní moc stává stále více nominální a reálné pravomoci knížete jsou omezovány.⁷³ V pozdější době se objevuje i praxe pozvání služebných knížat do Novgorodu paralelně z Velkoknížectví litevského a ze severovýchodní Rusi, která mají jednak zvyšovat vojenský potenciál republiky, jednak do jisté míry se „vyvažovat“ navzájem, aby ani jeden z nich nemohl usilovat o uzurpaci moci nebo projevovat separatistické tendence.⁷⁴ Do jisté míry to byla opatření, jež měla napomoci posílení Novgorodu tváří v tvář mocným sousedům: Velikému knížectví moskevskému a Velkoknížectví litevskému.⁷⁵ Na rozdíl od Benátek,

71 Srov. Giovanni FIASTRI, *L'assemblea del popolo a Venezia come organo costituzionale dello stato*, in: Nuovo archivio veneto. Periodico storico trimestrale, 1913, № 1, s. 18–19.

72 Srov. Владимир Андреевич КУЧКИН, *Ростовская земля, Суздальское и Владимирское княжества в XI – первой трети XIII в.*, Российская история, 2019, № 4, с. 106–107 [Vladimir Andrejevič KUČKIN, *Rostovskaja zemlja, Suzdal'skoje i Vladimirskoje knjažestva v XI – pervoj tretj XIII v.*, Rossijskaja istorija, 2019, № 4, s. 106–107].

73 Tyto změny jsou v rámci daného historického období v historiografii datovány různě a jsou spojovány s různými knížaty. Srov. Антон Анатольевич ГОРСКИЙ, *К вопросу об этапах складывания республиканского строя в Новгороде*, в: Норна, с. 70–78 [Anton Anatoljevič GORSKIJ, *K voprosu ob etapach skladyvanija respublikanskogo stroja v Novgorode*, in: Norna, s. 70–78]; Валентин Лаврентьевич ЯНИН, *Новгородские посадники*, Москва 2003, с. 236–250 [Valentin Lavrentjevič JANIN, *Novgorodskie posadniki*, Moskva 2003, s. 236–250].

74 Валентин Лаврентьевич ЯНИН, *Новгород и Литва: пограничные ситуации XIII–XV веков*, Москва, 1998, с. 90–101 [Valentin Lavrentjevič JANIN, *Novgorod i Litva: pograničnyje situacii XIII–XV vekov*, Moskva 1998, s. 90–101].

75 Katarzyna KRUPA, *Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 roku*, in: Kwartalnik Historyczny, 1993, № 1, s. 30–46; Katarzyna KRUPA, *Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471*, in: Przegląd Historyczny, 1993, T. LXXXIV, Zesz. 3, s. 289–306.

kde byla moc knížete v mnohém redukována na ceremoniální, nebo od další středověké republiky, Dubrovníku (Raguzy), kde formálně nejvyšší hodnost rektora byla obsazována na pouhý jeden měsíc (!),⁷⁶ v Novgorodě měla omezení moci knížat podstatně méně institucionalizovaný charakter, a to dokonce i v pozdní době.

Překlad Jitka Komendová

⁷⁶ Barisa KREKIĆ, *Dubrovnik in the 14th and 15th centuries. A City between East and West*, Norman 1972, s. 39, 41; Robin HARRIS, *Dubrovnik. A History*, London 2003, s. 130. Dubrovničtí „rektoři“ jsou nástupci hraběte (*comes*), reprezentujícího v Dubrovníku v epoše benátské nadvlády (do roku 1358) Benátskou republiku (B. KREKIĆ, *Dubrovnik*, s. 17).

The Venetian Magna Contumelia and the „Novgorodian Revolution“ of 1136: Two Episodes of Political Struggle in Source Accounts

PAVEL V. LUKIN

Despite many differences, the political systems of Novgorod and Venice throughout the Middle Ages shared a range of traits. Among those was the notion of „political people“ comprising those who enjoyed the right to make political decisions: in Venice, they were referred to as *populus*, in Novgorod as either „all the Novgorodians“ or „the whole Novgorod“ (later „the whole Novgorod the Great“, *ves' gospodin Velikij Novgorod* „the whole Lord Novgorod the Great“, even *ves' gospodin gospodar' Velikij Novgorod* „the whole Lord [and] Sovereign Novgorod the Great“). The most vivid and fully-fledged manifestation of the will of the „political nation“ were popular assemblies, called in Novgorod *veche* and in Venetian sources variously referred to as *placitum*, *contio*, *arengo*. The fate of these political institutions was different in Novgorod and Venice: in the Novgorodian Republic, the *veche* operated until the very annexation of Novgorod by Moscow in 1478, while the Venetian „popular assembly“ basically ceased to exist in the same century. As a result, the narrative records from Novgorod and Venice differ in their interpretation of key events in which the „political people“ was involved. A good example can be seen in the parallel between the chronicles of Venetian political struggle from 1026–1032 and the accounts of the so-called „Novgorodian Revolution“ of 1136 which is traditionally accepted as the starting point of the Novgorodian independence. In the early Venetian historical narrative (*Origo civitatum*), the rhetoric strategy of describing internal conflicts was putting greater emphasis on the unity of the *populus*. This is roughly what we see in Novgorodian chronicles as well. However, from the 14th century the Venetian chronicles are starting to record evidence of split within the „political people“ or criticize its certain actions. Yet in Russia such rhetoric strategies appear only in Muscovite or in pro-Muscovite (and not in Novgorod) chronicles and are clearly aimed at vilification of the Novgorodian Republican political system. In Venice, such rhetoric became possible when the popular assembly started to lose its actual political importance, after the emergence of the commune, the rise of aristocratic councils and the „closure“ (*serrata*) of the Great Council (*Maggior Consiglio*).

The implications of these parallels are not only important for interpretation of ideological beliefs of the elites of both republics, but demonstrate that comparative history methods can be highly productive for the study of Medieval chronicles.

STUDIE

Leopold I. a Markéta Tereza Španělská v alegorické řeči příležitostné poezie k jejich sňatku roku 1666

ROSTISLAV SMÍŠEK

ROSTISLAV SMÍŠEK: Leopold I and Margaret Theresa of Spain in the Allegorical Speech of the Occasional Poetry on their Marriage in 1666

The study attempts to uncover individual allegorical components of their individual image and partly also the collective identity of the Habsburgs with the help of emblematic manuals and interpretive dictionaries of symbols using more than a dozen preserved occasional poems compiled on the occasion of Leopold I's marriage to Margaret Theresa in 1666. In terms of genre, this occasional poetry was mainly a diverse range of printed and manuscript epithalamia, celebratory poems (*encomia* or *laudatia*), sonnets, odes, poetic genealogies and emblems. In conceiving them, the authors of the panegyric works sought inspiration in the biblical tradition and, above all, in the ancient heritage of Greek and Roman myths, which they ingeniously placed in the current cultural and political contexts.

Keywords: Early Modern Period – 17th Century – Habsburgs – Leopold I – Margaret Theresa – Self-presentation – Occasional Poetry

Promyšlená sňatková politika hrála v prosazování mocenských zájmů Habsburků v různých koutech Evropy vždy důležitou roli. Ne náhodou jí věnovala dosavadní historická věda nemalou pozornost.¹ Vedle syntetizujících či spíše bilančně zaměřených příspěvků týkajících se manželských strategií příslušníků habsburského rodu se část historiků a historiček zevrubněji zabývala podobou a vývojem dílčích aspektů zmiňovaných svateb v delším časovém horizontu, především svatebními slavnostmi.² Stranou zájmu nelze nechat ani jednotlivá manželská spojení Habsburků. Kromě politického pozadí a průběhu daného sňatku se někteří badatelé snažili interdisciplinárním pohledem (optikou muzikologie, dějin umění, teatrolgie, literární historie) detailně zrekonstruovat průběh a podobu svatebních performancí a nastítnit reprezentační strategie novomanželů.³

Jeden ze sňatků, k němuž evropská historická věda upíná již od 19. století soustavnější zájem, představuje manželské spojení císaře Římsko-německé říše Leopolda I. s Markétou Terezou, druhorozenou dcerou španělského krále Filipa IV., v roce 1666.⁴ Důvodem byla tehdejší neutěšená nástupnická otázka obou větví habsburského rodu, spojená s absencí mužských potomků a hrozbou případného vymření. Filip IV. ani Leopold I. prozatím nedokázali zplodit legitimní mužské potomky, kteří by jim zaručili kontinuitu vlády v podunajské monarchii a Španělském království. Uzavření sňatkové aliance mezi oběma rodovými liniemi

- 1 Alfred KOHLER, „*Tu felix Austria nube...*“ *Vom Klischee zur Neubewertung dynastischer Politik in der neueren Geschichte Europas*, Zeitschrift für historische Forschung 21, 1994, s. 461–482; Beatrix BASTL, *Habsburgische Heiratspolitik – 1000 Jahre Hochzeit?*, L'Homme. Europäische Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft 7, 1996, s. 75–89; Cyrille DEBRIS, „*Tu, felix Austria, nube*“. *La dynastie de Habsbourg et sa politique matrimoniale à la fin du Moyen Âge, (XIIIe–XVIe siècles)*, Turnhout 2005; Jan P. NIEDERKORN, *Die dynastische Politik der Habsburger im 16. und früher 17. Jahrhundert*, Jahrbuch der europäischen Geschichte 8, 2007, s. 29–50; Joseph PATROUCH, „*Bella gerant alii*“. *Laodamia's Sisters/Habsburg Brides: Leaving Home for the Sake of the House*, in: Anne J. Cruz – Maria Galli Stampino (edd.), *Early Modern Habsburg Women. Transnational Contexts, Cultural Conflicts, Dynastic Continuities*, Farnham–Burlington 2013, s. 25–38.
- 2 Herbert SEIFERT, *Der Sig-prangende Hochzeit-Gott. Hochzeitsfeste am Wiener Hof der Habsburger und ihre Allegorik 1622–1699*, Wien 1988; Andrea SOMMER-MATHIS, *Tu felix Austria nube. Hochzeitsfeste der Habsburger im 18. Jahrhundert*, Wien 1994.
- 3 Srov. například Renate ZEDINGER, *Hochzeit im Brennpunkt der Mächte. Franz Stephan von Lothringen und Erzherzogin Maria Theresia*, Wien–Köln–Weimar 1994; Margaret M. MCGOVAN (ed.), *Dynastic Marriages 1612/1615. A Celebration of the Habsburg and Bourbon Unions*, Farnham–Burlington 2013.
- 4 John Philip SPIELMAN, *Leopold I. Zur Macht nicht geboren*, Graz–Wien–Köln 1981; Jiří MIKULEC, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha 1997; Jean BÉRENGER, *Léopold Ier (1640–1705). Fondateur de la puissance autrichienne*, Paris 2004.

proto mělo za cíl zajistit zákonného dědice. Ten by v případě nutnosti opět po téměř 150 letech spojil obě větve v jedinou.⁵ Navíc by sloučením obou územních celků, včetně rozlehlých zámořských držav Španělska, vytvořil obrovskou „říši, nad kterou nezapadalo Slunce“.⁶

Vedle politického pozadí zmiňované sňatkové aliance a osobnosti španělské infantky se velká část badatelů ve svých výzkumech soustředila na analýzu okázalých svatebních festivů.⁷ V naprosté většině případů jejich pozornost poutaly dvě performance. Ty podle svědectví soudobých pozorovatelů co do nákladnosti a lesku předčily veškeré veřejné produkce, jež do té doby bylo možné zaznamenat na evropském kontinentu. Jde o slavný koňský balet *La Contesa dell'aria e dell'acqua*, uspořádaný 24. ledna 1667 ve vnitřním nádvoří Hofburgu.⁸

-
- 5 Míněno je rozdělení habsburského rodu na španělskou a rakouskou linii Karlem V. a Ferdinandem I. v polovině 16. století.
- 6 Alfred Francis PRIBRAM, *Die Heirat Kaiser Leopold I. mit Margaretha Theresia von Spanien*, Archiv für österreichische Geschichte 56, 1899, s. 321–376; Wenceslao R. de VILLARRUTIA, *Relaciones entre España y Austria durante el reinado de la emperatriz doña Margarita, Infanta de España, esposa del emperador Leopoldo I*, Madrid 1905; Helga WIDORN, *Die spanischen Gemahlinnen der Kaiser Maximilian II., Ferdinand III. und Leopold I.*, Wien 1959, s. 128–190 (Disertační práce); Gladys TAYLOR, *The Little Infanta*, London 1960; Irmgard SMIDT-DÖRRENBURG, *Margarita Maria, Infantin von Spanien, Römisch-Deutsche Kaiserin. Des Velázquez leiblichstes Modell*, Wien 1966; Claudia HAM, *Die verkauften Bräute. Die spanisch-österreichischen Hochzeiten im 17. Jahrhundert*, Wien 1996, s. 279–442 (Disertační práce); Laura OLIVÁN SANTALIESTRA, *Giovane d'anni ma vecchia di giudizio: la emperatriz Margarita en la Corte de Viena*, in: José Martínez Millán – Rubén González Cuerva (edd.), *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio II*, Madrid 2011, s. 837–908. K tomu souhrnně Rostislav SMÍŠEK, *Markéta Tereza Španělská v symbolické řeči barokních performancí. Teze habilitační práce*, Opera historica 16, 2015, s. 70–99.
- 7 Herbert SEIFERT, *Die Festlichkeiten zur ersten Hochzeit Kaiser Leopolds I.*, Österreichische Musikzeitschrift 29, 1974, s. 6–16; TÝŽ, *Der Sig-prangende Hochzeit-Gott*, s. 28–40; TÝŽ, *Die Feste zu den drei Hochzeiten Kaiser Leopolds I.*, Morgen-Blatz. Zeitschrift der Christian Knorr von Rosenroth-Gesellschaft 17, 2007, s. 165–186; Ernst LEONARDY, *Les fêtes de cour baroques: „Les Plaisirs de l'Isle Enchantée“ (Versailles 1664) et les festivités à l'occasion du mariage de Léopold Ier (Vienne 1666–1668)*, in: Alphonse Vermeulen (ed.), *Questionnement du Baroque. Études réunies et présentées*, Louvain-la-Neuve-Bruxelles 1986, s. 112–153.
- 8 Výběrově Paul NETTL, *Ein verschollenes Turnierballet von M. A. Cesti*, Zeitschrift für Musikwissenschaft 8, 1926, s. 411–418; Heinz BIEHN, *Feste und Feiern im alten Europa*, München 1962, s. 188–195; Hilde HAIDER-PREGLER, *Das Roßballet im Inneren Burghof zu Wien*, Maske und Kothurn 15, 1969, s. 291–324; Petr FIDLER, *La Contesa dell'aria e dell'acqua. Zum Zeit- und Raumbegriff einer Barockperformance*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s. 359–379; Kateřina FAJTLOVÁ, *La Contesa dell'aria e dell'acqua. Koňský balet jako součást svatebních oslav Leopolda I. a Markéty Terezy*, in: Kateřina Fajtllová – Miroslav Kindl (edd.), *Koně v píškotech. Slavnosti na dvoře Leopolda I.*, Olomouc 2017, s. 55–61.

Svatební slavnosti pak završila holdovací opera *Il Pomo d'oro*. Vzhledem ke své délce se musela konat po dva večery – 12. a 14. července 1668.⁹ Jen ve výjimečných případech se dotkli také dalších performancí, jako byly svatební hostina, ohňostroj, lov a jízdy na saních.¹⁰ Mnozí historikové a historičky se však nespokojili s pouhou zevrubnou rekonstrukcí průběhu a podoby jednotlivých slavností, ale snažili se dešifrovat jejich symbolické poselství a zasadit je do kontextu reprezentačních strategií vládnoucího páru a barokních Habsburků.¹¹ Spíše stranou badatelského zájmu naopak stálo utváření obrazu Leopolda I. a Markéty Terezy v symbolické řeči dobové panegyrické literatury, která prostřednictvím rozličných alegorií a metafor oslavovala uzavření sňatku, oba novomanžele i celý vládnoucí rod.¹²

Naznačeným směrem se rovněž bude ubírat přítomná studie. S pomocí emblematických příruček a výkladových slovníků symbolů se pokusí na konkrétním typu pramenů, příležitostných básní sestavených u příležitosti sňatku Leopolda I. s Markétou Terezou, odkrýt jednotlivé alegorické složky jejich individuálního

- 9 Pouze výběrově Diane HAHN SHOCK, *Costuming for 'Il pomo d'oro'*, *Gazette des beaux-arts* 70, 1967, s. 251–256; Robert Arthur GRIFFIN, *Il Pomo d'Oro. A Production Analysis*, in: Týž (ed.), *High Baroque Culture and Theatre in Vienna*, New York 1972, s. 83–115; Jean-Marie VALENTIN, *Il Pomo doro et le mythe impérial catholique à l'époque de Leopold Ier*, *XVIIe Siècle* 37, 1984, s. 17–31; Carl B. SCHMIDT, *Antonio Cesti's 'Il pomo d'oro': A Reexamination of a Famous Hapsburg Court Spectacle*, *Journal of the American Musicological Society* 29, 1976, s. 381–412; Kristiaan P. AERCKE, *Gods of Play: Baroque Festive Performances as Rhetorical Discourse*, Albany 1994, s. 221–252; Maria GOLOUBEVA, *Il Pomo doro and the problem of dynastic continuity in the reign of Leopold I*, *Majestas* 5, 1997, s. 79–98; Esther MERINO, *Los diseños escenográficos de Burnacini para Il Pomo d'Oro de Cesti y Sbarra, en la Biblioteca Nacional de Madrid*, *Anales de Historia del Arte* 18, 2008, s. 141–166.
- 10 Beatrix BASTL – Gernot HEISS, *Tafeln bei Hof: Die Hochzeitsbankette Kaiser Leopolds I.*, *Wiener Geschichtsblätter* 50, 1995, s. 181–206; Beatrix BASTL, *Feuerwerk und Schlittenfahrt. Ordnungen zwischen Ritual und Zeremoniell*, *Wiener Geschichtsblätter* 51, 1996, s. 197–229.
- 11 Maria GOLOUBEVA, *The Glorification of Emperor Leopold I. in Image, Spectacle and Text*, Mainz 2000; Jutta SCHUMANN, *Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Kaiser Leopolds I.*, Berlin 2003, s. 240–266; Andrea SOMMER-MATHIS, *Feste am Wiener Hof unter der Regierung von Kaiser Leopold I. und seiner ersten Frau Margarita Teresa (1666–1673)*, in: Fernando Checa Cremades (ed.), *Arte Barroco e ideal clásico. Aspectos del arte cortesano e la segunda mitad del siglo XVII*, Madrid 2004, s. 231–256.
- 12 M. GOLOUBEVA, *The Glorification*, s. 103–120; Rostislav SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora. Leopold I. a Markéta Tereza Španělská v symbolické řeči gratulačního spisu Sebastiana Glaviníče k jejich sňatku roku 1666*, *Listy filologické* 137, 2014, č. 1–2, s. 41–71; Týž, *Jásón a jeho družina. Leopold I. a účastníci slavnostního vjezdu do Vídně 5. prosince 1666 očima barokního básníka*, in: Josef Hrdlička – Pavel Král – Rostislav Smíšek (edd.), *Symbolické jednání v kultuře raného novověku. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu*, Praha 2019, s. 48–64; Milan PELC, *Panegyric Emblem Books, Jesuits and the Habsburg Emperors: Some Examples Related to 17th-Century Croatia*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 43, 2019, s. 61–76.

obrazu a částečně i kolektivní identity Habsburků. Autoři panegyrických spisů při jejich koncipování hledali inspiraci v biblické tradici a především v antickém dědictví řeckých a římských mýtů, které důmyslně zasadili do aktuálních kulturních a politických souvislostí.¹³ Ústředním motivem zmiňovaných pramenů bylo alegorické ozřejmění mocenského významu svatby potomků Ferdinanda III. a Filipa IV. Neméně důležitou součástí tvořila individuální oslava obou aktérů sňatku, vyzdvížení jejich osobnostních rysů, chvála krásy nevěsty a proroctví o šťastném manželství, z něhož by vzešel bezpočet potomků. Stranou pozornosti nelze nechat ani náboženskou, politickou a sociální identitu Habsburků jako příkladné katolické dynastie předurčené k světovládnému postavení, jejíž příslušníci oplývali výhradně kladnými charakterovými vlastnostmi.¹⁴ V následujícím výkladu však autorovi nepůjde o filologickou, literárně vědnou či uměleckohistorickou analýzu níže uvedených pramenů, ale spíše o kulturně historický pohled na sledovanou problematiku.

Sňatek císaře Leopolda I. se španělskou infantkou Markétou Terezou doprovázely několikaměsíční velkolepé svatební slavnosti, které byly přímou reakcí na svatbu francouzského krále Ludvíka XIV. se starší dcerou španělského krále Filipa IV. – Marií Terezou – roku 1660 a některé festivity pořádané ve Versailles v následujících letech.¹⁵ Co se týká lesku, pompéznosti i finančních nákladů, měly pařížské slavnosti jednoznačně překonat a zdůraznit mocenský význam císaře jako nejvýše postaveného vládce křesťanské Evropy. Leopold I. navíc neváhal prostřednictvím svých vyslanců šířit po celé Evropě rozsáhlé popisy performancí

13 Marc BANNISTER, *Heroic Hierarchies: Classical Models for Panegyrics in Seventeenth-Century France*, International Journal of the Classical Tradition 8, 2001, s. 38–59; Elisabeth KLECKER – Franz RÖMER, *Rezeption antiker Mythologie in barocken Huldigungsementen*, in: Joachim Dalfen – Christine Harrauer (edd.), *Antiker Mythos erzählt und angewandt bis in die Gegenwart*, Wien 2004, s. 133–155.

14 Thomas DEVENY, *Poets and Patrons: Literary Adulation in the Epithalamium of the Spanish Golden Age*, South Atlantic Review 53, 1988, s. 21–37, zde s. 22–23; Thomas BROCKMANN, *Das Bild des Hauses Habsburg in der dynastienahen Historiographie um 1700*, in: Christoph Kampmann – Katharina Krause – Eva-Bettina Krems – Anuschka Tischer (edd.), *Bourbon – Habsburg – Oranien. Konkurrierende Modelle im dynastischen Europa um 1700*, Köln-Weimar-Wien 2008, s. 27–57.

15 Alfred Francis PRIBRAM – Moriz LANDWEHR VON PRAGENAU (edd.), *Privatbriefe Kaiser Leopold I. an den Grafen F. E. Pötting 1662–1674 I*, Wien 1903, s. 217, 220, 241. Například již několikrát zmiňovaným koňským baletem *La contesa dell'Aria e dell'Acqua* Leopold I. přímo reagoval na okázalou třídní dvorskou performanci *Les Plaisirs de l'île enchantée*, kterou Ludvík XIV. uspořádal roku 1664 v zámeckém parku ve Versailles. Marie-Christine MOINE, *Les fêtes à la cour du Roi Soleil : 1653–1715*, Paris 1984, s. 145. Srov. Abby E. ZANGER, *Scenes from the Marriage of Louis XIV: Nuptial Fictions and the Making of Absolutist Power*, Stanford 1997.

s četnými vyobrazeními.¹⁶ Jak poznamenal ve svém rukopisném básnickém díle *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias* pozdější vídeňský dvorní básník Jindřich Josef Roen, při oslavě novomanželského páru nechťela zůstat pozadu ani *Res publica litteraria*.¹⁷ Ne náhodou vznikla z pera tehdejších vzdělců a literátů především původem z Apeninského poloostrova v letech 1666–1667 více než desítka nejrůznějších panegyrických spisků, které prostřednictvím pestré škály alegorií a metafor oslavovaly uzavření sňatku i oba novomanžele.¹⁸

Z žánrového hlediska této příležitostné poezie šlo především o pestrou škálu tištěných i rukopisných epithalamií (blahopřání ke sňatku), oslavných básní (encomia či laudatia), sonetů a ód.¹⁹ Zvláštní místo v tomto ohledu zaujímá cyklus deseti emblémů od dvorního kaplana císaře Leopolda I. a pozdějšího senjsko-modručského biskupa Sebastiana (Boštjana) Glavinice *Deplua Charitum Aurora*.²⁰ Emblémy tvoří specifický umělecký žánr na pomezí literatury a výtvarného umění,

16 J. SCHUMANN, *Die andere Sonne*, s. 243–244.

17 Henricus Josephus ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, s.l., s.d., pag. 3. Österreichische Nationalbibliothek Wien, Cod. 9.885.

18 M. GOLOUBEVA, *The Glorification*, s. 103–120; Jana KOLÁŘOVÁ, *K žánru epithalamia v latinské humanistické poezii*, Česká literatura 55, 2007, s. 25–40, zde s. 26–27. K tomu srov. Franz RÖMER – Elisabeth KLECKER, *Poetische Habsburg-Panegyrik in lateinischer Sprache. Bestände der Österreichischen Nationalbibliothek als Grundlage eines Forschungsprojekts*, Biblos 43, 1994, s. 183–198; Sonja REISNER, *Die poetische Habsburg-Panegyrik in lateinischer Sprache als historische Quelle*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien-München 2004, s. 898–915.

19 Aurelio AMALTEO, *Tributi delle quattro parti del mondo à gli Augustissimi Sposi spiegati in quattro sonetti*, s.l., s.d. Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 9.924; TEOFILO [= Francesco XIMENES ARRAGONA], *Auguri Felici Panegirico Epitalamico nelle nozze DD. SS. C. C. R. R. M. M. di Leopoldo Imperatore e Malgarita Imperatrice*, s.l., s.d. Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 10.169; *Patrum Camaldulensium Montis et Eremitae s. Iosephi Paean et epithalamium Leopoldo I. et Margarethae decantatum*, s.l., s.d. Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 9.887; H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*; Vincenzo MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta di Leopoldo Ignatio d'Austria Imperatore [...] Invito a gl'incontri della Reale Augusta sua Sposa Margherita d'Austria [...] Ode*, Bologna 1666; Alessandro TASSI, *Gli amorosi trofei ovvero Le nozze di Alcide applauso epitalamico nel sospirato arrivo dell'imperiale sposa Margherita Teresa di Spagna nel passare all'Augustissime Nozze con la Cesarea et Augusta Maestà Leopoldo I Imperatore*, Milano 1666; Francesco BAELI, *Epithalamio nell'Augustissime Nozze di Cesare Leopoldo Primo e D. Margherita d'Austria, Infanta di Spagna*, Viennae 1667; Bartolo PARTIVALLA, *Applauso epitalamico per le nozze di Leopoldo Inuitissimo Imperator de' Romani, e della reale infanta di Spagna. Con l'occasione del suo passaggio per l'Inclita Città di Milano. Oda*, Roma 1667. Srov. *Ossequioso applauso*, Graz 1666.

20 Sebastian GLAVINICH, *Deplua Charitum Aurora augustissimi Phoebe Leopoldi Augusto Rore in Margarita, resoluta: Auspiciatissimis Toris Augustissimi, Potentissimi, Invictissimi, etc. etc.*, Viennae

příčemž obě části – obrazová i textová – se navzájem doplňují. Skládají se ze tří tradičních oddílů – krátkého, shrnujícího nadpisu (inscriptio, lemma, motto), obrazové ikony (pictura, imago) a verše nebo prózou psaného komentáře různé délky (subscriptio, epigram), který čtenáři nabízí vysvětlení významu celého emblému.²¹ V Glavinicově díle se rovněž vyskytují četné chronogramy, které udávají letopočet uzavření sňatku – rok 1666. Nechybí zde ani akrostichy, kdy počáteční písmena jednotlivých slov veršů tvoří latinská jména adresátů spisku – „*Leopoldus*“ a „*Margarita*“.²² Podobným způsobem jako v případě emblematického dílka Sebastiana Glavinice byla koncipována rovněž poetická genealogie s emblémy obou větví habsburského rodu, kterou roku 1666 věnovali novomanželům členové jezuitské koleje ve Štýrském Hradci.²³

Hlavním komunikačním jazykem výše uvedených literárních útvarů se stala výhradně latina a italština. Upřednostnění obou výše uvedených řečí se nelze divit. Latina na prahu novověku i nadále fungovala jako jazyk nadnárodní, univerzálně srozumitelný jazyk vědy, vzdělců a do druhé třetiny 18. století jako hlavní dorozumívací jazyk evropské diplomacie, katolické liturgie a církve.²⁴ Naopak italština patřila k hlavním komunikačním řečem císařského dvora po celé 17. a první třetinu 18. století. Nejen v očích habsburských panovníků, Leopolda I. nevyjímaje, byla noblesním jazykem kultury, umění a vzdělanosti. Nadto naprostá většina významných architektů, hudebníků, literátů, malířů a sochařů,

1666. K tomu blíže R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*; M. PELC, *Panegyric Emblem Books*, s. 64–70.

21 Elizabeth K. HILL, *What Is an Emblem?*, The Journal of Aesthetics and Art Criticism 29, 1970, s. 261–265; Mario PRAZ, *Studies in Seventeenth-Century Imagery*, Roma 1975; Arthur HENKEL – Albrecht SCHÖNE, *Emblemata: Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart-Weimar 1996; Lubomír KONEČNÝ, *Mezi textem a obrazem. Miscellanea z historie emblematiky*, Praha 2002.

22 Stranou pozornosti nelze nechat ani metrickou stránku díla. Autor v něm využil elegické distichon, trochejský septenár a další básnické formy. S. REISNER, *Die poetische Habsburg-Panegyrik*, s. 901.

23 *Genealogia Serenissimae Domus Austriacae a Philippo Primo, Rege Hispaniarum, altero Austriacae magnitudinis fundatore, ad Augustissimos Caesares Leopoldum et Margaretham deducta et eisdem Augustissimis, dum felici et toto orbe desiderato hymenaeo jungerentur, Graecii Styriae 1666*. Srov. leták Johann Heinrich FITZING VON FITZINGSHEIMB, *Epithalamisches Emblemata, das ist, Hochzeitlicher Applausus und Sinnen-Gedicht denen glorwürdigst hochbeglückten kayserlichen beylagerb Festivitäten*, Wien 1666.

24 Peter BURKE, *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. Praha 2011, s. 42–43; William J. SAMARIN, *Lingua Franca*, in: Ulrich Ammon – Norbert Dittmar – Klaus J. Mattheier (edd.), *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft I*, Berlin-New York 1987, s. 371.

kteří působili ve středoevropském prostředí, pocházela právě z Apeninského poloostrova.²⁵ Také co do délky šlo o různě obsáhlá díla. Od dlouhých narativních básní, jako tomu bylo v případě více než stostránkového epithalamia Francesca Baeliho, jež dokládají mimořádnou erudici autorů, po krátká několikastránková lyrická dílka.

Raně novověcí básníci, kteří sestavovali zmiňované panegyrické spisy, především epithalamia, nepřicházeli s novým literárním žánrem, ale v naprosté většině případů po formální i obsahové stránce svých děl napodobovali antické modely Gaia Valeria Catulla, Publia Papinia Statia a Claudia Claudiana s raně křesťanskými schématy Blossia Aemilia Dracontia, Paulína z Noly, Sidonia Apollinara nebo Venatia Fortunata. Díky tomu mohli kombinovat klasické motivy z antické mytologie s náměty z křesťanské (katolické) věrouky a Bible.²⁶ Jak však naznačuje příklad Francesca Baeliho, básníka a historika původem ze Sicílie, někteří vzdělanci se na prahu novověku obávali, aby jejich dílo nevzbudilo nežádoucí pozornost církevních orgánů a nebyli obviněni z pokleslých mravů či dokonce z kacířství. Hned v úvodu své práce *Epithalamio nell'Augustissime Nozze di Cesare Leopoldo Primo e D. Margherita d'Austria, Infanta di Spagna* (1666) se proto literát výslovně ohrazoval proti případným pomluvám, že by snad šlo o bezbožný počín, když ve svém epithalamiu používal termíny a postavy z pohanské, antické mytologie. Na první pohled se sice mohlo zdát, že si počínal v rozporu s učením katolické církve. Ovšem opak byl pravdou. Vždy, když použil termíny božstvo, bůh, bohyně, ráj, nebe, blaženost (blahoslavenství), hybatel a další podobné výrazy, v žádném případě nechtěl pošpinit jedinou a pravou víru. Pouze měl v úmyslu naznačit, jak starověcí obyvatelé vnímali a uctívali své bohy. On sám nepovažoval své pojednání za odbornou historickou práci, ale za jakousi báchorku, pohádku nebo bajku (favola), jejímž prostřednictvím se snažil naznačit vztah starověkých Římanů ke svým božstvům.²⁷

25 *Italienisches Wien*, Wien 1986; Alessandro CATALANO, „Moltissimi sono i verseggiatori, pochi i Poeti“. *La cultura italiana nell'Europa centrale del XVII e XVIII secolo*, eSamizdat 2, 2004, s. 35–50; Gaetano PLATANIA (ed.), *La cultura latina, italiana, francese nell' Europa centro-orientale*, Viterbo 2004.

26 Thomas Charles JERMANN, *Thematic Elements in Thirty Neo-Latin Epithalamia and their Correspondences in the German Baroque Hochzeitsgedicht*, Ann Arbor 1967, s. 8–22 (Disertační práce); T. DEVENY, *Poets and Patrons*, s. 22; Michael ROBERTS, *The Use of Myth in Latin Epithalamia from Statius to Venatius Fortunatus*, Transactions of the American Philological Association 119, 1989, s. 321–348; J. KOLÁŘOVÁ, *K žánru epithalamia*, s. 27; S. REISNER, *Die poetische Habsburg-Panegyrik*, s. 908–909.

27 F. BAELI, *Epithalamio*, pag. A2'–A3.

Určit, do jaké míry se autoři panegyrik ke sňatku Leopolda I. a Markéty Terezy inspirovali antickými, případně dalšími modely, je však velmi obtížné. Samozřejmě by bylo možné provést komparativní analýzu zmiňovaných textů s římskými vzory; to však není cílem této studie.²⁸ Nezaměnitelné svědectví o hledání námětu u konkrétních antických autorů nabízí práce Bartola Partivally *Applauso epitalamico per le nozze di Leopoldo Inuitissimo Imperator de' Romani, e della reale infanta di Spagna* (1667). Právě on v některých marginálních poznámkách k jednotlivým ódám jmenovitě uvedl svrchu zmiňovaného Publia Papinia Statia. Současné však neopomněl zmínit, že se v jeho případě nemalou měrou na přijetí antických exempl podílela nejužívanější soudobá poetická příručka známého humanistického lékaře, filologa a básníka Julia Caesara Scaligera *Poetices libri septem*. Kromě definice žánru epithalamia v ní nechyběly zevrubné informace o jednotlivých složkách zmiňovaného literárního žánru včetně doporučení ohledně volby vhodných antických motivů.²⁹

Téměř všichni autoři analyzovaných panegyrik založili svá elogia nevěsty a ženicha na Aristotelově klasickém konceptu komparace. Při zmiňovaném postupu objekty orace srovnávali s vybranými antickými nebo biblickými ideály, které však s přehledem převyšovali a ustanovovali tak „novou normu“.³⁰ Protože šlo v případě Leopolda I. a Markéty Terezy o novomanžele, autoři při volbě vhodných alegorických postav často upírali přednostní pozornost ke známým mytologickým manželským, partnerským nebo sourozeneckým párům. Vzhledem k výjimečnému sociálnímu a politickému postavení obou jedinců je nejčastěji přirovnávali k nejmocnějšímu manželskému páru antické mytologie, vládci olympských bohů Jupiterovi (Diovi) a jeho ženě Junoně (Héře), k nemanželským dětem Jupitera, bohu slunce Apollónovi a jeho sestře Dianě (Artemidě), ithackému královskému páru Odysseovi a Pénélopé, případně k dívce Kydippé a mladíkovi Akontiovi z Teu. Stranou pozornosti nelze nechat ani příklady z Bible, především

28 T. Ch. JERMANN, *Thematic Elements*, s. 12–14; David VESSEY, *Aspects of Statius' Epithalamion*, *Mnemosyne* 25, 1972, s. 172–187. Kupříkladu Alessandro Tassi ve svém epithalamiu hojně využíval jednotlivé verše či dokonce celé pasáže z díla slavného italského básníka Torquata Tassa *Rime d'Amore* (1583–1585). A. TASSI, *Gli Amadori Trofei*. Srov. Arnaldo Di BENEDETTO, *Tra Rinascimento e Barocco. Dal petrarchismo a Torquato Tasso*, Firenze 2007, s. 63–116; Diego PEROTTI, *Torquato Tasso's Rime d'amore. Text, Variants, Bibliography*, *Textual Cultures* 12, 2019, č. 2, s. 112–130.

29 B. PARTIVALLA, *Applauso epitalamico*. Srov. Julius Caesar SCALIGER, *Poetices libri septem*, Genève 1561; David MARSH, *Julius Caesar Scaliger's Poetics*, *Journal of the History of Ideas* 65, 2004, s. 667–676; J. KOLÁŘOVÁ, *K žánru epithalamia*, s. 26–27.

30 T. DEVENY, *Poets and Patrons*, s. 24–25.

izraelského krále Šalomouna a královnu ze Sáby. Vedle dvojic se samozřejmě v panegyrických textech objevila samostatná přirovnání, Leopolda I. ke známým mytickým hrdinům Herkulovi (Héraklovi), Jásonovi, Markéty Terezy k bohyni jitřních červánků Auroře, bohyni duhy Íris.³¹

Součást gratulačních spisů však netvořila pouze elogia a přirovnání nevěsty s ženichem k různým mytologickým či historickým postavám. Mnozí autoři na stránkách svých děl rovněž neváhali reflektovat několikaletá složitá a zdlouhavá jednání o ruku Markéty Terezy i následné odklady jejího odjezdu z Madridu do Vídně. Leopold I. se měl původně oženit se starší dcerou Filipa IV. Marií Terezou. Tu však musel španělský král jako záruku příměří po válce s Francií provdat roku 1659 za Ludvíka XIV.³² Proto nabídl Leopoldovi I. za ženu svoji mladší dceru Markétu Terezu. Pro nízký věk infantky – narodila se roku 1651 – však bylo nutné se svatbou posečkat až do poloviny šedesátých let 17. století. Navíc silná profrancouzská frakce na madridském dvoře v čele s Gasparem de Bracamonte y Guzmán, hrabětem Peñarandou, se všemožně snažila manželské spojení oddálit. Také proto došlo k oficiálnímu zasnoubení na jaře 1663. Samotná svatba, na níž Leopolda I. zastupoval vévoda Medina de las Torres, se však per procuram uskutečnila v Madridu až 25. dubna 1666. O tři dny později se mladá infantka vydala na cestu do střední Evropy.³³

Z výše naznačených důvodů hned několik literátů přirovnalo snahu Leopolda I. uzavřít manželství s Markétou Terezou ke strastiplné a dlouhé cestě hrdiny Jásona za zlatým rounem. Postava Jásona patřila k tradičním ikonografickým prvkům sebe prezentace Habsburků. Pojila se především s Řádem zlatého rouna, jenž založil v roce 1430 burgundský vévoda Filip Dobrý a stal se jeho prvním velmistrem.³⁴ Po smrti Karla Smělého 5. ledna 1477 přešla hodnost řádového suveréna na potomky Rudolfa I. V myšlení Habsburků se vlastnictví řádu stalo jedním z viditelných symbolů vyvolenosti, výjimečnosti a dějinného poslání jejich

31 *Ossequioso applauso*, verše 4 a 5; J. KOLÁŘOVÁ, *K žánru epithalamia*, s. 28, 36.

32 W. R. de VILLA-URRUTIA, *Relaciones*, s. 7–12; Fanny COSANDEY – Isabelle POUTRIN, *Monarchies espagnole et française 1550–1714*, Paris 2001, s. 519; Daniel SÉRÉ, *La Paix des Pyrénées: vingt-quatre ans de négociations entre la France et l'Espagne (1635–1659)*, Paris 2007.

33 O průběhu jednání A. F. PRIBRAM, *Die Heirat*, s. 319–375.

34 Marie TANNER, *The Last Descendant of Aeneas. The Hapsburgs and the Mythic Image of the Emperor*, New Haven–London 1993, s. 17–19; Aneta GEORGIEVSKA-SHINE – Larry SILVER, *Rubens, Velázquez, and the King of Spain*, London–New York 2014, s. 116–125; Jason COLAVITO, *Jason and the Argonauts through the Ages*, Jefferson 2014, s. 210–214; R. SMÍŠEK, *Jásón a jeho družina*, s. 52–55.

dynastie. Navíc umocňoval sakrální charakter císařství a jeho propojení s tímto rodem.³⁵ V očích zakladatele řádu Jáson s Argonauty symbolizovali především ideál rytířské statečnosti. S ním se pojila myšlenka nové křížové výpravy proti Turkům, která měla odčinit porážku křesťanských vojsk vedených Zikmundem Lucemburským u Nikopole v září 1396.³⁶ Ačkoliv k připravovanému válečnému tažení nikdy nedošlo, tato idea byla živá po celé 16. a 17. století. Jako se Jáson s Argonauty vydal do Kolchidy na břehu Černého moře, překonal mnohá smrtelná nebezpečí a získal drahocennou relikvii, tak se také Habsburkové měli s konečnou platností vypořádat s tureckým nebezpečím. Právě „rakouskému Jásonovi“ bylo předpovězeno dobýt Thrákii a získat nezměrné bohatství, jež se tam nacházelo.³⁷ Podle Jindřicha Josefa Roena by Jásonovi/Leopoldovi I. připadla nejen věčná sláva, ale také zlatonosné řeky, bohaté ostrovy, obchodní přístavy a kraje, které se nacházely na územích ovládaných Vysokou Portou, například Pactolus, Orontés, Týros, Frygie, Lýdie, Rhodos.³⁸

Ve vztahu ke sňatku Leopolda I. s Markétou Terezou však zmiňovaná alegorie znamenala něco jiného. Jestliže se podle pověsti mytický hrdina vydal společně s Argonauty do vzdálené Kolchidy na břehu Černého moře pro zlaté beráncí rouno a musel překonat mnohá smrtelná nebezpečí, Leopold I. zamířil

35 Pere MOLAS RIBALTA, *Austria en la orden del Toisón de Oro, siglos XVI–XVII*, Pedralbes 26, 2006, s. 123–152; Lothar HÖBELT, *Der Orden vom Goldenen Vlies als Klammer eines Weltreiches*, in: Leopold Auer (ed.), *Das Haus Österreich und der Orden vom Goldenen Vlies*, Graz 2007, s. 37–52.

36 František LOBKOWICZ, *Zlaté rouno v Čechách*, Praha 1991, s. 186; Christian STEEB, *Der Orden vom Goldenen Vlies*, in: Johann Stolzer – Christian Steeb (edd.), *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz 1996, s. 68–89.

37 Şenol ÖZYURT, *Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, München 1972, č. 72, s. 330; Franz MATSCHE, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI. Ikonographie, Ikonologie und Programmatik des „Kaiserstils“* I, Berlin-New York 1981, s. 341; M. GOLOUBEVA, *The Glorification*, s. 105, 123–141. Ne náhodou se k ikonografii Jásona a jeho lodi Argó uchýlili například umělci, kteří opěvovali vítězství Juana de Austria v bitvě u Lepanta 7. října 1571 nad početnou tureckou flotilou. Sylvène ÉDOUARD, *Argo, la galera real de Don Juan de Austria en Lepanto*, Reales Sitios. Revista de Patrimonio Nacional 44, 2007, s. 4–27; Víctor MÍNGUEZ, *Iconografía del Lepanto. Arte, propaganda y representación simbólica de una monarquía universal y católica*, Obradoiro de Historia Moderna 20, 2011, s. 251–280, zde s. 260–263; A. GEORGIEVSKA-SHINE – L. SILVER, *Rubens, Velázquez, and the King of Spain*, s. 121.

38 H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 32, 47; A. TASSI, *Gli Amorosi Trofei*, pag. B2; R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*, s. 64–65. Srov. Stefan TILG, *Die Entwicklung des Jesuitendramas vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Eine Fallstudie am Beispiel Innsbruck*, in: Reinhold F. Gleis – Robert Seidel (edd.), *Das lateinische Drama der Frühen Neuzeit. Exemplarische Einsichten in Praxis und Theorie*, Tübingen 2008, s. 183–200, zde s. 193.

pro drahocenný poklad opačným směrem, až na samotný západní okraj Evropy, do bájné Hesperie – Španělska. Podle literátů se právě tam zmiňovaná relikvie na prahu novověku nacházela, neboť španělský král stál v čele Řádu zlatého rouna. V tomto případě ovšem beráncí rouno sloužilo jako dobře čitelná alegorie španělské infantky. Jako bájný Jásón přelstil s pomocí Médeie v Areově háji nikdy neusínajícího draka a získal zlaté rouno, tak se Leopold I. vypořádal s úklady, které mu přichystal zlovolný drak Ludvík XIV., a obdržel zaslouženou odměnu.³⁹ Při naznačené interpretaci údajně bylo možné se rovněž opřít o význam devizy Řádu zlatého rouna „*Pretium laborum non vile – Nemalá odměna za námahu*“: ta podle Jindřicha Josefa Roena velmi výstižně vyjadřovala vynaložené úsilí Leopolda I. i jeho služebníků při složitých a zdlouhavých jednáních o ruku španělské infantky a následný odjezd Markéty Terezy do střední Evropy.⁴⁰

V souvislosti s trpělivým čekáním na uzavření sňatku někteří z literátů neváhali využít klasický archetypální příběh o ithackému králi Odysseovi (Ulyssovi) a jeho ženě Pénélopě. Ta byla považována nejen soudobými vzdělanci za jakýsi prototyp manželské věrnosti a lásky. Když její muž odjel společně s řeckým vojskem do války proti maloasijské Tróji, musela trpělivě čekat po 20 let na jeho návrat a svěřepě odmítat nabídky lstivých nápadníků k novému sňatku.⁴¹ Stejně tak desetileté strastiplné putování Odyssea Středozemním mořem po dobytí Tróje patrně symbolizovalo „moře života“ Leopolda I., s veškerými jeho těžkostmi, vítězstvími i prohrami. V případě antického hrdiny představovala Ithaca vytoužený domov, v němž žil společně s manželkou a synem, místo radosti a pokoje. Jestliže výše uvedený ostrov zosobňoval jediný a konečný cíl mnohaletého bloudění Odyssea, u Leopolda I. to podle Jindřicha Josefa Roena a Francesca Ximenese Arragona bylo uzavření sňatku s Markétou Terezou a její odjezd do Vídně. Oba dva museli shodně vytrpět četná příkoří a utkat se s lítými protivníky, aby nakonec

39 *Patrum Camaldulensium Montis et Eremitarum s. Iosephi Paeani et epithalamium*, pag. 5; J. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 30, 32, 48. Srov. David HALSTED, *Ships, the Sea and Constancy: A Classical Image in the Baroque Lyric*, Neophilologus 74, 1990, s. 545–560, zde s. 552.

40 H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 48; Michel PASTOREAU, *Emblèmes et symboles de la Toison d'or*, in: Pierre Cockshaw (ed.), *L'ordre de la Toison d'or de Philippe Le Bon à Philippe Le Beau (1430–1505) : idéal ou reflet d'une société?*, Bruxelles 1996, s. 99–106.

41 Vojtěch ZAMAROVSKÝ, *Bobové a hrdinové antických bájí*, Praha 1996, s. 339–341.

dospěli k vytouženému cíli.⁴² Ne náhodou byl podle Homéra etymologický význam jména Odysseus „syn bolesti“.⁴³

Jinou vhodnou charakteristiku dlouhého čekání Leopolda I. na vytouženou nevěstu zvolil již několikrát zmiňovaný Jindřich Josef Roen. Obratně využil literární příběh Kydippé a Akontia z Teu, který do antické poezie vnesl řecký básník Kallimachos z Kyrény a později ho ještě rozpracoval ve svých *Metamorfózách* Publius Ovidius Naso.⁴⁴ Podle pověsti se výše zmiňovaný mladík zamiloval do uvedené athénské dívky. Aby Kydippé získal za manželku, jako projev lásky hodil k jejím nohám při jakési slavnosti v Artemidině chrámu granátové jablko. Na něm se nacházel nápis: „*Prísahám při Artemidě, že se provdám za Akontia*“. Jakmile dívka přečetla epigram, nevědomky se zavázala přísahou. Rodiče ji sice několikrát chtěli provdat za jiného muže, ovšem vždy onemocněli. Proto se vydali do delfské věštírny, aby poznali příčinu problému. Zde se dozvěděli o dceřině přísaze, načež povolili svatbu obou mladých lidí. Stejným způsobem si údajně také Leopold I. zavázal dceru španělského krále Filipa IV. Přes veškeré snahy a četné intriky ze strany nepřátel habsburské monarchie nikdo nebyl schopen tento posvátný závazek porušit.⁴⁵

Téměř všichni autoři příležitostných básní ke sňatku Leopolda I. s Markétou Terezou pracovali s etymologickým významem a výkladem latinského jména španělské infantky jako perly (*Margarita*). S ní se v myšlení současníků pojily výhradně kladné asociace.⁴⁶ Pro svůj kulatý tvar a nenapodobitelný lesk byla považována za symbol dokonalosti a neposkvrněnosti, čistý dar přírody, který člověk nemohl nijak vylepšit.⁴⁷ Již v Novém zákoně se stala alegorickým obrazem

42 H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 62; TEOFILO [= F. XIMENES ARRAGONA], *Auguri Felici Panegirico Epitalamico*, pag. 12; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 297–306.

43 William Bedell STANFORD, *The Homeric Etymology of the Name Odysseus*, *Classical Philology* 47, 1952, s. 209–213; G. E. DIMOCK, Jr., *The Name of Odysseus*, *The Hudson Review* 9, 1956, s. 52–70.

44 KALLIMACHOS, *Akontios a Kydippé*, Praha 1949; Simone VIARRE, *Acontius et Cydippe ou la métamorphose d'un thème alexandrin dans les „Héroïdes“ d'Ovide*, *Latomus* 47, 1988, s. 772–784; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 238–239.

45 H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 63.

46 Magnus D. OMEIS, *Gründliche Anleitung zur teutschen accuraten Reim- und Dichtkunst*, Nürnberg 1712, s. 170; Baltasar GRACIÁN, *El Criticón*, in: Luis Sánchez Lailla (ed.), Baltasar Gracián, *Obras completas I*, Madrid 2001, s. 1000; Sibylle APPUHN-RADTKE, *Allegorie und Emblem*, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie*, s. 971–1005, zde s. 987; R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*, s. 46–47, 49.

47 William H. SCHOFIELD, *Symbolism, Allegory, and Autobiography in the Pearl*, *Publications of the Modern Language Association of America* 24, 1909, s. 585–675, zde s. 597–598, 643;

všeho nadzemského a nebeského.⁴⁸ Šlo o drahocenný klenot, jehož tajuplný vznik popsal ve své encyklopedii *Naturalis historia* římský filozof a přírodovědec Gaius Plinius Secundus. Podle učencova mínění se perly rodily v útrobách ústřic z krupějí rosy. Jejich výsledná podoba závisela na kvalitě a množství ranní vláhy, kterou perlorodka zachytila. Pokud šlo o průzračnou rosu, bez jakýchkoliv nečistot, zrodila se nádherná bílá perla.⁴⁹ Na vysokou hodnotu klenotu a jeho jedinečnost ostatně upozornil evangelista Matouš v podobenství o kupci, jenž prodal veškerý majetek jen proto, aby mohl koupit jedinou vzácnou perlu.⁵⁰

Alessandro Tassi Markétu Terezu dokonce považoval za nejvzácnější či nejhodnotnější perlu na světě, za Poklad celého světa. Zatímco ostatní současníci Leopolda I. obdrželi kazové či nějak poškozené perly, on sám získal překrásný, bezvadný šperk.⁵¹ Aby alegoricky ještě umocnil její jedinečnou cenu, odkázal na starověký příběh Kleopatry a Marka Antonia, který se odehrál roku 41 před Kristem v maloasijském Tarsu. Jeho jádro tvořila sázka obou milenců o to, že egyptská královna uspořádá nejvelkolepější hostinu na světě a v jediném pokrmu dokáže zkonsumovat veškeré bohatství africké země. Když římský vojevůdce po jídle prohlásil, že na předložených delikatesách neshledal nic výjimečného, Kleopatra sundala z ucha perlovou náušnici v hodnotě 10 milionů sesterciů,⁵²

Jefferson B. FLETCHER, *The Allegory of the Pearl*, *The Journal of English and Germanic Philology* 20, 1921, s. 1–21, zde s. 3.

48 Simeon K. HENINGER, Jr., *The Margarite-Pearl Allegory in Thomas Usk's Testament of Love*, *Speculum* 32, 1957, s. 92–98, zde s. 93–94; Jaroslav STUDENÝ, *Křesťanské symboly*, Olomouc 1992, s. 227–228.

49 Philipp H. KÜLB (ed.), *Cajus Plinius Secundus, Naturgeschichte*, Stuttgart 1840, s. 1085–1094. O tom také Diego de SAAVEDRA FAJARDO, *Idea principis christiano-politici centum symbolis expressa*, Bruxellae 1649, s. 211; *Genealogia Serenissimae Domus Austriae*, pag. 46–47; V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 13.

50 Matouš 13, 45–46. Srov. V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 14; *Ossequioso applauso*, verš 3; S. K. HENINGER, Jr., *The Margarite-Pearl Allegory*, s. 92; M. GOLOUBEVA, *The Glorification*, s. 104–105.

51 A. TASSI, *Gli amorosi trofei*, sonet dedikovaný Ercole Viscontimu; J. H. FITZING VOM FITZINGSHEIMB, *Epithalamisches Emblemata*; *Genealogia Serenissimae Domus Austriae*, pag. 44; Gabriel BOCÁNGEL Y UNZUETA, *La Perla de Dos Orientes. Descripción del felicísimo nacimiento y ostentoso baptismo de la Serenísima Señora Margarita Maria de Austria, hija de los Augustísimos señores Don Phelippe 4º Catholico, grande y Augusto Monarcha en ambos emispheros, y Doña Mariana de Austria, Nuestra Señora su Cesarea y amantísima consorte*. Biblioteca Nacional de España, sign. Mss. 8333; V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 11–12; Almudena VIDORETTA TORRES, *Estudio y edición de las „Poestas varias“ de José Navarro (1654)*, Zaragoza 2014 (Disertační práce), s. 1310, verše 41–45.

52 V současné době hodnota přibližně 453 kilogramů zlata.

vhodila ji do číše s vínem. Podle římského filozofa Gaia Plinia Secunda (Plinia Staršího) šlo o největší perlu, jakou kdy moře vydalo. Perla se v kyselém prostředí alkoholického nápoje údajně po chvilce rozpustila, vládkyně víno vypila a Markus Antonius uznal svou porážku.⁵³

Ve vztahu k perle však bylo možné podle literátů použít ještě jinou metaforu. Nejkrásnější perly, drahokamy a další mimořádné poklady se údajně daly najít až na samotných východních hranicích Země, u pobřeží východoafrické Eritreje. Bohyně ranních červánků Aurora společně se slunečními paprsky se však údajně postarali o to, aby se nejvzácnější klenoty – španělští Habsburkové – zrodily na břehu řeky Tajo, v Království španělském. Údajně právě zde výše zmiňovaná bohyně prolévala slzy nad synem Memnonem, kterého zabil v průběhu trojské války mytický hrdina Achilles.⁵⁴ Jestliže někteří současníci považovali Markétu Terezu za novou Auroru, případně za její dceru, dalo se předpokládat, že tato nebeštanka bude ve střední Evropě ronit – porodit – přinejmenším stejně hodnotné poklady. Pro uvádající habsburský rod proto měly nastat mnohem krásnější dny, nový úsvit, neboť by se do rakouských dědičných zemí opět navrátilo životodárné Slunce a prosvětlo je svými zlatavými paprsky. V žádném případě by však nešlo o Pyrrhovo vítězství, kdy rakouská linie Habsburků by byla zachráněna na úkor španělské rodové větve, která by časem zanikla. Naopak, s příchodem „Nového“, „Iberského“ či „Hispanického“ Slunce by se změnil také světový řád, přičemž vůdčí postavení by zde připadlo Habsburkům.⁵⁵

Alessandro Tassi však ve svém výkladu týkajícím se připodobnění Markéty Terezy k perle zašel ještě dále. Jako jediný z autorů totiž použil slovní spojení *Perla Peregrina*.⁵⁶ To samo o sobě může v překladu znamenat „putující perla“ či „perla poutnice“ a odkazovat na cestu španělské infantky z Pyrenejského poloostrova

53 A. TASSI, *Gli amorosi trofei*, s. 18–19. Srov. P. H. KÜLB (ed.), *Cajus Plinius Secundus*, s. 1091; B. L. ULLMAN, *Cleopatra's Pearls*, *The Classical Journal* 52, 1957, s. 193–201.

54 *Genealogia Serenissimae Domus Austriae*, s. 45; *Patrum Camaldulensium Montis et Eremitae Iosephi Paeani et epithalamium*; V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 13; A. TASSI, *Gli Amorosi Trofei*, pag. A4; Cesare RIPA, *La novissima iconologia*, Padova 1625, s. 703; V. ZAMAROVSKÝ, *Bobové a hrdinové antických bájí*, s. 115; R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*, s. 47; A. VIDORETTA TORRES, *Estudio y edición*, s. 1310, verše 41–45, 87–88.

55 *Genealogia Serenissimae Domus Austriae*, pag. 45, 48; V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 11, 13; A. TASSI, *Gli amorosi trofei*, sonet dedikovaný Justině Visconti, rozené Biglia; R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*, s. 48. Srov. také Tassiho následující sonet věnovaný Fedinandu Gonzálesovi di Valdez, místodržícímu v Lodi, a další sonety; J. H. FITZING VON FITZINGSHEIMB, *Epithalamisches Emblemata*; TEOFILO [= F. XIMENES ARRAGONA], *Auguri Felici Panegirico Epitalamico*, pag. 11.

56 A. TASSI, *Gli amorosi trofei*, pag. 18.

do střední Evropy. Ve vztahu ke španělským dějinám se však nabízí ještě jiná interpretace. Termínem *Perla Peregrina* (nebo zkráceně *Peregrina*) se označovala jedna z nejslavnějších perel v dějinách o hmotnosti 58,5 karátů, ve tvaru slzy, objevená v Panamě roku 1574 (podle jiných již v roce 1515). Vsazená do drahocenné brože společně se vzácným diamantem *El Estanque* o váze 100 karátů tvořily nedílnou součást klenotů Španělské koruny za vlády Habsburků a při slavnostních příležitostech od 16. století pravidelně zdobily (a stále zdobí) oděvy španělských královen.⁵⁷

Právě Tassiho přirovnání Markéty Terezy k jedné z nejvzácnějších perel světa s největší pravděpodobností svědčí o soudobém vnímání její politické úlohy jako případné dědičky španělského trůnu, možné budoucí vládkyně hispánské monarchie, jejímž distinktivním znakem by se stal výše uvedený skvost. Naznačenou tezi podporují také četné odkazy dalších literátů na skutečnost, že šlo o poslední zářivou trofej císaře, kterou si neváhal vložit do své koruny vedle jiných ojedinělých a vzácných klenotů. Umístění perly údajně představovalo poslední krok k vytvoření nejcennějšího šperku v lidských dějinách.⁵⁸ Vedle odkazu na manželské spojení mohlo jít ve vztahu k diadém, symbolu božího majestátu císařské moci a vlády nad určitým územím, nejen o alegorické vyjádření nároku mladého panovníka na hispánské dědictví v případě úmrtí jediného žijícího mužského příslušníka španělské větve Habsburků. Použitím zmiňované alegorie vzdělanci také výslovně odkazovali na předurčení Habsburků ke světovládnému postavení.⁵⁹

Zmiňovanou tezi Alessandro Tassi ještě rozpracoval v dalším textu. Podle něj totiž mladá císařovna přivázela Leopoldovi I. příslib trojího pokladu, který měl v konečném důsledku získat. Na prvním místě šlo o vládu nad zemí, nad veškerými územími náležejícími hispánské monarchii. Početná a silná španělská flotila mu současně slibovala ovládnout moře. Obě tyto skutečnosti podporovaly

57 George Frederick KUNZ – Charles Hugh STEVENSON, *The Book of the Pearl: Its History, Art, Science and Industry*, Mineola-New York 2001, s. 452; Amelia María ARANDA HUETE, *Las joyas de la Corona de España y su usurpación durante la invasión napoleónica*, in: Jesús Rivas Carmona (ed.), *Estudios de platería*, Murcia 2005, s. 37–48, zde s. 44–45. O podobě perly zasazené do brože výmluvně vypovídají také obrazy některých španělských královen od Diega Velázqueze, který neváhal vymalovat panovnice ozdobené výše uvedeným šperkem, kupříkladu Marii Annu Rakouskou, matku Markéty Terezy. Jesús HERNÁNDEZ PERERA, *Velázquez y las joyas*, *Archivo Español de Arte* 33, 1960, s. 251–286, zde s. 265.

58 *Genealogia Serenissimae Domus Austriacae*, pag. 45–46; B. PARTIVALLA, *Applauso epitalamico*, pag. 12–13; *Patrum Camaldulensium Montis et Eremitae Iosephi Paeon et epithalamium*, pag. 4, 7; R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*, s. 63–64.

59 Regine JORZICK, *Herrschaftssymbolik und Staat. Die Vermittlung königlicher Herrschaft in Spanien der frühen Neuzeit (1556–1598)*, Wien-München 1998, s. 97–99; Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, Praha 2010, s. 50–52, 55.

světovládné nároky Habsburků, neboť mu k nohám údajně skládala celý širý svět. Autor však ve svém výkladu zašel ještě mnohem dále. Za poslední poklad totiž považoval podmanění si nebes. Ty si Markéta Tereza údajně již dávno získala svou neobyčejnou krásou. Ne náhodou její obličej přirovnal k jasnému a překrásnému slunci, vládci oblohy, její oči k hvězdám, které zářily pronikavým světlem.⁶⁰

Podle naprosté většiny autorů představoval jednu z mála postav z antické mytologie, do níž mohli stylizovat Leopolda I., vládce olympských bohů Jupiter (Zeus). Ne náhodou používali ve vztahu k němu epiteta jako „germánský Jupiter“, „druhý Jupiter“, „habsburský Jupiter“, „nový Jupiter“ nebo dokonce „Jupiter a božský imperátor“.⁶¹ Takový přístup vycházel z dlouhé tradice příslušníků habsburského rodu. V případě potomka Ferdinanda III. šlo o alegorické vyjádření oprávněnosti jeho politické moci a sociálního statutu.⁶² Jak uvedl jurista slezského původu Nikolaus Reusner (1545–1602), v myšlení části současníků římskoněmecký císař představoval nejvýše postaveného vládce křesťanské Evropy. Zatímco Jupiter vládl hvězdám a nebešťanům, k jeho pozemským protějškům patřil císař – král králů. Proto také Alessandro Tassi a další literáti označovali Leopolda I. jako svrchovaného vládce předurčeného vládnout celému světu.⁶³

S postavou Jupitera se rovněž úzce pojila role habsburských panovníků jako horlivých ochránců „jediné a pravé“ víry. Císař byl skrze své výjimečné univerzální, nadnárodní postavení jako bohem seslaný ochránce světového řádu povolán k obraně křesťanů před strašlivým a krutým nepřítelem, Turky. Údajně sloužil jako „vznešený a mimořádně pevný násep“ nebo dokonce „železný plot“ odolávající bezuzdnému plnění barbarů a hroznému osudu, jako poslední obranný val proti Osmanům.⁶⁴ Právě ve spojení s válčením mnozí autoři zdůrazňovali jeden z atributů Jupitera – blesk. Stejně mocně jako Olympan jím údajně vládl také Leopold I. Jako se Jupiter mohl spolehnout na sílu blesku při slavném vítězství

60 A. TASSI, *Gli amorosi trofei*, pag. 18–19.

61 A. AMALTEO, *Tributi delle quattro parti del mondo*, pag. 8–9; F. BAELI, *Epithalamio*, pag. B3; B. PARTIVALLA, *Applauso epitalamico*, pag. 20; A. TASSI, *Gli Amorosi Trofei*, pag. A3; H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 41.

62 F. MATSCHE, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee I*, s. 93; T. DEVENY, *Poets and Patrons*, s. 27; Friedrich B. POLLEROS, *Sonnenkönig und österreichische Sonne. Kunst und Wissenschaft als Fortsetzung des Krieges mit anderen Mitteln*, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 40, 1987, s. 239–256, 391–394, zde s. 254.

63 R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*, s. 59–60. O tom také T. BROCKMANN, *Das Bild des Hauses Habsburg*, s. 30–39.

64 V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 4; Hubert Christian EHALT, *Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, Wien 1980, s. 148.

nad Giganty na Flegrejských (Planoucích) polích nedaleko Vesuvu, obdobným způsobem důvěřoval tomuto předmětu, za nějž bylo možné považovat císařskou armádu a schopné vojevůdce, také mladý panovník.⁶⁵

Aby podepřeli svá tvrzení, odkazovali na slavné vítězství císařských vojsk vedených Raimondem Montecuccolli nad Turky, „chloubou Asie“, u Mogersdorfu (Svatého Gottharda) 1. srpna 1664.⁶⁶ Jedním slovem však dodávali, že v žádném případě nešlo o vítězství konečné. Leopold I. si proto musel svůj blask připravit na další dějství, neboť krutý nepřítel, kterého přirovnávali právě k mocným Gigantům, narušitelům světového pořádku, rozhodně nemínil ustoupit bez boje. Ačkoli utrpěl krutou porážku, údajně již shromažďoval ze všech svých provincií novou armádu. S přípravou „nepřemožitelné zbraně“ mu údajně měli pomoci jednoocí Kyklopové Steropés a Brontés, kteří společně s bratrem Argésem pomohli Jupiterovi porazit otce Krona, v myšlení starověkých Řeků představitele chaosu a nepořádku. Právě oni podle Hésioda, autora spisu *Theogonia* (*O původu bohů*), Olympanovi ukovali blesk a hromy.⁶⁷

Mnozí autoři také poukazovali na obtížné postavení císaře a jeho roli jakéhosi „strážce světového pořádku“, který musel neustále válčit a vojensky zasahovat hned na několika frontách. V tomto případě však nesměřovali svá elogia „*ad personam*“ k samotnému Leopoldovi I., ale obecně k nositelům zmiňovaného titulu v 16. a 17. století. Podle některých totiž nespádl pouze lité boje s Turky v Uhrách, ale také s vojsky francouzských králů. Sám navíc musel bedlivě sledovat politickou situaci v dalších koutech Evropy a v případě nutnosti zde zasáhnout. Ne náhodou se údajně úspěšně vojensky vypořádal s Dány, Švédy, čelil problémům v Polsko-litevské unii i v celém Pobaltí, Ruské carství nevyjímaje. Dokonce věnoval pozornost vzdálenému, zasněženému Islandu, kde se k nové sopečné erupci chystal vulkán Hekla.⁶⁸ Ovšem s příjezdem Markéty Terezy do střední Evropy a nadcházejícím sňatkem se mělo vše zásadním způsobem změnit. Na scéně se totiž

65 V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 5. Srov. *Patrum Camaldulensium Montis et Eremiti s. Iosephi Paean et epithalamium*, pag. 7; B. PARTIVALLA, *Applauso epitalamico*, pag. 19; R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*, s. 51–53.

66 Georg WAGNER, *Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht bei St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vásvár)*, Eisenstadt 1964; Karin SPERL – Martin SCHEUTZ – Arno STROHMEYER (edd.), *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vásvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, Eisenstadt 2016.

67 V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 4–5, 11; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 239.

68 A. AMALTEO, *Tributi delle quattro parti del mondo*; V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 4–5.

objevil bůh lásky Kupid (Amor). Ten údajně dokázal svými šípy přetvořit lidská srdce a nasměrovat je k míru.⁶⁹

Jestliže autoři epithalamií hojně užívali u Leopolda I. alegorii Jupitera, v případě Markéty Terezy zde nesměl chybět přírůbek k jeho ženě Junoně. Protějšek vládce olympských bohů musela v souladu s křesťanskou morálkou představovat jeho zákonitá manželka, nejvyšší bohyně, královna nebes a spoluvládkyně. Ne náhodou byla na soudobých ikonografických pramenech vyobrazována na trůnu vedle Jupitera. V pantheonu olympských bohů jí připadla role ochránčiny žen, manželského svazku a pomocnice nastávajících matek při porodu. Současně však sloužila všem ženám jako vzor manželské věrnosti.⁷⁰ Z výše naznačených důvodů nechybí v dochovaných literárních dílech ve vztahu ke španělské infantce označení „Nová Juno“, „Druhá Juno“, „Habsburská Juno“, „Hispánská Juno“.⁷¹ Ta se mohla, stejně jako skutečná Junona pyšnit majestátním vzezřením, nebývalou krásou a dalšími božskými vlastnostmi a ctnostmi, mezi něž patřila dobrotivost, důvtip, moudrost, rozvaha, stálost.⁷² Vedle zajištění rodinné pohody a vytouženého potomka svému „rakouskému“ Jupiterovi měla svědomitě pečovat o potřeby poddaných, zejména vdov a siroteků.⁷³

Stranou pozornosti nelze nechat ani úzké rodinné vazby Jupitera a Junony. Podle mýtů šlo o sourozence, k jejichž rodičům patřili Titánové Kronos a bohyně plodnosti země Rhea (Ops). Použití toho božského manželského páru proto může sloužit jako vhodná alegorie obou větví habsburského rodu a blízkého příbuzenství novomanželů. Na druhou stranu je však třeba konstatovat, že užití alegorie Markéty Terezy jako Junony nebylo ve zmiňovaných příležitostných básních oproti jiným bohyním tak časté. Pravděpodobně za tím stály antické příběhy o manželce vládce olympských bohů, které se na její adresu nevyjadřovaly právě lichotivě. V nich většinou vystupovala jako hádavá a mstivá postava, která se

69 V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 12.

70 James HALL, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991, s. 206–207; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 166–168; Étienne WOLF, *Allegorical Interpretations of Hera-Juno at the End of Antiquity: The Example of Fulgentius*, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 57, 2017, s. 297–304.

71 A. AMALTEO, *Tributi delle quattro parti del mondo*, pag. 8–9; F. BAELI, *Epithalamio*; B. PARTIVALLA, *Applauso epitalamico*, pag. 12–13; H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 41.

72 F. BAELI, *Epithalamio*, pag. C–C2.

73 A. TASSI, *Gli Amatori Trofei*, pag. 12.

snažila škodit a pronásledovala Jupiterovy četné milenky a nemanželské potomky, zejména Herkula.⁷⁴

S alegorií Jupitera jako ochránce světového řádu a křesťanství úzce souvisí stylizace Leopolda I. do postavy největšího hrdiny starověku, bájněho Herkula. Právě od něj Habsburkové jako potomci burgundských vévodů odvozovali svůj původ.⁷⁵ Ačkoli od 16. století postava Herkula sloužila především jako tradiční výraz mocenské rivality mezi potomky Rudolfa I. a francouzskými králi, v případech panegyrik sestavených u příležitosti sňatku Leopolda I. s Markétou Terevou šlo ještě o něco jiného.⁷⁶ „Rakouskému“ Herkulovi, pravému křesťanskému bojovníkovi (*miles christianus*), měla v budoucnu připadnout role zachránce křesťanství před asijským Goliášem, před krutou asijskou Hydrou nebo před zlovolným drakem, jak autoři příležitostných básní označovali Turky.⁷⁷ V době sňatku s Markétou Terevou však stál teprve na počátku dlouhé cesty. Jak poznamenal Alessandro Tassi, „*Alcide Austriaco*“⁷⁸ byl ještě velmi mladý. Podobně jako božský otec sice disponoval ničivými blesky. Díky svému mládí je však prozatím neuměl dostatečně ovládat, aby mohl účinně ochránit své země před „jedovatými a úskočnými hady“.⁷⁹

To se však mělo v budoucnu změnit. Údajně mu bylo souzeno znovu dobýt území, která kdysi ovládal jeho otec Jupiter, především Kandii (Krétu). Literáti

74 J. HALL, *Slovník námětů a symbolů*, s. 206; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 166–167.

75 Guido BRUCK, *Habsburger als „Herculier“*, Jahrbuch des Kunsthistorischen Sammlungen in Wien 50, 1953, s. 191–198; Friedrich POLLEROS, *From the „exemplum virtutis“ to the Apotheosis. Hercules as an Identification Figure in Portraiture: An Example of the Adoption of Classical Forms of Representation*, in: Allan Ellenius (ed.), *Iconography, Propaganda, Legitimation*, Oxford-New York 1998, s. 37–62; R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*, s. 66.

76 Martin WREDE, *Türkenkrieger, Türkensieger. Leopold I. und Ludwig XIV. als Retter und Ritter der Christenheit*, in: Ch. Kampmann – K. Krause – E.–B. Krems – A. Tischler (edd.), *Bourbon – Habsburg – Oranien*, s. 149–165. Srov. Corradi VIVANTI, *Henry IV, the Gallic Hercules*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 30, 1967, s. 176–197; M. BANNISTER, *Heroic Hierarchies*, s. 41–42.

77 A. AMALTEO, *Tributi delle quattro parti del mondo*, pag. 2–3; B. PARTIVALLA, *Applauso epitalamico*, pag. 19; A. TASSI, *Gli Amorosi Trofei*, pag. 20–21; TEOFILO [= F. XIMENES ARRAGONA], *Auguri Felici Panegirico Epitalamico*, pag. 3, 12; Andreas WANG, *Der „Miles Christianus“ im 16. und 17. Jahrhundert und seine mittelalterliche Tradition. Ein Beitrag zum Verhältnis von sprachlicher und graphischer Bildlichkeit*, Bern 1975, s. 158–163; Jiří HRBEK, *Starozákonní motivy v habsburské reprezentaci doby barokní*, *Historie – Otázky – Problémy* 5, 2013, č. 2, s. 73–82, zde s. 75–77.

78 Alkeidés (Alkaios), původní jméno Herkulovo, které dostal po svém nevlastním dědovi, tírynthském králi. Jméno Héraklés (Herkules) získal až později, neboť údajně „skrze Héra dosáhl slávy“. V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 34, 168–169.

79 A. TASSI, *Gli Amorosi Trofei*, pag. 4; TEOFILO [= F. XIMENES ARRAGONA], *Auguri Felici Panegirico Epitalamico*, pag. 17.

navíc Osmanskou říši přirovnávali k úskočnému a krvelačnému Kerberovi, jenž bránil spojení Západu s Východem a chránil vstup do „podsvětí“. Tímto expresivně zabarveným termínem označovali území, nad kterými nesvítilo křesťanské slunce, ale pohanská Luna, dobře čitelný symbol Vysoké Porty a jí ovládaných zemí.⁸⁰ Protože svit Měsíce – vojenská síla Turků – údajně začal slábnout, vybízeli Leopolda I., aby vytáhl v čele svých vojsk do Barbarie. Bylo nezbytné dobýt zpět všechna království, kterým kdysi vládl „první z křesťanských císařů“ a sjednotitel římské říše Konstantin Veliký. Alessandro Tassi a Francesco Ximenes Arragona dokonce odkazovali na jeden z důležitých aspektů sakrality raně novověkých panovníků a identifikovali osobu mladého Habsburka s Ježíšem Kristem, nedostižným ideálem křesťanských (katolických) ctností.⁸¹ Na nebi se podle nich měla v brzké době opět objevit Betlémská hvězda, která by Leopolda I. doprovázela do nitra „východních království“ stejným způsobem, jako kdysi přivedla tři mudrce od východu poklonit se novému židovskému králi. Svou cestou údajně dali zřetelně najevo, že šlo o Božího syna, Pána hvězd.⁸²

Současně je třeba vyzdvihnout náboženský princip mise mladého Habsburka. Válka proti Vysoké Portě byla líčena jako dějinně ozdravný útok proti nevěřícím s cílem ustanovit všeobecný křesťanský řád a mír. Císař vystupoval v myšlení současníků jako objekt boží přízně a ztělesnění naděje.⁸³ V průběhu putování křesťanského vojska se měl v této „Říši temnoty“ nebo „Podsvětí“ po vzoru Bible pohybovat před křesťanským vojskem v čele s Leopoldem I. ohnivý sloup, který by mu osvětloval cestu a nedovolil by nepřátelům se jakkoli přiblížit. Ten původně doprovázel Izraelity při jejich útěku z Egypta do zaslíbené země.

80 *Genealogia Serenissimae Domus Austriacae*, pag. 42–43; Hans BIEDERMANN, *Lexikón symbolov*, Bratislava 1992, s. 180.

81 Jiří HRBEK, *Christomimésis. Habsburkové jako Kristovi následovníci v 17. a 18. století*, Český časopis historický 114, 2016, s. 32–63. K tomu také Ronald G. ASCH, *Die Krise des Königtums und die Resakralisierung monarchischer Herrschaft in England und Frankreich an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, in: Václav Bůžek (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010 (= Opera historica 14), s. 11–34; Henrike Maria ZILLING, *Jesus als Held. Odysseus und Herakles als Vorbilder christlicher Heldentypologie*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2011, s. 119–224. Srov. Krishan KUMAR, *Visions of Empire: How Five Imperial Regimes Shaped the World*, Princeton 2017, s. 74–78.

82 Matouš 2, 1–12; Adolf NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, Praha 1992, s. 230–231; M. GOLOUBEVA, *The Glorification*, s. 133; Thomas HOLTSMANN, *Die Magier vom Osten und der Stern: Mt 2, 1–12 im Kontext frühchristlicher Traditionen*, Marburg 2005, s. 116–118.

83 Armin REESE, *Pax sit christiana. Die westfälischen Friedensverhandlungen als europäisches Ereignis*, Düsseldorf 1988; Miriam ELIAV-FELDON, *Grand Designs the Peace Plans of the Late Renaissance*, Vivarium 27, 1989, s. 51–76.

Protože v něm pobýval Hospodin, šlo v myšlení současníků o jakýsi důkaz boží přítomnosti, jež vedla a ochraňovala vyvolenou skupinu osob během cesty.⁸⁴ V rozhodující bitvě by stejně jako v případě Izraelitů, které pronásledovalo faraonovo vojsko, vstoupil mezi oba tábory a rozhodujícím způsobem udeřil. Jestliže Hospodinovým zásahem egyptští vojáci zahynuli při přechodu přes Rudé moře, stejné vodstvo by se symbolicky stalo místem skonu turecké armády. Společně s ní by zde také utonul „osmanský faraon“. Pak by v těchto končinách opět zavlály standarty Kristova triumfujícího kříže a vedle Spasitelova hrobu by byl umístěn trůn Petrova nástupce – papeže. Věčnou slávu by si však vydobyl i samotný Herkules/Leopold I., neboť jeho oltář by spočinul na Kalvárii, vedle hrobu Ježíše Krista. To by mu zajistilo nesmrtelnou památku na jeho triumfy.⁸⁵

Ve vztahu k náboženské misi Leopolda I. a boji proti Turkům však lze vedle biblické roviny výkladu zmínit ještě její apokalyptický rozměr. Jestliže Alessandro Tassi a Francesco Ximenes Arragona stylizovali mladého císaře do postavy Ježíše Krista a tematizovali konečné vypořádání se panovníka s „odvěkým nepřítelem veškerého křesťanstva“, mohli také v souladu se soudobým eschatologickým diskurzem alegoricky odkazovat na závěrečnou bitvu mezi „posledním“ císařem a Antikristem. Ne náhodou mnozí středověcí i raně novověcí křesťanští literáti a učenci přímo tímto termínem, případně jako poslední vyslance falešného Mesiáše Goga a Magoga, označovali právě Turky.⁸⁶ Tato teze může svědčit o jejich univerzalistické víře ve vytvoření jediné světové říše na pevných křesťanských základech v čele s příslušníkem habsburského rodu. Díky božskému předurčení

84 „Hospodin šel před nimi ve dne v sloupu oblakovém, a tak je cestou vedl, v noci ve sloupu ohnivém, a tak jim svítil, že mohli jít ve dne i v noci. Sloup oblakový se nevzdálil od lidu ve dne, ani sloup ohnivý v noci.“ Druhá Mojžíšova 13, 21–22. Srov. A. NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, s. 901.

85 A. AMALTEO, *Tributi delle quattro parti del mondo*, pag. 4–5; A. TASSI, *Gli Amorosi Trofei*, pag. 20–21; TEOFILO [= F. XIMENES ARRAGONA], *Auguri Felici Panegirico Epitalamico*, pag. 11, 21–22.

86 Dietrich KORN, *Das Thema des Jüngsten Tages in der deutschen Literatur des 17. Jahrhunderts*, Tübingen 1957; Zdeněk R. NEŠPOR, *Václava Budovce z Budova hodnotící recepcce islámu a její příčiny*, *Religio* 9, 2001, s. 139–156, zde s. 143, 145, 149, 150; Tomáš RATAJ, *České země ve stínu púlměstce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002, s. 261; Andrea PÜHRINGER, „Christen contra Heiden?“ *Die Darstellung von Gewalt in den Türkenkriegen*, in: Marlene Kurz – Martin Scheutz – Karl Vöclka – Thomas Winkelbauer (edd.), *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Neuzeit*, München-Wien 2005, s. 97–120, zde s. 100–102; Ondřej JAKUBEC, „Těchto časův má Antichrist předchůdce své“. *Apokalyptika a konfesionalita v literatuře a výtvarném umění českých zemí kolem roku 1600*, *Opuscula historiae artium* 53, 2009, s. 23–51; James G. HARPER (ed.), *The Turk and Islam in the Western Eye, 1450–1750: Visual Imagery before Orientalism*, Farnham-Burlington 2017.

byli s to připravit veškeré lidstvo na rozhodující bitvu v předvečer Posledního soudu a následný příchod Nebeského království.⁸⁷

S alegorií Leopolda I. jako Herkula úzce souvisí přirovnání Markéty Terezy ke zlatému jablku Hesperidek, dcer Titána Atlanta a bohyně noci Nykty. Podle pověsti se zahrada, v níž střežily společně s nikdy neusínajícím drakem Ládónem strom se zlatými jablky nesmrtelnosti, nacházela až na západním okraji Země, na svazích pohoří Atlas. Výše zmiňovaný mytický hrdina se pro toto vzácné ovoce vydal při plnění jednoho z úkolů, které musel vykonat pro tírynského krále Eurysthea. Aby je získal, musel zabít bdělého netvora, v křesťanské kultuře považovaného za symbol zla.⁸⁸ Obdobným způsobem jako Herkules údajně postupoval také Leopold I. Rovněž on byl nucen se nejprve vypořádat se svým Ládónem, Ludvíkem XIV. Teprve poté mohl utrhnout z bájného stromu „Hesperidů“ jeden z plodů nesmrtelnosti, Markétu Terezu.⁸⁹ Ne náhodou vzdělanci a literáti ztotožňovali Španělsko nejen na prahu novověku s mytickou Hesperii, oblastí na dálném Západě, kde za Herkulovými sloupy končila země.⁹⁰ Markéta Tereza přinášela svému manželovi, jak již bylo několikrát uvedeno, nárok na případné španělské dědictví. Mnohem důležitější však byla metafora samotného zlatého jablka. To se již od antického starověku považovalo za symbol plodnosti. Mladá císařovna totiž měla svému muži porodit bezpočet jedinečných a vzácných „drahokamů“, které by do budoucna zajistily rozkvět a rozmach habsburského rodu.⁹¹

Ve vztahu k Herkulovi je třeba zmínit ještě jinou zajímavou alegorii, jež se vztahuje k thessalské hoře Oitos (Oeta). Právě ta bývá považována za místo, na němž podle pověsti ukončil svůj pozemský život tento největší a nejslavnější hrdina antických bájí. Zde mu druhové postavili pohřební hranici poté, co mu do krve pronikl z pláště zaslaného manželkou Déianeirou jed lernské hydry a způsobil mu

87 K. KUMAR, *Visions of Empire*, s. 75–76; Glyn PARRY, *Conception of the East: Medieval and Early Modern Europe*, in: Alexander Maxwell (ed.), *The East-West Discourse. Symbolic Geography and its Consequences*, Oxford-Bern-Berlin-Bruxelles-Frankfurt am Main-New York-Wien 2011, s. 33–50, zde s. 41–42.

88 J. HALL, *Slovník námětů a symbolů*, s. 155; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 172–173.

89 *Patrum Camaldulensium Montis et Eremiti s. Iosephi Paeani et epithalamium*, pag. 5.

90 Jean DANGLER, *Edging toward Iberia*, *Diacritics* 36, 2006, č. 3–4, s. 12–26, zde s. 19–20; Pamina FERNÁNDEZ CAMACHO, *On the Appropriation of Space through Myth by Spanish Historians: Interpretation of Toponyms and Ethnonyms in the Footsteps of the Classical Tradition*, *International Journal of the Classical Tradition* (Online) 2019, s. 1–22, zde s. 16–18.

91 *Patrum Camaldulensium Montis et Eremiti s. Iosephi Paeani et epithalamium*, pag. 4–5; H. BIEDERMANN, *Lexikón symbolov*, s. 109; M. GOLOUBEVA, *Il Pomo d'Oro*, s. 92–93.

nezhojitelnou ránu doprovázenou nesnesitelnými muky. Pocházel z krve kentaura Nessa, kterého Herkules zasáhl šípem napuštěným žlučí uvedeného monstra, když se při přechodu přes řeku Euénu pokusil Déianeiru unést. Umírající Nessos poradil Déianeře, aby si nabrala krev vytékající z jeho smrtelné rány. Pokud by ji Hérakles někdy v budoucnu přestal milovat, měla mu tímto roztokem potříti vnitřní stranu pláště. Tím by údajně obnovila jeho lásku k ní.⁹² Jakmile začala pohřební hranice plápolat, objevila se na zlatém voze Pallas Athéna s Hermem a odvezli trpícího hrdinu na Olymp. Vládce bohů Jupiter ho prohlásil za nesmrtelného a jeho žena Juno mu dala za manželku dceru Hébu, bohyni věčného mládí.⁹³

Právě sňatek Leopolda I. s Markétou Terezou měl představovat symbolický Oitos, jakýsi nový počátek v dějinách rodu Habsburků a pozvednout jeho věhlas na vyšší úroveň. Vincenzo Mariscotti se dokonce neubráníl srovnání se svatbou Marie Terezy s francouzským králem Ludvíkem XIV. roku 1660. Ta v myšlení literáta představovala známou fryžskou horu Ídu, která se však strchovala, aby ji Oitos nepřevýšila a nezastínila. Jako mytický předek Habsburků dosáhl prostřednictvím Oitu nesmrtelnost a věčnou slávu, tak také manželské spojení potomků Ferdinanda III. a Filipa IV. by stálo za obnovením uvaďající slávy a mocenského postavení Habsburků. Měl to být symbolický počátek pomyslného nového zlatého věku.⁹⁴

Ve vztahu ke zlatému věku se v panegyrických dílech velmi často objevuje přirovnání Leopolda I. ke slunečnímu bohu Apollónovi. Ztotožnění se s tímto Olympanem tvořilo od antického Říma nedílnou součást mytické panovnické ikonografie.⁹⁵ Již římsí císaři v čele s Oktaviánem Augustem považovali slunečního boha za pomyslného zakladatele a ochránce Romulova města. Nikdo menší než Apollón totiž nevnukl bájnému Aeneovi myšlenku putovat po zániku Tróje na západ a založit na řece Tibeře „Novou Troju“ – Řím. Podle věštby Sibylly Kúmské, kterou zveřejnil ve čtvrté ekloze své básnické sbírky *Bucolica* (*Zpěvy pastýřské*) Publius Vergilius Maro, měl z nebes vzejít nový zlatý věk. V něm by pod dohledem Saturna vládl jako král veškerého universa právě Apollón – Oktavián Augustus. Nové období blaženosti a míru, v němž by byly vymýceny veškeré neřesti a bohové

92 V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 94–95, 290.

93 Max MÜHL, *Des Herakles Himmelfahrt*, Rheinisches Museum für Philologie N.F. 101, 1958, č. 2, s. 106–134; Victoria TIETZE LARSON, *The „Hercules Oetaeus“ and the Picture of the „Sapiens“ in Senecan Prose*, Phoenix 45, 1991, s. 39–49; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 175.

94 V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 18. Srov. R. G. ASCH, *Die Krise des Königtums*, s. 19.

95 Ernst H. KANTOROWICZ, *Oriens Augusti. Lever du Roi*, Dumbarton Oaks Paper 17, 1963, s. 117–177; M. TANNER, *The Last Descendant of Aeneas*, s. 223–248.

by se znovu vrátili na zem, měl začít narozením vykoupeného krále, syna Oktaviána Augusta.⁹⁶ Vzájemné pouto římských císařů ke slunečnímu bohu ještě zesílilo za vlády Aureliana. Tento vladař z něj v sedmdesátých letech 3. století oficiálně učinil hlavní božstvo římského pantheonu (*Deus Sol Invictus*).⁹⁷

Přirovnání habsburských císařů ke Slunci vycházelo z tradice římských císařů a jejich novodobé snahy vzkřísit myšlenku o universální světové vládě v čele s Habsburky. O to se ostatně pokusil již Maxmilián I. Na vyobrazení jeho triumfálního průvodu od Albrechta Dürera z roku 1522 nechybí vedle Apollóna ve slunečním voze také nápis „*Quod in coelis sol, hoc in terra Caesar est – Co na nebi slunce, to na zemi císař*“. Tím dával jednoznačně najevo, že císaře považoval za pozemský protějšek Slunce.⁹⁸ Na tato ideová východiska navázali i další Habsburkové, Leopolda I. nevyjímaje, aby podtrhli vlastní dějinné předurčení a poslání. Protože se považovali za přímé pokračovatele římských císařů, činili si nárok navázat na tradici římského impéria. Tímto krokem chtěli podtrhnout a obhájit vlastní dějinné předurčení k světovládnému postavení. Proto převzali sluneční symboliku od svých antických a středověkých předchůdců a dále ji rozvíjeli.⁹⁹

V analyzovaných literárních dílech vystupuje Apollón hned v několika podobách. Ústřední úlohu zde hraje jeho ztotožnění se slunečním bohem Héliem. Jedním z přízvisek zmiňovaného Olympana bylo Foibos (latinsky Phoebus), což znamená „zářící“ a přeneseně „slunce“.¹⁰⁰ Francouzský král Ludvík XIV., Leopoldův současník, zmiňované nebeské těleso považoval za „*nejvznešenější [...] pro svou jedinečnost, pro zář, která je obklopuje, pro svit, který udílí ostatním hvězdám (jež pro ně tvoří jakoby dvůr), pro rovné a spravedlivé rozdělení tohoto světla do všech*

96 Joseph E. FONTEROSE, *Apollo and the Sun-God in Ovid*, The American Journal of Philology 61, 1940, s. 429–444; Philip R. HARDIE, *Political Education in Virgil's Georgics*, Studi italiani di filologia classica 97, 2004, s. 83–111; Gerhard BINDER, *Goldene Zeiten: Immer wieder wird ein Messias geboren... Beispiele neuzeitlicher Aneignung der 4. Ekloge Vergils*, in: Thorsten Burkard – Markus Schauer – Claudia Wiener (edd.), *Vestigia Vergiliana. Vergil-Rezeption in der Neuzeit*, Berlin-New York 2010, s. 51–72.

97 Gaston H. HALSBERGHE, *The Cult of Sol invictus*, Leiden 1972, s. 131–162.

98 Alexander KAGERER, *Macht und Medien um 1500. Selbstinszenierungen und Legitimationsstrategien von Habsburgern und Fugger*, Berlin-Boston 2017, s. 201.

99 F. B. POLLEROS, *Sonnenkönig*, s. 244; M. TANNER, *The Last Descendant of Aeneas*, s. 233–235; Rosmarie ZELLER, *Ein Delirium der Zeichen zum Lob Leopolds I. Zu Christian Knorr von Rosenroths Coniugium Phæbi et Palladis*, in: Pierre Béhar – Herbert Schneider (edd.), *Der Fürst und sein Volk. Herrscherlob und Herrscherkritik in den habsburgischen Ländern der frühen Neuzeit*, St. Ingbert 2004, s. 69–91; T. BROCKMANN, *Das Bild des Hauses Habsburg*, s. 51–57; G. BINDER, *Goldene Zeiten*.

100 Srov. J. HALL, *Slovník námětů a symbolů*, s. 58.

různých světových podnebí, pro dobro, které všude působí, neboť neustále na všech stranách vytváří život, radost a čínorodost, pro svůj neustávající pohyb, při němž vždy působí dojmem klidu, pro onu stálou a neměnnou dráhu, od které se nikdy neodchyluje a neodvrací...“ za nanejvýš vhodný prostředek k vyjádření mocenských ambicí a životních postojů panovníka.¹⁰¹ Vedle běžně používané metaforu Leopolda I. jako Slunce, Aurelio Amalteo stylizoval novomanžele do alegorických postav dvou Sluncí. Tímto krokem chtěl patrně vyzdvihnout sociální a mocenské postavení obou jedinců a zdůraznit jejich dějinné poslání.¹⁰² Ne náhodou Alessandro Tassi konstatoval, že nejvznešenější z nebeských těles mohlo vstoupit do manželství jen se stejně ušlechtilým vesmírným objektem, „Iberským Sluncem“.¹⁰³

Podle Jindřicha Josefa Roena se dokonce roku 1666 ve Vídni odehrála svatba „rakouského Foiba“ se „západní Cynthií“, jak ve shodě s řeckou mytologií nazval bohyni Artemidu (Dianu). Právě bohyni lovu, měsíce a vládkyni přírody autoři panegyrik u příležitosti výše uvedeného sňatku zmiňovali mnohem častěji než Junonu. Patrně za to může skutečnost, že již ve starověku byla považována za panenskou bohyni.¹⁰⁴ Proto sloužila nejen na prahu novověku jako vhodná alegorie tolik ceněné ženské cudnosti a čistoty. V očích Leopolda I. a jeho okolí šlo údajně o nejdůležitější vlastnosti, jimiž se měla vyznačovat každá nevěsta. Stranou pozornosti však nelze nechat ani přirozenou krásu a dobře stavěnou postavu božské lovkyně.¹⁰⁵ Připodobněním Leopolda I. k Apollónovi a Markéty Terezy k panenské bohyni Dianě symbolicky naznačovali starobylý a božský původ i blízké příbuzenství obou oslavenců. Ne náhodou byli podle antických

101 Martin POKORNÝ (ed.), *Ludvík XIV. Paměti krále Slunce. Úvahy pro poučení dauphinovo*, Praha 2007, s. 127; Peter BURKE, *Ludwig XIV. Die Inszenierung des Sonnenkönigs*, Berlin 2005, s. 154–155.

102 A. AMALTEO, *Tributi delle quattro parti del mondo*, pag. 2–3. K problematice dvojího slunce (duplo sole) blíže J. SCHUMANN, *Die andere Sonne*, s. 383; Stanislava FEDROVÁ, *Kapitoly k panovnické reprezentaci Josefa I. v grafice*, Praha 2012 (Diplomová práce), s. 20–26; Kateřina DOLEJŠÍ, *Dvoji Triumf. Slavobrána olomouckých jezuitů z roku 1699*, *Opuscula historiae artium* 65, 2016, s. 34–55, zde s. 38–39.

103 A. TASSI, *Gli Amadori Trofei*, pag. A4. Podobně také *Genealogia Serenissimae Domus Austriacae*, pag. 45–46; B. PARTIVALLA, *Applauso epitalamico*, pag. 6.

104 J. HALL, *Slovník námětů a symbolů*, s. 114–116; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a brdinové antických bájí*, s. 65–67.

105 A. AMALTEO, *Tributi delle quattro parti del mondo*, pag. 2; *Patrum Camaldulensium Montis et Eremitae Iosephi Paean et epithalamium*, pag. 8–9; H. J. ROEN, *Carmina in celebrandis Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 20, 24, 30, 39, 64; TEOFILO [= F. XIMENES ARRAGONA], *Auguri Felici Panegirico Epitalamico*, pag. 6; M. GOLOUBEVA, *The Glorification*, s. 110–111.

báží Apollón s Dianou sourozenci, které Jupiterovi porodila dcera Titána Koia a jeho manželky Foiby Latona (Létó).¹⁰⁶ Použitá metafora opět odkazovala na dvě rodové linie, jež se měly opět spojit v jedinou. Navíc se oba řadili mezi děti vládce olympských bohů.

Sloučení dvou rodových větví Habsburků autoři v symbolické rovině dále rozpracovali za pomoci hlavních atributů Apollóna a Diany – Slunce a Měsíce. Podle jejich mínění se Luna ještě nikdy nepřiblížila na tak krátkou vzdálenost Slunci, aby se setkaly a staly manželi. Nyní však budou žírnými paprsky jako „*lumina mundi* – *světla světa*“ či „*lumina Imperii* – *světla Říše*“ neustále, ve dne i v noci, osvětlovat celou zemi pod svou vládou, bdít nad svěřenými poddanými, poskytovat jim teplo, výživu i ochranu. Ne náhodou bylo světlo pokládáno za cosi božského a sloužilo jako protiklad hříšnosti, jež souvisela s tmou.¹⁰⁷ Navíc obě nebeská tělesa spojená v manželství se v případě nutnosti mohla vzájemně podpořit. Pokud by náhodou intenzita Apollónova slunečního světla začala slábnout, měl požádat o pomoc svou Cynthii. Ta by mu svým svitem účinně pomohla a společně by zvýšili sílu jasu. Vincenzo Mariscotti navíc přirovnával Markétu Terezu ke světloňosovi, který přinášel nevyčerpatelnou zásobu světla.¹⁰⁸ Vzhledem k mimořádné kráse mladé císařovny někteří soudobí literáti dokonce přisuzovali Markétě Tereze mnohem větší lesk, než kterým se vyznačovala samotná Luna. S výjimkou Slunce se jí nemohlo vyrovnat žádné jiné nebeské těleso.¹⁰⁹

Metafora spravedlivé a dobré vlády obou nebeských těles také odráží křesťanský vliv na výklad pohanského kosmologického charakteru Slunce a přeneseně také Měsíce. Již od středověku byl Apollón ztotožňován s Ježíšem Kristem a panenská bohyně Diana s Pannou Marií.¹¹⁰ Proto lze za básnickým označením císaře a jeho ženy jako „*lumina mundi*“ hledat také biblickou inspiraci. Stejným termínem označil Ježíš Kristus sám sebe při rozhovoru s učiteli Zákona a farizeji: „*Já jsem světlo světa. Kdo mě následuje, nebude chodit v temnotě, ale bude*

106 Martin L. WEST, *Hesiod's Titans*, The Journal of Hellenic Studies 105, 1985, s. 174–175; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 250; R. SMÍŠEK, *Jásón a jeho družina*, s. 55–58.

107 H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 39. Srov. J. HALL, *Slovník námětů a symbolů*, s. 58, 114, 270, 412; A. NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, s. 1037; H. BIEDERMANN, *Lexikón symbolov*, s. 292–293.

108 V. MARISCOTTI, *Alla s. Cesarea Maesta*, pag. 14, 16. Srov. TEOFILO [= F. XIMENES ARRAGONA], *Auguri Felici Panegirico Epitalamico*, pag. 3.

109 *Patrum Camaldulensium Montis et Eremitae s. Iosephi Paeani et epithalamium*, pag. 8–9; TEOFILO [= F. XIMENES ARRAGONA], *Auguri Felici Panegirico Epitalamico*, pag. 6.

110 M. TANNER, *The Last Descendant of Aeneas*, s. 29–35, 231.

*mít světlo života.*¹¹¹ Následně citovaný výrok ještě rozvinul: „*Já jsem přišel na svět jako světlo, aby žádný, kdo věří ve mne, nezůstal v temnotě.*“¹¹² V tomto kontextu měl císařský pár v očích svých poddaných vystupovat jako zdroj světla, jako symbol života, štěstí a radosti, a pomoci jim na jejich putování k Bohu.¹¹³ Nový i Starý zákon navíc světlo ztotožňovaly s Božím zaslíbením spásy nebo přímo se spásou.¹¹⁴

Jako další vhodnou analogii k Leopoldovi I. a Markétě Tereze literáti využívali známý biblický příběh o izraelském králi Šalomounovi, kterému se přišla poklonit z nejzazších končin země, až z daleké Sáby, tamní vládkyně.¹¹⁵ Údajně ji přivábil jeho věhlas a pověstná moudrost. Jako zmiňovaná panovnice vjela do Jeruzaléma „*s velmi okázalým doprovodem, s velbloudy nesoucími balzámy, velké množství zlata a drahokamy*“, přinejmenším stejně skvostným způsobem vstupovala do Vídně ke svému Šalomounovi „habsburská“ vládkyně Sáby, Markéta Tereza.¹¹⁶ Izraelský panovník/Leopold I. byl v příležitostných básních líčen jako studnice moudrosti, jako mimořádně mocný a bohatý vládce, jenž vojenskou silou, majetkem a znalostmi dalece převyšoval všechny okolní krále. Ovšem také královna ze Sáby/Markéta Tereza se mohla pochlubit nemalými znalostmi, které si chtěla svým zdejším pobytem ještě rozšířit. Navíc pocházela z bohatého a mocného království, jež disponovalo obrovskými vojenskými a finančními prostředky.¹¹⁷ Zatímco královna ze Sáby darovala Šalomounovi „*sto dvacet talentů zlata, velmi mnoho balzámu a drahokamy*“, Markéta Tereza s sebou přivázela neméně cenný dar, nástupnictví na španělském královském trůnu a s tím spojenou vládu nad bezpočtem zemí.¹¹⁸

¹¹¹ Jan 8, 12.

¹¹² Jan 12, 46.

¹¹³ Srov. Jeremjáš 2, 13; 17, 13; Ester 8, 16; Jób 18, 4; 38, 15; Žalm 4, 7; 36, 10; 37, 6; 43, 3; A. NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, s. 1037–1038.

¹¹⁴ Izajáš 9, 2; 49, 6; Matouš 4, 16; Lukáš 2, 32; Skutky apoštolské 13, 47; 26, 23; List Koloským 1, 12; První list Timotejovi 6, 16; A. NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, s. 1037–1039.

¹¹⁵ První Královská 10, 1–13; Druhá Paralipomenon 9, 1–12.

¹¹⁶ První Královská 10, 2; Druhá Paralipomenon 9, 1; *Genealogia Serenissimae Domus Austriacae*, pag. 40; H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 32, 69. Srov. F. MATSCHE, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee I*, s. 285–291; Herbert SEIFERT, *Salomo-Oratorien am Wiener Hof*; Die Bibel in der Kunst/Bible in the Arts 1, 2007, s. 1–7, zde s. 6–7; J. HRBEK, *Starozákonní motivy*, s. 78–81.

¹¹⁷ Miriam MA'AT-KA-RE MONGES, *The Queen of Sheba and Solomon: Exploring the Shebanization of Knowledge*, Journal of Black Studies 33, 2002, s. 235–246, zde s. 236–237.

¹¹⁸ První Královská 10, 10; H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 58, 69.

Starozákonní obraz setkání Šalomouna s královnou ze Sábý se přirozeně stal oblíbeným předmětem křesťanské exegeze. Pozdější církevní učitel Isidor ze Sevilly jako jeden z prvních ztotožnil královnou ze Sábý s ženskou mluvčí v Písni písní. Optikou tohoto pohledu použil královnou ze Sábý jako vhodnou metaforu církve, která přichází ke králi Šalomounovi, Ježíši Kristu.¹¹⁹ Jiní autoři interpretovali příběh obou historických osobností jako alegorii pohanky, jež se po setkání s moudrým a spravedlivým králem obrátila na pravou víru a konvertovala ke křesťanství. Stranou pozornosti nelze nechat ani milostné motivy vyprávění, které se do popředí dostaly zejména v období renesance. Šalomoun s královnou ze Sábý a jejich domnělý sňatek sloužily jako vhodný jinotaj možného sjednocení východní a západní církve.¹²⁰ Posledně jmenovaný přírůbek lze také vztáhnout na politické pozadí sňatku Leopolda I. s Markétou Terezou. Svatba syna Ferdinanda III. s mladší dcerou Filipa IV. měla zajistit zákonného dědice, jenž by v případě nutnosti opět po téměř 150 letech spojil obě rodové větve v jedinou.¹²¹

Manželské spojení „rakouského“ Šalomouna s „hispánskou“ královnou ze Sábý však lze nahlížet také z politickogeografického hlediska. Již španělský král Filip II. považoval Šalomouna za mýtického předka Habsburků, vědomě se hlásil k jeho dědictví a hodlal na něj navázat. Hold pohanské královny vnímal jako alegorické podrobení si Východu Západem. Prostřednictvím svých burgundských předků si nárokoval navázat na Byzantské císařství a Království jeruzalémské, založené po první křížové výpravě roku 1099. Sám se v souladu s novozákonním Zjevením svatého Jana (Apokalypsou) identifikoval s postavou posledního světového císaře, jehož životním posláním bylo vytvořit pozemský Nový Jeruzalém. Mnoho současníků mu proto prorokovalo, že pokoří Osmanskou říši, znovu dobude metropoli starověkého Izraele, opět vystaví Šalomounův chrám – znamení Boží přítomnosti a bude vládnout světu až do druhého příchodu Ježíše Krista.¹²²

119 Paul F. WATSON, *The Queen of Sheba in Christian Tradition*, in: James B. Pritchard (ed.), *Solomon and Sheba*, London 1974, s. 115–145, zde s. 115–116.

120 TAMTÉŽ, s. 125–128.

121 K. T. von HEIGEL, *Neue Beiträge zur Charakteristik Kaiser Leopolds I.*, s. 127–129; J. HRBEK, *Starozákonní motivy*, s. 79–80.

122 Francis YATES, *Astraea: The Imperial Theme in Sixteenth Century*, New York 1975; M. TANNER, *The Last Descendant of Aeneas*, s. 163–171, 180–181; Glyn PARRY, *Conceptions of the East: Medieval and Early Modern Europe*, in: Alexander Maxwell (ed.), *The East-West Discourse: Symbolic Geography and its Consequences*, Oxford-Bern-Berlin-Bruxelles-Frankfurt am Main-New York-Wien 2011, s. 33–50, zde s. 45; J. HRBEK, *Starozákonní motivy*, s. 80.

Téměř totožné skutky, jak již bylo ukázáno výše, předpovídali Leopoldovi I. nejen autoři příležitostné poezie.¹²³

V případě Markéty Terezy rovněž nelze nechat stranou pozornosti její přirovnání k řecké panenské bohyni duhy Íris jako „Íris Ibera“, která se po dlouhotrvajícím období dešťů a smutných lijáček objevila na obloze. Literáti tak patrně naráželi na neutěšenou nástupnickou situaci v případě obou linií habsburského rodu, zejména však rakouské větve. Již antičtí umělci nebešťanku zobrazovali jako překrásnou okřídlenou dívku s hlasatelskou berlou a džbánem, v kterém dodávala mrakům vodu. Stejným způsobem také Markéta Tereza údajně přinášela životodárnou tekutinu vyprahlé Austrii a naději na četné potomstvo.¹²⁴ Stranou pozornosti nelze nechat ani vnímání významu duhy jako pomyslného mostu, kterým spojovala nebe se zemí. Tak jako Íris připadla úloha poselkyně a zvěstovatelky vůle olympských bohů, Markéta Tereza dostala za úkol oznámit středoevropským zemím pod vládou Habsburků, že po období úpadku a strádání, pomyslném železném věku, nastane nový zlatý věk.¹²⁵

Současně může duha sloužit jako dobře čitelný symbol zvláštní boží milosti, jakéhosi milostivého znamení smlouvy mezi Bohem a zemí, zde mezi Bohem a Habsburky.¹²⁶ V tomto ohledu lze Leopolda I. přirovnat ke starozákonnímu Noemovi, kterého po započetí potopy archa vlekla téměř rok bouřlivými vlnami, aniž by sám byl schopen nějakým způsobem ovlivnit trasu plavidla. Za skutečného kormidelníka Bible naopak považovala Stvořitele. Když záplava skončila, Bůh uzavřel s člověkem (Noem) i s každým živým tvorem smlouvu, již zpečetil právě znamením duhy.¹²⁷ Výše zmiňované znamení proto mělo sloužit v myšlení lidí jako viditelné ujištění Boha a alegorické vyjádření jeho lásky vůči člověku. Obdobným způsobem také Bůh daroval Leopoldu I. „Iberskou duhu“ stvořenou z nebeské

123 H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 69; A. TASSI, *Gli Amatori Trofei*, pag. 20–21.

124 *Patrum Camaldulensium Montis et Eremiti s. Iosephi Paean et epithalamium*, pag. 11; R. SMÍŠEK, *Deplua Charitum Aurora*, s. 55, 57–58; V. ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, s. 210–211.

125 H. BIEDERMANN, *Lexikón symbolov*, s. 185.

126 A. NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, s. 131; H. BIEDERMANN, *Lexikón symbolov*, s. 66.

127 „Toto je znamení smlouvy, jež kladu mezi sebe a vás i každého živého tvora, který je s vámi, pro pokolení všech věků: Položil jsem na oblak svou duhu, aby byla znamením smlouvy mezi mnou a zemí. Kdykoli zahálím zemi oblakem a na oblaku se ukáže duha, rozpomenu se na svou smlouvu mezi mnou a vámi i veškerým živým tvorstvem, a vody již nikdy nezpůsobí potopu ke zkáze všeho tvorstva. Ukáže-li se na oblaku duha, pohlédnu na ni a rozpomenu se na věčnou smlouvu mezi Bohem a veškerým živým tvorstvem, které je na zemi.“ První Mojžíšova 9, 12–16. Srov. A. NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, s. 131.

rosy, aby přinesla jím ovládaným národům vytoužený mír a spásu.¹²⁸ Básníci tímto konstatováním opět zdůrazňovali Boží vyvolení mladého Habsburka artikulujícího zvláštní nebeskou milost a pomyslnou novou smlouvu. Markéta Tereza, kterou označovali jako „*Gemma Hesperidum*“ nebo „*Decus Hispaniarum*“, měla představovat jakýsi živoucí druh božího závazku vůči Leopoldovi I. Jejím poskytnutím Stvořitel údajně dával zřetelně najevo, že se mladému vladaři podaří podstatným způsobem rozšířit svou říši. Mladá infantka současně byla zárukou bohatého potomstva, které by stálo v čele rozsáhlého impéria až do příchodu Nebeského království. Ze vzájemného manželství totiž musely vzejít četné „*Gemmae Austriacae*“. Prvním takovým drahokamem nebo perlou by se stalo narození „druhého Leopolda“ a s tím spojené zajištění kontinuity rodu.¹²⁹

Habsburkové si již od středověku systematicky budovali charakteristickou symboliku, která se časem stala apoteózou jejich nároků na moc a podílela se na utváření kolektivní rodové identity. Právě důraz na tradici patřil k nezastupitelným sebeidentifikačním prvkům myšlenkového světa nejurozenější vrstvy raně novověké společnosti. Potřeba demonstrovat výjimečnost původu a sociálního postavení se odrážela ve volbě konkrétních symbolických prostředků, jež k sebe prezentaci dovedně používali. Podoba příslušníků habsburského rodu v očích autorů epithalamií a dalších příležitostných básní u příležitosti sňatku Leopolda I. s Markétou Terezou roku 1666 nevznikla jako originál. Jak správně poznamenal Karl Vocelka již na počátku osmdesátých let 20. století ve své práci o sebe prezentaci a politické propagandě Rudolfa II., jejich konstrukce navazovala na předchozí figury, literární topoi a ikonografické žánry, které vycházely z antické a křesťanské tradice.¹³⁰ Ty následně uzpůsobili aktuálnímu dění v habsburských zemích a mezinárodní politické situaci. V případě zmiňovaných panegyrických děl příležitostné poezie však nelze hovořit o nějakém prostředku soudobé

128 *Genealogia Serenissimae Domus Austriacae*, pag. 45–46. Jak naznačuje Bible, Izraelité se domnívali, že rosa padala z nebe a považovali ji za boží dar. V období sucha od dubna do srpna, kdy zde nepršelo, právě rosa nahrazovala vláhu, neboť bez ní by všechno uschlo. První Mojžišova 28, 39; Druhá Mojžišova 16, 13; Pátá Mojžišova 33, 28. Pokud se neobjevila, pokládalo se to za mimořádný boží trest. Druhá Samuelova 1, 21; První Královská 17, 1; Ageus 1, 10. O tom také A. NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, s. 792; Gerd HEINZ-MOHR, *Lexikon symboli, obrazy a znaky křesťanského umění*, Praha 1999, s. 52.

129 *Genealogia Serenissimae Domus Austriacae*, pag. 45–46; *Patrum Camaldulensium Montis et Eremiti s. Iosephi Paeon et epithalamium*, pag. 11; H. J. ROEN, *Carmina in celebrandas Leopoldi I. imperatoris et Margaritae nuptias*, pag. 22–23.

130 Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*, Wien 1981, s. 20; TÝŽ, *Rudolf II. und seine Zeit*, Wien 1985, s. 16.

propagandy, ale spíše o nástroji panovnické reprezentace. Zmiňované prameny vzhledem k vnitřní struktuře a jejich poslání totiž potrádají na rozdíl od letáků nebo pamfletů jeden z důležitých propagandistických prvků – polemický diskurz. Na druhou stranu i v těchto písemnostech lze zaznamenat jemný nádech diskuze. Jejich hlavním posláním však bylo vyzdvihnout či dokonce glorifikovat oba novomanžele a habsburský rod.¹³¹

Pointou nastíněného obrazu se stalo především naznačení výjimečného sociálního a politického postavení novomanželů. Proto literáti ztotožnili Leopolda I. a Markétu Terezu s nejmocnějšími a nejvýznamnějšími manželskými, partnerskými a sourozeneckými páry antické mytologie a Starého zákona. V jednotlivých panegyricích nechybělo připodobnění k vládci olympských bohů Jupiterovi a jeho ženě Juno, k nemanželským dětem Jupitera Apollónovi a jeho sestře Dianě, izraelskému králi Šalomounovi a královně ze Sáby, ithackému královskému páru Odysseovi a Pénélopé. Stranou pozornosti nezůstala ani přirovnání Leopolda I. k mytologickým hrdinům Herkulovi s Jásónem a Markéty Terezy k bohyni jitřních červánků Auroře a bohyni duhy Íris. V analyzovaných oslavných spisech se samozřejmě vyskytovala pestrá škála dalších antických a biblických metafor, například alegorické postavy Slávy (Gloria), Kupida, Venuše, ovšem značně roztráštěně. Výše nastíněné příměry se naopak objevily v dílech hned několika autorů. Uvedená skutečnost naznačuje, že nešlo pouze o ojedinělý pohled konkrétního jedince, ale přinejmenším určité skupiny osob, v tomto případě literátů a vzdělanců, na jednotlivé složky alegorického obrazu Leopolda I. a Markéty Terezy a přeneseně také kolektivní identity raně novověkých Habsburků.

Ve svých panegyrických dílech ztotožnili Leopolda I. s nejmocnějšími olympskými bohy a s nejslavnějšími mytologickými hrdiny, s jejich skvělými vlastnostmi a ctnostmi. V individuálním vyobrazení syna Ferdinanda III. se odrážejí soudobé představy o ideálním křesťanském panovníkovi, který si svědomitě plnil veškeré vladařské povinnosti. Nadto představoval mravní vzor všech ctností, jež zdědil po svých předcích. Současníkům se jevil jako nadčasový představitel dlouhé tradice se starověkými počátky, jako viditelný symbol pořádku a budoucí světové harmonie. V případě Markéty Terezy literáti opěvovali její neobyčejnou, přirozenou vnitřní i vnější krásu. Španělskou infantku přirovnávali, podobně jako autoři performancí u příležitosti sňatku s Leopoldem I., k drahocenné

131 M. GOLOUBEVA, *The Glorification*, s. 10–11; J. SCHUMANN, *Die andere Sonne*, s. 29–38.
Srov. Jaroslav MILLER, *Propaganda, symbolika a rituály protestantské Evropy (1580–1650)*, Praha 2012, s. 9–18.

bílé perle, s níž se pojily výhradně kladné asociace.¹³² Jako symbol dokonalosti a neposkvrněnosti stylizovali dceru Filipa IV. do role panenské bohyně Diany, která oplývala výhradně dobrými charakterovými vlastnostmi, podobně jako syn Ferdinanda III. Ta musela stát svému bratrovi, slunečnímu bohu Apollónovi, po jeho boku, být mu životní oporou a spolehlivou pomocnicí. Mnohem výrazněji však vystupují do popředí rozličná topoi, jež odkazují na předpokládanou plodivou sílu mladé infantky. Výsledkem vzájemné lásky Leopolda I. a Markéty Terezy mělo být množství potomků, kteří by obnovili a upevnili velmocenské postavení Habsburků v jednotlivých částech evropského kontinentu. Společnými silami museli hájit zájmy ovládaných území, poddaných i celého habsburského rodu. Současně byli předurčeni zbavit svět všech nepravostí, přinést všem národům mír a připravit lidstvo na Poslední soud a příchod Nebeského království.

132 H. HAIDER-PREGLER, *Das Roßballett*; K. P. AERCKE, *Gods of Play*, s. 229; M. GOLOUBEVA, *The Glorification*, s. 103–120; TÁŽ, *Il Pomo d'Oro*; J. SCHUMANN, *Die andere Sonne*, s. 248–249, 254.

Leopold I and Margaret Theresa of Spain in the Allegorical Speech of the Occasional Poetry on their Marriage in 1666

ROSTISLAV SMÍŠEK

The study attempts to uncover individual allegorical components of their individual image and partly also the collective identity of the Habsburgs using more than a dozen preserved occasional poems compiled on the occasion of Leopold I's wedding to Margaret Theresa in 1666. The point of the outlined form was mainly an indication of the exceptional social and political position of the newlyweds. Therefore, the men of letters identified Leopold I and Margaret Theresa with the most powerful and important married, partner and sibling couples of ancient mythology and the Old Testament. The individual panegyrics included the resemblance of the ruler to the Olympian gods, Jupiter and his wife Juno, to the illegitimate children of Jupiter, Apollo and his sister Diana, the king of Israel Solomon and the queen of Sheba, the royal couple of Ithaca Odysseus and Penelope. The comparison of Leopold I to the mythological heroes Hercules and Jason and Margaret Theresa to the goddess of the blush of dawn Aurora and the goddess of the rainbow Iris was not left out of the spotlight either. Of course, there was a wide range of other ancient and biblical metaphors in the analysed celebratory works, such as the allegorical figures of Glory (Gloria), Cupid, Venus, but in a very fragmented way. On the contrary, the comparisons outlined above appeared in the works of several authors. This fact suggests that it was not only a unique view of a particular individual, but at least a certain group of people, in this case men of letters and scholars, on the individual components of the allegorical image of Leopold I and Margaret Theresa and metaphorically also the collective identity of the early modern Habsburgs.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Isaak Iselin: Gesammelte Schriften
2014–2018¹

MARTIN BOJDA

MARTIN BOJDA: Isaak Iselin: *Gesammelte Schriften*. 2014–2018

The review article deals with a new comprehensive edition of the works of the Swiss Enlightenment by Isaak Iselin and his contribution to the formation of Enlightenment historiography in connection with the philosophy of history and mankind. Iselin was one of the pioneers of the thematization of the “history of mankind” (the title of his main work) and its developmental conception as the history of reason, culture, and humanity.

Keywords: Isaak Iselin – History of Mankind – Enlightenment – Philosophy of History

Ačkoli to tak na první pohled nemusí vypadat, přinesla poslední dvě desetiletí naprosto mimořádnou konjunkturu výzkumu epochy osvícenství, dějin idejí, kultury i jednotlivých uměleckých a společenskovědních oborů 18. století, od

-
- 1 Florian GELZER (Hg.), *Schriften zur Politik*, Bd. 1, Basel, Schwabe Verlag 2014, L+631 s., ISBN 978-3-7965-3339-6; Lina WEBER (Hg.), *Schriften zur Ökonomie*, Bd. 2, Basel, Schwabe Verlag 2016, LVIII + 284 s., ISBN 978-3-7965-3442-3; Marcel NAAS (Hg.), *Schriften zur Pädagogik*, Bd. 3, Basel, Schwabe Verlag 2014, XLIII + 550 s., ISBN 978-3-7965-3340-2; Sundar HENNY (Hg.), *Geschichte der Menschheit*, Bd. 4, Basel, Schwabe Verlag 2018, XLVI + 559 s., ISBN 978-3-7965-3497-3.

básnictví přes filosofii až po dějepisectví. V souvislosti s rozvojem technologií a zmasověním vysokého školství lze konstatovat nebývalý přírůstek počtu badatelů a edičních, heuristických i interpretačních počinů. Došlo k digitalizaci pramenných materiálů, díky níž dnes máme dostupné originální tisky i zcela zapadlých autorů či časopisů 18. století, i k badatelským výkonům, pokud jde o rozkrývání těchto pramenů. Kdo toto pole sleduje, ví, že množství edic i (kolektivních) monografií, o digitalizovaných pramenech nemluvě, už pomalu přesahuje možnost všechny je sledovat. Reprezentativních nových vydání i výkladů se dočkala řada myslitelů či literátů, kteří byli dříve známi jen podle jména, jejichž díla od 18. století již podruhé ani nevysla.

Týká se to i řady osobností německého osvícenství, které se vyvíjelo ve specifické konstelaci, vzájemném ovlivňování a pronikání krásné literatury s literaturou teoretickou, básnictví, filosofie, náboženství a dalších oborů. Právě v epoše osvícenství se kromě jiného začalo formovat moderní dějepisectví jako dějiny *vývoje* historických celků, tendencí a procesů, dějiny civilizace, lidstva, národů či kultury. Počátky tohoto formování leží v Británii a Francii a jsou úzce spojeny s osvětskou kritikou dogmatického náboženství, s duchovně i společensky progresivními tendencemi (Pierre Bayle, Voltaire, Charles Louis de Secondat Montesquieu, Adam Ferguson, David Hume, Edward Gibbon, William Robertson ad.).

V německém prostoru se osvícenství začalo vyvíjet se zpožděním. Recepce západoevropských impulzů v něm hrála důležitou roli, již od poloviny 18. století se však Německo pomalu stávalo centrem osvětského myšlení, totiž právě jeho teoretické a hodnotové sebereflexe. Objevují se zde autoři, kteří se kriticky vyrovnávají se západoevropským vývojem, a z nově konstituované racionalistické filosofie vyvozují teorii *dějin* člověka a společnosti, v dalším kroku i dějepisectví.

K průkopnickým postavám tohoto okruhu patří švýcarský myslitel a veřejný činitel Isaak Iselin (1728–1782), exemplární případ originálního myslitele, jehož díla však ve 20. století palčivě postrádala moderní vydání, a tak i opravdovou čtenářskou recepci. Nakladatelství Schwabe přineslo v letech 2014–2018 první komentovanou edici jeho sebraných spisů. Tu lze v tomto ohledu vidět jako významný impuls pro čtenářské objevení autora, který ustoupil do pozadí před jmény jako Herder, Schiller či Lessing, byl však pionýrem řady tematizací, jež se brzy staly standardními. Totéž nakladatelství současně vydává mj. spisy dalšího významného osvětského myslitele, filosofa a estetika Johanna Georga Sulzera (1720–1779; od roku 2014 zatím 3 svazky). Podaří-li se vydat Sulzerovo opus

magnum, čtyřsvazkovou *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (1771–1774), největší slovník teorie umění své doby, bude to mimořádný a dlouho chybějící počín právě uvedeného druhu.

Iselin byl průkopnickou postavou německého dějepiscetví a jeho úzkého spojení s filosofií, zde dokonce s politickou angažovaností. Prokázal to zejména dvousvazkovými „Dějiny lidstva“, celým názvem *Philosophische Muthmassungen ueber die Geschichte der Menschheit* (1764). Nejznámějším autorem filosofické syntézy o dějinách lidstva se stal Johann Gottfried Herder (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784–1791). Aplikovanější historiografickou a etnografickou povahu měla díla Johanna Christoha Adelunga (*Versuch einer Geschichte der Cultur des menschlichen Geschlechts*, 1782) a Christoha Meinerse (*Grundriß der Geschichte der Menschheit*, 1785). V těchto spisech dochází soustavného tvaru dějepisné myšlení německého osvícenství, jeho ideové i metodické uvědomění.

Filosofickým východiskem tohoto myšlení je racionalistický výklad člověka z přirozených mohutností, jimiž je vybaven a které jsou právě mohutnostmi, které se *dějinně rozvíjejí*. Dějiny lidstva jsou konceptualizovány v sepětí s filosofickým pohledem na dějiny (ontogenezi) člověka jako bytosti, jejíž přirozenost má na jednu stranu *univerzální* určení, totiž k rozumnosti a mravnosti, na druhou stranu právě *dějinnou* povahu, jež se uskutečňuje procesuálně a vztahově, a to v konkrétním prostředí přirozeného a historického světa. Dějiny lidstva jsou vykládány jako dějiny *lidskosti*, jako dějiny uskutečňování univerzálního určení člověka, vpsal jako dějiny prosazování rozumu a morálky, tzn. dějiny *kultury*.

Samotná tato tematizace s sebou ovšem přinesla množství ideové i metodologicky nanejvýš problematických a různorodě řešených otázek. Z nich do popředí vystupuje otázka samotné definice lidské přirozenosti a (*jako*) racionality, definice kultury, společnosti, vývoje a zejména pokroku, tzn. *hodnocení* dějin. Právě s hodnotícím přístupem k dějinám bylo osvícenské historické myšlení neoddelitelně spjato a dějepiscetví v užším, faktografickém či empirickém smyslu se v něm vyvíjelo v úzkém sepětí s *filosofií* dějin, s filosofií člověka. Pohled na dějiny byl otázkou pohledu na člověka a na platnost jeho statusu Božího stvoření, které své určení nese vždy již v sobě. Osvícenský racionalismus však objevil právě dynamickou povahu přirozenosti jako *organického* bytí, které je sebou (Božím stvořením) teprve a právě tím, že se samo sebou *stává*, že se uskutečňuje v dějinách, má tak vždy i zprostředkovací povahu. Nezjevuje bezprostředně Boha a prozřetelnostní plán, nýbrž zprostředkovává ho vlastní

aktivní účasti na něm. Otázka pokroku v dějinách je už proto mnohem složitější, než by se mohlo zdát ze schematických frází o „nezadržitelném pokroku“ v dějinách.

V německém osvícenství si zejména Herder uvědomil problematičnost jednostranně racionalistického přístupu, představovaného např. Voltairem, který rozumnost a mravnost ve starších či cizích (mimoevropských) kulturách posuzuje podle vlastní kultury, podle soudobé západoevropské racionality. Z jejího vytyčení jako vzoru vyplynul rozsáhlý kritický diskurs o „pověrách“, „blouznění“, „divošství“ apod. Zmíněný J. Ch. Adelung napsal kromě „Dějin kultury“ sedmisvazkové *Geschichte der menschlichen Narrheit* (1785–1789). Naproti tomu Herder přinesl důraz na to, že každou epochu je třeba vnímat z její kultury („jede Nation hat ihren Mittelpunkt der Glückseligkeit in sich, wie jede Kugel ihren Schwerpunkt“), že existuje historická a místní pluralita kulturních modelů (forem racionality), která se nedá posuzovat hierarchicky z pouze našeho hlediska.

Tomuto směru úvah dal důležitý impuls Rousseau, v jehož pesimistické filosofii dějin přispívá vývoj civilizace k *odcizení* člověka jeho přirozenému stavu a pravému určení. Otázka plurality kultur a hodnocení vývoje či zprostředkování mezi nimi byla živě promyšlena jednak z hlediska *determinant* utváření kulturních formací (Montesquieuovo paradigma určujícího vlivu geoklimatických podmínek na povahu – dějiny dané společnosti), jednak z hlediska metafyzického a hodnotového: Christoph Meiners rozvinul teorii *polygeneze* lidstva, jeho vývoje v několika rasových a civilizačních okruzích, které jsou kvalitativně odlišné (počátky rasové teorie v Německu). Oproti tomu jedním z hlavních prvků Iselinova výkladu dějin byla *jednota* lidstva, univerzalita dispozic, jimiž je člověk vybaven, a s tím i měřítek a hodnotících (hodnotových) přístupů. Důsledkem tohoto postoje byl *humanismus* Iselinovy filosofie dějin, který prostoupil i jeho politické spisy a iniciativy: dějiny lidstva jako dějiny kultury a lidskosti jsou dějinami (*svobodného*) sebezrovoje *každého* člověka. Ten je zároveň zavázán *celku*, univerzalitě svého určení a společenské kontextovosti svého historického bytí.

Společenské chápání člověka u Iselina vystoupilo neobyčejně do popředí, a to ruku v ruce s jeho osobnostním a myslitelským profilem, který nám v šíři jeho díla dokumentuje nová recenzovaná edice. Iselin se narodil a působil v Basileji, vystudoval práva a angažoval se jako filosoficky vzdělaný teoretik a publicista, ale i jako tajemník městské rady a organizátor veřejného života. Ztělesnil v době osvícenství se uvědomující étos švýcarské demokratické tradice a snažil se mu dát teoretický i praktický výraz. Filosofii humanity *uplatňoval* v politice a osvětové činnosti ve shodě s „patriotickými“ tendencemi, které se pod tímto názvem

v raném osvícenství šířily z Hamburгу (časopis „Patriot“, „Patriotické fantazie“ osnabrückého státníka a historika Justa Mösera ad.).

Iselin se ve své disertaci věnoval švýcarskému státnímu právu (*Tentamen iuris publici Helvetici*, 1751) a propojoval ho s morálně konavým, participativním pojetím společenského bytí člověka, jak vyplývalo z osvícenské filosofie, již si osvojil. V roce 1761 spoluzaložil Helvétskou společnost a stal se jedním z čelných představitelů švýcarského osvícenství, jeho filosofického i veskrze prakticky „aplikovaného“ humanismu, osvětového působení, k jehož plodům patřily ústavy pro chudé, školy apod. (Kromě Rousseaua z frankofonní oblasti, k níž dále patřil slavný přírodovědec Charles Bonnet, jmenujme z představitelů švýcarského osvícenství německojazyčné provenience u nás málo známého, již zmíněného J. G. Sulzera, curyšské „soudce vkusu“ Johanna Jakoba Breitingera a Johanna Jakoba Bodmera, Albrechta von Hallera, Johanna Caspara Lavatera či Salomona Gessnera.)

Iselin hlásal „ctnost a lásku k lidem“, a to jako hodnoty, jež si „žádá naše vlastní blaho“, „pořádek“ jako „duši lidské společnosti“ a lásku jako „velkou hnací pružinu křesťanské stejně jako občanské společnosti“. Politika je pro Iselina právě distribucí lidských potřeb a práv, samosprávou občanské společnosti, jejíž chápání je u něj v zásadě egalitářské, zaměřené především proti nezodpovědnému, bezohlednému a svévolnému uplatňování moci ze strany aristokracie. Projevy nelidskosti (*nekulturnosti*), světského i duchovního útlatku, jsou jím chápány jako projevy *iracionality* a od tohoto způsobu vidění se odvíjí také hodnocení dějin lidstva.

Některé Iselinovy tematizace působí – a to je pro hodnotové/hodnotící osvícenské dějepisectví typické – překvapivě moderně, například když dějiny středověku zkoumá jako „dějiny *svobody* ve středověku“ (způsob tematizace, jaký po druhé světové válce požadoval od historiografie např. Karl Jaspers). Způsob traktování dějin v metodologickém ohledu je tu dán *hodnotovým založením* pohledu na ně. Hodnocení podle transparentně definovaných humanistických hodnot je svorníkem a pravým určením konceptualizačních metod. Iselin v „Dějínách“ zkoumá dějiny lidstva od počátků civilizace (spíše mlhavě spojované s biblickou tradicí) přes politické a kulturní útvary starověku a středověku až po svou současnost a její filosofy. Typický je pro něj – na rozdíl od J. Mösera a samozřejmě novátorského Herdera – ostře kritický pohled na středověk jako dobu „temna“, protikladnou tendencím osvícení, o něž má jít současnému věku.

Iselinovo dílo přináší odvážnou civilizační i aktuálně politickou kritiku, která směřuje proti všem formám tmářství a barbarství. Je to společensky inkluzivní moralistický přístup, který do dějin pojímá *každého* jako rovného suveréna, kulturní

bytost, která má právo a závazek být sama sebou, tzn. svobodnou, ale i univerzálně rozumnou a mravní bytostí. Aplikaci tohoto programu do „patriotické“ iniciativy („pomoci ke svépomoci“, jak se příznačně stalo heslem Iselinem spoluzaložené a dodnes fungující basilejské „Společnosti k povzbuzování a podpoře dobrého a užitečného“) v konkrétních podmínkách tehdejšího Švýcarska představovaly na literární úrovni Iselinovy spisy *Filosofische und patriotische Träume eines Menschenfreundes* (1755), *Versuch über die Gesetzgebung* (1760), *Philosophische und politische Versuche* (1760), *Versuch über die gesellige Ordnung* (1772) či *Träume eines Menschenfreundes* (1776).

Zde recenzovaná čtyřsvazková edice je reprezentativním souborem Iselinových hlavních i menších děl, obohacených zejména ve svazku k pedagogice o řadu dosud nevydaných dopisů a konspektů. Svazky jsou opatřeny pečlivě vypracovanými úvodními studiemi, editorskými informacemi, bibliografiemi i rejstříky. Po každém díle či oddílu textů následuje komentář, dokumentující i dobovou recepci. Edice vhodně zachovává původní ortografii, navzdory odchylkám vůči dnešní němčině i vnitřním inkonsistencím. U vícekrát vydaných větších děl včetně „Dějiny lidstva“ nevolí reprodukci prvního vydání, nýbrž vydání nejúplnějšího, obsahujícího pozdější autorovy doplňky a s tím nejlépe informujícího o vývoji jeho myšlení. „Dějiny lidstva“ jsou otištěny podle čtvrtého vydání z roku 1779, „Filosofické a patriotické sny“ podle druhého vydání z roku 1758.

Tato edice přichází poté, co po roce 2000 vyšlo hned několik nových knižních publikací o Iselinovi, zčásti v samotném nakladatelství Schwabe.² Klasikem bádání o Iselinovi a švýcarských dějinách nejen epochy osvícenství byl Ulrich Im Hof,³ z jehož děl alespoň kniha *Das Europa der Aufklärung* (1993) vyšla také česky.⁴ Iselinovskou edici nakladatelství Schwabe (tak jako edici Sulzera

2 Andreas Urs SOMMER, *Geschichte als Trost. Isaak Iselins Geschichtsphilosophie*. Basel 2002; Sigrid-Ursula FOLLMANN, *Gesellschaftsbild, Bildung und Geschlechterordnung bei Isaak Iselin in der Spätaufklärung*, Münster 2002; Béla KAPOSSY, *Iselin contra Rousseau: Sociable Patriotism and the History of Mankind*, Basel 2006; Lucas Marco GISI – Wolfgang ROTHER (Hg.), *Isaak Iselin und die Geschichtsphilosophie der europäischen Aufklärung*, Basel 2011; Florian GELZER (Hg.), *Isaak Iselin (1728–1782) in neuer Perspektive*. Basel 2014.

3 Viz Im Hofovu disertaci *Isaak Iselin. Sein Leben und die Entwicklung seines Denkens bis zur Abfassung der „Geschichte der Menschheit“ von 1764* (2 sv., Basel 1947) a habilitační práci *Isaak Iselin und die Spätaufklärung* (München, Bern 1967). Dále TÝŽ, *Aufklärung in der Schweiz* (Bern 1970), *Geschichte der Schweiz* (Stuttgart 1974), *Mythos Schweiz: Identität, Nation, Geschichte 1291–1991* (Zürich 1991), *Das gesellige Jahrhundert: Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung* (München 1982), *Das Europa der Aufklärung* (München 1993).

4 Ulrich IM HOF, *Evropa a osvícenství*, Praha 2001.

a dalších klasiků – z moderních myslitelů zde vychází i kritická edice spisů Karla Jasperse) je třeba jednoznačně ocenit jako vynikající počín na poli objevování duchovních a společenských dějin osvícenství a doporučit ji zejména badatelům, kteří se zajímají o konceptualizace dějin a dějepisectví v době osvícenství. Spojení dějin s dějinami *kultury*, uvažování o jejích vnitřních determinantách a způsobech historické reflexe, tematizace velkých otázek vývoje, pokroku a hodnot, jimž se historický výklad *nemůže vyhnout*, činí osvícenské historické myšlení a jeho plody jako Iselinovy či Meinersovy „Dějiny lidstva“ nebo Adelungovy „Dějiny kultury“ překvapivě relevantními pro současnou metodologickou diskuse.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Wáclav Wladiwoj Tomek

JIRÍ ŠTAIF

JIRÍ ŠTAIF: Wáclav Wladiwoj Tomek

The monograph on the historian W. W. Tomek (1818–1905) is an extensive, thorough, thoughtful and ambitious work. The author understands his personality as authoritative for the overall development of Czech historiography in the 19th century. At the same time, he considers his research and interpretation to be a stimulus to rethink the interpretive paradigm of its history, which is to be welcomed. He sees Tomek as a professional initiator of modern historiographic scientism in Czech historiography and underscores its conservative foundation as a characteristic feature of his personality. The overall concept of his monograph is based on sympathies for the personality of this historian, which prevail over the reservations.

Keywords: Biography – Czech Historiography in the 19th century – Reassessment of Historiography

Kniha Romana Pazderského¹ je dílem rozsáhlým, důkladným, promyšleným a ambiciózním. Jejímu autorovi nejde jen o monografii o W. W. Tomkovi (1818–1905), nýbrž i o to, vyložit jeho osobnost jako směřodatnou pro celkový vývoj české

1 Roman PAZDERSKÝ, *Historik Wáclav Wladiwoj Tomek a české dějepisectví 19. století* (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 38), Praha, Archiv hlavního města Prahy 2020, 618 s., německé resumé + 29 fotografických příloh, ISBN 978-80-86852-89-8.

historiografie v druhé polovině 19. století. V této souvislosti řeší řadu otázek, jejichž zodpovídání je ovlivněno tím, že svého protagonistu považuje za pozoruhodného a stále nedoceneného historika, jenž působil ve svém oboru dlouhodobě, neúnavně a co do rozsahu a faktografické spolehlivosti shromážděných poznatků o minulosti vysoce produktivně. Tomkovy badatelské aktivity přitom pokrývaly vskutku široké časové a tematické pole českých a rakouských dějin a jeho historické myšlení vtiskovalo interpretaci minulosti řadu charakteristických, nezřídka konzervativních názorů, bez nichž si nelze vývoj české historiografie představit. Po několik desetiletí působil též jako profesor rakouských dějin na pražské univerzitě a konzervativně se projevoval jak ve staročeské politice, tak ve veřejném životě.

Pro Romana Pazderského je klíčová otázka, proč se má česká historiografie k Tomkově osobnosti nejen uznale vracet, nýbrž proč má právě díky němu znovu promýšlet paradigma výkladu svých dějin v 19. století. Rozsah archivních i vydaných historických pramenů, jež v této souvislosti probádal, svědčí o tom, jak důkladně se na svůj badatelský úkol připravoval. Ještě více imponuje jeho hluboká znalost Tomkova historiografického díla, jakož i sekundární historické literatury k dějinám českého dějepisectví a společnosti v 19. století. K tomu přistupuje autorova pohotová orientace v obecnějších otázkách celkové konceptualizace historiografie. Zvláštní důraz přitom klade na její teoretickou a metodologickou výbavu, profesionalizaci jejího bádání a výkladové žánry, v nichž se pohybuje. Z konceptuálního hlediska vstupuje do jeho monografie také otázka společenského kontextu, v němž Tomkovo historiografické dílo vznikalo. Ten však měl po mém soudu na jeho přístup k dějinám výraznější vliv, než Roman Pazderský připouští.

Nepochybnou předností jeho monografie je pozoruhodná orientace v genezi úctyhodné řady historických témat, jimiž se Tomek zabýval. Zároveň je zřejmé, že Pazderskému je nejen tento historik, nýbrž i jeho pojetí českých a rakouských dějin velmi blízké. Zdůrazňuje přitom, že se při psaní monografie snažil být prost „veškerých trapně apologetických tendencí“. Zároveň však přiznává, že se nemohl vyhnout vyvracení mnohých, často i „nactiutrahacích mýtů“, jež se v české historiografii v souvislosti s Tomkem vyskytovaly, rozšiřovaly a utvrzovaly s neobyčejnou houževnatostí. Nicméně však jistou míru sofistikované apologetičnosti tohoto přístupu k zvolenému tématu nelze přehlédnout. Nejde sice o Tomkovu „patetickou heroizaci“, nýbrž o to, dát mu takové místo, jež odpovídá ve vývoji české historiografie a společnosti „reálnému přínosu jeho životního díla a myšlenkového odkazu“ (s. 14). Problém tohoto pojetí spočívá ovšem v tom, že to, co je zde nazýváno reálným přínosem je reprezentováno autorovou interpretací.

Právě ona má však svou oporu v řadě místy poněkud sugestivních otázek, jež si klade a zejména pak ve způsobech jejich zodpovídání, které s nepochybnou vnitřní logikou směřuje k vytčenému cíli.

Zakotveny jsou po mém soudu v názoru, že Tomek otevřel v české historiografii bránu „modernímu historiografickému scientismu“ (s. 108), kdežto Palacký setrval na tradičním pojetí historiografie jakožto vyprávění o minulosti. Dějiny historiografie v českých zemích v dlouhém 19. století je možno chápat i jiným způsobem, zejména pak s ohledem na již zmíněný společenský kontext, v němž tehdejší historici řešili nanejvýš složitý a přitom i více vrstevnatý vztah mezi tím, co rozuměli pod pojmem vědecká pravda, svými hodnotovými preferencemi a dalšími funkcemi, jež svému poznávání a výkladu minulosti přiřítali. Je přitom otevřenou otázkou, zda se přitom budeme řídit distinkcí mezi scientistní a nescientistní historiografií, či budeme vycházet z toho, že zejména profesní historici se v této době (a zřejmě nejen v ní) pohybovali v různých polích vědeckosti, která je možno chápat jako interakce mezi jejich teoretickou a metodologickou výbavou, typem osobnosti a mocenským, společenským a kulturním profilem doby, v níž si hledali své místo. Zvláště ambiciózní mezi nimi chtěli aktivně ovlivňovat jak pojetí historické vědy, tak tento kontext. Prostor pro diskuzi se přitom otevírá při hledání odpovědí na otázku, jak se jim to ve své době dařilo a jak je to možné vnímat z hlediska dnešních dějin dějepisců.

Text Romana Pazderského je rozdělen do tří nestejně dlouhých částí. V jeho „Úvodu“ (s. 19–128) je položen důraz na dva náměty – Tomek v české paměti a Česká historiografie 19. století jako badatelské téma: problémy a možnosti její konceptualizace. Autor vychází z opodstatněného názoru, že na hodnocení Tomka jako vlivného příslušníka české národní společnosti a čelného historika měla značný vliv jeho činnost v období Bachova absolutismu, resp. rakouského neoabsolutismu, v němž se spolu s J. E. Vocelem a několika dalšími českými vzdělanci stal oporou tehdejšího ministra kultu a vyučování hraběte Lva Thuna na pražské univerzitě. Bylo to v době, v níž byl František Palacký nucen se pod protirevolučním tlakem uchýlit do soukromí a Tomkův nedávný přítel Karel Havlíček Borovský byl za svou opoziční žurnalistickou aktivitu přímo pronásledován.

Citlivost této změny v české národní společnosti spočívala v tom, že se tak názorově rozcházelí lidé, kteří k sobě měli předtím velmi blízko. Tomek byl totiž hlavním spolupracovníkem Palackého jakožto českého stavovského historika a domácím učitelem jeho syna. Styky s jeho otcem začal obnovovat na konci padesátých let 19. století, kdy se postavil na obranu pravosti *Rukopisu zelenohorského*,

později začal spolupracovat s redakcí Riegerova *Naučného slovníku* a 6. ledna 1860 zprostředkoval ve svém bytě Riegerovu schůzku s hrabětem Jindřichem Jaroslavem Clam-Martinicem, jež se stala počátkem politického spojení staročechů s českou konzervativní šlechtou (s. 186–189).

Roman Pazderský připouští, že to bylo v době, v níž začal porevoluční neoabsolutismus již ztrácet půdu pod nohama. Tomkův příklon k hraběti Thunovi vysvětluje konzistentním vývojem jeho vnitřního konzervatismu, což je jedno z nejdůležitějších konceptuálních východisek a svým způsobem i mantra jeho monografie. Nezakrývá však, že šlo rovněž o Tomkovu racionální volbu, protože mu Thunova reforma univerzitního studia dávala možnost profesionálně pěstovat historiografii v roli profesora rakouských dějin na filozofické fakultě pražské univerzity. Lákavé bylo i to, že přednášet mohl též česky. V této souvislosti bere autor rovněž v úvahu, že Thun na počátku porevoluční doby usiloval o vytvoření české konzervativní politické strany, což mu však zhatilo definitivní nastolení nového absolutismu silvestrovskými patenty (1851).

Nepochybně přitom je, že Tomek byl vděčen za svoji univerzitní kariéru právě jemu, a to i proto, že mu byla prominuta jinak obligátní habilitace. Do jisté míry ji měla zřejmě nahradit jeho studijní cesta do Paříže a po německých univerzitách, kde se měl seznámit s pokročilými metodami kritické práce s historickými prameny, jež byla financována Thunovým ministerstvem. Pokud se nemýlím, byl to ostatně jediný Tomkův studijní pobyt mimo habsburskou monarchii. Z těchto i jiných důvodů, jimiž se tu již nemohu zabývat, se v 50. letech 19. století začalo profilovat Tomkovo historické myšlení jakožto alternativa vůči Palackého pohledu na české dějiny. Domnívám se totiž, že obezřetnému a co do svých postojů i velmi opatrnému Tomkovi šlo v tomto směru více o alternativu než o přímou opozici. Nejsem si však jist tím, jak daleko by šel v tomto směru, kdyby revoluci 1848–1849 nevystřídal zároveň protirevoluční i reformní neoabsolutismus.

Argumentační těžiště *Úvodu* spočívá v názoru Romana Pazderského, že ve vývoji české historiografie byl dosud příliš nadhodnocován, resp. heroizován význam Františka Palackého a Jaroslava Golla (s. 84–90). Z jeho přístupu k věci je dostatečně zřejmé, že právě toto nadhodnocování je třeba relativizovat, aby tak více vyniklo období padesátých až sedmdesátých let 19. století, v němž začal výšku latky profesionálního historického bádání stále více určovat W. W. Tomek. V této interpretační linii autor navazuje na biografický historiografický výzkum Bohumila Jirouška i na své vlastní bádání. Ponechme přitom stranou problém, že něco relativizujeme nezřídka proto, abychom něco jiného zase vyzvedávali. V zásadě jde

totiž po mém soudu o to, že vývoj české historiografie v dlouhém 19. století je možno vykládat i méně konfrontačním způsobem, než je takto chápané relativizování, a to v kontextu vícevrstevnaté kulturní modernizace českých zemí, která se po mém soudu nepromítla do české historiografie až univerzitním působením W. W. Tomka, rozhojňováním historických pracovišť a zvyšováním nároků na badatelský výkon, jež bylo uplatňováno zejména vůči profesionálním historikům.

Snad by stálo v této souvislosti za to vzít v úvahu, že i modernizace na poli historického bádání mohla mít více podob, jež se vůči sobě na jedné straně kriticky vymezovaly a na druhé straně na sebe mohly též navazovat. Z hlediska společenského kontextu je, jak si myslím, důležité, že Palackého pojetí historiografie si nelze představit bez fenoménu evropských národních hnutí, která se začala prosazovat v období napoleonských válek, Tomkovo bez porážky revoluce 1848–1849 a Gollovo bez sebevědomí univerzitního intelektuála, jenž vidí význam historické vědy především v ní samé. Každý z nich přitom měl své pojetí vědeckosti historického bádání, názor na svět, politické přesvědčení a osobní ambice. Stejně tak si museli hledat svůj vztah k fenoménu české národní identity i podobu své loajality vůči habsburské monarchii, resp. dynastii. Nedomnívám se však, že by bylo možno spolehlivě posoudit, kdo z nich je představitelem vyšší vědeckosti než ten druhý, avšak lze analyzovat, proč se v daném společenském kontextu prosazovali jako směřodatní historici, kteří po jistou dobu určovali takříkajíc oborová pravidla hry. Názory na to, zda a čím přežilo jejich pojetí historiografie svou dobu, se zřejmě budou lišit a myslím, že je tomu tak dobře.

Za autorův zvláštní přínos k historiografickému výzkumu považuji jeho vymezení šesti faktorů diverzifikace českého dějepiscectví v období mezi „Palackým a Gollem“, jemuž v textu věnoval značnou pozornost (s. 97–128). Má tím na mysli faktory: 1. světonázorové, 2. institucionální, 3. metodologické a koncepční, 4. osobní, 5. nacionální a 6. zemské. Jejich vnitřní vymezení otevírá ovšem otázku, jaká byla vlastně Tomkova pozice v akademickém prostředí na pražské univerzitě a nakolik se metoda jeho bádání odlišovala či shodovala s kolegy, kteří tam působili. Zda měl Tomek potřebu aktivně se vyrovnávat s neuniverzitní německou historiografií v českých zemích, zejména pak s její koncepcí kulturních dějin. V této souvislosti jde i o to, do jaké míry se právě on podílel na intenzivnějším sledování vývojových tendencí v německé, francouzské, anglické, polské a ruské historiografii v druhé polovině 19. století, jež Roman Pazderský v této části svého textu rovněž připomíná (s. 106). Na druhé straně je nepochybné, že Tomek díky své synchronické metodě zařazoval české dějiny do středoevropské perspektivy,

a že byl v této době nejtýpčtějším představitelem popisného faktografického objektivismu, v němž je hodnocení klíčových okamžiků české historie nezřídka obsaženo jen implicitně či dokonce skrytě (s. 109–110).

Pro pojetí vlastní Tomkovy biografie, která tvoří druhou část recenzované knihy, je charakteristický již její název *„Dlouhý život v krátkém nástinu“* (s. 129–216), jenž dobře odpovídá jejímu pojetí. Nacházíme v ní všechna podstatná fakta životního běhu jeho protagonisty, jehož leitmotivem byla již zmíněná vnitřní konzistence Tomkova konzervatismu, kterou Pazderský vysvětluje též situace, v nichž Tomek splácel na počátku padesátých let 19. století Thunovu vstřícnost svými protislužbami. Lze se tedy ptát, nakolik byl v těchto i jiných případech konzervatismus výrazem jeho bytostného založení a do jaké míry jej profilovalo nanejvýš obezřetné poučení, které vyvodil z revoluce 1848–1849. Nepřehlédnutelnou roli v této souvislosti nepochybně sehrávalo též hledání osobních jistot člověka, jemuž jde o profesní uplatnění ve zlomové době. Přitom je třeba zaznamenat, že autorovi se v této i jiných částech monografie daří poukazovat na způsoby, jimiž se Tomek snažil jako člověk i jako historik řešit svízelné problémy, před něž byl postaven a zároveň si přitom uměl zachovat jistý manévrovací prostor. V jiných situacích zase vynikal schopností autocenzury (s. 149), či se projevoval jako „mistr kompromisu“ (s. 190 a 193). Zdá se tedy, že i jeho konzervatismus byl do jisté míry flexibilní v závislosti na okolnostech, na něž reagoval a v nichž zvažoval svá „pro“ a „proti“.

Zvláštní uznání si zaslouží autorův výklad v třetí části knihy, která je ze všech nejdelší a má charakter dílčí monografie. Podtrhuje to i její název *„Tomkovo historické myšlení“* (s. 217–515). Skládá se z osmi argumentačně bohatých kapitol, z nichž ta nejobsáhlejší analyzuje *Tomkovo pojetí českých dějin* (s. 267–416). Roman Pazderský v ní řeší řadu problémů, které přesahují možnosti jedné recenze, proto se budu věnovat jen některým z nich. Klíčové inspirační zdroje Tomkova historického myšlení spatřuje u Františka Martina Pelcla, Františka Palackého a Josefa Alexandra Helferta (s. 221–234). Zvrat v jeho historickém myšlení způsobila četba Palackého zhodnocení starých českých dějepisců, resp. kronikářů (*Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber*, 1830), s nímž se mladý Tomek seznámil roku 1838. Na jejím základě pochopil, že pravou metodou historikova přístupu k minulosti je práce s původními historickými prameny. Charakterizovat bychom ji mohli jako kritické posouzení jejich věrohodnosti a závažnosti informací, které obsahují. K tomu ještě dodejme, že praktickému použití metod kritiky historických pramenů se Tomek učil právě od Palackého.

Domnívám se proto, že právě v těchto impulzech je možno již v době předbřeznové spatřovat důležité inspirační zdroje Tomkova faktografického scientismu, který autor spolu s konzervatismem pokládá za základ jeho historického myšlení. Tento pojem vykládá jako jeho hodnotící úsudky o studiu a výkladu minulosti a opět přiznává, že v případě jeho protagonisty mají vesměs stručnou podobu. Snáze je lze ovšem nalézt v jeho univerzitních přednáškách než v Tomkových vydaných textech. Myslím si však, že v této souvislosti Pazderský poněkud přeceňuje originalitu Tomkových teoretických a metodologických postulátů. Mám totiž za to, že obsahovaly obecněji platná východiska tehdejší profesionální historiografie rozvíjející se v německém prostředí střední Evropy. V obecnější rovině je lze vyjádřit jako genetické dějepisectví založené na představě, že směr dějin určují kauzální vztahy mezi následnými fakty v kombinaci s faktory, které takto chápanou časovou genezi ovlivňují synchronně. Historik musí rozhodnout, která z po sobě následujících fakt jsou v příčinném vztahu a která ne. Historická fakta přitom zjišťuje při kritickém posouzení důvěryhodnosti svých pramenů. Dále je to hermeneutický potenciál tzv. „rozumějící historie“, jež je historiky pěstována proto, aby lidé adekvátně porozuměli své současnosti (s. 240–249).

Řadu pozoruhodných podnětů pro dějiny české historiografie obsahuje autorův rozbor již zmíněného Tomkova pojetí českých dějin. Opírá se především o jeho přehledovou a často vydávanou syntézu *Děje království českého* (1850, 1864, 1876, 1885, 1891, 1898), monumentální *Dějepis města Prahy I–XII* (1855–1901), monografii o Janu Žižkovi (1879) a rozsáhlou studii *O nepokojích stavovských v zemi mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matyáše*, která byla napsána na žádost Thunova ministerstva a vycházela v Časopise Českého muzea v letech 1854–1856. Tento reprezentativní výběr je potom doplňován o další díla z Tomkovy vskutku rozsáhlé bibliografie. Výklad této kapitoly je uvozen charakteristikou Tomkovy periodizace českých dějin. Potom následují v chronologickém pořádku jednotlivá témata od přemyslovské epochy, přes Lucemburky, husitství, Jagellonce, nástup Habsburků na český trůn, Bílou horu, vládu osvěcenského absolutismu až po počátek ústavní éry roku 1860. Pokud má k tomu autor příležitost, srovnává jejich interpretaci v době předbřeznové s pohledem porevolučním, který nabývá na konzervativně orientované propracovanosti.

Charakteristický rys Tomkova historického myšlení Pazderský shledává v důrazu na státní, resp. panovnickou autoritu, která je schopna účinně řešit situace, v nichž je ohrožována konkurenčními zájmy. Dále je to po mém soudu více teleologická než genetická představa, že prostor střední Evropy prozřetelně

směřoval k vytváření větších státních celků. Odvodit ji však nelze, jak si myslím, z Tomkova faktografického scientismu vzhledem k tomu, že její východiska je vhodné hledat mnohem spíše v jeho hodnotových preferencích. Z tohoto hlediska ostatně vyzvedával již vládu posledních Přemyslovců. Jeho hodnocení Karla IV. lze chápat téměř jako manifest jeho konzervatismu vzhledem k tomu, že byl přesvědčen o tom, že právě tento panovník dokázal skvělým způsobem spojit nutné reformy, resp. opravy dosavadních poměrů se stabilitou českého státu a jeho rostoucím významem ve střední Evropě. Zvláštní důraz přitom kladl na Karlovu schopnost zdárně provést času přiměřené změny, aniž by přitom úzkostlivě ulpíval „na starém“ nebo si počínal násilnický (s. 297–298).

Nejen z tohoto výkladu Romana Pazderského je patrné, že Tomek v případech, v nichž si byl jist svými vnitřními sympatiemi, uměl uplatňovat svůj konzervatismus kreativně. Pokud byl ovšem nucen zvažovat historické fenomény, které byly z tohoto hlediska rozpornější, pak se v něm začaly více projevovat oportunní črty. Domnívám se, že kreativní pojetí jeho konzervatismu se projevuje především v Pazderského interpretaci Tomkových názorů o Janu Husovi jakožto nezištném, lidsky příkladném a národně uvědomělém náboženském reformátorovi, jemuž nešlo ani o osobní ctižádostivost ani o rozvrat katolické církve, nýbrž o upřímné nalezení společenské a duchovní stability (s. 313nn.). Ještě větší důraz je v recenzované knize položen na stabilizační roli Jana Žižky v době, v níž chyběla panovnická autorita a do popředí začali vystupovat husitští radikálové, kteří se nechtěli nikomu podřizovat. Pazderský podobně jako již dříve Petr Čornej a Kamil Činátl soudí, že apologie tohoto úspěšného vojevůdce šla tak daleko, že „Tomkův Žižka je v jistém smyslu mnohem více Tomkem než Žižkou“ (s. 326). K tomu pak ještě dodejme, že Tomek si rovněž vážil snah o společenskou stabilizaci za vlády Jiřího z Poděbrad.

Celkově však Tomek v husitství spatřuje hlavní důvod dlouhodobého úpadku panovnické moci v českých zemích, přinášející krok za krokem společenský chaos, provázený neustálým růstem mocichtivých choutek šlechty a náboženského napětí, jež bylo podle něj spjaté především s luteránským protestantismem. Východisko z tohoto neblahého stavu nacházel ve svých univerzitních přednáškách (1852/1853) v nástupu Habsburků na český trůn, jenž byl spojen s panováním Ferdinanda I., o němž ve stejné době píše, že od dob „Karla IV. neměly Čechy tak rázného, obezřetného a přitom šťastného opravce“ (s. 359). Pozoruhodné přitom však je, že roku 1848 zastával opačný názor, zdůrazňující, že tento panovník byl stoupencem italského a španělského machiavellismu, jehož cílem byla zhoub

životních sil těch národů, jimž vládl. Pazderský vysvětluje tento odsudek zpřítomňujícím kontextem revoluční doby, avšak stejným způsobem by se daly objasnit Tomkovy porevoluční snahy o revizi těchto názorů. Z dlouhodobějšího hlediska se v nich projevoval stále pozitivnější obraz této historické osobnosti, který nebyl podle Romana Pazderského ve své genezi nijak účelový, neboť byl založen na prohlubování Tomkových vědeckých znalostí o vládě Habsburků v českých zemích (s. 358–361).

Vskutku „zapeklitou“ přitom však zůstává otázka, které aspekty historikova myšlení o dějinách lze vysvětlit jen snahou o objektivní vědeckost jeho badatelské práce, které tím, co autor nazval zpřítomňujícím kontextem, a které rolí, již přitom v daném případě hrál Tomkův nanejvýš obezřetný konzervatismus provázený specifickou kombinací českého národního uvědomění a loajality vůči vládnoucí habsburské dynastii. Tento problém vystupuje do popředí zvláště zřetelně v jeho pojetí českého stavovského povstání roku 1618 stejně tak jako historického vývoje, jenž po něm v českých zemích následoval (s. 365–399). Dospěl přitom k názoru, že bezprostřední dopady bělohorské porážky českých stavů znamenaly největší neštěstí, které kdy český národ vůbec potkalo, avšak z dlouhodobého hlediska šlo o řešení, jež mělo blahodárné důsledky (s. 368–372, 398–399, 499 aj.). Nepokrytě přitom odsuzoval nevybíravé prostředky, jichž bylo k ráznému prosazení autority habsburské vlády použito, zejména pak rozsah majetkových konfiskací, nucenou emigraci a násilnou rekatolizaci. V této souvislosti rovněž uvádí velký pokles počtu obyvatelstva a utužování poddanských poměrů v českých zemích. „Nejhlubší snížení národu českého“ Tomek spatřoval v době od roku 1648 až po druhou polovinu vlády Marie Terezie (s. 394).

Zároveň míní, že blahodárné důsledky bělohorské porážky se projeví až v době osvíceného absolutismu v reformách této panovnice a jejího syna Josefa II. Jejich hlavní přínos shledává v dobře zřízené veřejné správě a duchovním „rozbřesku“ po „dlouhé tmě“ doby pobělohorské (s. 399). Domnívám se však, že Tomek se v tomto případě snažil příliš voluntaristicky spojovat reformní úsilí habsburského osvíceného absolutismu s tradicí habsburského rekatolizačního absolutismu v jeden organický celek. Navíc se zdá, že je pro něj nepřijatelné vysvětlení osvícenských reforem v habsburské monarchii jako odpovědi na vojenské porážky Pruskem a jeho spojenci za vlády Marie Terezie i to, že tato reakce byla nezbytná proto, aby si tento stát zachoval své velmocenské postavení. V této souvislosti si lze proto položit legitimní otázku, kdy a v jaké podobě by došlo k jeho modernizaci, kdyby nebyl vystaven tak robustnímu vnějšímu tlaku. Jsem si dobře vědom toho, že na

způsob Tomkovy interpretace reformní kapacity habsburské monarchie byly, jsou a budou různé názory. Nicméně si myslím, že i v tomto případě jde mnohem více o jeho teleologickou politiku dějin, než o příkladnou aplikaci genetického dějepisu a faktografického scientismu.

V líčení historického myšlení svého protagonisty se autor zabývá ještě dalšími tématy, z nichž zde připomínám Tomkovy výzkumy na poli kulturních dějin. Poněkud překvapující pro mě však bylo, že samostatné analýze jeho *Dějepis města Prahy* věnoval jen několik stran (s. 421–425). Mnohem větší pozornost soustředil na pojetí regionálních dějin a historického místopisu a přinesl přesvědčivé důkazy o vlivu, jenž měl Tomek v tomto ohledu na řadu dalších badatelů.

Právem vyzvedává jeho neúnavnou práci na několikavazkových *Základech starého místopisu pražského* (1865–1875), který byl nezbytnou podmínkou kompletace intenzivního bádání soustředěného v Tomkově životním díle o dějinách Prahy (s. 445–469). Při výzkumu těchto témat mohl tento historik navíc nejvíce uplatnit typické vlastnosti svého historického bádání: obdivuhodnou pracovitost, pečlivost, vytrvalost a systematickosti, jež lze spolu s důrazem na spolehlivou faktografii považovat za charakteristické črty jeho historiografického scientismu.

Roman Pazderský bere rovněž v úvahu, že Tomkova synchronická metoda výkladu rakouských dějin je neoddelitelná od politických kalkulů hraběte Lva Thuna, jež se však v rámci neoabsolutistického centralismu nebyly schopny prosadit jako určující základ oficiální politiky dějin. I proto mohla Tomkova stať na toto téma vyjít po jistých průtazích až roku 1854 v českém muzejním časopise. Za koncepční přínos synchronické metody autor považuje to, že rovnoměrně přihlíží k dějinám rakouských, uherských a českých zemí, v nichž Tomek spatřoval výchozí územní základ habsburské monarchie. Je přitom opět otázkou, zda by si takto chápaná interpretace rakouských dějin, zahrnující v sobě konzervativní historický federalismus *sui generis*, byla schopna získat větší vliv za příznivějších okolností, neboť její vědecký i mimovědecký koaliční potenciál byl z celostátního hlediska, jak si myslím, poměrně omezený. Na možnosti a meze uplatnění takto chápané synchronické metody poukazovalo Tomkovo pojetí dějin habsburské monarchie, které reprezentovala především jeho kniha *Děje mocnářství rakouského* (1845, 1851, 1852, 1874, 1881).

V závěru publikace (s. 515–524) autor zdůrazňuje, že W. W. Tomek měl zásadní vliv na české dějepisce, a to jak za svého života, jak i později, což podpořil v předchozím výkladu řadou přesvědčivých argumentů. Zároveň je si však dobře vědom toho, že se tak děje v době, kdy se v české národní společnosti začínají

objevovat tendence k větší demokratičnosti a zvýšenému národnímu sebevědomí, jež byly s Tomkovým pojetím konzervatismu a loajalismu v jistém rozporu. Přivítat je třeba názor Romana Pazderského, že Tomek přes veškerý svůj vliv na profesionalizaci české historiografie a řadu studentů, jež na pražské univerzitě vychoval, nevytvořil vlastní badatelskou školu, a to nepochybně i proto, že nebyl dostatečně charismatickou osobností (s. 521). Navíc mu zřejmě o něco takového ani nešlo.

Přitom však dal řadu podnětů k tomu, aby české dějepisce hledalo nové interpretační cesty, jež by korigovaly Palackého chápání dějin. K tomu bych však dodal, že zatímco Palackého interpretační horizont spočíval v akcentu na české národní dějiny, Tomkův byl zase vázán na existenci habsburské monarchie, což, jak si myslím, výchozím způsobem ovlivňovalo v obou případech chápání objektivitu historického bádání. S Palackým sdílel Tomek podle mého názoru víru v pravost podvržených Rukopisů, primordiální pojetí českého národa i představu, že se má poučit ze svých dějin, i když toto poučení nazírali z různých úhlů pohledu. Monografii Romana Pazderského považuji za vítaný podnět k diskuzi o interpretaci dějin české historiografie, zejména pak k hledání jak jejích společných charakteristik, tak i rozdílů v době, v níž se Tomek dostával stále více do jejího popředí. Připomínám rovněž, že obsahuje mnohem větší množství konceptuálních podnětů než těch, k nimž jsem se zde místy i kriticky vyjádřil. Očekávám však, že se rovněž stanou předmětem diskuse.

RECENZE

Florin CURTA

Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)

(= Brill's Companions to European History, vol. 19)

Leiden – Boston 2019, 1398 s. (2 díly), ISBN 978-90-04-34257-6.

Podle propagační anotace, kterou nakladatelství Brill nechalo vložit na zadní desku publikace, středověká východní Evropa není zastoupena v historickém diskurzu způsobem odpovídajícím jejímu dějinnému významu. Přirozenému šíření poznatků prý bránila železná opona a poté v „malých jazycích“ zpřístupňované vědecké studie. A protože angličtina stále pokrývá sotva devítinu výstupů, měla vážnoucí dialog oživit komplexní, do dvousvazkové příručky vtělená reflexe stavu poznání.

Hutný, množstvím odkazů na prameny a literaturu proložený výklad se přidržuje časové osy, která je z jedné strany sevřena koncem 5. století, z druhé víceméně formálně rokem 1300.¹ Úvodní kapitola definuje konceptuální a zeměpisné souřadnice, ve druhé pak autor, profesor středověké historie a archeologie na floridské univerzitě v Gainesville, upozornil, že bude pracovat hlavně s prameny písemnými a archeologickými.

Od prvních stránek je zřejmé autorovo přesvědčení, že dějiny evropského Východu se začaly psát na Balkáně. Proto vložil do záhlaví svých úvah jakési bilanční ohlédnutí za uspořádáním evropské části východořímské/byzantské říše (*The Last Century of Roman Power*, s. 31–40). Jak pozdně-antickou římskou civilizaci ovlivnily vpády Avarů a Slovanů, probral ve čtvrté kapitole, následovalo krátké zastavení u příchodu Chorvatů, Srbů a kočovných Bulharů a čtyřlístek dějově propletených částí uzavřel pojednáním o vzniku první bulharské říše.

Florin Curta opustil Bulhary za vlády knížete Borise (852–889) s úmyslem vydat se proti toku času do středního Podunají v závěru 8. století, kdy se pod franským tlakem rozpadl avarský kaganát a Panonie byla začleněna do karolínské říše. Ve svižné zkratce shrnul rovněž události v Istrii spolu s osudy velmože Pribiny a jeho syna Kocela. Odtud autor zamířil na Velkou Moravu (*Great Moravia*, s. 113–127), a přestože by se mohl elegantně přesunout do Čech a mezi Slovany v dolním Polabí, dal přednost Chazarům a Volžským Bulharům, tedy evropskému jihovýchodu 7.–10. století.

Rozlehlým pláním v severním předpolí Kavkazu zachoval autor věrnost i v kapitole věnované turkickým Oguzům, Pečeněhům a Kumánům. Zároveň se ale rozpomněl na nedovypřávený příběh Moravanů a Bulharů a dovysvětlil jejich cestu ke křesťanské víře. V případě Bulharů bylo nutno objasnit ještě příčiny vzestupu a pádu prvního císařství. Po zániku Bulharska se autorův zájem opět stočil k Východu, k nájezdům Maďarů a Seveřanů. Dědictví Vikingů a Varjagů se Florin Curta samostatně dotkl v poznámkách ke vstupu Staré

1 Ke koncepci a struktuře díla viz <https://brill.com/view/title/34623> (16. května 2021).

Rusi do dějin. Uprostřed sporů rurikovských knížat však utekl na Balkán, aby mohl popsat poměry ve zdejších byzantských provinciích, jakož i dění v kulturně a politicky spřízněné Dalmácii a Chorvatsku.

V polovině práce se poprvé a naposledy dostaly ke slovu tři nové mocnosti (New Powers I–III, s. 341–408), kterými Curta rozuměl dědičné državy Piastovců, Arpádovců a Přemyslovců. Po šedesáti stranách ale naznal, že více si ani jedna monarchie nezaslouží, neboť vzápětí se v jediném smělém rozmachu vypořádal s demografickým vývojem celého Východu, hospodařením na venkově i ve městech a sociálními strukturami.

Za přehledný lze označit rovněž komentář k pojetí feudalismu, kterým se řídila marxistická, přesněji východoevropská medievistika do roku 1989 (*The Construct of a Tyrant: Feudalism in Eastern Europe*, s. 463–469). Velkorysost neschází ani glosám k proměnám církevní správy, životu v kláštorech, podobám křesťanské a tradiční víry, učenosti a písemné kultuře.

Kompaktní blok obecných sentencí narušily dva příspěvky, v nichž se Florin Curta zmínil o vlivu křížových výprav na Balkán a Pobaltí. Poslední stránky vyhradil Srbsku, obnovenému bulharskému císařství a mongolským zásahům ve 13. století.

Řazení dílčích témat dokazuje, že Florin Curta nepovažoval východní Evropu za prostor, který by spojovaly sdílené hodnoty a, pomineme-li druhou polovinu 20. století, také minulost. Nutno však zdůraznit, že se nic jiného ani nepokoušel předstírat. V první kapitole výslovně zaznělo, že sousloví „východní Evropa“, „jihovýchodní Evropa“ či „Evropa středovýchodní“ nebudou užívána v politickém, nýbrž výlučně v geografickém smyslu, a v souladu s proklamací byla pracovní plocha vymezena zeměpisnými souřadnicemi (s. 9–11). Přiznejme si rovněž, že od příruček dohromady nikdo neočekává, že by byly něčím jiným než pokud možno spolehlivým průvodcem po vybraných problémech a nutno ocenit, že v tomto smyslu autor vedl s uživatelem otevřený dialog.

Srozumitelnost je vůbec příjemnou přidanou hodnotou a shodně můžeme pohlížet na všechny balkánské kapitoly, které dokládají, že si nadhled a sečtělост podaly ruce s porozuměním dobové mentalitě a souvislostem. Snad nepochybíme v dohadu, že jejich ideovou předlohou byla autorova práce o středověké jihovýchodní Evropě.² Obvyklému profilu tradičních příruček se vymyká také autorův pohled na etnogenezi Slovanů, v němž oprávil jiný svůj postřeh, že výpověď pramenů protirečí silným závěrům a že bychom měli být opatrnější v kladení rovnítka mezi slovanskou Evropu a příchod jazykově a kulturně homogenních skupin z jednoho jádra. S odvoláním na své nápadité, v českých zemích bohužel namnoze zlehčované utváření Slovanů,³ které je dostupné v českém výtahu,⁴ Florin Curta zopakoval, že bychom měli přemýšlet nad postupnou slavizací etnicky i jazykově rozrůzněných společenství (s. 41–51).

Vnímavé postřehy k nám promlouvají z řady míst. Chválu si určitě zaslouží podkapitola, v níž autor rozebral příčiny návratu normanské teorie do ideových souřadnic

2 Florin CURTA, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge – New York 2006.

3 TÝŽ, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge – New York 2001.

4 TÝŽ, *Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechům a Moravě)*, Archeologické rozhledy 60, 2008, s. 643–694.

putinovského Ruska (s. 274–277). S přečtenými stránkami se však dostavily rovněž první rozpaky. Velkého uznání se po zásluze průběžně dostávalo byzantské říši, ale nemělo by zaznít, že střední Evropu utvářel spíše stolec svatého Petra a že neméně zásadním vkladem přispěla říše franská, později římsko-německá?

Za historický obzor velkoryse sklenuté východní Evropy byli nadto vykázáni Slované v dolním Polabí a do struktur evropského Východu se nevešla ani Východní marka, bez níž není možno objasnit komplikované sousedské vztahy ve středním Podunají. Dlouhý stín byzantského kulturního dědictví překryl dokonce i velkou změnu 13. století, která střední Evropě vtiskla její podobu. Pokud tedy autor vytýkal Robertu Bartlettovi, že východní Evropu degradoval na pasivního příjemce západoevropských inovací (s. 5),⁵ via facti se dopustil chyby obdobné, když si za univerzální vzor a měřítko bezděky (?) vybral Byzanc.

Svébytný přístup k předmětu zkoumání je však výsostným právem autora a vleklému zápolení Bulharů s Byzancí může být v jižní perspektivě přikládána větší důležitost než europeizaci střední Evropy a Pobaltí. S vědomím nakladatelského záměru se přesto nelze ubránit mírnému údivu nad pouze letmým zhodnocením složité diskuse, která hledá odpověď na otázku, zda dědičné monarchie střední a východní Evropy vyrostly na obchodu s otroky (s. 452–455). Do takto sklenuté názorové výměny zasáhl svého času i autor,⁶ jehož poučený rozklad k depotům arabského stříbra v Pomořanech a na Rusi (s. 270–273) napovídá, že problematiku sleduje s opravdovým zaujetím. Proto je malou záhadou, proč se v příslušné podkapitole spokojil s úkrokem do sociálních poměrů v přemyslovských Čechách 11. a 12. století⁷ a povšechným konstatováním, že středověká společnost znala vedle otroků i závislé osoby.

V nečekaných souvislostech Florin Curta vyložil christianizaci Moravanů, jejíž věcný rámec odvodil z moravsko-panonských legend (s. 180–198). Z pečlivé četby Maddaleny Betti přitom musel vědět, že by se interpretační klíč měl hledat v kanonickém právu a dobově aktuálních zájmech svatopetrského stolce.⁸ Dostáváme se tak kruhem k zadání, které chtělo přiblížit výzkum středověké východní Evropy jazykově nedostatečně vybaveným zájemcům. Koncepční rozvržení vřazuje dílo mezi zasvěcené příručky k dějinám Balkánu, k nimž se adresně vztahuje třetina kapitol, a cenné údaje lze najít i v sociálně a kulturně tematizovaných kapitolách, jež představují druhou třetinu práce.

Se smíšenými pocity však asi bude práce odkládána po četbě pasáží k Evropě středovýchodní. Pokud se přemyslovské Čechy vešly na dvacet stran (s. 389–408), plus několik roztroušených vsuvek obecné povahy, lze důvodně předpokládat, že autor mohl přihlédnout jen k nejzákladnějšímu ze základního. Na století posledních Přemyslovců

5 Robert BARTLETT, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*, London 1993.

6 F. CURTA, *Origins of the European Economy: a debate with Michael McCormick. East central Europe, Early Medieval Europe* 12 (3), 2003, s. 283–291.

7 Tomáš PETRÁČEK, *Power and Exploitation in the Czech Lands in the 10th–12th Centuries. A Central European Perspective*, Leiden – Boston 2017.

8 Maddalena BETTI, *The Making of Christian Moravia (852–882). Papal Power and Political Reality*, Leiden – Boston 2014.

zbyly kupříkladu dvě stránky (s. 407–408), ale především, sevřený prostor zaplevelily povážlivé nepřesnosti. Přesto bych neměl Florinu Curtovi za zlé, že z vraždění Slavníkovců vinil Přemyslovce (s. 348), že markrabský titul spojil s Moravou, a nikoliv s nástupnictvím v Praze (s. 404), že nedokázal pojmenovat status českých králů ve veřejném prostoru nebo že tápal v přejímání městských práv, jakkoliv měl po ruce přesného rádce.⁹ Ptejme se raději, proč se při svém nevšedním rozhledu dopustil tolika přešlapů.

Nápověda by se mohla skrývat na stranách 634 a 635. K freskám ve znojenské rotundě Panny Marie a svaté Kateřiny autor uvádí, že si je objednal brněnský kníže Konrád na konci 11. století, popisek pod fotografií na protější straně ale prohlašuje, že kaple byla vyzdobena roku 1134 na přání Konráda Znojemského. Dodejme rovnou, že jedna i druhá verze mají své místo v české odborné literatuře, podstatné je však něco jiného. Mimoběžná datace přemyslovského cyklu prozrazuje, že Florin Curta začal v záplavě protichůdných informací tonout, což je při rozsahu citované literatury (s. 729–1356) více než pochopitelné. Není vyloučeno, že ze stejných příčin se text občas mívá s obsahem poznámek pod čarou. K sečtělosti autora lze doplnit, že se snažil vést dialog s aktuálním stavem poznání a že rozsahem sotva uvěřitelná bibliografie upřednostňuje práce mladší třiceti let. Specifická je přitom struktura citované literatury, která si snad na doporučení konzultantů (s. IX) všímá i méně známých, či výrazných děl.

Můžeme tedy dobře míněný projekt nakladatelství Brill prohlásit za nepovedený? Zčásti snad, ale připustíme, že není v silách jedince zprostředkovat druhým přesný, do hloubky jdoucí návod ke čtení minulosti prostoru, který byl v raném a vrcholném středověku spojen vlákny spíše nahodilými. Vadná, či přinejmenším sporná je dle mého i sama výchozí premisa, že východní Evropa zůstává zakleta v překladu. Respektovaná ediční řada East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 vydává odlišné svědectví a možná bychom měli dopřát sluchu Chrisi Wickhamovi, který neobešel svět Slovanů proto, že by neměl k dispozici dostatek anglicky vydané literatury (s. 5), nýbrž proto, že historikům evropského Východu prostě nerozuměl.¹⁰

Martin Wihoda

János M. BAK – Pavlína RYCHTEROVÁ

Cosmas of Prague. The Chronicle of the Czechs

Budapest – New York, Central European University (CEU) Press 2020, 564 s.,

ISBN 978-963-386-300-8.

Stredoeurópska univerzita v Budapešti (v súčasnosti už primárne vo Viedni) nepoľavuje vo vydávaní kritických bilingválnych edícií. Čitateľom najnovšie ponúka zásadný prameň pre staršie dejiny strednej Európy, najmä však pre české pomery – Kosmovu kroniku Čechov. Tento známy prameň sa doteraz dočkal už početných prekladov a vydání. V historickej obci

9 Jan KLÁPŠTĚ, *The Czech Lands in Medieval Transformation*, Leiden – Boston 2012.

10 Chris WICKHAM, *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400–800*, Oxford 2005, s. 5.

sa dodnes za takmer klasické dielo pokladá kritická edícia od Bertolda Bretholza z roku 1923. Keďže toto kronikárske dielo predstavuje základný prameň pre stredoveké české dejiny, bola mu už pochopiteľne venovaná značná pozornosť predovšetkým českých historikov.

Predmetná edícia venovaná pamiatke Dušana Třeštíka, je osobitne naplnením dlhoročných snáh popredného maďarského medievistu Jánosa M. Baka (1929–2020), ktorý sa podieľal na príprave predošlých edícií z tejto série. Samotné dielo vychádza ako výsledok spolupráce českých, britských, rakúskych a maďarských medievistov pod taktovkou Jánosa M. Baka a Pavlíny Rychterovej (Rakúska akadémia vied). Vydanie obsahuje rozsiahlu úvodnú štúdiu, mapové prílohy, genealogické tabuľky a zoznam citácií. Kroniku doprevádza aj text o založení Sázavského kláštora (*Fundatio monasterii Sazaviensis*), ktorý sa pokladá za jej pokračovanie.

Úvodná štúdiá analyzuje viaceré problémy späté s touto kronikou. Na škodu veci je pomerne malý priestor venovaný rukopisným zachovaniam. Autori za najstarší pokladajú rukopis z prelomu 12. a 13. storočia označený ako *Budyšínský*, hoci rovnako starobylé sú aj rukopisy *Lipský* či *Drážďanský*.¹ Bretholz v skutočnosti popísal 15 rukopisných zachovaní a ďalšie fragmenty, nie 14 ako je udávané (s. XVI).² Rozoberané sú tu aj aspekty spojené s životným príbehom autora kroniky († 21. október 1125), konkrétne jeho neraz sporný vek, pôvod či vzdelanie, čo je podrobne analyzované. Pevným bodom v chronológii Kosmovho života sa stala jeho kňazská vysviacka v Ostrihome v júni 1099. Kanonikom a dekanom sa tak stal až v neskorom veku (s. XIX). Celkovo sa jeho kronikárske rozprávanie pomerne často týka Poľska či Uhorska. S podivom však napríklad vôbec nespomína prvého uhorského kráľa Štefana.

Autori sa taktiež zamýšľajú objasniť Kosmovo príbuzenstvo s olomouckým biskupom Jindřichom Zdíkom a dodávajú, že historická obec v súčasnosti ich príbuznosť odmieta (s. XXI). Tu bolo najmä vhodné poukázať na zásadnú štúdiu Zdenka Fialu.³ Kosmovo dlhoročné vzdelanie v zahraničí, v Lutychu (Liège), výstižne pokladajú za determinant jeho špecifického kronikárskeho štýlu spočívajúceho aj vo využití mnohých klasických diel. Tu sa však nachádza omyl, autori hovoria o katedrálnej škole svätého Vavrinca v Liège, v prípade katedrály sa jednalo o zasvätenie svätému Lampertovi.⁴ Zaujímavé je, že istý Franco z Liège posobil v Uhorsku v 70. a 80. rokoch 11. storočia ako biskup v Alba Iulii, išlo však zrejme

1 Martin WIHODA – Magdaléna MORAVOVÁ – Marie BLÁHOVÁ – Karel HRDINA (eds.), *Kosmas. Kronika Čechů*, Praha 2011, s. 21–22.

2 Bertold BRETHOLZ (ed.), *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, in: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series II. Berolini 1923, s. XLV – LXXXV.

3 Zdeněk FIALA, *Jindřich Zdík a Kosmas. O původu Jindřicha Zdíka*, in: Zápisky katedry československých dějin a archivního studia, 1963, č. 7, s. 7–19.

4 V Liège (in suburbio) existoval benediktínsky kláštor svätého Vavrinca, ktorý rovnako pôsobil ako vzdelávacia inštitúcia. Majster Franco však pôsobil v katedrálnej škole. Jay DIEHL, *Master and Schools at St Laurent: Rupert of Deutz and the Scholastic Culture of Liègeois Monastery*, in: Steven Vanderputten – Tjamke Sniderse – Jay Diehl (eds.), *Medieval Liège at the Crossroads of Europe. Monastic Society and Culture, 1000–1300*, Turnhout 2017, s. 156; Filibertus Petrus Cornelis DE JUNG, *A Comparative Study of Schoolmasters in Eleventh-Century Normandy and the Southern Low Countries*, Cambridge 2018, s. 43–44.

o inú osobu.⁵ Priestor je venovaný aj koncepcii kroniky a vzájomnému vzťahu jednotlivých kníh. Taktiež aj tzv. Kosmovým pokračovateľom – *Vyšehradskému kanonikovi* a *Sázavskému mníchovi*, hoci moderný výskum odhalil, že konvenčné pomenovania týchto kronikárov nemusia zodpovedať realite.⁶

Kosmas sa však nepochybné stal zakladateľom českej kronikárskej tradície, kde dovtedy v písomníctve českého kniežatstva dominovali texty hagiografického charakteru. Kosmas ako aj ďalší kronikári starších dejín (Gal Anonym, Anonymný notár Bela III.) predovšetkým akcentovali *origo gentis*, prípadne sa snažili sakralizovať počiatky lokálnych dynastií pomocou tunajších svätcov. Ako autori poznamenávajú, s vymretím Přemyslovcov v roku 1306 tak muselo logicky prísť aj k zmene kronikárskeho naratívu. V 14. storočí bolo žiadúce a prakticky aj nutné odvodzovať svoj pôvod od svätých predkov, ktorí poslúžili ako legitimizačný nástroj pri nástupe novej dynastie.⁷ Či už to boli Luxemburgovci v Čechách alebo Anjouovci v Uhorsku.

Autori edície zároveň hovoria aj o tom ako bola Kosmova kronika vnímaná v minulosti a potom neskôr optikou modernej historiografie. V priebehu času sa pochopiteľne menila aj otázka hodnovernosti kroniky. Je nepochybné, že Kosmas využil a zapracoval aj ľudové povesti či folklórne motívy. Na niekoľkých miestach vnáša prvky výraznej subjektivity pri hodnotení jednotlivých Přemyslovcov (napr. pri sobáší Dúbravky s poľským kniežatom Meškom) alebo používa naratív dodnes nejasnej kredibility (životný príbeh Strachkvasa, syna Boleslava I.), prípadne zrejme sám vytvára historickú fabuláciu (sobáš Břetislavovej vdovy Jitky za vyhnaného uhorského kráľa Petra). Textu samotnej kroniky ešte predchádza poznámka týkajúca sa terminologického problému prekladania niektorých latinských výrazov, menovite napr. comes, dux, urbs, castrum a pod.

Ako je známe, kronika sa delí na tri približne rovnako dlhé knihy. Ich vzájomný vzťah nie je úplne zrejмый. Kronika však vznikla postupne s tým, že autor dopísal aj ďalšie knihy, hoci to nebolo jeho prvotným zámerom. Kosmas venoval úvod svojho diela (zrejme však len prvej knihy) mēlnickému prepoštolvi Šebířovi (Severus), o ktorom a rovnako ako o Mēlnickej kapitule neexistujú pre toto staršie obdobie pramene. Počiatok tejto cirkevnej inštitúcie sa však spájal s kráľovnou resp. českou kňažnou Emmou.⁸

Autori svedomito upozorňujú na citácie z klasických diel, z Vergília či Homéra. Prvých 13 kapitol kronikár venuje českému origo gentis. Kosmas tu hovorí aj o mýtickom pôvode Čechov a výstupe na horu Říp. Taktiež rozpráva príbeh sudcu Kroka a jeho troch dcér, z ktorých najmúdrejšia bola Libuše. Ako editori podotýkajú, pôvod týchto mýtov nebol objasnený. Kronikár však aj do týchto zrejme pôvodných ľudových povesti vložil

5 *Chronicon Andaginensis monasterii*, in: Albinus Franciscus Gombos ed. *Catalogus fontium historiae Hungaricae I.*, Budapestini 1937, s. 493.

6 Tak napríklad: Lukáš REITINGER, *Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehradě? První Kosmův pokračovatel v kontextu dějepisectví přemyslovského věku*, ČČH 113, 2015, s. 635–668.

7 Gábor KLANICZAY, *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, New York 2002, s. 295.

8 Už napr. František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenů I/2*. Praha 1854, s. 349.

antické motívy. Autori upozorňujú na Kosmovu literárnu prax, podobne ako uhorský Anonym, z hradov a hradísk vytváral postavy svojho naratívu. Priestor je pochopiteľne venovaný aj analýze kňažnej Libuše, kde autori hojne odkazujú na doterajší výskum. Tu, ako aj na iných miestach však čitateľ občas narazí na nejasnosti, ktoré však mohli byť spôsobené aj chybou neskorších kopistov (napr. možná zámena slova „tolutarius“ s „thalitarius“).

Piata až deväta kapitola sa venujú Přemyslovi Oráčovi. Pri rozoberaní tohto mýtu bolo vhodné poukázať na prácu Dušana Třeštíka.⁹ Kosmas vo svojom diele akcentuje Přemyslovu voľbu českými veľmožmi. Voľba českých kniežat bola pre kronikára základným kameňom českého stredovekého štátu. I v tomto prípade Vratislavovu korunováciu chápal ako narušenie poriadku a právneho systému. Kosmas i sám hovorí, že s nástupom Přemysla začína v Čechách právny poriadok. Deväta kapitola hovorí aj o devách, ktoré žili ako Amazonky a vystavili si hradisko, ktoré sa potom nazývalo Devín. Editori v poznámke uvádzajú, že sa mohlo jednať o miesto spojené s ženskými obeťami pri stavbách. Taktiež dodávajú, že existuje maďarská balada s podobným motívom (žena majstra Klementa), v tomto prípade sa však správne jedná o baladu či ľudovú povesť rozšírenú po celom Balkáne.¹⁰ Mladíci potom na opačnej strane Vltavy založil hrad Chrasten, neskôr zvaný Vyšehrad. Dušan Třeštík upozornil však na to, že môže ísť iba o rituál, nie o reálny konflikt.¹¹ Ako Kosmas hovorí v závere trinástej kapitole, pravdivosť týchto príbehov necháva na posúdení čitateľa.

Štrnástá kapitola už prechádza z mýtického do faktografického naratívu. Táto kapitola, v minulosti často rozoberaná, referuje o Bořivojovom krste z rúk Metoda (editormi kladený do rokov 882–885) a taktiež o zmiznutí veľkomoravského panovníka Svätopluka. Ako zistil Dušan Třeštík a po ňom aj slovenskí historici, najmä Martin Homza, Kosmas tu rozlišuje ľudovú povesť (zmiznutie uprostred vojska) a pravdivú reláciu (uchýlenie sa do Zoborského kláštora).¹² Táto relácia býva zároveň braná i ako doklad starobylosti Zoborského kláštora.¹³ Editori správne podotýkajú, že okrem Svätopluka takto „zmizli“ aj uhorský kráľ Šalamún a poľský kráľ Boleslav II.

Nasledujúce kapitoly sa už týkajú Bořivojových potomkov a tým pádom sa osudy Přemyslovcov stávajú nosnou líniou kroniky. Kosmas teda v určitých momentoch prechádza do žánru gest. Príbeh Ludmily a jej vnuka Václava podrobne ilustrujú i početné legendy. Editori sa však rozhodli, ako sami hovoria, nevstupovať do tejto zložitej problematiky.

9 Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů: (7.–10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha 2003, s. 103–106.

10 Mircea ELIADE, *Od Zalmoxida k Čingischánovi. Srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy*. Praha 1997, s. 138–165

11 Dušan TŘEŠTÍK, *Přemyslovský mýtus a první čeští světcí*, in: Petr Sommer – Josef Žemlička – Dušan Třeštík eds. *Přemyslovci. Budování českého státu*. Praha 2009, s. 152–153.

12 Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepísectví a politického myšlení*. Praha 1968, s. 105; Martin HOMZA, *Středověké kořene svätoplukovskej tradície u Slovákov (čierna a biela svätoplukovská legenda)*, In: Martin Homza et al. *Svätopluk v európskom písomníctve*, Bratislava 2013, s. 89–101.

13 Richard MARSINA, *Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore (Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť)*. In: Miloš Marek – Zuzana Lopatková eds. *Studia historica Tyrnaviensia XIV–XV*. Trnava 2012, s. 23–24

Kosmas tu okrem iného odkazuje na iné texty (s. 64), napr. *Privilegium cirkvi moravskej* alebo *Život alebo umučenie nášho najsvätejšieho patróna a mučeníka Václava*. Dodnes samozrejme nie je jasné, aké texty Kosmas presne myslel. V minulosti sa uvažovalo, že by sa mohlo jednať napr. o pápežský list *Industriae Tue* a v prípade Václavovej hagiografie o Kristiánovu legendu. Tu bolo vhodné zmieniť analýzu Lukáša Reitingera ohľadom tohto privilegia.¹⁴ V tejto pasáži resp. v anglickom preklade (s. 65) sa nachádza pomerne mäťavá veta, kde sa editori dokonca ani nedržali latinského textu. Sedemnásť kapitola hovorí o Václavovej smrti a narodení Boleslavovho syna Strachkvasa v deň vraždy. Podobne tak preklad nie je úplne zrozumiteľný i v tejto kapitole, kde Kosmas znova odkazuje na Václavovu legendu („in passionis eiusdem sancti viri“), čo však v anglickom preklade (s. 67) nie je zjavné.

Sám Kosmas venuje značný priestor v tejto a v ďalších kapitolách práve Strachkvasovi. Editori tu dodávajú v poznámke, že žiadne diéta by nedostalo takéto meno. Nie je teda jasné v akom rozsahu je Kosmov naratív hodnoverný. Okrem Dušana Třeštíka sa však problematike tejto rozporuplnej osobe venovali aj Jaroslav Ludvíkovský, Josef Šrámek, David Kalhous či Petr Kubín.¹⁵ Kosmas v týchto aj v iných miestach upravuje chronológiu podľa svojej optiky. To sa pravdepodobne týka aj vysvätenia rotundy svätého Víta na Pražskom hrade a takisto vzniku Pražského biskupstva. Práve devätnásť kapitola môže naznačovať ako chcel Boleslav I. využiť Václavov kult k založeniu biskupstva.

Ďalšie Kosmove záznamy sú v podstate analistického charakteru. Zlom prichádza v kapitole 21 a 22. Tu kronikár hovorí o smrti Boleslava I. a nástupe Boleslava II., pri ktorom nešetrí slovami chvály. Tu podľa všetkého znova deformuje chronológiu kladením smrti Boleslava I. do roku 967. Editori na to neupozorňujú, je však pravdepodobnejšie, že Boleslav I. zomrel až v roku 972. Kosmas teda nechcel vrahovi svätého Václava pririeknuť založenie Pražského biskupstva.¹⁶ Kosmas ponúka aj podstatné informácie o Mladinej misii do Ríma, čo napokon vyústilo až k založeniu biskupstva. Kronikár tu taktiež cituje list pápeža Jána XIII., ktorým schvaľuje vznik Pražského biskupstva. List sa pokladá za falzum z konca 11. storočia (s. 82). Pápež podľa tejto listiny žiada od Čechov nasledovať apoštolské nariadenia a nie obrady bulharského či ruského národa alebo podľa slovanského jazyka. I to podľa editorov svedčí o Kosmovej antipatii voči slovanskej liturgii.

Kosmas samozrejme značnú pozornosť venoval aj pražským biskupom počnúc Dětmarom, hoci niekedy udáva časovo nesprávne údaje (napr. Vojtechov nástup na pražský biskupský stolec). Poznámka pod čiarou informuje, že Vojtech bol pražským biskupom v rokoch 982–997, úrad však nezastával tento celý čas. Značná pozornosť je pochopiteľne venovaná práve Vojtechovi. Podľa kronikára sa Vojtech pred svojou cestou rozprával so Strachkvasom, ktorého chcel napokon určiť za svojho biskupského nástupcu. Tu mohli editori upozorniť na neskoršie české posolstvo pod vedením Kristiána (pravdepodobne

14 Lukáš REITINGER, *Vratislav. První král Čechů*, Praha 2017, s. 135–136.

15 Viď napr. Josef ŠRÁMEK, *Osobnost procházející dějinami: stále záhadný Kristián (mnich kláštera sv. Emmerama v Řezně nebo sv. Benedikta, Bonifacia a Alexia v Břevnově?)*, in: *Studia Theologica* 10, 2007, č. 1, s. 32–40; Najnovšie zhnutie problematiky: Petr KUBÍN, *Kult svatě Ludmily v době přemyslovské*, in: Jakub Izdný (ed.), *Ludmila. Kněžna a světice*. Praha 2021, s. 295–319.

16 Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*. Praha 2011, s. 147.

teda brata Boleslava II.), ktoré mala presvedčiť Vojtecha, aby sa vrátil do Prahy, ktoré je doložené v Brunovej legende.¹⁷ Kosmas zároveň ako jediný udáva Strachkvasovo vysvetlenie za pražského biskupa a posadenie diablom pri tomto obrade. Editori tu z bližšie nejasných príčin odkazujú na listinu pražského biskupa Daniela z roku 1165 ohľadom umiestnenia relikvií do kostola svätého Ondreja (s. 102).

Kronikár, odhliadnuc od pražských biskupov, sleduje predovšetkým osudy Přemyslovcov. Spomína taktiež osoby, ktorých pôvod nie je úplne jasný. To sa týka napr. kráľovnej–kňažnej Emmy, kde bolo vhodné odkázať na práce venujúce sa jej možnému franskému pôvodu¹⁸. Kronikár takisto uvádza reč Boleslava II. na smrteľnej posteli a následné politicko-dynastické problémy, ktoré nastali po roku 999. Kronikár tu akcentuje rozsah přemyslovskej ríše siahajúcej po Krakov a Tatry. Nie úplne šťastné je prekladať „urbs“ ako mesto, najmä keď je v kontexte jasné, že jedná o Pražský hrad – tak napríklad v kapitole 36, kde sa spomína kopec Žiži.

Kosmas ukončuje svoju prvú knihu nástupom Břetislava na kniežací trón. Druhá kniha sa venuje najmä tomuto kniežati, ktorého nazýva novým Achillom. Značný priestor je venovaný aj prenosu Vojtechových relikvií do Prahy. Druhá polovica 11. storočia je už bohatá na podrobnosti, ktoré sa kronikár dozvedel z autopsie. Tu sa taktiež dozvedáme o pražskom biskupovi Jaromírovi, bratovi kniežaťa Vratislava, ktorý mal zrejme v úmysle spojiť pražskú a moravskú diecézu, ako svojho času Vojtech. Kosmas ako jediný udáva spor Jaromíra s moravským biskupom Jánom, ktorý prerástol až do osobnej roviny v podobe fyzického útoku. Kronikár hovorí aj o Vratislavovom povýšení do kráľovskej hodnosti a taktiež o cisárskom privilégii pre Pražské biskupstvo z roku 1086, ktorého autenticita je i dnes nejasná. Zarážajúci je extenzívny rozsah diecézy siahajúcej až po Tatry, Krakov a provinciu Váh. Tu bolo vhodné spomenúť, že sa jedná o rozsah diecézy v čase Vojtecha.¹⁹ Taktiež, ako sme už konštatovali, Kosmas, hoci mierne zašifrované, bol zástancom starého *ordo*, teda kniežacej nie kráľovskej vlády, dokonca ani nehovorí o založení Vyšehradskej kapituly.

Tretia kniha prináša aj cenné informácie o Kosmovej vysviacke v Ostrihome. Rovnako však o počiatkoch kultu svätej Ludmily (relácia o závoji), kde editori poukazujú na zložitú problematiku spätú s Kristiánovou legendou. Táto kniha zároveň výrazne podrobnejšie ilustruje dynastické konflikty medzi Přemyslovcami. Čitateľ sa samozrejme dozvedá aj o vzťahoch Přemyslovcov k Uhorsku. Tak napríklad aj kapitola 25 hovorí o útoku kniežaťa Svatopluka na územie dnešného Slovenska v čase kráľa Kolomana, čo súviselo aj s uhorskou dynastickou roztržkou. Sám kronikár do istej miery komparuje tieto dynastické spory (s. 391).

Kapitola 45 zasa prekvapivo hovorí o nájdení pozostatkov Podivena, služobníka svätého Václava, čo znova poukazuje na nejasnú spojitosť s václavskými legendami, nie len na Kristiána (poznámka 967). Dodatočná poznámka potom udáva dátum Kosmovej smrti, tak ako je doložený aj v nekrológiach. Textovú prílohu ku kronike ešte tvorí *Fundatio*

17 Marie KYRALOVÁ – Jiří SLÁMA (eds.), *Život svätého Vojtecha. Bruno z Querfurtu*. Praha 2017, s. 43–44.

18 Napr. Joanna Aleksandra SOBIESAK, *Boleslav II.* České Budějovice 2014, s. 106–126.

19 Joanna Aleksandra SOBIESAK, *Boleslav II.* České Budějovice 2014, s. 82–85.

monasterii Sazaviensis, ktoré do edície zaradil už Bretholz. Tu sa nachádza napríklad známa príhoda o položení koruny na Vratislavovu hlavu (tu chybné v poznámke ako Vladislav II.) rukami sázavského opáta.

Hoci Kosmova kronika predstavuje priam notoricky známy a mnohokrát rozoberaný prameň, predložená edícia dobre poukazuje na rozsah výskumu ako aj na niektoré stále nezodpovedané otázky. Editori výstižne upozorňujú na podstatné momenty priemyslovskej politickej imaginácie a taktiež na spleť hagiografickú problematiku. Edícia, hoci s drobnými nedostatkami, sa tak stáva vydareným náhľadom do priemyslovskeho sveta.

Peter Bučko

Joachim von FIORE

Expositio super Apocalypsim et opuscula adiacentia. Teil 1

Hrsg. von Alexander PATSCHOVSKY und Kurt-Viktor SELGE.

(= Monumenta Germaniae Historica – Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Band 31)

Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2020, 874 s., ISBN 978-3-447-11376-2.

Nejen knihy, ale i edice mají své osudy. Vydání stěžejního díla Jáchyma z Fiore věnovaného výkladu Apokalypsy sv. Jana zamýšlel již Herbert Grundmann. Zůstalo jen u přípravných prací, proto se počátkem devadesátých let minulého století ujal úkolu Kurt-Viktor Selge. Ani jemu se nepodařilo edici dokončit, vyslovil však souhlas s tím, aby vydavatelské grémium Mezinárodního centra pro jáchymovská studia světilo její dokončení koncem roku 2017 osvědčenému znalci Alexandru Patschovskému. Dokončovat rozpracované edice není příliš vděčné, v tomto případě však šlo o dva specialisty, kteří již na edici Jáchymových spisů spolupracovali.¹

Vzhledem k rozsahu Jáchymova Komentáře na Apokalypsu bylo třeba rozdělit edici do více svazků. Úvodem k prvnímu z nich Alexander Patschovsky vyličil komplikovaný vznik edice a upřesnil vlastní podíl. Dva krátké traktáty (*Expositio super Bilibris tritici etc.* a *De septem sigillis*) vydal sám, tři další společně s Kurtem Viktorem Selgem. Již z názvu všech tří děl je zřejmé, že Jáchym usilovně hledal svůj vlastní přístup k Janově Apokalypse, neboť předpokládal, že jeho pojetí vybudí kritiku jeho protivníků. Rozhodl se proto předeslat vlastnímu komentáři jednak úvodní poznámky (*Praefatio super Apocalypsim*), jednak rozsáhlejší a myšlenkově hlubší *Enchiridion super Apocalypsim*. Do třetice Jáchym připojil další vstupní text (*Liber introductorius in Expositionem Apocalypsis*), který lze již považovat za integrální součást Komentáře a jeho skutečný úvod. Autorství všech tří opusů je podle vydavatele nesporné, na rozdíl od časového určení jejich vzniku ve více než desetiletém období let 1187–1199.

1 Srovnej moji anotaci: Lorenzo BRACA – Matthias KAUP – Alexander PATSCHOVSKY – Gian Luca POTESTÀ – Kurt-Viktor SELGE (edd.), *Joachim abbas Florentis, Scripta breviora* (Opera omnia IV, 6), Roma 2014, in ČČH 113, 2015, s. 225–226.

Oč Jáchymovi v tomto souboru spisů šlo? Snadněji to lze vysledovat *pars pro toto* u prvních dvou krátkých textů. V první exegetické skice (*Bilibris tritici*) Jáchym přirovnal čtveřici významů Písma svatého ke čtyřem pokrmům. Prvenství v této čtveřici zaujímá alegorický smysl Písma, jehož zvláštní kvalitou symbolizuje plevou obalené pšeničné zrno. Za viditelným obalem se skrývá vlastní neviditelný obsah. Tři další výklady, totiž historický, morální a anagogický, jež symbolicky zastupuje ječmen, víno a olej, tuto zvláštnost nevykazují. Vnitřní hodnotu alegorického výkladu Písma Jáchym dále vztáhl ke dvoulibře jako jednotce váhy, symbolizující duální formu Zjevení Starého a Nového Zákona. Jejich jednotu a vzájemnou rovnocennost se navíc pokusil doložit analogickým váhovým vztahem libry a unce, tj. 1:12, respektive 2:24. To není náhodné, neboť 12 praotců Starého a 12 apoštolů Nového Zákona tvoří dohromady pospolitost 24 bělostně oděných starců (*seniores*) podle Apokalypsy 4, 4.

Na sedm pečeti podle Apokalypsy 5-7 odkazuje druhý text *De septem sigillis*. Každá pečeť představuje jeden ze sedmi věků Starého a Nového zákona, a to v návaznosti na konkordanci systém s dějinnými paralelami, který Jáchym obšírně vyložil ve spise *Concordia Novi ac Veteris Testamenti*.² Tolik pro ilustraci Jáchymových exegetických úvah. Jelikož výklady tří úvodních textů ke Komentáři by bylo velmi obtížné stručně postihnout, upustil jsem od jejich parafráze.

Každý z pěti textů má vlastní úvod pojednávající nejen o průkaznosti autorství a dataci, ale i o všech dochovaných rukopisných textech a jejich zvlátnostech. Zvláště u tří úvodů ke Komentáři je třeba uvítat, že Alexander Patschovsky podává i jejich podrobný obsah, jež napomáhá pochopit předivo Jáchymových náročných exegetických exhibicí. Další vítanou pomoc čtenářům přinášejí podrobné věcné poznámky, v nichž jsou často naznačeny i odlišné výklady předchozích badatelů.

Závěrečná část přináší rejstříky biblických citací, jmen autorů i jejich děl, dále rejstříky jmen i věcí a v neposlední řadě též rejstřík slov a čísel. Není divu, že jen tato část má rozsah téměř tří set stran. I z této kvantifikace je zřejmé, jak náročného úkolu se Alexander Patschovsky ujal. Uznání ovšem v první řadě patří samotnému Jáchymovi z Fiore, který v nuzném prostředí a bez pomůcek běžných v typografickém a elektronickém věku sepsal díla, jež po osmi staletích stále vzbuzují pozornost.

František Šmahel

František GRAUS

Mor, flagelanti a vraždění Židů. 14. století jako období krize

Z německého originálu přeložil Jan Dobeš.

Praha, Argo 2020, 712 s., ISBN 978-80-257-3380-6.

Dvakrát vstoupit do stejné řeky nelze, proto ani recenze jedné a téže knihy po třiceti letech nemohou být zcela shodné. Když jsem v roce 1990 na stránkách tohoto časopisu otiskl

2 Srovnej moji recenzi: Alexander PATSCHOVSKY (ed.), *Joachim von Fiore, Concordia Novi et Veteris Testamenti* (= Monumenta Germaniae Historica – Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Bd. 28, 1–4), Wiesbaden 2017, in ČČH 111, 2013, s. 644–646

recenzi německého vydání Grausovy knihy, která se nyní dočkala českého překladu, snažil jsem se v ní především přiblížit badatelské proměny autora po jeho odchodu do emigrace. Vlastní obsah knihy přišel tehdy zkrátka. Nyní se to pokusím napravit, nikoli však z úhlu pohledu tehdejšího, nýbrž současného bádání.

Ponechám-li zatím stranou Předmluvu, obsah čtenáři nabízí pět různých dlouhých částí: I. Mor a průvody flagelantů (30 s.), II. Církev (61 s.), III. Židé a vlna pogromů v letech 1348-1350 (158 s.), IV. Sociální neklid a povstání ve 14. století (91 s.), V. Krize (28 s.). Samostatné poznámky v českém vydání (274 s.) by na tomto ukazateli nic nezměnily. Na první pohled se tato kompoziční osnova může jevit nevyváženou. Zčásti tomu tak skutečně je, neboť první a třetí kapitola by mohly tvořit samostatnou monografii o moru a židovských pogromech v letech 1348-1350. Tomuto problémovému okruhu se František Graus během svého pražského působení věnoval jen okrajově, teprve roku 1971 publikoval znamenitou stať o pražském pogromu 1379, kterou ku podivu ve své knize nevyužil. Naopak druhému okruhu spjatému s krizí pozdně středověké (v Grausově starším slovníku „feudální“) společnosti zasvětil značnou část svého výzkumného úsilí počínaje Městskou chudinou v době předhusitské (1949), přes studie ke krizi feudalismu (1953, 1955) a druhý svazek Dějin venkovského lidu v době předhusitské (1957) až po stále užitečný přehled bádání o fenoménu středověké krize z roku 1969. Odpověď na otázku, proč se František Graus nevěnoval židovským pogromům dříve, nechávám pro jeho příští životopisce.

Mory 14. století spolu s nájezdy kobylek a zemětřesením autor, na rozdíl od hladomorů a válek, nepovažoval za jevy s trvalými důsledky. O pár stránek dále však přesto ve spojitosti se stále se vracějícími vlnami dýmějového moru mluví o dlouhodobých důsledcích tzv. Černé smrti, a to zejména z hlediska demografických a hospodářských ukazatelů. Ty František Graus sice samy o sobě nezpochybnil, podrobně se jimi však nezabýval, stejně tak jako proměnami mentalit, neboť jejich krizové projevy se podle jeho mínění vyskytovaly již před dobou velkého moru z let 1348–1350. Tu i na jiných místech knihy vystupuje do popředí Grausova nedůvěra k obecně koncipovaným teoriím a k aprioristickým konstrukcím, všude se snažil hledat pro i proti, čímž si sám ztížil programové vyústění svého zkoumání, tj. dospět k preciznějším hypotézám, s jejichž pomocí by „vyšel od vytvoření homogenních jednotlivých součástí, tzv. vztahových komplexů“ (s. 12).

Co tím v této dosti podivné formulaci míní? Nahlédneme-li do německého textu, zjistíme, že zamýšlel naopak vyjít ze strukturalisticky pojímaného spletnosti vztahů, aby dospěl k přesnějším domněnkám. V popředí jeho tázání nebyly tudíž jednotlivé události, modely nebo tendence, „nýbrž zkoumání součástí událostí, které se opakovaně vynořují ve válkách této doby, v ostré kritice církve, právě tak jak v pogromech nebo v povstáních, k nimž docházelo ve městech i na venkově.“ Aby bylo možné vysledovat, jak se jednotlivé prameny vztahového komplexu spřádají, je zapotřebí vystopovat i jejich částečné vzory (*patterns*). Graus tak svůj starší pokus hledat v minulosti „struktury“ zamýšlel programově rozvinout a nastoupit tím jinou cestu: nejprve shrnout podobnosti o zkoumaných jevech ve svědectví pramenů a teprve následně určit charakter jejich zdánlivých nebo skutečných analogií.

Bez přihlédnutí k autorovu záměru by nám jeho výklad o flagelantech (sebemrskáčích) mohl připomínat kulturněhistorické líčení starého typu. Ke chronologii

samotného hnutí se nic nedovíme, pouze v jedné z poznámek se dočteme, že prvními flagelanty nejspíše byli Němci a že jejich průvody dorazily také do Čech. Přitom text pro badatele přináší poutavý popis ritualizovaného jednání flagelantů včetně jejich černého oděvu připomínajícího řeholníky, dále líčení jejich procesí a chrámových exhibic, jež byly částečně převzaty z církevních vzorů a vykazovaly spektakulární podobnosti s tzv. taneční epidemií z roku 1374. Hnutí mělo převážně laický ráz, ženy z něho byly zprvu vyloučeny, početní převahu chudiny nebo spodiny nelze doložit. Sociální motivy byly ve flagelantském hnutí takřka neznatelné, rovněž antiklerikální tendence byly spíše skryté než otevřené povahy. Přesto jejich hnutí shodně zakazovali papežové i králové, včetně Karla IV. Represe proti nim řídili z papežova příkazu především biskupové, v jejichž výčtu nalezneme i aktivního pražského primase Arnošta z Pardubic.

Církev v pozdním středověku byla podle autora natolik všudypřítomná, že považoval za potřebné analyzovat všechny významné oblasti její působnosti. Pokud jde o kritiku církevního systému a rozbor jeho funkcí i rozporů, nezdá se mi, že by se tu historik středověku dočetl něco zvláště překvapivého, což však nemusí platit pro obhájce zasýchajících časů. Tak jako v předchozí kapitole se i v této setkáme s neobyčejným množstvím cenných, často zapadlých údajů, nemluvě o dalších podrobnostech v poznámkovém aparátu. Obranu detailních poznámek není třeba autorovi zazlívát, i když některé jejich údaje by mohly přejít přímo do textu. Celkově vzato se kapitola o církvi jen nepřímou dotýká ústřední části knihy o vlně pogromů z let 1348–1350 a vnitřně více souzní se souběžným tématem krize středověké společnosti ve 14. století.

Když historik hledá cesty k novému poznání, jak tomu bylo v případě Františka Grause, nemuselo ani jemu být hned zřejmé, zda narazil na zlatou žílu. Zřejmě i proto své zkoumání považoval jen za příspěvek k posouzení otázky, nakolik existují „autonomní židovské dějiny“. Na rozdíl od předchozí analýzy vztahů tu na autora čekala nezodpovědná otázka, „co se skutečně dělo“. Z tohoto důvodu svůj výklad započal tak, jak by si počínal i jiný historik, tj. sestavením chronologie a rozsahu pogromové vlny od dubna 1348 do února 1451. Průběh pogromů František Graus zkoumal zejména ve městech, kde k tomu měl dostatek pramenů. První přišla na řadu Basilej, neboť právě v jeho posledním univerzitním působišti shodou okolností zabíjení Židů započalo. Teprve po upálení velkého množství, snad dokonce několika set Židů, se ve městě objevily zástupy flagelantů.

Nejinak tomu bylo i v jiných alsaských městech včetně Štrasburku, tehdy jednom z největších říšských měst. Podnětem někde bylo údajné travičství studní, jinde vnitřní napětí, přičemž podle některých okolností pogromová vlna v Alsasku nevzešla od sedláků či měšťanů, nýbrž původně od šlechticů. Nápadné shody s událostmi ve Štrasburku vykazuje pogrom v durynském Erfurtu, zatímco ve Frankfurtu nad Mohanem měli podle pozdějších pramenů vyvolat zabíjení Židů flagelanti. Ve skutečnosti však tato legenda měla zbavit obyvatele města zodpovědnosti, což hrálo roli při následném přetahování města, římského krále Karla IV. i mohučského arcibiskupa o tzv. židovské „dědictví“, tj. využití majetku po obětech pogromu.

Průběhu vraždění, jeho iniciátorům, pachatelům, divákům a v neposlední řadě i obětím autor věnoval další kapitoly tohoto úseku. Mezi nejběžnější soudobá zdůvodnění pogromů, na jejichž šíření se často podíleli služebníci církve, náležely fámy o rituálních

vraždách, znesvěcování hostií, zmíněné již trávení studní nebo židovské spikleneckví. Naproti tomu pozdější historici hledali roznětku v hluboce zakořeněných ekonomických důvodech a jejich sociálních důsledcích. Nový rozměr diskusi dodaly zkušenosti let 1933–1945, i když snaha vést dělicí čáru mezi středověkými pogromy a moderním antisemitismem Františka Grause nepřesvědčila. Také z tohoto důvodu považoval za potřebné podrobně se věnovat jak postavení Židů a jejich lichevním obchodům, tak i stereotypům s nimi spojenými. V dílčím shrnutí této ústřední části knihy autor mimo jiné pojednal o protižidovských opatřeních vyžadovaných církví na světské moci a o jednotlivých fázích pogromů.

Přestože dějištěm flagelantských excesů i pogromů byla zejména města, nemá následující část o sociálním neklidu a povstáních ve 14. století přímou návaznost k předchozímu výkladu. Časové rozpětí se náhle rozevřelo, těžiště sice zůstalo ve 14. století, avšak s častými přesahy do staršího i mladšího období. Geografické jeviště při tom zůstalo zhruba stejné, převážně jím bylo území říše, zatímco povstáním v Anglii, Francii či Itálii se dostalo pozornosti jen okrajově. Průběh povstání ve městech větší velikosti František Graus rozdělil do tří klasifikačních typů, aniž by tím vyloučil jiné modalitty. Zvláště menší lokality měly přitom blíže k vesnickému zázemí. Na řadě míst autor přihlédl též k sociálním nepokojům v Brně (1378) a v Jihlavě (1391), stranou nezůstala ani defenestrace konšelů na Novém Městě pražském 30. července 1419. František Graus sice na jednom místě označil tzv. totální nebo globální historii v pojetí školy Annales za nenaplnitelnou představu, sám však vzal v potaz takový rozsah údajů, činitelů i vztahů, že se nepřímo k celistvému pohledu přiblížil. Navíc studentům i badatelům v této části své knihy poskytl a kriticky utřídil takové množství poznatků, že tu i dnes mohou nalézt oporu k vlastním výzkumům

Zvolený způsob vztahové, místy spíše typologické analýzy setřel podstatné rysy mezi revoltami velkého rozsahu, jakými byly Jacquerie a selská válka v Anglii na straně jedné a povstání florentských Ciompi na straně druhé. Tento nerovnovážený pohled zčásti vyznačuje i závěrečnou část knihy o krizových fenoménech pozdního středověku. Ekonomické a sociální komponenty v ní sice přišly ke slovu, avšak v míře, jež se znalcům může jevit nedostatečnou. O vlastním období krize se podle Františka Grause dá hovořit od počátku 14. století, za horní hraniční mez pak považoval dvacátá léta 16. století, která již náležela k epoše renesance a reformace. To však, jak dodávám, může platit jen globálně, neboť je obtížné si představit, že by pozdní středověk byl jen dobou krize.

Co říci závěrem? Ani v českém překladu, který lze až na drobnosti považovat za zdařilý, není Grausova poslední kniha snadnou četbou. Autorova erudice a vzorná práce s prameny i s literaturou jsou zjevné téměř z každé řádky, přičemž zahuštění údajů s vyhraněnými kritickými názory vyžaduje od čtenáře neustálou pozornost. Četbu neusnadňuje ani samostatně tištěný poznámkový aparát bez záhlavních údajů o stranách nebo kapitolách. Také vypuštění místního, v tomto případě velmi potřebného rejstříku nebylo na místě. To však nic nemění na záslužném, byť opožděném vydání českého překladu. Od 31. ledna 1985, kdy František Graus v Basileji připojil datum k předmluvě své poslední knihy, sice uplynulo několik desetiletí, ve zkoušce času však jeho dílo obstálo a zůstalo cennou oporou dalšímu bádání.

František Šmahel

Marek BUDAJ – Luboš POLANSKÝ

Uherské středověké dukáty ze sbírky Národního muzea.

Zlaté ražby od Karla I. Roberta z Anjou po Jana I. Zápolského (1325–1540)

Praha, Národní muzeum – Abalon 2020, 400 s., ISBN 978-80-7036-617-2 (NM),

ISBN 978-80-270-8850-8 (Ab.).

Název publikace by mohl čtenáře poněkud zmást: implikuje totiž daleko nejspíše katalog muzejní sbírky (dodal-li bych adjektivum „pouhý“, mohlo by se zdát, že bych význam děl tohoto typu nedoceňoval), což je vhodné hned v první větě uvést na pravou míru: jde totiž nejen o katalog, ale současně o zamýšlení nad výpovědní hodnotou a badatelským potenciálem mincovních depotů, který výrazně přesahuje rovinu čistě numismatickou, a to směrem ke kulturním dějinám. Ať máme na mysli svědectví jednotlivých depotů z hlediska doby jejich uložení, nálezové okolnosti v moderní době anebo prostý fakt, že uherský zlatý byl, spolu se zlatým rýnským, jediným zlatým platidlem, uplatňujícím se u nás paralelně s domácí grošovou měnou.

Uherské mince tvoří jednu z nejobsažnějších nebohemikálních součástí numismatické sbírky Národního muzea; její středověká část v úplnosti pokrývá období vlády všech dvanácti uherských králů ve vymezeném období let 1325–1540. V úvodních částech je publikace strukturována hierarchicky: přináší stručný přehled vzniku numismatické sbírky a návazně pak bližší pohled na vývoj kolekce uherských mincí, resp. původ jednotlivých částí muzejního souboru uherských dukátů, včetně zařazení souboru do širšího kontextu srovnatelných numismatických sbírek uložených ve středoevropských muzeích.

Meritum knihy, tedy představení kolekce středověkých uherských zlatých ražeb z muzejních sbírek, je uvozeno důkladným celkovým přehledem jejich vývoje (s. 36–81). Strukturován je chronologicky, dle období vlády jednotlivých panovníků – text tím však není neorganicky fragmentarizován, naopak: (dis)kontinuita mincovní politiky v období jednotlivých králů je důsledně sledována, stejně jako hospodářské pozadí a kulturní vlivy, které na vývoj uherských zlatých mincí měly dopad, resp. nacházely odraz i v jejich vnější podobě (opisy, mincovní značky, ikonografie). Paralelní rovinu, která textem logicky prolíná, představují dějiny šesti uherských mincoven, mezi nimiž je českému uživateli nejpovědomější mincovna kremnická, a stranou zájmu ovšem nezůstává ani řemeslná (umělecko-řemeslná) stránka uherských zlatých mincí.

Samotná kolekce středověkých uherských zlatých mincí ve fondech Národního muzea je prezentována ve dvou rovinách: Představeny jsou jednotlivé soubory (depoty), z nichž sestává, a návazně katalog, uspořádaný podobně jako přehled vývoje uherských zlatých mincí chronologicky, dle období vlády jednotlivých panovníků a v tomto rámci pak ještě sekundárně dle mincoven – jsou-li identifikovatelné (s. 187–344). Katalogové části je předeslán širší kontext v podobě nálezů zlatých mincí (všech typů) na českém území a zhodnocení ryzosti mincí evidovaných v katalogu (XRF analýzy; s. 182–186).

Sbírka uherských zlatých mincí sestává velkou měrou z depotů, uložených v 15. století, v některých případech ale i později (rané 17. století), odkrytých v prvních desetiletích 20. století (přesněji mezi lety 1899–1934), přičemž i později byla sbírka

doplňována koupěmi jednotlivých mincí (jejichž nálezové okolnosti se ovšem zpravidla nepodaří blíže osvětlit); geograficky postihuje celé Čechy (vyjma západních). Osudy některých depotů mezi objevením a okamžikem, kdy se staly součástí muzejních sbírek, nemají daleko k detektivnímu čtení (bližší pohled zaměřený tímto směrem ozřejmil i očekávatelný fakt, že v mezidobí byly soubory částečně rozchváceny).

Struktura katalogových hesel odpovídá standardům v daném směru (identifikace mince a její datace, panovník, z jehož doby ražba pochází a mincovna, v níž byla vyražena, popis aversu i reversu, hmotnost a rozměry mince, její rysové znaky, závěrem literatura a inventární číslo v rámci muzejní sbírky); všechny položky jsou doprovázeny kvalitními barevnými fotografiemi obou stran mince (o rozměrech 170 % velikosti originálu). Katalog doprovázejí tabulky XRF analýzy (rysové znaky) a hmotnosti mincí a konkordance inventárních a katalogových čísel souboru. Knihu uzavírá bibliografie a obsáhnuté resumé v angličtině.

Výpravná publikace primárně poslouží specializovanému numismatickému bádání – na shrnující pasáže týkající se uherských zlatých mincí ve středověku navazuje obsáhlý katalog. Kulturněhistorická výpověď jednotlivých mincovních depotů je sice limitována z hlediska možností rekonstrukce jejich osudů a zčásti poznamenána také jejich neúplností, i tak ovšem zasahuje široké tematické spektrum od otázek hospodářských až po dějiny muzejnictví.

Robert Šimůnek

Eva CHODĚJOVSKÁ a kol.

Krajina v rukou barokního člověka. Lidé a krajina v 16.–18. století na východě Čech

Josefov, Národní památkový ústav 2020, 425 s., ISBN 978-80-88226-23-9.

Výzkum historické krajiny patří k tématům, která mají vysoký potenciál oslovit širší veřejnost. Potvrzuje to i přednáškový cyklus zaměřený na šlechtické rody východních Čech a jejich vztah ke krajině 17. a 18. století, proběhnulší jako součást prezentačního tématu „Krajina. Kulturní i přírodní dědictví“ vyhlášeného Národním památkovým ústavem¹ (NPÚ) v roce 2017. Do jisté míry tak lze knihu vnímat v kontextu dalších prací NPÚ o historické krajině,² autoři a autorky však pocházejí z různých výzkumných pracovišť a historické krajině se věnují dlouhodobě. Odráží se to v serióznosti příspěvků, doprovázených bohatým mapovým a obrazovým materiálem.

1 S ohledem na současné snahy o komplexní pojetí přírodních a kulturních fenoménů v krajině připomeňme, že v letech 1958–1990 existoval jako předchůdce současného NPÚ Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, jehož působnost odkazuje ke společným poválečným kořenům péče o přírodní a kulturní dědictví.

2 Ludmila OURODOVÁ-HRONKOVÁ (ed.), *Schwarzenberská krajina Hlubocka a Třeboňsko. Proměna krajiny na vybraných schwarzenberských panstvích v letech 1660–1930. Katalog výstavy*, České Budějovice 2017; David TUMA, *Zlatý věk obor. Z historie obornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Plzeň 2018; Renata TIŠEROVÁ (ed.), *Hraběcí obory. Odkaz Clam-Gallasů v krajině Jizerských hor*, Liberec 2019.

Knihu rámuji dvě studie Evy Chodějovské, ostatní příspěvky (kapitoly) jsou rozděleny do čtyř tematických okruhů (oddílů). Jsou přitom rozlišeny dvě kategorie: první tvoří příspěvky obecnější povahy (avšak s důrazem na vymezené území), v druhé najdeme „pohledy zblízka“, tedy konkrétní případové studie k jednotlivým rodům, jejich panstvím a projevům péče o krajinu.

Úvod z pera Eva Chodějovské, „Cesty ke krajině“, vymezuje pozici autorského kolektivu v dosavadním bádání o barokní krajině. Tu autoři chápou především jako krajinu s kulturním otiskem člověka, s časovým zařazením do 17. a 18. století. (Šestnácté století, avizované v názvu knihy je zastoupeno vsutku marginálně.) Zohledňují přitom zejména užívání barokního slohu (především v architektuře) a fenomén barokní zbožnosti. Uvědomují si ovšem, že takto vymezený časový rámec není kulturně homogenním obdobím. Upozorňují tedy na dvě odlišné, nesterétně dlouhé etapy (především je pozdní doba vlády Marie Terezie a počátek vlády Josefa II.), během nichž lze hovořit o barokní krajině.

Zahrnutí celého 18. století je zdůvodněno faktem, že krajina se „neproměňuje v rychlém tempu“ (s. 16), a nástup nových nábožensko-filozofických, hospodářských či estetických trendů se v krajině projevil se zpožděním. Zároveň je charakterizováno a vymezeno zkoumané území, jež se do jisté míry opírá o hranice královéhradecké diecéze z roku 1784 (s. 23). Pro uplatňovaný pohled jsou také důležité jednotliví vlastníci východočeských dominií, kteří ovlivňovali podobu krajiny v roli stavebníků a hospodářů.

Druhá stať Chodějovské tvoří první oddíl s názvem „Krajina zvěčněná“ a věnuje se záznamům krajiny na starých mapách a dalších typech vyobrazení. Tomuto tématu se nedávno v obsáhlé monografii věnoval Robert Šimůnek,³ nicméně Chodějovská zde prezentuje problematiku tvorby a dobového využití map v kontextu východních Čech a také v trochu jinak pojatém časovém vymezení. Její studie upozorňuje na to, co doboví aktéři – ať již objednavatelé nebo zhotovitelé jednotlivých děl – považovali v krajině za důležité a hodné zaznamenání. Vnitřní členění kapitoly bere v potaz, jakému účelu mapy historicky sloužily, kde byly uchovávány a pro koho byly určeny. Pro větší názornost se autorka formou sondy zaměřila na relativně bohatý a známý mapový a obrazový materiál k majetkům Colloredů, Šliků a Šporků.

Druhý oddíl („Krajina kultivovaná“), věnovaný hospodářství, je tvořen příspěvky více autorů. Za výjimečný, a to nejen v kontextu této publikace, lze považovat text Jiřího Hrbka o hospodářském využití krajiny. Dluh současného bádání hospodářským dějinám raného novověku (čest výjimkám) vychází najevo již při letmém pohledu do poznámkového aparátu, kde dominují práce z padesátých až sedmdesátých let 20. století. Hrbkova studie přístupně seznamuje čtenáře se základní charakteristikou a vývojem šlechtického velkostatku, a to včetně lesnictví nebo postupného prosazování nových ekonomických názorů a jejich zavádění do praxe. Díky tomuto textu by zvýšený zájem o krajinu mohl vést (mimo jiné) k určité rehabilitaci témat z hospodářských dějin.

Trochu neintuitivně je do tohoto oddílu zařazena i kapitola „Typologie a hierarchie raně novověkých šlechtických sídel“ Radky Nokkala Miltové. Sídla představovala mj.

3 Robert ŠIMŮNEK, *Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750*, Praha 2018.

i správní a ekonomické centrum domény. Bohužel tato studie nepodává příliš plastický obraz typologie sídel na příkladu východních Čech. Drží se velmi obecné roviny. Očekával bych také více pozornosti, věnované krátkodobě využívaným vedlejším sídlům, drobným letohrádkům a lusthauzům. Autorka se tohoto fenoménu dotkla jen letmou zmínkou několika loveckých zámečků (s. 96). Předeslala, že zaměří pozornost na rezidence Ottavia Piccolominiho, Matyáše Gallase a Waltera Leslieho (s. 97), nicméně o Gallasovi již není do konce textu ani zmínka. Více nás autorka seznamuje jen s interiéry zámků v Náchodě a Novém Městě nad Metují.

Nezpochybnitelný znalec hospodářských dvorů Jan Žižka dokazuje své renomé příspěvkem o barokních hospodářských dvorech v krajině východních Čech, v textu doslova nabitým příklady ze zkoumaného území. S tím však souvisí i určitý nedostatek, spočívající v absenci komplexnějšího pojetí, vyzdvihnutí případných regionálních specifik východních Čech nebo možných odlišností dvorů v Polabí od těch, které se nacházely ve vyšších nadmořských výškách. Pokud jde však o partikulární pohledy na uvedené příklady z mnoha východočeských panství, je čtenáři detailně představena základní stavební dispozice dvora, jeho situování v krajině (okolní pozemky, návaznost na síť cest apod.) i případné zachycení na starých mapách.

Hospodářsky zaměřený oddíl pokračuje třemi kapitolami o doménách jednotlivých rodů. Jiří Hrbek představil panství valdštejnská, přičemž jeho text lze chápat jako komplementární k obecněji pojaté studii na úvod oddílu. Jan Luštinec se zaměřil na Harrachy a jejich hospodářské reformy, jejichž provedením byl pověřen František Karel Swéerts-Sporck. Ty se soustřeďovaly na rozvoj řemesel, raných forem průmyslu (především sklářství, železářství a plátenictví) a s tím souvisejícího lesnictví. Oddíl uzavírají Jiří Louda s Evou Chodějovskou textem o Morzinovských državách s důrazem na budní hospodářství, lesnictví, hornictví a hutnictví. Autoři neopomenuli ani fenomén vzniku nových vesnic na konci sledovaného období a jejich pojmenování po šlechtických majitelích či vrchnostenských úřednících (s. 162). Ostatně i jména vnímáme jako součást krajiny.

Třetí oddíl („Krajina utvářená“) se zabývá odrazem estetického a duchovního cítění barokního člověka v krajině. První ze dvou obecnějších studií je věnována krajině duchovní (někdy též označované jako sakrální). Markéta Holubová zde představuje jednak obecné prostorové uspořádání sídel a jejich okolí s ohledem na duchovní význam jednotlivých míst. Upozorňuje na roli drobných sakrálních památek, ale také na rytmus cyklického času, v jehož plynutí docházelo k pravidelným rituálním úkonům spjatým s konkrétními místy. V druhé polovině textu pojednala o poutích, přičemž podala základní topografii poutních míst ve východních Čechách.

V následující kapitole nabízí Eva Chodějovská pohled na tzv. českou barokní komponovanou krajinu, již autorka charakterizuje jako *Gesamtkunstwerk*. Byť krajinu formovala díla architektů, zahradních architektů, sochařů a dalších umělců (s. 192), zůstává podle mého mínění otázkou, nakolik je tento pojem přiléhavý, když se jedná výhradně o umění výtvarné, vnímané očima. Např. zvuková složka a čichové vjemy působily pouze při vybraných příležitostech (navíc jen pro privilegované) a těžko je považovat za integrální součást barokní kulturní krajiny. Autorka dále poukazuje na základní principy, které

stály za komponovanou krajinou, a jejich aplikaci v českém prostředí. Kromě představení tradičních kompozic Valdštejnova Jičina a benediktinského Broumova upozorňuje autorka také na fenomén imitace (zpřítomnění biblických míst, např. Golgota, Tábor, Santa Casa). Ten výrazně přispěl nejen k formování mentální mapy obyvatel, ale vedl i k vytváření fyzických dominant výrazně viditelných v krajině.

V případových studiích se Jindřich Kolda věnoval krajině barokních poutníků mezi Kuksem a Žirčí, Lucie Rychnová pak šlikovským panstvím. Koldova studie vyváženě pojednává jak o Šporkových, tak o jezuitských záměrech v prostoru Kalvárie v Novém lese. Zatímco původně mělo jít o de facto společný projekt, výsledkem byl spor, v němž krajinotvorba sehrála zásadní úlohu (s. 212). Za důležité lze považovat autorovo konstatování o cílení stavebníků na různé publikum.⁴ V závěru Kolda kriticky pojednává i o současné umělecké instalaci, která je příznačnou ukázkou novodobé dezinterpretace dobového záměru (s. 217). Následující text Lucie Rychnové – jakkoliv funguje samostatně – představuje prakticky jen výtah z její nedávné zdařilé monografie.⁵

Poslední oddíl („Krajina přetvářena“) pojednává o vymezených částech krajiny, které byly podrobeny regulaci, aby zde mohly vzniknout obory a zahrady. Markéta Šantrůčková se zaměřila na obory. V nich byly plochy a průseky komponovány tak, aby navazovaly na své okolí a zároveň aby odpovídaly potřebám lovu. Oproti hospodářským lesům v nich rostlo více listnatých dřevin a zalesněné plochy byly doplněny o volnější prostranství s loukami a vodními plochami. Autorka upozorňuje na význam obor a bažantnic z pohledu památkové péče a ochrany přírody (s. 265).

Pozoruhodná je stat Šárky Steinové o barokních zahradách, která v závěru tematizuje tvorbu Františka Thomayera a dalších zahradních architektů přelomu 19. a 20. století, inspirovanou právě barokními zahradami. Promyšlený text směřuje od zahrad jakožto fenoménu evropského baroka a dobových teoretických prací přes typické kompoziční a vegetační prvky až k jednotlivým barokním zahradám ve východních Čechách. Důraz autorka kladla také na druhy květin, keřů a stromů, které se v zahradách objevovaly. Poslední část studie (s. 276–280) je věnována moderní době a zdůrazňuje, že baroko a jeho principy zůstaly živé i po skončení „barokní“ epochy.

Oddíl uzavírá studie Jiřího Balského o kolowratské oboře v Černíkovcích. Autor i díky spektru metod stavebně-historického průzkumu upozorňuje na relikty některých kompozičních prvků (např. úpravy ostrovů a poloostrovů rybníka), stejně jako na druhy v oboře chované a lovené zvěře. Komparační závěr textu se šířeji dotýká obornictví v první půli 19. století.

Závěr knihy, opět z pera Evy Chodějovské, sumarizuje výsledky autorského kolektivu a ukazuje zásadní proměny východočeské krajiny ve sledovaném období. Poučný je bodově podaný přehled impaktů jednotlivých období před i po baroku (s. 307–308). Čtenář, kterým v případě této publikace pravděpodobně nebude jen poučený badatel, tak

4 Zatímco Šporkovy realizace měly sloužit početnému publiku, převážně poutníkům odjinud (s. 209), jezuité výstavbou i doprovodnými akcemi cílili především na vlastní poddané (s. 211).

5 Lucie RYCHNOVÁ, *František Josef Šlik a česká barokní krajina. Život šlechtice na východočeském venkově*, Praha 2020.

získá přehled o nejvýznamnějších zásazích do krajiny před sledovaným obdobím, ale také po něm – tedy o tom, jakým proměnám byla vystavena barokní krajina a její relikty.

V příloze následuje historická mapa vrchnostenské, krajské a církevní správy. Jde o vítaný počín, který bohužel v knize, v níž je mapa rozdělena na devět stran, nevynikne tolik, jako v internetovém prohlížeči, kam je naštěstí čtenář odkázán pomocí linku.⁶ Přesto by však bylo vhodné doplnit vlastní mapu o text popisující metodiku, na jejímž základě bylo dílo vytvořeno. Mapový rejstřík je také poměrně chudý: obsahuje jen názvy jednotlivých domén, nikoliv např. vlastníky. Nicméně na tomto poli – historické mapy panství – lze očekávat další vývoj a k jeho prezentaci bude, spíše než kniha, vhodnější právě zmíněné prostředí on-line aplikací.

Publikace *Krajina v rukou barokního člověka* představuje důležitý mezník v bádání o historické krajině (nejen té barokní). Alespoň v rámci regionu se podařilo získat příspěvky širokého okruhu badatelů k mnoha významným aspektům barokní krajiny. Při četbě je trochu patrná nestejná míra propracovanosti jednotlivých příspěvků, případně nevyváženost mezi obecným a konkrétním. Díváme-li se však na knihu jako celek, řada z těchto nedostatků zaniká, neboť texty se namnoze dobře doplňují. Vhodné je i zarámování studiemi editorky, které dokresluje kontext sídelní sítě či vývoje církevní správy. Kniha je vybavena řadou vyobrazení a celkově kvalitním grafickým zpracováním. To také přispěje k odborně podložené popularizaci tak komplexního tématu, jakým je barokní krajina.

Michal Vokurka

Karel STANĚK – Michal WANNER

Císařský orel a vábení Orientu. Zámorská obchodní expanze habsburské monarchie (1715–1789)

Dolní Břežany, Scriptorium 2021, 527 s., ISBN 978-80-7649-010-9.

Dlhodobý záujem oboch autorov o problematiku koloniálnej expanzie európskych krajín sa prejavil aj v monografii venovanej zámorskému dobrodružstvu ríše Habsburgovcov z XVIII. storočia. V českej i slovenskej historiografii sa tak prvý krát stretávame s komplexným popisom jediného koloniálneho počínu podunajskej monarchie počas jej stáročného vývoja. Publikáciu tvorí po úvode šesť častí rozdelených do sedemnástich kapitol, venujúcich sa jednotlivým aspektom habsburskej snahy o uchytenie sa na africkom i ázijskom kontinente v dobe boja európskych štátov o exploatáciu zdrojov z iných kontinentov.

V úvode približuje Michal Wanner svoje zámery, ktoré ho iniciovali pri rozhodnutí o jej napísaní. Zdrojmi monografie vznikajúcej niekoľko rokov boli archívne pramene prevažne zahraničnej proveniencie a to z Talianska, Veľkej Británie, Rakúska, Holandska či Belgicka.

Prvá časť „*Otvorenie samoru*“ je uvedená kapitolou „Od ríše k ríši“, ktorá vnesie čitateľa do impéria Habsburgovcov začiatkom XVIII. storočia. V roku 1711 sa vládcom viacerých

6 <https://npu.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=72d1162afa3f447d9da4d864aa8aebcf> (30.3.2021).

území stal cisár Karol VI., jedným z nich bola pritom kolónia Cobelon nachádzajúca sa pobreží Indie. Predovšetkým s jeho menom sa spája epizóda zámorskej expanzie habsburskej dynastie, už v dobe vojny o španielske dedičstvo sa exponoval v konflikte ako španielsky protikráľ Karol III. Práve podpis Rastattského mieru z roku 1714 umožnil vznik Rakúskeho Nizozemska ako základne budúcich zámorských výprav podporovaných týmto panovníkom. Výstižne charakterizovali autori aj podunajskú monarchiu z doby jeho vládnutia pomenovaním jednej podkapitoly Stredoeurópska baroková veľmoc.

Kapitola „Sen o mori a vôňach Orientu“ približuje snahy cisára i šľachty o uchytenie sa v zámorí počiatkom XVIII. storočia, ako aj dialkový obchod po vzniku Hlavného obchodného kolégia vo Viedni. Požarevacký mier uzatvorený v roku 1718 s porazenou Osmanskou ríšou zase umožnil intenzívnejší obchod i plavbu po Dunaji. Na týchto aktivitách však participovali aj obchodníci gréckeho, arménskeho či židovského pôvodu. Habsburská monarchia však podporovala aj adriatické prímorské mestá ako Terst či Rijeka, ktoré sa stali v roku 1719 slobodnými prístavmi. Zatiaľ čo Terst mal spájať Jadran s rakúskymi dedičnými krajinami, Rijeka pod vtedajším menom Fiume s Uhorským kráľovstvom. Autori zaujímavo uvádzajú aj vznik námornej flotily monarchie budovanej od roku 1719, ktorá pozostávala z 3 radových lodí, 1 fregaty a 7 galér na čele s dánskym viceadmirálom Eduardom Deighamom veliacim 8 000 námorníkom. Už v roku 1738 sa však cisár Karol VI. rozhodol vybudované vojnové loďstvo zrušiť pre jeho neefektívitu.

Samotnému zámorskému obchodu sa už venuje kapitola „Orientálna spoločnosť“, ktorou sa mieni oficiálne Cisárska privilegovaná orientálna spoločnosť založená patentom panovníka z 27. 5. 1719. Monopolné právo mala na obchod s Balkánom, Osmanskou ríšou a ďalšími krajinami Východu. Sídlo spoločnosti bolo umiestnené vo Viedni, avšak v roku 1734 bol na jej majetok vyhlásený konkurz.

Kapitola „Ostende a Rakúske Nizozemsko“ sa bezprostredne týka kontaktov so vzdialenými krajinami Afriky a Ázie, kedy sa centrom týchto aktivít podunajskej monarchie stalo namiesto jadranského Prímoria bývalé Španielske Nizozemsko, ktoré rakúski Habsburgovci získali v roku 1713 po utrechtskom mieri na konci vojny o španielske dedičstvo. Jediným významným prístavom Rakúskeho Nizozemska sa stalo práve Ostende, autori uvádzajú, že samotná provincia predstavovala pre cisára Karla VI. istý resentment ako časť jeho bývalého španielskeho dedičstva, ktorému kedysi vládol ako protikráľ. Jej prvým miestodržiteľom a generálnym kapitánom sa stal vojvodca princ Eugen Savojský.

Úvodnou kapitolou druhej časti „*Vzostup a pád ostendskej spoločnosti*“ je „Obdobie jednotlivých výprav“. Skúma výpravy námorných kapitánov, dobrodruhov i zástupcov obchodných konzorcií do blízkeho aj vzdialeného zámoria. Objektom záujmu námorníkov boli africké osady, ale i pobrežie Indie a Číny. V máji 1719 bola získaná prvá rakúska kolónia Cobelon v Indii nachádzajúca sa blízko francúzskej faktórie Pondichéry. Africké výpravy sa z prístavu Ostende realizovali na guinejské pobrežie, komplikovali ich však spory s inými mocnosťami najmä s Republikou spojených nizozemských provincií.

Ďalšie state knihy pojednávajú o lodiach a ich posádkach, ktoré sa plavili z pobrežia Rakúskeho Nizozemska, pričom nevynechávajú ani značné množstvo cudzozemských námorníkov prijatých na službu v zámorí. Najväčšími nepriateľmi súkromných výprav

z Ostende boli okrem pirátov loďstvá tradičných námorných mocností teda Veľkej Británie a Nizozemska, ktoré v nich videli konkurentov pri exploatacii zdrojov z oblastí susediacich s ich kolóniami. Celkovo sa uskutočnilo 32 súkromných námorných výprav, tieto potvrdili ich opodstatnenosť výrazným ziskom z predaja indického a čínskeho tovaru.

Kapitola „Vznik ostendskej spoločnosti a jej spoločenské ukotvenie“ sa už priamo týka existencie *Všeobecnej cisárskej indickej spoločnosti* (GIC) založenej cisárskym patentom z decembra 1722 so základným imaním 6 000 000 zlatých. Právo na obchodovanie získala táto spoločnosť v oblasti Afriky, Východnej aj Západnej Indie na dobu 30 rokov. Jej oficiálnym jazykom bola francúzština ako dobový jazyk medzinárodných vzťahov i diplomacie.

O vývoji GIC viac napovedá kapitola „Prax ostendskej spoločnosti“, ktorá približuje fungovanie jej administratívy v Antverpách, odkiaľ pri upísaní základného imania pochádzalo aj najviac vstupného kapitálu. Počas jej existencie pritom došlo aj k zmene v osobe miestodržiteľa Rakúskeho Nizozemska, keď v roku 1725 vystriedala k ostendskej spoločnosti skeptického Eugena Savojského sestra cisára Karola VI. arcivojvodkyňa Mária Alžbeta. Spoločnosť disponovala kvôli menšiemu kotvisku v Ostende loďami s menším výtlakom, jej námorní kapitáni prevažne pochádzali z Flámska. Plavby smerovali do portugalskej Brazílie, na Arabský polostrov, indický subkontinent, ale i do Holandskej východnej Indie aj Číny.

V kapitole „Ostendské faktórie a obchod ostendskej spoločnosti v Ázii“ sa možno oboznámiť s destináciami, do ktorých sa uskutočnili plavby lodí GIC. Už názov najzápadnejšieho mesta Mokka, v ktorej sa lode s cisárskym orlom na vlajke objavili, napovedá o významnej komodite v námornom obchode. Lode s kávou z Arabského polostrova mierili často na indické pobrežie, kde boli predmetom obchodu zase látky, japonský porcelán, indigo, diamanty i korenie. Práve tam bola založená prvá rakúska osada Cobelon v roku 1719 teda ešte pred založením spoločnosti. Ďalšími kolóniami ostendskej spoločnosti sa stali bengálske faktórie Bankíabázár a Hydsiápur. Najdôležitejšie pre GIC však boli hospodárske vzťahy s juhočínskym Kantonom a to s ohľadom na výnosnosť predovšetkým obchodu s čajom privázaným z Ríše stredú.

Vzťahy s inými participantmi na zámorskej expanzii približuje kapitola „Reakcia veľmocí a medzinárodné súvislosti zániku ostendskej spoločnosti“. Okrem negatívneho postoja k existencii GIC zo strany tradičných maritímnych mocností s pôsobením spoločnosti prejavovalo nesúhlas aj Francúzsko, ktoré malo v Indii viacero faktórií už od XVII. storočia. Keďže jediným spojencom cisára Karla VI. spomedzi európskych štátov bolo Španielsko a za dôležité panovník pokladal predovšetkým uznanie Pragmatickej sankcie zo strany veľmocí, rozhodol o zrušení Ostendskej spoločnosti v roku 1731.

Ďalšie aspekty zámorského obchodu predstavuje kapitola „Ostendský obchod pod kryciami vlajkami“. Ako prístavy na vyplávanie lodí sa využívali Hamburg, či španielsky Cádiz, pričom plavby sa odohrávali často pod „exotickými vlajkami“ Poľsko-litovskej únie, alebo Pruského kráľovstva.

Existenciu závislých území pod nadvládou Habsburgovcov rozoberá kapitola „Cisárske kolónie a nasledovníci ostendskej spoločnosti“. Vlastníkom faktórií na indickom polostrove sa po GIC stal cisár Karol VI. Jednotlivé state popisujú praktický život kolónií

Cobelon do roku 1735 a Bankibázár do roku 1744. Na koloniálnych výbojoch sa v tejto dobe zúčastnili aj slobodné mesto Hamburg, dánska Kodaň či švédsky Göteborg.

Tretia časť monografie: „*Vzostup Rakúskeho Prímoria*“ je uvedená kapitolou „Terst-staronové centrum obchodu s Orientom“. Autori v nej popisujú správu tohto starobylého mesta v období stredoveku, aktivity dvorského kancelára Rudolfa Choteka z Chotkova a Vojnína, či používanie tereziánskeho toliara ako menovej jednotky. Venujú sa aj plavbe po Dunaji, obchodu s Osmanskou ríšou a budovaniu rakúskych konzulátov na jej území. Dnes chorvátskym mestom Rijeka ako druhým jadranským prístavom sa zaoberá kapitola „Fiume a obchodná spoločnosť Urbain Arnoldt et Compagnie“. Táto súkromná firma založená v roku 1750 prispela k rozvoju mesta, ktoré sa neskôr stalo sídlom Uhorského prímoria ako jedinej zalitavskej časti pobrežia Jadranu.

Štvrtá časť knihy „*Vzostup a pád Cisárskej ázijskej spoločnosti v Terste a Antverpách*“ sa týka snahy o obnovenie obchodu habsburskej ríše s ázijským kontinentom. Kapitola „William Bolts a jeho plány“ rozoberá aktivity tohto obchodníka pôvodom z Amsterdamu, kde sa narodil v roku 1739. Po vstupe do služieb Habsburgovcov zorganizoval v roku 1776 výpravu lode Joseph und Theresia do Indie, pričom Rakúšania v zátok Delagoa na území dnešného Mozambiku prevádzkovali v období 1777–1781 aj faktóriu.

Kapitola „Cisárska ázijská spoločnosť v Terste a Antverpách“ opisuje jej existenciu v rokoch 1781–1785. Táto spoločnosť, založená cisárom Jozefom II. a sídliaca oficiálne v Terste, mala fakticky svoje pôsobisko v Livorne a jej lode sa plavili do východnej Afriky, Indie aj Číny. Kapitola „Nový vzostup habsburského námorného obchodu“ sa týka hospodárskych vzťahov monarchie od osemdesiatych rokov XVIII. storočia vrátane prieniku do Čiernomoria a obchodu s Osmanskou ríšou. Nevynecháva ani nové obchodné aktivity v Ostende v predvečer okupácie Rakúskeho Nizozemska francúzskou revolučnou armádou, či kontrakty s Indiou, Čínou, Amerikou a kontroverzné obchodovanie s otrokmi pod habsburskou vlajkou.

„*Záver*“ pojednávajú súhrnne o zámorských obchodoch habsburskej ríše. K „*Prílohám*“ patrí zoznam plavidiel vyslaných z Ostende z rokov 1715–1732 a použité pramene. Publikácia *Cisársky orel a vábení Orientu* je významným príspevkom k štúdiu dejín podunajskej monarchie XVIII. storočia, pričom poskytuje takmer úplný záber zámorského obchodu habsburskej ríše z obdobia „veku rozumu“. Je výsledkom podrobného záujmu autorov o skúmanú problematiku a jej kvalitu vystihuje aj použitie veľkého penza materiálov najmä zahraničnej proveniencie zo západoeurópskych archívov.

Rudolf Manik

Christopher Alan BAYLY

Zrod moderného sveta 1780–1914. Globální spojitosti a srovnání

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2020, 570 s., ISBN 978-80-7325-497-1.

Ve 21. století patří globální dějiny již nejen k etablovaným, ale také velmi progresivním proudům historické vědy. Tento přístup, který si klade za cíl postihnout dějiny lidstva

v širších souvislostech a současně oprostít se od přehnaného důrazu na vliv Západní civilizace na vývoj zbytku světa, byl českým čtenářům prezentován doposud jen okrajově. To se změnilo s vydáním obsáhlého komparativního opusu Ch. A. Baylyho o *Zrodu moderního světa let 1780–1914*.

I když práce tohoto britského historika spatřila světlo světa již v roce 2004, tedy ještě o pět let dříve než podobně zaměřená syntéza německého historika Jürgena Osterhammela,¹ stále má českému publiku co nabídnout. A to i přesto, že Bayly s ohledem na svůj celoživotní zájem o dějiny Britského impéria a Indie věnuje v knize jen velmi omezený prostor střední Evropě a soustřeďuje se převážně na anglosaský svět, Indii, Čínu a Japonsko. Právě ty slouží jako hlavní pilíře pečlivě budovaného příběhu epochálních změn od technologických po ideové, které v relativně krátkém časovém úseku zásadním způsobem posunuly vývoj lidské společnosti, respektive společností v různých částech světa. Bayly tento úsek klade mezi roky 1780 až 1914, kdy tyto změny byly natolik rychlé a vzájemně propojené, že o tomto období lze hovořit jako o zrodu moderního světa.

Bayly vysvětluje tento komplikovaný a komplexní proces ve třinácti kapitolách, v nichž se pohybuje napříč prostorem, časem a velmi různorodými tématy od světových revolucí, národních hnutí, mezinárodních vztahů a ideologií po industrializaci, náboženství, umění či ekologii. Jednoznačným pozitivem je skutečnost, že se opírá o – v době vydání knihy nejnovější – odbornou produkci renomovaných historiků a historiček, případně dalších vědců, zejména z oblasti antropologie. Za všechny jmenujme skvělé práce Johna A. Davise pro dějiny italského Risorgimenta a Timothy Charlese Williama Blanninga pro pruské dějiny. Kladně je třeba hodnotit i přítomnost mnohdy trefných ilustrací a užitečných map.

Je nutné přiznat, že se kniha nečte snadno a místy je lehké ztratit se v přemíře detailních informací. Na druhou stranu hlavní teze tohoto na svoji dobu bezpochyby originálního díla jsou jasné od prvních stránek. Je to důraz, kladený na vzestup národních států, které v průběhu 19. století umožnily rychlý rozvoj industrializace a urbanizace a v neposlední řadě i nacionalismu. Právě posilování role státu v mnoha oblastech lidské činnosti napomohlo západní civilizaci získat náskok před zbytkem světa a ten si pak prostřednictvím efektivně organizovaného násilí podrobit či značnou měrou ovlivnit. Právě období kolem roku 1780 považuje Bayly za počátek této velké divergence, a to zejména v narůstajících rozdílech v ekonomické výkonnosti mezi západní Evropou, která stojí v centru autorova zájmu, a zámořskými regiony.

Stát konsolidoval od přelomu 18. a 19. století své síly a čím dál tím více se angažoval napříč kontinenty. Se svými byrokraty a vojáky se stal doslova hyperaktivní a společně s moderními vymoženky typu parního stroje a elektrického telegrafu získal konkurenční výhodu na úkor ostatních. Do druhé poloviny 19. století pak došlo v evropských státech a USA k takovým ideovým, hospodářským a technologickým posunům, že si upevnily dominantní postavení ve světě. Z krize poloviny 19. století, která se v Evropě projevila vlnou revolucí, vzešla většina těchto států silnější a schopnější projektovat svou moc do

1 Jürgen OSTERHAMMEL, *Die Verwandlung der Welt: Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, München 2009.

zámoří efektivněji než kdy dříve. Díky státům také mohlo dojít k rychlému rozvoji železnic, telegrafu, válečného průmyslu či plánování měst, neboť právě od poloviny 19. století tyto aktivity evropské vlády aktivně podporovaly. Bylo to také v této době, kdy lidé na Západě uvěřili, že jednou provždy učinili rozhodný krok vpřed k modernímu věku; symbolickou událostí v tomto ohledu byla světová výstava v Londýně roku 1851.

Od poloviny 19. století čím dál tím silnější západní státy umožnily transformaci agresivního nacionalismu, který se na počátku projevoval v jejich vzájemném soupeření v Evropě, v „nový imperialismus“. V jeho důsledku došlo nejen k expanzi v zámoří a destrukci domorodých populací a plenění životního prostředí, ale také k ještě větší globální uniformitě pod vlivem evropského umění a ideologií: ve sledovaném období se významně zredukovala rozmanitost společenských, ekonomických a ideových systémů po celém světě a začala se projevovat mnohem větší jednotvárnost. Jako nejkřiklavější příklad uvádí Bayly sjednocování způsobu odívání a vzorců chování, například v politických a diplomatických kruzích.

Další klíčovou tezí je Baylyho tvrzení, že globalizace neprobíhala pouze pod jednosměrným vlivem západní Evropy, ale měla od počátku více center. K jejich vzájemnému působení je proto nutné přihlížet větší měrou, neboť nejen mocenské zájmy, ale i ideje a politická hnutí přeskakovaly mezi zeměmi a kontinenty. A třebaže vliv Evropy postupně sílil, stále platilo, že vývoj v různých částech světa podléhal vzájemné interakci, což dle Baylyho platilo i pro události starého kontinentu v době jeho globální dominance. Jako příklad globální kauzality událostí uvádí autor snahu o posílení moci ve Francii Ludvíkem Napoleonem po roce 1850, která vedla k vypuknutí krymské války o tři roky později, ta pak k modernizaci britské armády, která v Indii vyvolala rozsáhlé povstání v roce 1857. Problémy, které tato vzpoura způsobila vládě v Londýně, pak zase stimulovaly irský radikalismus v Irsku i Severní Americe, neboť někteří Irové viděli v indické vzpouře analogii ke svému politickému boji.

Vícestranný původ trendů ve světové historii a propojenost krizí a reakcí na tyto krize po celém světě jsou reflektovány napříč celou knihou. Jako další významný příklad je možné uvést odpor obyvatel v některých zámořských oblastech, například v Egyptě, vůči nadvládě evropských velmocí. Ten přibližně od sedmdesátých let 19. století stimuloval jejich vzájemné soupeření o nadvládu nad světem, což mimo jiné vedlo i k intenzivnější modernizaci válečné mašinérie a závodům ve zbrojení. Tento efekt bumerangu se pak dle Baylyho projevil i na takzvaném „Velkém zrychlení“ po roce 1890, kdy zhoršení vztahů mezi státy zvýšilo počet lokálních konfliktů a nakonec vyústilo v první světovou válku.

Bayly v neposlední řadě upozorňuje na skutečnost, že mimoevropské oblasti nebyly vždy pouze oběťmi západního imperialismu, ale že se mu někdy dokázaly postavit. I toto je důvod, proč věnuje velkou pozornost dějinám Japonska, které v reakci na tlak USA a evropských velmocí rychle nastoupilo cestu modernizace a záhy se stalo velmocí Dálného východu. Jeho vzestup, stejně jako mocenský rozmach Německa a Spojených států, pak zpětně vyvolával obavy v Británii a Francii o vlastní postavení ve světě a současně západní civilizace z toho, že převaha Západu nemusí být věčná. Tento strach pak celkově přispíval k soupeření všech a nárůstu napětí v Africe a na Blízkém, Středním i Dálném východě.

Je zajímavé, že tato „interakce“ neprobíhala pouze mezi Evropou a okolním světem, ale i mezi dalšími regiony nespokojenými s agresivitou Západu: po vítězství Japonců nad

Ruskem ve válce z let 1904–1905 dostávala novorozenáta v indických vesnicích daleko od bojišť u Mukdenu a Cušimy jména po japonských admirálech a v Habeši se ozývaly hlasy po následování japonské modernosti (s. 485). Tento fyzický a ideový odpor v Asii a Africe pak umožnil vytvoření vlastních národů a vznik vlastní intelektuální modernosti.

V takto tematicky široce pojaté monografii je nanejvýš obtížné vyvarovat se některých faktografických nepřesností, zvláště když její autor v zájmu obhajoby svých tezí odkazuje na mnoho velmi detailních událostí a procesů. V některých případech je však obtížné s Baylym souhlasit, například s tím, že se Napoleon I. v letech 1806 až 1809 „zoufale snažil přiženit se do rakouského královského domu“, neboť ve skutečnosti tehdy snoubenku hledal v Petrohradě (s. 154). Velmoci také neuznaly nezávislost Řecka ve dvacátých letech 19. století, ale až v roce 1830, respektive 1832 (s. 155). Dle Baylyho Velká Británie a Francie zmařily plány egyptského místodržícího Muhammada Alího na expanzi do Palestiny, ovšem toto tvrzení je pravdivé pouze pro Velkou Británii, Francie jej naopak podporovala (s. 144). Rakouští vojáci také nevstoupili do Bosny v roce 1879, ale již o rok dříve (s. 383). A když Victor Hurno v roce 1885 zemřel, nemohly po něm být „pojmenovány bulváry a ulice po celém Francouzském císařství“, neboť Francie již byla opět republikou (s. 388).

Pochopitelně s ohledem na charakter celého díla nejsou tyto faktografické chyby podstatné a nijak nesnižují jeho vysokou kvalitu, zvláště když i v jednotlivostech Bayly nabízí velmi trefné postřehy. Za všechny je možné zmínit jeho závěry v souvislosti s rozmachem globálního soupeření evropských států v průběhu 19. století, které Bayly nespatřuje primárně v rovině bezprostředních ekonomických potřeb (s. 249), ale jako rozmach agresivnějšího „militarizovaného nacionalismu“ (s. 220), který byl výrazně stimulován zkušenostmi s válkami a současně i vzpomínkami na ně (s. 261).

S tím, jak mezi evropskými státy došlo k omezeným válečným konfliktům ve třetí čtvrtině 19. století a jak si čím dál tím více vlády všímaly konkurentů nejen v Evropě, ale i v zámorí, bylo snadné přetavit tento nacionalismus v imperialismus a přenést vzájemné soupeření i na další kontinenty. Zde si pak státy nárokovaly území primárně nikoliv z aktuálních ekonomických pohnutek, ale kvůli jejich možnému hospodářskému a také strategickému významu v budoucnu. Důležitý tak nebyl okamžitý zisk, ale zájem, aby tato území neobsadil někdo jiný. Proto například rozdělení Afriky Bayly považuje za jakési „preventivní cvičení“ (s. 247). Na druhé straně se evropský imperialismus vracel jako bumerang, a to nejen na konci 19. století, ale již v jeho první polovině, kdy například v roce 1840 Britové přenesli imperialismus svobodného obchodu z První opiové války s Čínou do svého sporu s Královstvím obojí Sicílie kvůli exportu sicilské síry (s. 152).

Závěrem lze konstatovat, že Bayly ve své velkolepé fresce historie světa na prahu moderní doby přesvědčivě dokládá víceřetnou povahu změn ve světových dějinách, zvyšující se rychlost mezinárodních spojení a tím i uniformity, současně pak vzestup západní dominance s různými odezvami. Pod tíhou jeho argumentů se stává zřejmým nejen to, jak Evropa ovlivňovala vývoj jiných společností, ale také jak tento proces zpětně působil na vývoj evropských států a národů, neboť ten byl mnohdy výsledkem vlivu nejen regionálních, ale také globálních sil. Právě toto je užitečné uvědomit si rovněž při studiu dějin střední Evropy.

Miroslav Šedivý

Marian HOCHÉL – Ondřej HANIČÁK – Jiří ŠÍL (ed.) – Romana ROSOVÁ a kol.
1820 – Opavský kongres. Křížovatka evropské diplomacie
Opava, Statutární město Opava 2020, 261 s., ISBN 978-80-7572-025-2.

V roce 2020 uběhlo 200 let od Opavského kongresu. Město Opava ve spolupráci se Slezskou univerzitou, Slezským zemským muzeem, Zemským archivem, Opavskou kulturní organizací, Slezským divadlem a Národním památkovým ústavem připravilo monografii, která připomněla zmíněné výročí. Opavskému kongresu věnovala česká historiografie pozornost v několika pracích,¹ žádná z nich však nepřinesla komplexní obraz události, kdy se metropole rakouského Slezska stala centrem mezinárodněpolitického dění. Autorský kolektiv odborníků opavských kulturně-historických institucí tak snad poprvé zachytil reflexi Opavského kongresu v umění, kultuře a každodennosti stejně podrobně jako jeho politický a diplomatický rozměr.

Mezi autory dominují Marian Hochel (Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity), Jiří Šil a Ondřej Haničák (Slezské zemské muzeum). Publikace vykazuje atributy odborného pojednání, ovšem díky zdařilému grafickému pojetí může oslovit širší čtenářské publikum.² Za resumé v anglickém a německém jazyce následuje seznam použitých zdrojů. Vedle pramenů z českých i zahraničních archivů a knihoven³ a literatury tu figurují rovněž internetové zdroje včetně digitální edice pramenů *Mächtkongresse 1818–1822*, zveřejněné v roce 2018 Ústavem pro výzkum novověkých a soudobých dějin Rakouské akademie věd ve Vídni.

Ačkoliv název knihy odkazuje na rok 1820, její chronologický záběr pokrývá období 1815–1821, tj. od Vídeňského kongresu po kongres v Lublani, vojenskou intervenci v Neapolsku a smrt Napoleona. Každou z pěti kapitol uvozuje úvodní text, nastiňující průběh událostí, klíčové aktéry a prostředí, v němž se pohybovali. Na něj vždy navazuje katalogová část, členěná do hesel. Ta jsou opatřena záhlavím a v textu odkazy na jiné části knihy. Popsaný systém je nutný, protože jednotlivé části se tematicky prolínají, na druhé straně poněkud odvádí pozornost od právě čteného textu a vede k opakování některých informací.

Záměrem první kapitoly je uvést čtenáře do širších souvislostí Opavského kongresu, což se daří výborně. Výklad začíná v roce 1815, kdy u Waterloo definitivně zhasly Napoleonovy snahy o získání nadvlády v Evropě. Nezachází do příliš velkých detailů a je přehledný. Zjišťujeme, že nový systém mezinárodní politiky po Vídeňském kongresu

- 1 Např.: Josef POLIŠENSKÝ, *Opavský kongres roku 1820 a evropská politika let 1820–1822*, Ostrava 1962; Eva SLADKOVSKÁ, *Kongresy Svaté aliance*, Historický obzor 9, 1998, č. 11–12, s. 242–249; Milan MYŠKA, *Opavský kongres 1820*, Vlastivědné listy 26, 2000, č. 1, s. 9–12; Dušan UHLÍŘ, *Čas kongresů a tajných společností*, Praha 2017.
- 2 Na přední straně obálky se nachází výřez ve tvaru trojlístku s portréty panovníků Svaté aliance (rakouského císaře Františka I., ruského cara Alexandra I. a pruského krále Fridricha Viléma III.). Motiv jetelového trojlístku byl znám účastníkům i pořadatelům Opavského kongresu jako výraz božského povolání těchto panovníků k vládě. V křesťanském kontextu totiž symbolizoval Svatou trojici.
- 3 Např.: Albertina Museum Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Österreichisches Staatsarchiv Wien – oddělení Haus-, Hof- und Staatsarchiv, The Trustees of the British Museum, Vorarlberger Landesarchiv Bregenz.

vycházel ze dvou dokumentů. Prvním byla smlouva tzv. Aliance čtyř (Quadruple Alliance) z roku 1815, jež předpokládala projednávání důležitých otázek mezinárodní politiky na kongresech zástupců čtyř signatářských velmocí: Velké Británie, Rakouska, Ruska a Pruska. Druhý dokument, Svatá aliance, uzavřená téhož roku v Paříži, vešel do rétoriky evropských panovníků a diplomatů coby charta protirevoluční bezpečnosti. K proklamaci se postupně připojili všichni panovníci v Evropě kromě papeže, sultána a britského krále. Oba dokumenty se proměnily v nástroje systému tzv. koncertu velmocí, v jehož rámci byly pořádány kongresy také v Cáchách (1818), Lublani (1821) a Veroně (1822).⁴ Katalogová část první kapitoly, doprovázená zajímavým obrazovým materiálem, popisuje např. pracovní knížete Metternicha na zámku Kynžvart v západních Čechách a vypráví o díle Napoleona dvorního portrétisty Jean-Baptiste Isabey (1767–1855), který portrétoval i členy habsbursko-lotrinské dynastie a účastníky Vídeňského kongresu.

Druhá kapitola líčí revoluci v Království obojí Sicílie, tj. v Neapolsku a na Sicílii, v létě 1820. Právě tato revoluce se stala hlavním důvodem svolání Opavského kongresu, na němž měli zástupci pěti velmocí (Velké Británie, Rakouska, Ruska, Pruska a Francie) posoudit situaci a probrat další postup. Vývoj v Neapoli znepokojoval především Rakousko, které tušilo, že jeho zájmy na Apeninském poloostrově jsou v ohrožení.

Teprve kapitolou *Kongresové město* začíná charakteristika kongresových jednání. V úvodu se vysvětluje, proč byla místem konání zvolena Opava (tehdy Troppau). Svou roli sehrála nejen výhodná geografická poloha (ruský car Alexandr I. pobýval ve Varšavě a ani pruský král Fridrich Vilém III. nemusel cestovat daleko), ale i fakt, že rakouský ministr zahraničí Klemens Wenzel von Metternich chtěl držet otěže kongresu ve svých rukou, což mohl jedině za předpokladu, že se rokování uskuteční na domácí půdě.

Kongres začal 20. října 1820. Rakousko, Rusko a Prusko požadovaly vojenskou intervenci v Neapolsku. Metternich argumentoval, že Rakousko bylo na Vídeňském kongresu pověřeno úkolem sčezit veřejný pořádek v Itálii. Velká Británie zasahování do vnitřních záležitostí Království obojí Sicílie odmítala. Francie chtěla přijmout nanejvýš funkci zprostředkovatele, neboť francouzští liberálové respektovali ústavní požadavky neapolského lidu (s. 54). Podkapitola *Lidé v pozadí* se zabývá organizační stránkou kongresu. Ta do určité míry splývala s osobnostmi, jakými byli opavský purkmistr Johann Josef Schössler (1761–1834), slezský topograf a středoškolský profesor Faustin Ens (1782–1858) a moravkoslezský gubernátor Antonín Bedřich hrabě Mitrovský (1770–1842).

Opava se na příjezd významných hostů připravovala velmi pečlivě. Probíhal úklid, zajišťovalo se ubytování a dostatečné osvětlení města. Martin Pelc (Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity) rozvinul hypotézu, že atmosféru kongresu spoluutvářelo světlo. Veřejné osvětlení poskytovalo prostor pro společenská setkávání a návštěvy kulturních akcí (s. 65). Důležitý symbolický význam měla různobarevná slavnostní iluminace a pyrotechnické efekty. Lidmi v pozadí byli také představitelé rakouského policejního aparátu evidující návštěvníky města. (Nejpřesnější údaje v tomto

⁴ Marian HOCHÉL, *Rok 1815 – konec jedné epochy a počátek nové*, in: M. Hochel – O. Haničák – J. Šíl (ed.) – R. Rosová a kol., 1820 – Opavský kongres. Křižovatka evropské diplomacie, Opava 2020, s. 22–23.

ohledu poskytují seznamy brněnského policejního ředitele Petera Mutha.) I zde sehrály významnou úlohu pouliční lampy, které umožňovaly vidět a zároveň být viděn.

Podkapitola *Vizuální kultura a rituály kongresu* nás seznamuje se stylem vizuální prezentace Opavského kongresu. Atmosféru města přibližují kolorované kresby opavského stavitele Georga Fritsche. Ten stál i za návrhem a provedením dvou slavnostních dekorací pro interiér opavského divadla. Za nejzajímavější část podkapitoly *Kultura, umění, zábava a životní styl* lze považovat popis fungování divadla, které se stalo hlavní formou kulturního vyžití účastníků kongresu a jejich doprovodu. K pozvednutí úrovně místních představení byli povoláni umělci z Vídně včetně věhlasného komika a herce Ignaze Schustera. Příjemným osvěžením byl příjezd rakouské císařovny Karolíny Augusty, která se starala o zábavu svého muže, císaře Františka I., a ostatních panovníků kupříkladu tak, že nechala přivést kulečník.

Čtvrtá kapitola (*Místa paměti: opavské domy a jejich obyvatelé v době kongresu*) je strukturována geograficky, tedy podle zemí, které zastupovali aktéři Opavského kongresu. Kapitole dominují příspěvky Ondřeje Haničáka, odborníka na urbánní a sociální dějiny severní Moravy a Slezska (zejména měšťanské domy) od renesance po současnost, a Romany Rosové z Národního památkového ústavu, specializující se na stavebně-historické průzkumy a dějiny městské i venkovské architektury. Jejich faktograficky vyčerpávající výklad o každém z opavských měšťanských domů nebo šlechtických paláců, v nichž byli na podzim 1820 ubytováni evropští monarchové, diplomaté i jiní významní hosté, vyniká množstvím detailů. Nejprve je vyložena historie objektu, následně se dozvídáme, jak byl objekt prostorově uspořádán a zařízen, kdo byl jeho vlastníkem a kdo v něm pobýval během kongresu. Každou osobnost charakterizuje krátký biografický medailon, psaný dalšími autory a doplněný reprodukcemi malířských portrétů a bust. Obsah medailonu tvoří stručný životopis a jednoduchý popis povahových vlastností se zaměřením na chování při kongresových jednáních.⁵

Pátá kapitola (*Po Opavském kongresu*) a *Závěr* uceleně shrnují výsledky Opavského kongresu s přesahem k Lublaňskému kongresu, konanému v roce 1821. Předposlední kapitola rozebírá narativní prameny uložené v opavských archivech, zejména kroniky a městské pamětní knihy, které obsahují cenné informace. Takový rozbor by se měl dle mého názoru nacházet spíše v úvodních pasážích knihy, které by měly obsahovat kapitolu, věnující se výhradně rozboru pramenů a dosavadního poznání dané tematiky. Domnívám se, že takto koncipovaná kapitola by knize prospěla a ještě znásobila její přínos.

5 Vedle panovníků, jejichž jména zde byla již několikrát uvedena, navštívila Opavu celá řada dalších osobností, např.: olomoucký arcibiskup Rudolf Habsburský, bratr císaře Františka I.; tajemník knížete Metternicha Friedrich von Gentz; sestra cara Alexandra I. velkovévodkyně Marie Pavlovna s manželem Karlem Fridrichem Sasko-Výmarsko-Eisenachským; ruský diplomat řeckého původu Ioannis Kapodistrias; ruský státní ministr Karl Robert Nesselrode; pruský korunní princ Fridrich Vilém; pruský státní ministr Karl August von Hardenberg; francouzský vyslanec v Petrohradu Pierre Louis Auguste Ferron hrabě de La Feronnays a britský vyslanec ve Vídni Charles lord Stuart.

Poslední dvě kapitoly sice revidují výsledky Opavského kongresu v tom, že na něj pohlížejí jako na svěbytné diplomatické setkání a nevnímají jej pouze coby předstupeň dalších jednání, avšak zcela nový pohled na tuto událost v politické a diplomatické rovině nepřinášejí. Dne 19. listopadu 1820 panovníci Rakouska, Ruska a Pruska ratifikovali protokol potvrzující Metternichův koncept potlačování revolucí vnějším zásahem za účelem zachování *statu quo* z roku 1815. Dohoda vyvolala protest Velké Británie, k přesné shodě ohledně intervence v Království obojí Sicílie nedošlo. Detaily měly být vyjasněny v Lublani. (s. 236–238.)

Mnohem cennější je úvaha nad Opavou jakožto křižovatkou evropské diplomacie a významným místem paměti. Opavský kongres byl úspěchem Metternichovy politiky, a zároveň počátkem jejího pádu. Politika intervence a stylizování se do role „četníka Evropy“ ukázaly na slabost habsburské monarchie a snahu zakrýt vnitřní problémy pomocí velkých projektů v zahraniční politice, ovšem již na Apeninském poloostrově tato snaha nedopadla dobře. Po sjednocení Itálie zůstala Rakousku z celého Opavského kongresu pouze zvučná a nostalgická vzpomínka. Protokol podepsaný v Opavě rozešťval bývalé spojence, vítěze nad Napoleonem. (s. 236–238.)

Kombinací narativního, analytického a deskriptivního přístupu dosahuje tato široce koncipovaná monografie solidní úrovně. Obohacuje poznání doby předbřeznové, která v české historiografii stále patří k méně frekventovaným tématům výzkumu. Na základě celkového dojmu, který je i přes malé nedostatky převážně kladný, a na základě poutavé vizuální podoby lze knihu doporučit čtenářům z řad odborné i laické veřejnosti.

Vojtěch Szajko

Sebastian RAMISCH-PAUL

Fremde Peripherie – Peripherie der Unsicherheit? Sicherheitsdiskurse über die tschechoslowakische Provinz Podkarpatská Rus (1918–1938)

Marburg, Verlag Herder Institut 2021, 279 s., ISBN 978-3-87969-462-4.

Českého historika vždy potěší, jestliže se cizí historik zajímá o dějiny území, které částečně považujeme za součást naší historie, v tomto případě o Podkarpatskou Rus. Práce Sebastiana Ramische-Paula, který studoval dějiny východní Evropy v Gießenu, Brně a maďarském Pětikosteli (Pécs), se zaměřila na otázku transformačních procesů na Podkarpatské Rusi v souvislosti se začleněním tohoto území do československého státu. Hlavní pozornost autor věnoval bezpečnostní problematice, tj. snaze československého státu po stabilizaci připojeného území jak z hlediska veřejné, tak i státní bezpečnosti.

V úvodu, označeném jako první kapitola, autor pojednává o použitých pramenech a dosavadní literatuře, jakož i o metodice a metodologickém přístupu k problematice Podkarpatské Rusi jako okrajového regionu. Je zřejmé, že autor přistoupil k řešení problému po důkladné přípravě: prostudoval relevantní materiály v archívech v Praze, Budapešti, Berehovu (pobočka Státního oblastního archívu v Užhorodu), vydané edice dokumentů i odbornou literaturu v angličtině, němčině, češtině, slovenštině, maďarštině a polštině. Absentují naproti

tomu některé cenné práce v ukrajinštině a ruštině,¹ pravděpodobně nikoliv proto, že by o nich autor nevěděl, ale – jak se domnívám – spíše z důvodu jazykové bariéry.

První textová kapitola se týká začlenění Podkarpatské Rusi do Československa a budování administrativy nového státu na tomto území. Nejprve Ramisch-Paul podává stručný popis vojenského obsazení území československou armádou a zkoumá otázku Podkarpatské Rusi na mírové konferenci v Paříži. Pokud jde o formování československé správy, klade si autor otázku, do jaké míry byla veškerá civilní správa řízena z Prahy a do jaké míry se na ní podílely místní elity a instituce, tj. např. guvernér a jeho úřad nebo Centrální rus'ka národní rada. Jistě správná je otázka, do jaké míry bylo memorandum této rady z 16. května 1919, požadující připojení Podkarpatské Rusi k Československu na bázi federace, pro toto připojení skutečně relevantní.

Dále se autor věnuje sporům mezi ukrajinofily a rusofily o obsazení úřadu guvernéra, podpoře různých českých stran pro jeden či druhý směr a snahám rusofilů a ukrajinofilů ovlivnit obsazení funkce viceguvernéra (od roku 1928 zemského prezidenta), který byl coby šéf civilní správy ve skutečnosti mnohem vlivnější osobností než guvernér. Výklad končí obdobím druhé republiky, kdy Podkarpatská Rus (Karpatská Ukrajina) získala autonomii a vlády se zmocnili ukrajinofilové, vedení Augustinem Vološinem. Jen v několika málo větech je nastíněn v závěru kapitoly také vývoj během opětovného připojení území k Maďarsku a anexe území k sovětské Ukrajině, tj. do SSSR.

Druhá (podle číslování třetí) kapitola se týká Podkarpatské Rusi jako předmětu bádání etnografů, historiků, jazykovědců a různých expertů od počátku 19. století až do meziválečné doby. Důraz je položen na jazykově německou literaturu. Autor ukazuje nejednotnost názorů etnografů, z nichž někteří považovali už v 19. století Rusíny za „větev Rusů“, jiní za „součást Malorusů“ (tj. Ukrajinců) a další prostě za Slovany a jejich jazyk za přechodový dialekt mezi slovenštinou a ukrajinštinou. Bylo by vhodné dodat, že etnografové a jazykovědci svým metodologickým přístupem (porovnávání jazyka či prvků lidové kultury) těžko mohli dojít k definitivnímu závěru, protože eliminovali základní faktor národnostní příslušnosti, totiž vědomí samotných obyvatel. V tom ale právě spočívá zásadní problém: masa negramotných Rusínů v 19. století ještě žádné národní vědomí neměla.

Další část této kapitoly se týká „pohledu odborníků z Prahy“ na Podkarpatskou Rus jako na území, o kterém jsou přesvědčeni, že tam přicházejí s jakousi civilizační misí; autor poukazuje také na známý fakt, že ne všichni úředníci, učitelé, příslušníci Finanční stráže či policisté a četníci přicházeli do této oblasti z entusiasmu: mnozí sem byli přeloženi za trest. Zprávy těchto expertů, často právě českých úředníků, o které se Ramisch-Paul opírá, si všímají komplikované jazykové situace v úředním styku a národnostního složení administrativního a bezpečnostního aparátu. Do situace se promítalo několik faktorů: zápas mezi rusofily a ukrajinofily i nedostatek státně spolehlivých a přitom kvalifikovaných úředníků z řad místního obyvatelstva.

1 Za cennou v tomto ohledu považují především ukrajinskou syntetickou práci Микола БЕГЕШ – Чілла ФЕДИНЕЦЬ (eds.), *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*, Užhorod 2010.

Podkarpatská Rus se v meziválečném období stala i jinak předmětem zájmu odborníků, domácích i zahraničních, jejichž stanoviska a závěry byly často politicky motivovány. Autor seznamuje čtenáře s činností českých expertů na Podkarpatskou Rus Jaromíra Nečase, Antonína Hartla a Karla Kadlece. Všimá si také činnosti ruských a ukrajinských emigrantů, kteří se na toto území dostali po občanské válce v Rusku, a rovněž aktivit promaďarské skupiny iredentistů (Antal Hodinka, Sándor Borkaló, Miklós Kutkafalvy), usilujících v maďarském exilu o návrat Podkarpatské Rusi do Maďarska. Poslední krátká podkapitola se zabývá Podkarpatskou Rusí jako předmětu zájmu umělců, občanských spolků a iniciativ.

Závěrečná kapitola: „Bezpečná periferie – nebezpečná periferie? Zabezpečení Podkarpatské Rusi“ je věnována otázce stability regionu a bezpečnostním, resp. státobezpečnostním poměrům. Ramisch-Paul nejprve rozebírá stabilitu regionu z hlediska vnitrostátního a mezinárodního. V ohledu vnitrostátním konstatuje, že Československo jako centralizovaný stát mělo od počátku problém v tom, že okrajové oblasti byly nestabilní a projevovaly se zde odstředivé tendence. Podkarpatská Rus byla i ekonomickou periferií, kde se ostré sociální konflikty násobily konflikty národnostními a náboženskými, což vše dohromady ohrožovalo stabilitu regionu a zprostředkovaně i celého státu. Zahraničněpolitická rovina zabezpečení spočívala v exponované poloze Podkarpatské Rusi: jižní hranice s Maďarskem byla nestabilní kvůli maďarským revizionistickým snahám a početné maďarské menšiny, severní hranice s Polskem zase v důsledku polsko-ukrajinského konfliktu v Haliči, přičemž Polsko podezíralo Československo z podpory ukrajinských nacionalistů.

Autor dále podává výklad o správním a politickém vývoji Podkarpatské Rusi, popisuje zápasy politických stran a výsledky jednotlivých parlamentních voleb. Rozebírá také otázku autonomie. Správně konstatuje, že autonomie Podkarpatské Rusi byla specifická v tom, že byla zakotvena v saint-germainské smlouvě a převzata do československé ústavy. K tomu dodejme: ačkoliv se k programu autonomie Podkarpatské Rusi hlásily vícere tamní politické strany, rusofilské i ukrajinoofilské, nebyla otázka autonomie prvořadým problémem, jako tomu bylo na sousedním Slovensku.

Zvláštní podkapitola je věnována náboženské problematice. Autor se soustředil na nárůst počtu pravoslavných věřících a na snahu státu zbavit se řecko-katolických maďarónských biskupů Istvána Nováka a Antala Pappa. Je nutné podtrhnout, že především Papp vystupoval otevřeně promaďarsky a dával najevo, že nový stát neuznává, takže tlak na odvolání ze státně-bezpečnostních důvodů byl zcela opodstatněný; to, že Pappa papež v roce 1924 přeložil do Maďarska bylo tehdy považováno za velký úspěch československé diplomacie. Autor popisuje zápas o jurisdikci nad pravoslavnými věřícími mezi srbským patriarchou, ekumenickým konstantinopolským patriarchou a ruskou zahraniční církví, vzniklou po bolševické revoluci.

Zde je třeba dodat, že jestliže československý stát v roce 1929 souhlasil s jurisdikcí srbského patriarchátu (nešlo jen o pravoslavné věřící na Podkarpatské Rusi, ale v celém Československu), bylo to čistě politické rozhodnutí. Jugoslávie byla československým spojencem, kromě toho srbský patriarchát slíbil podpořit vznik samostatné československé pravoslavné církve. Ruská (zahraniční) pravoslavná církev ostatně v Československu nadále působila především mezi ruskými emigranty (za druhé světové války mohla dokonce

působit v Protektorátu Čechy a Morava i poté, co byla česká pravoslavná církev na příkaz německých úřadů v roce 1942 rozpuštěna).

Problémem konverze řecko-katolíků k pravoslaví se autor zabývá také v souvislosti s násilným zabíráním řeckokatolických kostelů pravoslavnými věřícími na počátku dvacátých let (podkapitola o formách násilí z pohledu bezpečnostních úřadů na s. 174–182; v rámci této podkapitoly autor píše i o náboženských konfliktech v židovské komunitě). Autor však opomenul zdůraznit, že Kramářovi národní demokraté a Klofáčovi národní socialisté sice vyzývali k podpoře pravoslaví jako „slovanské“ církve, avšak československá vláda konverze nikdy nepodporovala. Československý stát sice formálně neuzákonil odluku církve od státu, neměl však žádné státní náboženství; ve vztahu k církvím byl zcela neutrální a vyznání obyvatelstva mu bylo lhostejné.

Přínosná z hlediska nových poznatků je podkapitola o pronikání vlivu Sude-toněmecké strany (SdP), resp. její slovenské odnože, Karpatoněmecké strany, do německých obcí na Podkarpatské Rusi. Ty byly až do poloviny třicátých let doménou sociálních demokratů. Otázka šíření německého nacionalismu a později nacismu mezi Němci na Podkarpatské Rusi zatím není dostatečně prozkoumána. Počet Němců, kteří přišli do Karpat za Marie Terezie z alpských zemí s cílem těžby dřeva, byl ovšem malý: šlo jen o několik vesnic v údolí řek Mokranka a Čorna, resp. Teresva; komunita byla rozptýlená, a nemohla pro stát představovat závažnější ohrožení.

Zajímavá je podkapitola o působení různých paramilitárních a (potenciálně) teroristických organizací na Podkarpatské Rusi. Text se ovšem opírá především o zprávy bezpečnostních a zpravodajských složek, které z povahy věci zaznamenávají vždy i neověřené a nepodložené informace, a vidí nebezpečí a různá spiknutí i tam, kde ve skutečnosti nejsou. Proto je třeba některé zprávy brát kriticky. Např. zpráva o činnosti „makedonského výboru“, který měl údajně z Podkarpatské Rusi řídit akce proti Jugoslávii (s. 185), zní poněkud fantasticky; je sice pravda, že Vnitřní makedonská revoluční organizace (VMRO) ve dvacátých letech v Československu působila a páchala i teroristické činy (nejznámější je atentát na někdejšího bulharského vyslance v Praze Rajko Daskalova v roce 1923), rovněž různé zneprátené frakce Makedonců si tu v té době vyřizovaly účty, není ale pravděpodobné, že by výbor VMRO sídlil na Podkarpatské Rusi.

Stejně fantasticky zní údaj o připravovaném povstání Ukrajinců na území Československa, Polska a Rumunska stoupenci někdejšího prezidenta Západoukrajinské lidové republiky Jevhena Petruševyče (s. 184). Existence různých rusínských legií, majících za cíl vyvolat lidové povstání a připojit region opět k Maďarsku, byla noční můrou československého bezpečnostního aparátu, protože se jimi oháněla maďarská revizionistická propaganda. Je ale velkou otázkou, zda tyto legie existovaly také jinde než v plánech maďarského generálního štábu a v hlavách hungarofilských emigrantů v Budapešti. V Karpatech se po válce skutečně potulovaly různé ozbrojené skupiny, podle všeho však ve většině případů šlo o pouhé lupičské bandy (díky známému románu Ivana Olbrachta je nejznámější loupežnická banda Nikoly Šuhaje z Koločavy-Lazů).

Záškodnická činnost maďarských ozbrojených skupin se stala realitou teprve na podzim 1938, kdy tito záškodníci operovali z maďarského území a měli také podporu

z Polska. Není pochyb o tom, že se na Podkarpatské Rusi etablovali příslušníci Ukrajinské vojenské organizace (UVO) a potom Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), kteří se odtud snažili operovat proti Polsku. Přítomnost ukrajinských emigrantů z polské Haliče a jejich aktivity byly opakovaně předmětem polských protestů, je ale třeba říci, že žádné ozbrojené skupiny OUN československá vláda na svém území netrpěla. Nesporné je také působení jednotek Karpatské Siče (viz s. 188).

Závěr kapitoly je věnován bezpečnostním aspektům vzájemných konfliktů mezi ruskými a ukrajinskými emigranty, pohraničnímu styku se sousedními státy, problému komunikací a spojení centra státu s Podkarpatskou Rusí. Připojen je exkurs o postavení Romů, jejichž mobilita v důsledku kočování byla vnímána úřady jako riziko z hlediska ochrany veřejného zdraví. Autor zde analyzuje snahy úřadů omezit pohyb Romů (k omezení došlo hned po válce už tím, že vznikly nové státní hranice) a na závěr rozebírá známý československý zákon o potulných cikánech ze 14. července 1927.

Knihu uzavírá shrnutí, v němž autor ukazuje, že Podkarpatská Rus meziválečného období je dobrým příkladem toho, jak funguje státní správa v případě, že se do rámce státu dostane území pro přicházející administrativu a bezpečnostní orgány prakticky neznámé, kde je situace navíc komplikována složitými sociálními, národnostními a konfesionálními konflikty a zájmy sousedních států.

Práce obsahuje některé nepřesnosti. Augustin Vološin nebyl posledním guvernérem Podkarpatské Rusi (s. 52–53), tím byl Ivan Parkány. Vološin nikdy nebyl guvernérem, byl posledním předsedou autonomní vlády Karpatské Ukrajiny, jak byla Podkarpatská Rus přejmenována koncem roku 1938. Martinská deklarace nebyla pendantem pražského vyhlášení nového státu na západním Slovensku (s. 55), ale na středním Slovensku. Prvním sídlem ministra Šrobára nebyla Žilina, ale Skalica (s. 58). Místy se objevují nepřesnosti v názvech institucí či ve správném psaní českých slov (s. 63 – služovný okres, správně česky služnovský okres, resp. slovensky slúžnovský okres, s. 195 – „pohraniční incidenti“ místo správného „incidenty“).

Příčiny a průběh tzv. marmorošského procesu z přelomu roku 1912/1913, kdy bylo několik desítek rusínských řecko-katolických rolníků obviněno z velezrady, protože chtěli přestoupit na pravoslaví (s. 92) je podán správně, avšak neúplně. Pravoslaví jako takové nebylo v Uhrách zakázáno: v zemi legálně působila srbská pravoslavná církev a rumunská pravoslavná církev, kromě toho tzv. církevně-politické zákony garantovaly náboženskou svobodu a svobodný přestup mezi státem uznávanými církvemi. Ruská pravoslavná církev, pevně spojená s ruským státem a oprávněně považovaná za jakousi ruskou vlivovou agenturu, však povolena nebyla (viz s. 158, kde autor správně uvádí, že pravoslaví bylo uherskými úřady od revoluce 1848/49 vnímáno jako ideologie sloužící nepřátelské moci; to se ale i tehdy týkalo především pravoslaví podporovaného z Ruska). Proti šíření vlivu ruské pravoslavné církve mezi řecko-katolickými rolníky mocensky zasahovaly nejen uherské úřady na Podkarpatské Rusi, ale i rakouské úřady v sousední Haliči.

Kniha Sebastiany Ramische-Paula je cenným příspěvkem k dějinám Podkarpatské Rusi. S ohledem na to, že znalost němčiny v českém prostředí dnes upadá, nebylo by marné považovat o její překladu češtiny.

Jan Rychlík

Emil VORÁČEK a kol.

V zájmu velmocí. Československo a Sovětský svaz 1918–1948

Praha, Historický ústav AV ČR 2019, 676 s., ISBN 978-80-7286-347.

Objemná monografie je kolektivní prací tří renomovaných historiků: Emila Voráčka z Historického ústavu AV ČR, Davida Hubeného z Národního archivu a Bohuslava Litery z Institutu mezinárodních vztahů Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Československo-sovětským vztahům byla samozřejmě věnována pozornost již v minulosti, avšak před rokem 1989 bylo studium těchto vztahů zatíženo politickou objednávkou vycházející ze spojenecké smlouvy, členství Československa ve Varšavské smlouvě a především satelitního vztahu k SSSR. Dokumenty ze sovětských archivů byly kromě toho pro zahraniční badatele prakticky nepřístupné, což se odrazilo např. i na vydávaných edicích dokumentů.¹ Situace se v tomto ohledu v Rusku velmi zlepšila v devadesátých letech 20. století, avšak zhruba od počátku nového století dochází naopak opět k uzavírání fondů a zhoršenému přístupu k dokumentům, především pro zahraniční badatele. Nová kolektivní monografie přesto vychází z pečlivého studia domácích i dostupných ruských archivů, v nichž autoři báдали opakovaně po mnoho let. Práce samotná je psána *sine ira et studio* s maximální snahou o objektivní pohled.

Kniha je rozdělena (včetně úvodu) do sedmi kapitol. Úvod, který je spojen s první kapitolou, podává celkem vyčerpávající přehled archivních pramenů, edic a odborné literatury, přičemž práce obsahuje také informace o otevírání a opětovném uzavírání ruských archivů a relevantních archivních fondů (s. 17–25). U edic pečlivě zkoumá stupeň jejich použitelnosti s ohledem na dobu svého vzniku. Dále kapitola hodnotí historiografii vztahů Československa a SSSR v první polovině 20. století vzniklou po roce 1989 i literaturu zahraničních badatelů.

Periodizace období 1918–1948 je provedena podle vývoje úrovně vztahů se sovětským režimem od jeho ustanovení v roce 1917 až do československého převratu v roce 1948, přičemž v kapitole o letech 1917–1922 je také část o česko-ruských vztazích před první světovou válkou a za války (s. 61–78). V druhé kapitole je také popsána činnost československé repatriační mise v Rusku a ruské repatriační komise v Československu, reakce Československa na polsko-sovětskou válku a její souvislost s vývojem na Podkarpatské Rusi (autor David Hubený), osudy ruské, ukrajinské a běloruské emigrace v Československu a vztah sovětské zahraniční politiky k ČSR po konferencích v Janově a Rappalu v roce 1922. Kapitola končí uzavřením prozatímní dohody mezi Československem a RSFSR a současně i mezi Československou a sovětskou Ukrajinou, tehdy ještě formálně samostatným státem (s. 186–194).

1 Podle informace, kterou poskytl v devadesátých letech autorovi této recenze Čestmír Amort, jeden z editorů několikavazkové edice Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů (I–V, Praha, Academia 1975–1988), se při shromažďování dokumentů českoslovenští historici do archivů přímo vůbec nedostali. Požadované dokumenty dodávali v kopiích jednak někteří sovětské badatelé zúčastnění na projektu, jednak přímo sovětská archivní správa na základě objednávky. Dodané dokumenty byly ovšem velmi selektivní, nebylo jasné, zda jde o celý dokument, či pouhou jeho část a neobsahovaly žádné signatury.

Výklad ve třetí kapitole pokračuje obdobím od uznání *de facto* v roce 1922 až do navázání řádných diplomatických vztahů v roce 1934, resp. do uzavření československo-sovětské spojenecké smlouvy v roce 1935 (s. 195–232). Zde jsou rozebírány hospodářské styky, postavení ruské a ukrajinské emigrace v Československu, ale také emigrace z ČSR do SSSR a vliv Kominterny na československo-sovětské vztahy. Následná kapitola s názvem „Limitované spojení a cesta k Mnichovu“ (1935–1938) popisuje nejen okolnosti uzavření spojenecké smlouvy a hospodářské vztahy, ale také např. reflexi Stalinova velkého teroru v roce 1937 v československé politice a společnosti. Pozornost je samozřejmě věnována zářijové krizi v roce 1938. Kapitola je uzavřena vzájemnými vztahy v době druhé republiky od Davida Hubeného, kde se čtenář dozví i málo známý fakt že československo-sovětská spojenecká smlouva nebyla formálně vypovězena ani v této době. Pátá kapitola je věnována Kominterně a jejímu vztahu ke KSČ ve vazbě na československo-sovětské vztahy ve druhé polovině třicátých let a na počátku války (s. 327–368).

Předposlední (šestá) kapitola se týká vztahů během druhé světové války, včetně výkladu o komplikovaném období let 1939–1941. Text si podrobně všímá nové československo-sovětské spojenecké smlouvy (1943), problému anexe Podkarpatské Rusi (1944), postoje SSSR k plánům československo-polské konfederace a samozřejmě osvobození Československa včetně jeho konečné fáze – pražského květnového povstání. Poslední kapitola pak nese celkem výstižný název „Od slovanského bloku k satelizaci“. Zabývá se vývojem československo-sovětských vztahů v období třetí republiky. Zde je řešena např. otázka sporů o německou válečnou kořist na československém území, problémy hospodářské spolupráce či problém účasti Československa na Marshallově plánu v roce 1947. Výklad končí otázkou vztahu SSSR k únorové krizi a nastolení komunistického režimu.

I když chápu, že rozsah práce je už i tak velký, přeci jen některé důležité momenty československých vztahů k Rusku v práci chybí, ačkoliv by si zasloužily alespoň krátkou zmínku. V druhé kapitole, která se týká kontaktů s Ruskem v letech 1917–1922, z výkladu zcela vypadla otázka vztahu Československa k Všeruské prozatímní vládě v Omsku (tzv. vláda „komučé“, tj. výboru členů ústavodárného shromáždění). Přitom to byly československé legie, resp. odbočka Československé národní rady (ČSNR) v Rusku, které stály u jejího zrodu. A právě tato vláda uznala už 7. října 1918 ČSNR jako vládu samostatného československého státu.² Autoři zde nevědomky kopírují přístup historiků socialistického období, kteří automaticky považovali sovětskou vládu hned od tzv. říjnové revoluce za legitimní vládu Ruska, ačkoliv tomu tak nebylo. Legitimita ruské vlády v Omsku byla na podzim 1918 mnohem silnější, než byla legitimita bolševické rady lidových komisařů, neboť vycházela z voleb do ústavodárného shromáždění (jiná je už samozřejmě otázka legitimacy této ruské vlády po vojenském převratu v Omsku v listopadu 1918 a nastolení „bílé“ diktatury Alexandra Kolčaka). Ruská („omská“) prozatímní vláda měla v Praze své diplomatické zastoupení v podobě vyslance Valerije Rafalského, o kterém je v textu jen krátká zmínka (s. 191).

2 Viz *Чешско-Словацкий (Чехословацкий) корпус 1914–1920. Документы и материалы*. Том 2. Чехословацкие легионы и Гражданская война в России. 1918–1920. Москва 2018, док. 264, с. 458–459.

Autoři samozřejmě nemohli obejít problém eventuální pomoci Sovětského svazu Československu v září 1938. V období socialismu bylo tvrzení, že SSSR byl připraven splnit své spojenecké závazky, a to případně i bez účasti Francie nebo bez označení Německa za agresora Společnosti národů, dogmatem, o němž se nesmělo pochybovat. Emil Voráček, autor příslušné pasáže podkapitoly (s. 287–319), se snažil shromáždit veškeré argumenty *pro* i *contra*, podrobně popsal postoj SSSR ve dnech zářijové krize, a nakonec dospěl k tomu závěru (s. 318): „Moskva sice vyjadřovala plnou podporu Československu, ochotu mu poskytnout vojenskou a další podporu, ovšem za předpokladu, že bude zcela naplněna spojenecká smlouva obou zemí z roku 1935 a Československu poskytne pomoc Francie.“ S uvedeným závěrem je jistě možné souhlasit, avšak vyžaduje upřesnění.

Především je třeba zdůraznit, že o ochotě SSSR pomoci Československu za každých okolností (tedy i mimo rámec spojenecké smlouvy), neexistují žádné přímé archivní doklady ani v našich, ani v ruských či jiných archívech (je iluzorní se domnívat, že se možná v budoucnu nějaký takový dokument v ruských archívech najde: pokud by existoval, jistě by byl z propagandistických důvodů už dávno publikován). Existují jen doklady o vojenských opatřeních na západě Ukrajiny a Běloruska, tj. na hranicích s Polskem.

O tom, že se Rudá armáda chystala k průchodu Polskem pod záminkou pomoci Československu, nemůže být pochyb, ale to nijak nedokazuje, že by se tento průchod (či lépe a přesněji: vpád) uskutečnil i na pouhé požádání československé vlády. Tvrzení o ochotě SSSR pomoci Československu i bez účasti Francie, resp. bez mandátu Společnosti národů, se opírá ve skutečnosti jen o rozhovor sovětského vyslance Sergeje Alexandrovského s Klementem Gottwaldem, jenže ten se uskutečnil až po Mnichovu, takže není relevantní. Bylo by třeba vědět, zda Alexandrovskij prezentoval svůj vlastní názor, anebo měl nějaký pokyn z Moskvy; to se po válce nedalo zjistit, protože Alexandrovskij v té době už nežil: 17. srpna 1945 byl na příkaz sovětské tajné policie zastřelen.³

Otázku pomoci Československu je třeba posuzovat v celkovém kontextu sovětské zahraniční politiky druhé poloviny třicátých let, kdy se SSSR opět zařadil mezi velmoci. Stalinovým cílem bylo získat zpět území, která Ruská říše na západě ztratila v důsledku faktické porážky v první světové válce, tj. především dnešní západní Bělorusko a západní Ukrajinu, která v důsledku říšského míru po sovětsko-polské válce v roce 1920 připadla Polsku, a dále pak Pobaltí, kde v roce 1918 vznikly tři samostatné státy. Realizace tohoto plánu byla možná jedině za cenu války, avšak takovou válku mohl SSSR vést jen se spojenci v západní Evropě, protože jinak by se všechny evropské kapitalistické státy obrátily proti němu.

Spojenecká smlouva s Francií a Československem k tomu dávala vhodnou příležitost, protože pod krytím pomoci spojeneckému Československu by SSSR mohl žádat průchod Polskem a doufat, že Francie vymůže na Polsku (svém spojenci) souhlas. Ještě vhodnější konstelace by nastala, pokud by se Polsko přímo připojilo k agresi proti Československu: pak už nebylo těžké uskutečnit přímo vpád do Polska a v případě vítězství

3 Sergej Sergejevič Alexandrovskij (1889–1945) vstoupil po napadení SSSR Německem do moskevské domobrany. Upadl do německého zajetí, odkud se mu podařilo uprchnout k partyzánům. 4. srpna 1945 byl odsouzen zvláštním kolegiem NKVD k trestu smrti a popraven jako „německý špión“. V roce 1956 byl rehabilitován.

prosadit revizi „řížských hranic“. Bez účasti Francie se ale SSSR do války pustit nemohl. Proto jakmile v Mnichově padlo rozhodnutí, že se Francie případné války nezúčastní, nepadala již sovětská účast ve válce v úvahu. SSSR, který nemohl v roce 1938 prosadit své teritoriální aspirace ve spolupráci se západními demokratiemi v rámci koaliční války proti Německu, realizoval o rok později úspěšně tyto aspirace naopak na základě spolupráce s Německem a tajného dodatkového protokolu k německo-sovětskému paktu o neútočení.

Více místa v knize by zasloužily také vztahy SSSR a Slovenska v letech 1939–1941. Byly totiž bez ohledu na ideologické rozdíly velmi intenzivní, přičemž obě strany si od nich hodně slibovaly: Slovenský ministr zahraničních věcí Ferdinand Ďurčanský věřil, že diplomatické uznání ze strany SSSR sníží jednostrannou závislost na Německu; význam slovenského vyslanectví v Moskvě byl zvýrazněn i tím, že slovenským vyslancem se stal Fraňo Tiso, prezidentův bratranec. Moskva zase považovala Bratislavu za jakousi „bránu na Balkán“.⁴ Ovšem po slovensko-německých jednáních v Salcburku koncem července 1940, kde si Německo vynutilo odvolání Ferdinanda Ďurčanského a jeho nahrazení Vojtechem Tukou, který se jednoznačně orientoval na Německo, se ukázalo, že obě strany význam diplomatického uznání přecenily.

V části týkající se závěru války a osvobození Československa je poměrně malá pozornost věnována okolnostem anexe Podkarpatské Rusi do SSSR (s. 416–425), ačkoliv dnes v důsledku zpřístupnění ukrajinských archivů k této události máme již dostatek pramenů. To se týká především známého I. sjezdu národních výborů Zakarpatské Ukrajiny v Mukačevu 26. listopadu 1944, kde byla přijata rezoluce požadující připojení území k sovětské Ukrajině (v knize viz na s. 421). Samozřejmě, že celou akci připravili vojenské politické orgány, konkrétně hlavně generál Lev Mechlis a plk. Leonid Brežněv, jak správně konstatovala již V. Marjina (na jejíž práci se autoři odvolávají). Přesnější by však bylo říci, že se celá akce uskutečnila na objednávku Moskvy.

Dá se sice předpokládat, že část ukrajinsky cítících Rusínů skutečně volala po sjednocení s Ukrajinou (tuto snahu místní ukrajinofilové vyvíjeli už v letech 1918–1919), rozhodně je ale vyloučeno, že by si spojení přáli Rusíni považující se za svébytný autochtonní národ a už vůbec ne místní Maďaři. O rezoluci se totiž na sjezdu vůbec nehlasovalo. Její text byl delegáty dodatečně podepisován a po skončení sjezdu byly podpisy získávány vojenskými orgány po všech obcích regionu, včetně těch maďarských na jihozápadě země. Bylo by vhodné dodat, že podle zjištění ukrajinských historiků text rezoluce vznikl předem v Kyjevě, přičemž jazykový rozbor ukazuje, že jde o překlad z ruštiny. Toto zjištění samozřejmě není nijak překvapující. Připojením Podkarpatské Rusi se naplnil dávný sen ruské imperiální politiky sahající nejméně do doby před první světovou válkou, totiž dostat se na jižní stranu Karpat. Popis přípravy včlenění podkarpatského území do sovětské Ukrajiny je jinak podán správně a vyčerpávajícím způsobem. Pozornost je věnována také okolnostem podpisu československo-sovětské smlouvy o postoupení Podkarpatské Rusi a přípravě a provádění opce (s. 462–474, autor David Hubený).

4 Srovnej: Valentina V. MARJINA, *Brána na Balkán. Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Německa v letech 1939–41*, Soudobé dějiny, I., 1994, č. 6, s. 827–846.

Poslední připomínka se týká otázky, do jaké míry byl Sovětský svaz připraven v únoru otevřeně intervenovat v Československu. V knize jsou opět shromážděny argumenty pro i proti a je provedena i analýza práce ruských autorů, především Valentiny Marjiny, Galiny Muraško a Leonida Gibianského (s. 581). Karel Kaplan, považovaný za jednoho z největších znalců československých poválečných dějin, interpretuje věc přibližně tak, že Stalin byl připraven intervenovat, avšak Klement Gottwald jej od toho odradil s tím, že KSČ má průběh vládní krize pod kontrolou a žádná přímá vojenská intervence není potřebná. Tento výklad se opírá v podstatě jen o výpověď Gottwaldova zete Alexeje Čepičky, kterého se Kaplan na únorovou krizi vyptával. Emil Voráček dochází v recenzované knize k odlišnému závěru. Opírá se přitom o zprávu (uložena v AVP) Valeriana Zorina, sovětského náměstka ministra zahraničních věcí a někdejšího velvyslance v Československu o jeho rozhovoru s Gottwaldem. Podle Zorina to byl Gottwald, který požádal Moskvu o demonstrativní přesun sovětských vojenských jednotek v blízkosti německých a rakouských hranic, což Zorin slíbil. O přímé vojenské intervenci však nebyla řeč.

Malá poznámka na závěr: autor (zřejmě Emil Voráček) považuje za jakousi symbolickou tečku a příchod nové kvality sovětsko-československých vztahů poúnorové odvolání československého velvyslance v Moskvě Jiřího Horáka. Tomu zaměstnanci velvyslanectví vyjádřili nedůvěru a denuncovali jej u akčního výboru MZV. V kontextu únorových událostí šlo jistě jen o epizodu, avšak byla-li již do práce zahrnuta, bylo by třeba říci, že za denunciací Horáka stál především ambiciózní legační rada velvyslanectví Miloš Krno, a že věc neměla ani tak politické, jako spíše osobní pozadí. Jiří Horák, profesor slovanských literatur a etnograf, nebyl kariéřním diplomatem; o funkci velvyslance nijak zvlášť nestál a spíše než ztráta funkce jej urážel způsob, jakým k jeho odchodu z Moskvy došlo.⁵

Kniha je napsána s velkou pečlivostí, přičemž věcné nepřesnosti či drobné omyly jsou s ohledem na její rozsah minimální (např. tvrzení o neúspěchu jednání o zřízení přímé letecké linky Praha – Moskva přes Rumunsko – viz s. 285–286; ve skutečnosti nakonec tato linka zřízena byla).⁶ Pokud bychom měli shrnout vzájemnou kvalitu československo-sovětských vztahů, říká nám kniha vlastně nepřímě toto: do roku 1938 šlo o vztah země vracející se do postavení velmoci ke státu střední velikosti závislého na Francii, po druhé světové válce o vztah velmoci ke svému satelitu. Takový vztah nemůže být nikdy rovnoprávný, protože odporuje právu silnějšího, které je v podstatě základním kamenem mezinárodních vztahů. Práce je rozhodně cenným příspěvkem ke studiu našich vztahů k této východní velmoci.

Jan Rychlík

5 Krno popsal odvolání Horáka ve svých pamětech – viz Miloš KRNO, *Hory, rieky, ľudia*, Bratislava 1984, s. 323. Viz k tomu též: Jan RYCHLÍK – Magdaléna RYCHLÍKOVÁ, *Jiří Horák jako diplomat*, in: Hana Hlášková – Ivo Pospíšil – Anna Zelenková (eds.), *Slavista Jiří Horák v kontexte literatury a folklóru*, I., Bratislava – Brno 2012, s. 110–111.

6 Josef HONS, *Dejiny dopravy na území ČSSR*, Bratislava 1975, s. 254–255.

Jaroslava HOFFMANNOVÁ

Jaroslav Werstadt (1888–1970). O minulosti pro přítomnost

Praha, Vyšehrad – Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2020, 359 s.,

ISBN 978-80-7601-363-6.

Uplynulo již půl století od úmrtí českého historika, archiváře, editora a publicisty Jaroslava Werstadta. Poslední rychlé dvacetiletí přineslo povzbudivý zájem o Werstadtovu generaci. Dva jeho kolegové a blízcí přátelé Josef Borovička a Jan Slavík našli své autory.¹ Zasloužilé pozornosti se dostalo též dalším z jeho kolegů: Klikovi a Stloukalovi.² Jaroslava Hoffmannová završila úspěšnou badatelskou práci věnovanou přednímu představiteli Gollovy školy, profesoru českých dějin filozofické fakulty Karlovy univerzity Václavu Novotnému,³ a poté pro ni uzrál čas, aby mohla pozornost plně věnovat Jaroslavu Werstadtovi.

Autorka v úvodu biografie přiznává, že ji výrazná Werstadtova „osobnost velmi zaujala“ již při archivní práci v Archivu Akademie věd ČR, kdy se podrobně seznámila s osobním fondem Jaroslava Werstadta. V roce 2003 bylo uspořádání fondu ukončeno a autorčin vážný zájem potvrdily první přípravné studie. „Postupné zvažování o Werstadtovi jako mnohostranně výrazné osobnosti, o jeho nevšedním životě, pracovní dráze, rozsáhlé publikační činnosti od publicistiky původně politické, po závažné výsledky historické, a o celoživotním vícesměrném působení veřejném“ se naplnilo. Výsledkem je předkládaná kniha.

Jaroslava Hoffmannová prošla s cílem postihnout nejen vše podstatné, ale každou drobnost, která mohla být kamínkem do mozaiky obrazu sledované osobnosti, celou řadu archivů. Začala od Národního, kde jí byly pramenem vedle fondů osobních, písemnosti fondu Předsednictva ministerské rady z roku 1934, materiály Policejního ředitelství Praha a fond Státní úřad statistický. Důležitým zdrojem informací o plzeňském rodákovi byly pochopitelně Státní oblastní archiv Plzeň a Archiv města Plzně. Studijní léta mladého Werstadta dokladoval Archiv Českého vysokého učení technického a Archiv Univerzity Karlovy. Autorka prošla Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Archiv ministerstva zahraničních věcí, Archiv Národního muzea, Literární archiv Památníků národního písemnictví a řadu státních okresních archivů, Moravský zemský archiv v Brně a Archiv Masarykovy univerzity,⁴ Fondy Československé akademie věd, Historického klubu a řadu

1 Jiří LACH, *Josef Borovička, osudy českého historika ve 20. století*, Praha 2009; Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík, příběh zakázaného historika*, Praha 2002.

2 Bohumil JIROUŠEK, *Josef Klik, historik ve stínu Josefa Pekaře*, České Budějovice 2011; TÝŽ, *Karel Stloukal, profesor obecných dějin*, České Budějovice 2014.

3 Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný (1869–1932), život a dílo univerzitního profesora českých dějin*, Praha 2014.

4 Zde není jasné, proč autorka u osobních fondů uvádí signatury, pořízené v minulosti bývalým ředitelem brněnského univerzitního archivu PhDr. Jiřím Pulcem, když to jinde nečiní. Rovněž jsem na pochybách, proč jako nepřístupný označuje soubor deseti osobních fondů Vojenského historického archivu, když já sám jsem tu při bádání o činnosti Jaroslava Císaře mezi americkými a kanadskými krajany za první světové války čerpal z fondu Vojtěcha Preissiga a Emanuela Viktora Vosky. Ostatně ani Dagmar HÁJKOVÁ, *Emanuel Voska, špiónážní legenda první světové války*, Praha 2014, se bez výzkumu Voskova fondu neobešla.

osobních fondů ji poskytl Masarykův ústav a Archiv AV ČR, resp. Archiv Ústavu TGM zde deponovaný. V soupisu pramenů a literatury Hoffmannová uvádí i archivy a další instituce, kde báda bez „kořisti“.

Text biografie sleduje klasickou posloupnost od dětství a mládí v Plzni, přes Werstadtova studia v Praze k „Pokrokáři“ a politickému i historickému publicistovi, spolupráci s T. G. Masarykem, až k závěrečnému oddílu „Historik podnětný dodnes“.

Autorka představila Werstadtovu osobnost od prvního jarního dne roku 1888, kdy na svět přišel poslední z Werstadtových synů – jako chudé dítě plzeňské periferie. Autorka se zamýšlela nad výskytem jedinečnosti rodového jména, a při hledání kořenů na základě znalosti matričních knih naznačila, že dědeček Karel byl nemanželským synem. V genealogické posloupnosti došla až k Jaroslavovým pradědečkům: Janovi Westadtovi, chalupníku z Červeného Újezda u Sedlčan, a Janu Hynaisovi, kamenickému mistru z Bolevce. (s. 12)

Z pohledu současné generace budí oprávněný respekt nejen naplněná příkladná touha po vzdělání všech Werstadtových synů, ale také souhlas a radost rodičů z jejich volby. Ve skromných rodinných poměrech (otec byl dělník, později posluha) si ovšem studující synové museli pomáhat sami. Všichni byli nadaní a tři po absolvování plzeňské české reálky s úspěchem ukončili vysokoškolská studia na České vysoké škole technické v Praze jako inženýři.

Werstadtova vzpomínka (s. 198n.) přibližuje stísněné poměry rodinného života: „o šesti hlavách, a žel tedy i šesti krcích a žaludcích, byla jediná světnice s okny na pavlač, hned vedle místnůstky, o níž se nemluví, a která byla společná všem obyvatelům poschodí, jediného v domě, a hosticího nájemníky v pěti místnostech. Všechně zařízená světnice sloužila tedy za kuchyň, jídelnu i ložnici“. Starší bratři, František, Karel a Josef, měli světnici během plzeňských školních let pochopitelně také za studovnu. I nejmladší Jaroslav absolvoval plzeňskou českou reálku s vyznamenáním a následoval bratry do Prahy: 17. října 1906 se imatrikuloval na České vysoké škole technické. V červenci 1907 s úspěchem uzavřel první dva semestry, zapsal se ještě do druhého i třetího ročníku, ale zkoušky nekonal.

Už na reálce měl velký zájem o veřejné dění, o literaturu a výtvarné umění, po příchodu do Prahy se tento zájem díky možnostem, jaké nabízelo nové prostředí, stával hlubším. Chodil do divadla, na výstavy, na mimořádné přednášky, hojně četl. V listopadu 1906 začal navštěvovat lidové přednášky (Františka Krejčího o svobodné vůli a mravnosti), které česká univerzita pořádala přímo v posluchárně České vysoké školy technické na Karlově náměstí, resp. v zasedací síni radnice na Královských Vinohradech, kde poslouchal F. X. Šaldu o rozvoji moderního dramatu. Pro tyto zájmy Werstadt studium strojího inženýrství opustil. V letech 1909–1911 se mj. soukromě věnoval latině, potřebné k přijetí na univerzitu.

I tak nebylo pro něj rozhodnutí zanechat studium na technice jednoduchou záležitostí. Snad proto v říjnu 1911 nově imatrikuloval na technice. Na rozdíl od čtyřletého oboru strojího inženýrství, zvolil tentokrát dvouleté obecné oddělení se zaměřením na obchodní a pojistnou techniku. Nicméně univerzitní studium definitivně zvítězilo: Werstadt se od zimního semestru 1912/1913 zapsal jako mimořádný student Filozofické fakulty české Karlo-Ferdinandovy univerzity. Nebylo tak třeba se zařít dle přátelské rady Josefa Kopala, aby doplňovací zkoušku z latiny složil na gymnáziu v Kolíně. Potřebných

osm semestrů odposlouchal jako mimořádný posluchač, aniž se imatrikuloval na univerzitě.⁵ Jako takový, musel požádat k připuštění k rigorózním zkouškám: a bylo mu vyhověno. Po obhajobě disertace *Politické dějepisectví 19. století a jeho čeští představitelé* (posudky napsali Josef Pekař a Václav Novotný) a úspěšných rigorózních zkouškách z filosofie a z českých a všeobecných dějin, byl 13. července 1920 promován doktorem.

Dosažením doktorátu ukončil Werstadt své vzdělání. Již v roce 1908 se stal (z důvodu hmotného zajištění na studiích) redaktorem Časopisu pokrokového studentstva, do kterého také hojně přispíval. Zůstal jeho kmenovým autorem i v době, kdy už časopis neřídil. Psaní ho těšilo, stalo se mu potřebou, později i posláním, kdy mu publicistická činnost byla důležitým doprovodem k práci vědecké. Vládl výtečně perem a již v předválečných letech i během první světové války se stal výrazným publicistou. Psaní mu bylo přirozeným vstupem do veřejného života. Přál si, aby jeho hlas byl prostřednictvím tisku slyšet. Rádi ho tiskli nejen v Časopise pokrokového studentstva, ale Hoffmannová uvádí (s. 255n.), že jeho články, kritiky, úvahy a hodnocení přinášela i Pokroková revue, Studentská revue, Samostatnost, Neodvislost, stejně jako Nové Čechy a prvorepublikové České slovo.

V srpnu 1907 na sebe Werstadt upozornil na prvním sjezdu Mladé generace radikálně pokrokové. V následujícím roce byl už jednatelem výkonného výboru Mladé generace již státoprávně pokrokové. Na druhém sjezdu v srpnu 1908 v Jičíně Werstadt v referátu *O dnešní situaci českého studentstva* proklamoval: „Budeme žádat vždy ne-li radikalism zásad a taktiky, tedy alespoň radikalism mravnosti, charakternosti a čestnosti.“ Hoffmannová připomněla z Werstadtova referátu ještě slova: „pro kontinuitu a tradici národního života, jenž se v politice jeví akceptováním programu Palackého...“ Werstadt se celý život vracel k odkazu Palackého. Svědčí o tom jeho články, studie i mluvené slovo přednášek.

Na onom sjezdu, jako i na dalším v listopadu 1909 v Měšťanské besedě, který byl zahájen jeho referátem,⁶ vždy živě diskutoval. Tato forma výměny názorů mu byla blízká a přinášela mu uspokojení. Hoffmannová zaznamenala příkladně několik kaváren a restaurací – Pařížskou kavárnu v Žitné ulici, Národní dům na Královských Vinohradech, u Gráfů, studentský spolek Slávia, kde mladý, pohledný (jak dosvědčuje obrazový doprovod knihy), excelentní a pohotový diskutér se zápalem debatoval o politických, převážně však studentských problémech, které tehdy zajímaly středoškolskou i vysokoškolskou mládež.

Autorka provází Jaroslava Werstadta, činného před světovou válkou v radikálním studentském hnutí a státoprávně pokrokové straně, během války aktivního pracovníka domácího protirakouského odboje, v jednotlivých životních etapách. Změněný vztah k prezidentu Masarykovi během válečných let ani nemusela dokumentovat Werstadtovou publikaci z roku 1920 *Od „České otázky“ k „Nové Evropě“*. Werstadt sám objasnil svůj „kritický poměr k velkému učiteli a vůdci moderních Čech“ v textu psanému v prosinci 1939 v koncentračním táboře Buchenwald (jeho edice na s. 218). Autorka se zálibou v detailu v knize připomněla vše podstatné – budování Archivu národního osvobození při

5 Viz s. 303–306: Přednášky a semináře zapsané a kolokvované Jaroslavem Werstadtem na Filozofické fakultě České Karlo-Ferdinandovy univerzity v letech 1912–1916.

6 *Politické proudy ve studentstvu*. Referát na sjezdu státoprávně pokrokového studentstva v Praze 13. listopadu 1909.

Českém zemském archivu v Praze a následnou činnost v Památníku osvobození na Žižkově, neopomněla ani aktivitu svobodného zednáře. Detaily z archivních pramenů dodávají jejímu svědectví na plastičnosti a zajímavosti. Někdy se jich však nedokázala vzdát, i když nešlo o Werstadta, ale např. o jeho švagrovou.

1. září 1939 byl Jaroslav Werstadt nacisty zatčen při akci Albrecht der Erste a do konce války vězněn v Buchenwaldu. Po návratu domů začala pro Werstadta horečná a nadějná práce: Ujal se vedení v Památníku osvobození, čile publikoval v Národním osvobození, ve Svobodném slovu, Svobodném zítřku a Hlasu revoluce. Hojně byl zastoupen i na stránkách obnoveného Českého časopisu historického, tam převážně s tématy, vážícími se k Františku Palackému u příležitosti 70. výročí jeho úmrtí.

Dne 8. listopadu 1945 byl Jaroslav Werstadt zvolen starostou Historického klubu. Po profesorech Josefu Pekařovi, Josefu Šustovi a předpokládaném třetím nástupci, předčasně zemřelém univerzitním profesorovi Kamilu Kroftovi, stanul v čele národní organizace historiků muž mimo univerzitní katedru. Werstadta, historika moderních dějin s prokázanými organizačními schopnostmi, respektovaného historickou obcí též pro mravní kredit, však v bouřlivém období let 1945–1948 nečekalo jednoduché starostenství. Historický klub pod jeho vedením obnovil vydávání Českého časopisu historického, učinil potřebné kroky v přípravách Bibliografie československé historie, vydal několik publikací a členové klubu po smutných létech okupace s nadšením uvítali možnost opětného setkávání na tradičních pravidelných přednáškách.

Únor 1948 zasáhl převratem politických poměrů těžce nejen členy klubu, ale dvojnásob Jaroslava Werstadta. Šedesátiletý Masarykův a Benešův stoupenec plný energie a tvůrčích plánů byl penzionován. S nástupem totalitní moci se musel vyrovnávat také jako starosta Historického klubu. Ten přišel nejen o dosavadní prostor v Českém zemském archivu, o spolkovou knihovnu, postih zahrnoval i vydávání Českého časopisu historického. V roce 1951 bylo klubu definitivně odňato ediční právo a klub ztratil také ekonomickou jistotu zákazem distribuce knih a učebnic dějepisu. Přednášky v roce 1948 ustaly: Poslední proslovil 25. ledna 1948 historik, novinář, ministr a poválečný člen předsednictva Československé strany národně socialistické Hubert Ripka *O vývoji české demokracie*. Historický klub pod Werstadtovým vedením prozíravě utlumil veškerou aktivitu. Nevytvořil činnost, nepoutal tak na sebe pozornost státních orgánů, a nebyl proto v roce 1951 jako obdobné odborné spolky zrušen. Když pak minulo nejhorší období 50. let, uznal Werstadt za možné obnovit přednáškovou činnost klubu a společnost plně aktivovat, včetně spolkových valných hromad a pořádání tradičních klubových výletů.

Jaroslav Werstadt s nadějí a velmi pozorně sledoval vývoj roku 1968: „Přežhnala se smřtí událostí“, charakterizuje autorka Werstadtovy biografie srpnovou invazi armád Varšavské smlouvy do Československa roku 1968 a následné období začaté „normalizace“. Historik prožil vojenské přepadení v Bratislavě, kam Werstadtovi od dvacátých let pravidelně jezdili k letním pobytům do rodiny sestry a švagrové. Tentokrát poprvé bez manželky Marie: „spolehlivá a chápající opora a posila v časech horších a zlých“ zemřela 10. dubna 1968. Osobní ztráta Werstadtovi ztížila i zhoršující se společenskou atmosféru. Zkušený, dlouhou životní poutí prošlý Werstadt nebyl, na rozdíl od mnohých členů klubu,

ani zklamán, že nebyl zvolen členem Československé akademie věd, kam jej v červnu 1968 spolu s několika dalšími historiky navrhla Československá společnost historická. Volba se však konala v již zmíněné atmosféře července 1969.

Historik a Werstadtův přítel Karel Kučera při smuteční tryzně Historického klubu 30. května 1970 mimo jiné řekl, že Werstadt byl členy klubu chápán jako muž, „jemuž jsme se obdivovali, jehož jsme milovali. Hlavním rysem jeho duchovní tváře byla služba. Werstadt sloužil vždy myšlence i osobnosti jenom ze svého vlastního rozhodnutí a nečekal na projevy vděčnosti nebo uznání. Byl až imunní proti všem projevům přízně, kterou oceňoval jen, byla-li podložena přátelstvím, a se vši energií střežil nezávislost svého postavení. Stál vysoko povznesen nad každým zneužitím obecných hodnot života.“ Připomeňme i Kučerova slova o tom, že Werstadt „strhoval v poslední době nás všechny“ a že „nás učil chodit vzpříma“.

Na výkladový text o Jaroslavu Werstadtovi navazuje „Edice“ (s. 195–253), do které autorka zařadila Werstadtovy studie, psané v koncentračním táboře Buchenwald. Nadto tu z rozsáhlé Werstadtovy korespondence editovala deset dopisů z let 1921–1968, uložených dnes v Archivu Národního muzea, v Archivu Ústavu T. G. Masaryka a v Archivu AV ČR. Dále následuje oddíl Bibliografie (bibliografické údaje publikované v roce 1948 Václavem Vinšem autorka ověřila a doplnila publikace po tomto roce), poté bibliografie bratra Karla a oddíl Přílohy textové, kde kromě přehledu přednášek a seminářů, zapsaných Werstadtem na Filozofické fakultě České Karlo-Ferdinandovy univerzity v letech 1912–1916, je znovu uvedena Werstadtova bibliografie: tentokrát speciálně texty k T. G. Masarykovi, Edvardu Benešovi a Viktoru Dykovi. Zde je také uveden seznam Werstadtových přednášek a promluv z let 1908–1969.

Autorka biografie četla snad vše, co bylo Werstadtem publikováno, a je jí důvěrně známo i vše, co přináší archivní dokumenty. Werstadtovu osobnost má „přečtenou“ a rozumí jí, tak jako době, ve které žil. Zná dobře nejen atmosféru kolem Werstadta, poznala plně i jeho přesné vyjadřování a důsledné logické myšlení, jeho vztah ke krásné literatuře, k básnictví, k výtvarnému umění. Werstadtovi byla historie vědou i uměním zároveň. Je nadějí, že kniha Jaroslavy Hoffmannové bude inspirovat k hlubšímu zájmu a dalšímu studiu.⁷

Zdeněk Pousta

Eckart KRÖPLIN

Operntheater in der DDR. Zwischen neuer Ästhetik und politischen Dogmen

Leipzig, Henschel Verlag 2020, 368 s., ISBN 978-3-89487-817-7.

Německý muzikolog a teatrolog Eckart Kröplin je odborně veřejnosti znám především jako přední znalec života a díla Richarda Wagnera. Věnoval mu dlouhou řadu publikací, od životopisné práce *Richard Wagner. Theatralisches Leben und lebendiges Theater* (1989) přes monumentální čtyřsvazkovou syntézu *Richard Wagner: Musik aus Licht* (2011) až

⁷ Již v roce 2016 vznikla pod vedením prof. Zdeňka Beneše v Ústavu českých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy bakalářská práce: Marek Baran, *Jaroslav Werstadt a jeho místo v české historiografii*.

po nápaditou problémovou „studii k vypuzenému tématu“ (podtitul) *Richard Wagner und der Kommunismus* (2013) a faktograficky vyčerpávající *Richard Wagner Chronik* (2016). Kröplin, který kromě akademické dráhy působil také jako šéfdramaturg Semperovy opery v Drážďanech, se v těchto publikacích osvědčil jako jednak vynikající znalec-heurista, jednak interpret a syntetik, pokud jde o myšlenkové a literární zpracování širokého tematického pole.

Toto pole u něj sahá od klasických a romantických počátků moderní operní kultury, zejména německé, po modernu a současnost, a to při vidění, které je nejen interdisciplinární v užším smyslu, ve vztahu ke kulturním (uměleckým) dějinám, jež sleduje, nýbrž které také nezapomíná propojovat dějiny umělecké tvorby a její speciální, esteticky imanentní problémy s dějinami společenskými a politickými. K tomuto širšímu obecně historickému zřeteli je Kröplin – jen zdánlivě paradoxně, ve skutečnosti logicky – veden svým primárně biografickým východiskem, sledováním osudu konkrétních uměleckých osobností a děl, zejména pak Richarda Wagnera. Wagner jako osobnost propojující uměleckou tvorbu, teoretické myšlení a politickou realitu ve svém životě i „druhém“ životě (formách recepce po smrti autora) zvláště vede k takovému kontextuálnímu přístupu, který ve společenských podmínkách nevidí jen výsledky „diskursivních praktik“. Ve své nejnovější monografii se Kröplin vydal na ještě docela odlišnou půdu, napsal totiž – s nadsázkou řečeno – „životopis“ operního provozu bývalé NDR.

Tento „životopis“ se v duchu řečeného pohybuje mezi kulturními a společensko-politickými dějinami, historií estetického myšlení, institucí i konkrétních osob a celého politického režimu jedné dějinné epochy. Nejedná se o pouhý faktografický přehled, nýbrž o kompaktní výklad, který má nicméně svou stavbou, množstvím údajů o repertoáru či uměleckém obsazení divadel a také cenného obrazového materiálu všechny předpoklady pro to, aby sloužil jak pro rychlou dílčí informaci, tak pro hlubší vhled do souvislostí. V kombinaci s obrazovým materiálem by kniha mohla budit dojem, že je určena zejména zájemcům o operu jako „speciální“ oblast, ze života společnosti poněkud vydělenou, ve skutečnosti však jde o svébytný příspěvek ke kulturním dějinám východního Německa druhé poloviny 20. století, o text, v němž se stále hledí ke kontextům, k příčinám a důsledkům konkrétních fenoménů operního divadla.

Autor se svou syntézou podle vlastního vyjádření snažil zachránit operní provoz NDR před zapomenutím, a to jako člověk, který se tohoto provozu jako divák, vědec, kritik i dramaturg sám účastnil. Heuristické základy jeho práce se tak z velké části mohou opírat i o vlastní bohaté zkušenosti, o intimní „soužití“ s tímto provozem. Text však nemá nic společného s jakousi nostalgií, nýbrž vyznačuje se střízlivostí, znalostí věci (jak v kulturně-historickém, tak praktickém, institucionálním slova smyslu) a komparativním a kontextuálním myšlením. Kröplin zdůrazňuje nepřevoditelnost operního (ale, můžeme dovodit, vůbec kulturního) života NDR na schémata, která mu vnucovalo státní politické vedení – a která po roce 1990 jejich kritikové z velké části *přejímali*, namísto aby tento kulturní život podrobili diferencované analýze v ambivalentnosti, která vyznačuje kulturně-historické reality.

Jak výstižně naznačuje už podtitul Kröplinovy knihy, snaží se autor ukazovat, že operní divadlo se v NDR pohybovalo mezi politickými dogmaty a novou estetikou. Bylo prostředím velmi různorodých výkonů, vlivů a tendencí, v nichž se složitě proplétaly

politické, umělecké i čistě individuální snahy a ani politická instrumentalizace nemusela zabránit progresivním uměleckým výkonům. U „většiny svých kolegů“ mohl Kröplin dle svých slov pozorovat „humanistický ethos a vědomí umělecké zodpovědnosti“ a v kulturním životě NDR nacházet, „navzdory všemu politickému vměšování a determinaci (...) unikátní zjevy v literatuře, hudbě či malířství“ (s. 8n).

Kröplin vhodně začíná poukazy na „političnost“ opery v celých jejích dějinách, na spjatost dějin opery i jejího v užším smyslu estetického utváření s politickými tendencemi: ať už s objednávkou barokních dvorů či později měšťanských divadel, nebo s osobními preferencemi tvůrců či časovými okolnostmi uvádění konkrétních děl. Operní a činoherní divadlo jako eminentně společensky působnou tribunu politických nálad ostatně známe i z českých dějin, v nichž jsou dějiny kultury a dějiny společnosti díky svému vztahu k dějinám národního hnutí tak úzce propojeny (vzpomeňme jen Smetanových oper na libreta socialisty Karla Sabiny).

Společensko-politický význam kultury v čele s tou divadelní (operní) byl – jak Kröplin ukazuje – mimořádný v prvních letech NDR, protože nový socialistický stát usiloval o získání mezinárodního uznání právě prostřednictvím kultury. Snažil se legitimovat jako *ten* právoplatný dědic „klasického“ Německa, který se rozhodně rozchází s fašistickou katastrofou moderních německých dějin, a naopak buduje novou kulturu a společnost, která zároveň uskutečňuje humanistický program německé klasiky. Otázka „politiky dědictví“, vztahování k národní minulosti a integrace jejího odkazu do kulturního života nového státu, byla v rané NDR podobně jako v poúnorovém Československu nesmírně důležitá. Byla však i vysoce problematická, ožehavá, pokud šlo o výběr toho, co je z národní tradice uznáno za „pokrokový odkaz“, a toho, jakým způsobem má být rozvíjeno v současnosti.

Proletkultovské a zjednodušeně plebejsko-realistické tendence byly usměrňovány jednak tím, že do nového státu spadl (kromě osvícenských center jako Halle, Jena či Lipsko s jejich duchovními tradicemi) Výmar, kde se v letech 1949 a 1953 za státního řízení slavila velká výročí Goetha a Schillera. Význačnou roli tedy hrála přítomnost duchovních tradic (dále Händel v Halle či Bach v Lipsku), které se nedaly tak snadno podrobit schématům „stranické estetiky“. Do nového režimu též vstoupil nemalý počet institucí a osobností vysloveně moderních, jimž tak či onak dodával autoritu jejich antifašismus. V tomto ohledu – v němž se NDR právě při schillerovských a goethovských oslavách ráda zaštiťovala osobnostmi jako Thomas a Heinrich Mannové – šlo zejména o divadelní stánky poválečného Berlína: Berliner Ensemble Bertolta Brechta a Komische Oper Waltera Felsensteina.

Socialistická (resp. stranická) reglementace umělecké tvorby, týkající se, jak Kröplin na množství příkladů dokumentuje, ovlivňování „dramaturgie, kompozice, produkce i recepce“ (s. 15), byla způsobem hledání cesty k vzájemné integraci starší a současné kultury; způsobem, který měl velmi individuální povahu a výsledky v případě toho kterého díla, období i prostředí, jehož relevanci však lze vidět v alternativě, kterou se odvíjelo divadelní umění na Západě a které směřovalo k „autonomizaci“ estetiky vůči společnosti i historii, k dezintegraci umělecké kultury, která se netýká jen její společenské, nýbrž i vnitřně estetické roviny. (Takže v moderním divadle docela převládl názor, že divadlo je oblastí *libovolné performance*, bez jakýchkoli kvalitativních měřítek a závazků, jakkoli se

jedná o *interpretaci* děl.) Zvláštní význam východoberlínské „Státní opery“ (Pod Lipami), dřívější pruské dvorní opery, spočíval v jejím „symbolickém kapitálu“ jako první a národní scény *celého* Německa. Vedení SED, k jejímuž vzniku tak jako mnohým zasedáním došlo právě zde (už kvůli nedostatku podobně velkých a reprezentativních budov ve válkou zničeném Berlíně), si to uvědomovalo a okázale navštěvovalo premiéry.

Kröplin poukazuje na to, že v NDR fungovalo až *padesát* operních divadel a orchestrů (úpadek regionálních operních divadel po roce 1990 bohužel známe z České republiky velmi intenzivně). Připomíná enormní šíři repertoárové nabídky, úroveň dramaturgie a interpretační praxe (nesplývající ještě s pojetím tvůrčí svobody jako režisérské *libovůle*), kontinuitu ansámblové práce, budování souborů a interpretačních přístupů, a také mimořádnou cenovou dostupnost kultury („Anrecht“ na vstupenky opírající se o masivní státní subvenci). V padesátých letech tak každou sezonu 3,5 – 4 miliony diváků viděly 5 500 – 6 000 operních představení (s. 21), např. v sezoně 1955/56 se v NDR konalo téměř 6 000 operních představení pro více než 4 miliony návštěvníků, a NDR měla „skutečně nejhustší divadelní a také operní síť na světě“ (s. 66).

Všechny tyto faktory si při pohledu na vývoj (operního) divadla v posledních desetiletích vynucují novou, velmi vážnou pozornost, která nedovoluje nad divadelním provozem v zemích bývalého východního bloku pouze ohrnovat nos a redukovat ho na jeho politickou kontrolu a represi. To, co Kröplinova kniha dobře nasvětluje, je také význam, který měla operní kultura v době před rozmachem digitálních technologií a komercializace i „vysokého“ umění. Tato konfrontace by po mém soudu měla vést především k obnově hledání cest, jak operní kulturu začlenit do společenského života, aniž by se tak dělo cestou ústupků politickým či komerčním tlakům, jak zachovat její tradici i inovaci. Je třeba pěstovat syntézu obou těchto rovin, tradice velkých děl, z nichž divadlo repertoárově stále žije, a soudobé tvorby, tvůrčí (vč. interpretační) progresivity, která hledá *nové* obsahy i formy, ovšem za účelem oslovení současného člověka, vyjádření lidsky podstatných obsahů a umělecky svébytných forem, nikoli pouhých „performativních“ gest a prvoplánových provokací. (Kritičtější zaostření na současnou krizi nejen operního divadla je něčím, co v Kröplinově knize poněkud postrádáme.) Samotná otázka cenové dostupnosti operního divadla, sociální skladby obecnostva, a už díky tomu také společenské odezvy „vysokého“ umění, je dnes, kdy je řada zájemců v čele se studenty a důchodci z participace na nejen operní kultuře téměř vyloučena, mimořádně naléhavá a přehlížená. Má však interní souvislost s osudem celých uměleckých druhů, jako je zrovna opera.

K nejvýznamnějším operním domům východního Německa, jimž také Kröplin věnuje nejvíce prostoru, patřila divadla ve východním Berlíně, Lipsku a Drážďanech. Kromě nich se však u Kröplina dočteme o desítkách dalších, od Schwerinu či Rostocku přes Halle či Magdeburg až po Chemnitz nebo Görlitz. Kröplin se věnuje opernímu provozu velkých měst i provincií, dramaturgii, recepci i obsazování a inscenování děl, ve všech těchto polohách samozřejmě včetně jejich vývoje od konce čtyřicátých let do konce let osmdesátých. Zabývá se otázkou inscenace národa či lidu v operním divadle, jednak starším (v čele s Wagnerovými „Mistry pěvci norimberskými“, znehodnocenými nacistickou propagandou), jednak moderním. Důkladně probírá spory o novou, socialistickou

„národní operu“ v podobě *Lukulla* Paula Dessaua a Bertolta Brechta a *Johanna Fausta* Hannse Eislera zkraje padesátých let, z nichž kompozice druhé byla po vydání libreta na nátlak stranické kritiky jejího údajného „formalismu“ zmařena.

„Stát a strana chtěly diktovat operní estetiku, která byla znatelně zpátečnická, která opravdu socialistickou avantgardu nepřipouštěla“ a jejíž vynucování znamenalo „kulturně-politickou katastrofu“, konstatuje Kröplin výstižně (s. 104, 109). Věnuje se způsobům pronikání politických schémat do dramaturgie i vlastní estetiky inscenací, „všednímu dni opery“, který ukazuje „mezi tradicí a avantgardou“, a speciální pozornost věnuje po politických kontroverzích ohledně některých děl vybraným režisérským osobnostem (Walter Felsenstein, Götz Friedrich, Joachim Herz a další). Velmi podnětné jsou výklady o proměnách recepce W. A. Mozarta a R. Wagnera („ungeliebte Aneignung“).

Výklad je kromě množství archivních snímků doplněn užitečnými přehledy důležitých inscenací v jednotlivých divadlech a obdobích, na závěr přichází obsáhlý přehled inscenací v Berlíně, Lipsku a Drážďanech včetně obsazení hlavních rolí. Tyto přehledy kromě jiného ukazují, jak širokou repertoárovou nabídkou se východoněmecká divadla (včetně provinčních) vyznačovala nezávisle na politických tlacích a jaké umělecké osobnosti se podílely na jejich realizaci. Český čtenář si všimne nejen českých pěvců, kteří na německých jevištích dosáhli úspěchů (Ludmila Dvořáková, Rudolf Jedlička, Antonín Švorc a další), nýbrž i množství slovanského (včetně českého) repertoáru (zejména v Drážďanech), který později – v případě českého repertoáru s výjimkou Janáckových děl, *Rusalky* a *Prodané nevěsty* – z velké části vymizel. Režijní divadlo, jehož hlavním předmětem je nákladná inscenace, v posledních desetiletích kromě jiného přispělo k výraznému zúžení repertoáru divadel.

Politický tlak podle Kröplina (s. 25) v uměleckém provozu nechtěně udržoval kritického ducha, namísto homogenizace podněcoval diferenciaci pohledů na vztah umění k politice či společnosti, staral se o stálé obnovování protestní povahy umění a vynalézavosti v jejím vyjadřování. „Operní divadlo NDR bylo kvůli mezinárodní izolaci státu nuceno vyvíjet vlastní individualitu, definovat se z vlastních sil a plodit zcela originální věci. Vedlo jakýsi ostrovní život, který se nicméně neobyčejně silně snažil, ba musel snažit o působení navenek“ (s. 26).

Kröplin rozlišuje čtyři hlavní fáze vývoje operního divadla v NDR, jež se kryjí s etapami jejího politického vývoje: První etapa padesátých let, spočívala v prosazení realistického a „všelidového“ divadla a jeho vyrovnání s tradicí, druhá šedesátých let, kdy stavba Berlínské zdi prohloubila izolaci země a zbavila ji množství umělců, takže došlo k transferu uměleckých sil z regionálních divadel do větších, angažování hostů z dalších zemí východního bloku (jako jmenovaní čeští sólisté) a k rušení či fúzím docela malých divadel (jejichž předchozí existence, jakkoli v uvedeném smyslu zpřístupnění kultury masám emancipační, čelila problémům umělecké kvality). Třetí etapu autor vidí v sedmdesátých letech po Ulbrichtově vystřídání Honeckerem, s dosažením mezinárodního uznání NDR (přijetí do OSN roku 1973 ad.), a konečně čtvrtou v osmdesátých letech. Tehdy kumulované problémy neslučitelnosti potřeby umění po otevřenosti světu a novým impulzům a svěřací kazajky politického řízení a jeho neschopnosti reformovat se na straně druhé nenávratně vedly k rozkladu státu a kontinuity mezi jeho řízením a pozitivními hodnotami operního života.

Vnitřně svobodné umění žilo ke konci NDR většinou již jen ve vnitřní, anebo – stále více – i vnější emigraci. Po jejím pádu však podle Kröplina zůstalo na kulturní scéně alespoň na chvíli i jisté vakuum, prázdné místo po onom protivníku, proti němuž bylo třeba vymezovat (a teprve tak kultivovat) vlastní avantgardismus. Kröplinovým závěrečným sdělením je především to, že takovouto specificky „avantgardistickou“ tradici opera v NDR skutečně získala a že „se přežil stát, ne však jeho operní umění“ (s. 325).

V tomto závěru bychom si snad jen přáli delší autorovu bilanci vývoje operního provozu po roce 1990. Jeho radikální kritika je po mém soudu vzhledem k výše naznačeným interně uměleckým i sociálním deficitům nezbytná. Eckart Kröplin kriticky podotkne pouze to, že „demokratický zlom podzimu 1989 se příliš rychle přeměnil do opojení západní markou“ (s. 325); o tom, co se stalo už jen institučně, ne-li umělecky, s divadly bývalého východního Německa, bohužel další výklad nehovoří. Z obsahového hlediska by to však už byl výhled za horizont stanoveného badatelského tématu, jehož zpracování se Kröplin zhostil příkladně. Jeho knihu je třeba doporučit všem zájemcům o dějiny operního provozu a jeho souvislosti s širšími společensko-politickými dějinami.

Martin Bojda

Martin NODL – Piotr WĘCOWSKI (edd.)

Marxismus a medievistika: společné osudy?

(= Colloquia mediaevalia Pragensia 22)

Praha, Centrum medievistických studií – Filosofie, Praha 2020, 242 s.,

ISBN 978-80-7007-647-7.

Sborník věnovaný stále poněkud citlivému tématu „marxismus a medievistika“ přináší referáty z pracovního setkání v Praze 25. října 2019, jehož se zúčastnili polští a čeští historici. Některé teze k otázce, zda byly osudy oboru v éře marxismu společné či odlišné, nadhodili editoři v úvodním zamyšlení: obdobné byly institucionální modely, zacílení na počátky státu, na třídní rozpory a krizi feudalismu, kamuflování „německých vlivů“, podobná ale byla také vysoká pozice medievistů v aparátu centralizované vědy. Řada akcentů se naopak, zejména v důsledku asynchronního personálního vývoje české a polské vědy ve vztahu k marxismu, jeví jako odlišná. V každém případě osobnosti i díla českých nebo polských medievistů z doby stalinismu (1948–1953/1956) nebo šířeji z éry oficiálního marxismu (do roku 1989) zůstávají vždy určitým mimovědeckým rébusem.¹

Úvodní příspěvek Rafała Stobieckiego *Historiografia marksistowska w Polsce. Wprowadzenie* sleduje periodizaci působení marxismu v PLR, kde měl statut státní

1 K tématu orientačně srovnej: Rafał STOBIECKI, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce*, Łódź 1993; Blanka ZILYNSKÁ – Petr SVOBODNÝ (ed.), *Věda v Československu v letech 1945–1953*, Praha 1999; Maciej GÓRNY, *Między Marksem i Palackym*, Warszawa 2001; Andrzej Feliks GRABSKI, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2006; M. GÓRNY, *Przede wszystkim ma być naród: marxistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007; Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, Praha 2007; František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a mýjení v životě jednoho medievisty*, Praha 2009.

ideologie komunistického režimu. Autor uznává, že přijímání marxismu do diskuze mělo od čtyřicátých let 20. století jisté modernizační funkce, ale ve své leninsko-stalinistické formě se marxismus stával ideologií despotismu. Jednotlivé vědy ovšem tvoří určitou pracovní strukturu, sociální pole (Pierre Bourdier), které se vyrovnává s vnějšími tlaky. Nástup stalinismu byl podle Stobieckého v podstatě zvládnut na konferenci v Otwocku (odražení extrémistů, uznání marxismu jako třídního výkladu dějin předními historiky). Změnu přinesl „říjnový obrát“ (1956), kdy kritika stalinismu, otevřená na XX. sjezdu KSSS, umožnila rozvoj „svého druhu metodologického pluralismu“, ovšem v mezích „státního“ marxismu.² O tomto mnohem delším období působení marxismu (i s rezonancí na západní marxismus, škola *Annales*) se však autor vyjadřuje jen na bázi několika příkladů (Jerzy Topolski, kterého citoval Rostislav Nový, Bronisław Geremek, Jerzy Jedlicki). K pocitu plurality ovšem také přispívala činnost katolické církve (KUL, časopis *Nasza przeszłość*).

Téma *Polští medievisté tváří v tvář stalinismu (1948–1955)* detailněji přiblížil Tadeusz Paweł Rutkowski. Pro vstupní kontext je třeba zmínit tragický rozvrát společnosti a teror ve čtyřicátých letech.³ Historiografie se však těšila vážnosti, byly znovu založeny katedry s předválečnými profesory. Zároveň se připravovalo vytvoření státního historického ústavu s centrální rolí pro marxistický výklad dějin. Rutkowski ukazuje, že v této fázi sehrála zásadní roli zmíněná konference v Otwocku. Konala se od 28. 12. 1951 do 12. 1. 1952; referát o periodizaci polských dějin tehdy pětapadesátiletého⁴ Stanisława Arnolda byl v metodologické části značně servilní („hnijící kapitalistický svět“), podle Stalina „jaký způsob výroby, taková je společnost a nadstavba“. Zazněla tam kritika Oswalda Balzera a Zygmunta Wojciechowského za rodovou teorii,⁵ ale v diskusi se obou zastal osmačtyřicetiletý „liberál“ Tadeusz Manteuffel.⁶ Arnoldovu periodizaci také kritizoval z pozic dějin umění a archeologie mladý (34 let), „klasiky“ necitující Aleksander Gieysztor.⁷ Tato skupina kultivovaných historiků (patřil k ní též tehdy jednačtyřicetiletý Marian Małowist, který přednesl věcný referát o hospodářském vývoji ve 14. – 17. století) nakonec v zásadě převzala organizování vědy ve Varšavě. (V tehdejší ČSR byli aktivističtí marxisté velmi mladí: Mackovi bylo 28 let, Grausovi o rok více).⁸ Rutkowski též přibližuje přípravu *Makety* polských dějin (do roku 1764),⁹ která měla rodnou, stejně nesličnou sestru v Praze.

2 Již v roce 1958 se však ještě vývoj vrátil do konzervativních kolejí; R. STOBIECKI, *Historiografia*, s. 128–136 (někdy se mluví o neostalinismu).

3 Srovnej kritickou syntézu: Andrzej Leon SOWA, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011, s. 17–129.

4 Údaje uvádím pro rámcové generační srovnání.

5 *Pierwsza konferencja metodologiczna historyków polskich*, tom 1, Warszawa 1953, s. 155–193, zde s. 157.

6 *Pierwsza* (1953), s. 212–213 (popírali lenní feudalismus v Polsku, to však není popření feudální formace).

7 *Pierwsza* (1953), s. 228–243.

8 Zdeněk BENEŠ – Bohumil JIROUŠEK – Antonín KOSTLÁN, *František Graus – člověk a historik*, Sborník z pracovního semináře 10. prosince 2002, Praha 2004.

9 *Historia Polski do roku 1764*, tom 1/1, red. Henryk Łowmiański, Warszawa 1955.

Jiří Macháček se v referátu *Marxisti, pseudomarxisti a neomarxisti v české archeologii* zabývá vztahy mezi archeologií a marxismem. Je ovšem otázkou, jak si marxismus představovat ve vztahu k vědním oborům. Marxistické dějinné sdělení z doby průmyslové revoluce (teorie formací) může konvenovat archeologii (jak Macháček uvádí, parafrází anglosaských autorů) pro svůj materialismus, evolucionismus, holismus, typologičnost, determinismus nadstavby a zápas o vlastnictví výrobních prostředků. To ovšem byly motivy, které jeho tvůrci čerpali z tehdejšího vědeckého rozvoje; „vědecký marxismus“ jako *historicismus* (historické proroctví) je však mrtev, napsal v roce 1945 Marxův obdivovatel i kritik Popper.¹⁰

Macháček trochu nešťastně rozděluje fáze vlivu marxismu podle jedinců, které označuje za naivní pseudomarxisty (1948–1968), konformní pseudomarxisty (1969–1989) a vedle toho uvádí i „izolovaný výskyt autentických metodologických marxistů“ (v období 1961–1989). Otázkou však je samotné „přihlašování se k marxismu“ (které bývalo např. běžnou úvodní či závěrečnou redakční formulkou). Cíleně marxistická byla poněkud mýtická práce Evžena Neustupného o proměnách společnosti v době eneolitu,¹¹ jiní ale pracovali s marxismem v rámci širšího diskurzu západní literatury.

Piotr Węcowski ve studii *Mezi vědou a politikou, mezi historií a archeologií. Řízení výzkumů o počátcích polského státu (1949–1953)* přibližuje mimořádné období polské archeologie a historiografie spojené s gigantickým projektem příprav polského milénia, do kterého se pod vedením KBPPP (*Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego*) zapojily desítky archeologů a historiků. Podle původního návrhu poznaňského Witolda Hensela se za tisícileté výročí měl pokládat rok 1963 (první zmínka o Měškovi); později byly státní oslavy koncipovány jako konkurenční k roku 1966, na kdy vyhlásila oslavy milénia Měškova pokřtění církev.¹² Podstatné bylo, že se v letech stalinismu rozvíjel patriotický projekt, který zaměstnával i osobnosti politicky vyloučené (editorka vojtěšských legend Jadwiga Karwasińska). V čele KBPPP stál bezpartijní A. Gieysztor, bývalý člen Armii Krajowej (jeho pozici kryli dva komunističtí spolupředsedové), editorskou sekci vedl Gerard Labuda. V roce 1950 již probíhal archeologický výzkum na dvaceti místech. V roce 1953 bylo KBPPP zrušeno, část jeho pracovníků přešla do nově založeného Institutu Historii Kultury Materialnej PAN.

Zvláštní roli v polských dějinách sehrávala šlechta. I v poválečné době měla vysoký podíl na počtu obyvatel, ostatně ještě nedávno byl prezidentem země historik z hraběcího rodu Komorowských. Jiný hrabě z rodu Russockých Stanisław (přítel Dušana Třeštíka) byl zase skvělým odborníkem na rané právní dějiny. Specifický je polský systém heraldických rodů a prokazování šlechtictví na místních soudech (*de facto* jde o akceptanci ze strany sousedních zemanů). Solidární skupiny založené na povědomí *společenství krve* mohly být podle starších názorů základem polské společnosti průběžně od „pravěkých“ dob. Andrzej Marzec v příspěvku o středověkých rytířských rodech jako předmětu dějepisné kritiky připomněl i *Rukopis zelenohorský* a instituci záduhy. Uvádí, že Władysław Semkowicz na počátku 20. století založil vzorové studium heraldických rodů, ale přecenil význam

10 Karl Raimund POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítelé*, Praha 1994, I. s. 14, II. s. 180.

11 Evžen NEUSTUPNÝ, *K počátkům patriarchátu ve střední Evropě*, Praha 1967.

12 Konfrontační ráz milénia detailně B. Noszczak (ed.), *Pół wieku milenium*, Warszawa 2017.

agnátských vazeb pro společenskou realitu; jeho koncept sice korigovala již meziválečná historiografie (Kazimierz Tymieniecki, Oskar Halecki, Oswald Balzer), která však byla v padesátých letech diskvalifikována jako buržoazní. Marxistické studie se v 50. letech opířely o teorii formací (feudální řád zlikvidoval společnost rodovou, ta nemohla přežít). Podle tehdejší kritiky Jana Adamuse měly studie o šlechtě tendenci stávat se její ideologií. Na jeho odmítnutí odvěké *rodowości* navazovala studie Jana Baszkiewiczze o sjednocení Polska na přelomu 13. a 14. století. Ten hodnotil obnovu státu a *počátky* šlechty jako součást procesu kontroly nad produkcí. Marzec dodává, že tyto závěry i starší Semkowiczovu školu kritizoval od konce šedesátých let Janusz Bieniak. Toruňská škola pak pod jeho vedením prováděla revizi poznatků o šlechtických rodech na sérii konferencí, okrajově s českou účastí.¹³

Postojům ke šlechtě v české historiografii se věnoval Robert Novotný v příspěvku *Nepřátelé státu, nepřátelé lidu, nepřátelé revoluce. Šlechta v marxistické medievistice*. V 50. letech byl vytvořen dosti ponurý obraz šlechty, který nutně omezoval také dílčí bádání. Byl to odraz třídně angažovaného paradigmatu, ale jak autor načrtává, v těchto schématech se projevuje i starší, národovecký postoj k elitám. Možnosti sociologického (nehodnotícího) hlediska v českém prostředí nastínil Jan Slavík.¹⁴ V poněkud rozporuplném pohledu Františka Grause byla šlechta (tj. *feudální* třída) retardační vrstvou vůči *feudálnímu* státu. Tato koncepce se uplatňovala jako oficiální i za normalizace, ačkoli se sám Graus od ní odchýlil v šedesátých letech v konceptu tzv. „nekosmovského pojetí“ českých dějin.¹⁵ Vyvrcholení třídních bojů mělo přinést husitství, marxisté však stáli před problémem, jak vysvětlit, že ve všech jeho fázích sehrávali důležitou roli příslušníci panského či rytířského stavu. Obvyklým řešením bývalo poukazování na ekonomické zřetele (zchudnutí nižší šlechty). Novotný také připomíná studii Jindřicha Holečka (který vyšel ze semináře R. Nového) o projektu „marxistické nobilitologie“, který ovšem byl spíše marginální reakcí na zmrazené studium sociálních elit.

Božena Czwojdrak (*Postavení panovníka podle konceptu polské marxistické historiografie*) zaměřila pozornost na „kádrové reference“ o kráľích z 14. století. Vladislav Lokýtek tak obnovil polské království díky podpoře lidu a národa proti německému živlu (který posílil za vlády Václava II.). Hůře dopadl Lokýtkův syn: M. Małowist sice v Otwocku ještě oceňoval hospodářskou a zákonodárnou činnost Kazimíra Velikého, ale syntéza *Dějín*

13 Na prvních setkáních na křižáckém hradě Golub 1980 a 1983 se privátně účastnili Ivana Raková (Čornejová) a Vratislav Vaníček. Z konferencí vzešly sborníky *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, Toruń 1982, 1987. Také v oficiální české literatuře (Dušan Třeštík, Josef Žemlička) se tehdy pochybovalo o silnější identitě a vlastnictví šlechtických rodů.

14 Jan SLAVÍK, *Vznik českého národa*: 1. Národ v době družinné, Praha 1946, 2. Národ a města, Praha 1948.

15 F. GRAUS, *Necrologium Bohemicum – Martyrologium Pragense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin*, Československý časopis historický 15, 1967, s. 789–810; V. VANÍČEK, *Paradoxy marxistické medievistiky z pohledu současnosti (koncept státotvorné družiny raného středověku v české a německé historiografii)*, in: X. sjezd českých historiků, 14.–16. 9. 2011, svazek IV, Ostrava 2015, s. 13–39.

Polska z r. 1955 (red. Henryk Łowmiański) odsoudila jedinečnou roli (kteréhokoliv) vládce. Kazimír jen v zájmu velmožů z Krakovska zahájil expanzi do haličské Rusi, místo aby se snažil získat zpět Slezsko a Pomořansko. Tyto výtky byly uváděny i v případě Jagielly a Kazimíra Jagellonského. Piastovské Polsko bylo zkrátka pro komunistické Polsko přijatelnější, než Polsko jagellonské.

Vývoji názorů na hospodářský vývoj se věnoval Piotr Guzowski (*Rolníci, renta a peníze v marxistickém pojetí německé kolonizace*). Problémy se obvykle týkaly výkladu významu kolonizace na německém právu, které polští autoři nevnímali národnostně, ale jako proces hospodářské proměny zaváděním peněžní renty a komercializace výroby. Další otázkou byl přechod (části) ekonomiky k nevolnickému robotnímu systému výroby („systém *folwarczno-pańszczyźniany*“). Jako typově marxistickou studii Guzowski prezentuje práci Zdzisława Kaczmarczyka a Michała Sczanieckiego, která při charakteristice tří etap feudální renty (v úkonech, v naturáliích a peněžní) se odkazovala na V. I. Lenina. Podle názoru těchto autorů ale ani v důsledku průniku německého práva ve 12. – 15. století v Polsku nepřevládla peněžní renta (důvodem byla slabá role městského trhu) a neviděli ani spojenci mezi středověkými dvorci a panskými dvory v raném novověku. Guzowski pak uvádí autory do počátku šedesátých let, kteří s názory této práce nesouhlasili nebo ji fakticky opomíjeli (např. Józef Burszta, který psal o rozšiřování peněžní renty od 14./15. stol.). Rychlejší byl vývoj ve Slezsku (studie Karol Maleczyński, Roman Heck, Benedykt Zientara).

Typologii husitství a dílu Roberta Kalivody se věnuje studie Martina Nodla *Husitství jako raně buržoazní revoluce*. Kalivodovu knihu *Husitská ideologie* (1961) pokládá Nodl „za jednu z klíčových marxistických prací českého dějepisectví“. Kalivoda prosazoval názor, že husitství je třeba posuzovat jako raně buržoazní revoluci, a podobně hodnotil i německou selskou válku. Nodl připomíná, jak obdobné diskuze probíhaly v SSSR a NDR; přitom se v rámci marxistických idejí diskutovalo o tom, zda již ve výrobě dozrávaly buržoazní vztahy a docházelo ke krizi feudalismu, nebo zda lze hovořit spíše o *revolučním hnutí*. K tomuto pojetí se přiklonil Josef Macek, který však podle Kalivody nedocenil zákonitosti či varianty revolucí. Také Kalivoda byl ovlivněn sociologickými postřehy Jana Slavíka.¹⁶ Důležitou okolností byl pro Kalivodu podíl měst a likvidace feudální církve; to byly také argumenty, které vedly Ferdinanda Seibta k uznání husitství jako *stavovské revoluce*. Literatura se však od těchto obecnějších konceptů posléze odvrátila.

Příklad metodologické diskuze z tehdejšího SSSR přináší Jitka Komendová v textu *Marxismus a kulturní dějiny středověké Rusi. Koncept ruské protorenesance*. Pro představu o rámci sovětské historiografie autorka upozorňuje, že za ryzí aplikaci marxismu bývá dnes pokládáno dílo Michaila N. Pokrovského z dvacátých let. Od třicátých let převládá synkreze marxismu a tradiční starší literatury, která při svých výkladech preferovala ruský stát. Komendová přibližuje teorii o protorenesanci na Rusi ve 14. století, která se objevila jako aplikace zásady o jednotném historickém procesu lidstva; Nikolaj Konrad tehdy vymezil pro kulturní dějiny Číny epochu renesance (do 8. – 15. století) a již od čtyřicátých let 20. století rozvíjel Dmitrij Lichačov teorii o protorenesanci na Rusi ve 14. století,

16 J. SLAVÍK, *Husitská revoluce*, Praha 1934.

v „časech Andreje Rubleva“.

Lichačov argumentoval dobovým rozvojem národních kultur a obratem k vlastní velké minulosti (kult Kyjeva a knížete sv. Vladimíra v Moskvě, novgorodské malířství podle něj navazovalo na palaiologovskou renesanci). Tato protorenesance se sice nedostala dál, ale duchovní síly ruského národa byly obětovány pro vytvoření „centralizovaného státu se silnou mocí, silným vojskem...“, což bylo „v zájmu všeho obyvatelstva“. Komendová přibližuje věcně odmítnutí celé této koncepce Viktorem Lazarevem, které ale Lichačov nepřijal. Autorka pokládá přitom Konradův univerzální marxismus za humanističtější, než patrioticko-pravoslavnou linii ruské kulturologie, která dnes akcentuje ideu ruské kulturní nadřazenosti v Lichačovově díle.

Przemysław Wiszewski v článku *Jak se čeští husité stali aktuálním problémem v dějinách socialistického Polska? Ewa Maleczyńska a přítomnost husitů ve Slezsku* připomíná zakladatele polské medievistiky ve Vratislavi, Karola a Ewu Maleczyńské, kteří tam přišli po roce 1945 ze Lvova. Zatímco Karol, vydavatel kroniky Galla Anonyma, se příliš neangažoval, jeho manželka se prosazovala s tématem husitství. Autor dokládá, že husitství prezentovala ahistoricky jako lidové hnutí, v rámci údajného úsilí mas o navrácení Slezska Polsku. V pozdějších úvahách o marxistickém zařazení husitství a o jeho národních aspektech se Maleczyńska dostávala do rozporů s českými autory.¹⁷ Odmítala Mackovu tezi o krizi feudalismu a Kalivodovu o raně buržoasní revoluci. Po roce 1956 podle Wiszewského „husitství, po roce 1956 možná vnímané jako téma evokující vzpomínky na stalinské časy, upadlo do zapomnění...“.

Ideologickým souvislostem výkladů slezských dějin se věnoval David Radek v příspěvku *Mezi nacionalismem a marxismem. Slezská knížata pozdního středověku optikou poválečné historiografie*. Autor sleduje vytváření nového vědeckého střediska ve Vratislavi a zaměření prací K. Maleczyńského, E. Maleczyńské i jejich žáka R. Hecka. Dominujícím faktorem tu dlouho byl nacionalismus, od otwocké konference se uplatňovaly marxistické postoje; velkým tématem se stalo husitství, vykládané ale obvykle jako protiněmecké hnutí usilující o připojení Slezska k Polsku. V případě hodnocení slezských knížat je proto patrný značný odstup; vytýká se jim poněmčení, i když existovalo několik výjimek, obvykle zkresleně podaných (odpůrce Lucemburků Bolek II. Svídnický, „husitský“ Bolek V. Opolský, Jan IV. Opavsko-Ratibořský). Dnes, jak doplňuje autor, je již situace zcela odlišná.

Kniha o *Marxismu a medievistice* klade nad tematizování společných osudů této části historické vědy v Československu a Polsku v dramatických padesátých a šedesátých letech 20. století určitý otazník. Referáty naznačují spíše paralely, dílčí protiklady, a teprve postupné sbližování „středoevropské“ medievistiky.

Vratislav Vaníček

17 Hlavní práce E. MALECZYŃSKA, *Ruch husycki w Czechach i w Polsce*, Wrocław 1959.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Josef BENEŠ

*Německá příjmení u Čechů*Zrevidovala, upravila a rukopis připravila
k tisku Marie NOVÁKOVÁ.Praha, Agentura Pankrác 2020, 688 s.,
ISBN 978-80-86781-42-6.

Jazykovědec Josef Beneš (1902–1984), autor základních prací o českých jménech, patří mezi ústřední postavy české onomastiky a zvláště antroponomastiky. Tento bohemista s germanistickým vzdělanostním zázemím, inspirovaný osobními zkušenostmi z dvojjazyčné oblasti v jihozápadních Čechách, se po desetiletí věnoval shromažďování dokumentace o prolínání a střídání češtiny a němčiny v příjmeních, a při zkoumání dlouhodobého vývoje vytvořil základnu ke sledování vzájemného vlivu a soupeření těchto dvou jazyků v dějinách českých zemí. Téma už z povahy věci navozovalo politické souvislosti, a proto dosažené výsledky nemohly být za autorova života zveřejněny. Po prvním pracovním vydání na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem (1998) vyšla nyní zásluhou Marie Novákové také definitivní knižní podoba Benešova díla. Monografie je rozdělena do deseti kapitol, jež postupně pojednávají o pronikání Němců a německých příjmení do českého prostředí, o vztahu českých a německých jmen, o hláskosloví a nářečních rysech, původu a tvorbě příjmení (z osobních jmen, toponym, apelativ a dalších zdrojů). Uza-

vírá ji až příliš stručné shrnutí a souhrn statistických údajů o frekvenci německých příjmení Čechů. Zhruba třetinu knihy tvoří rejstříky, systematicky zpracované M. Novákovou.

Historicky pojaté části výkladu o pozdním středověku a raném novověku jsou založeny na velkém množství dokladů o osobách německého původu, jejichž jména se vyskytla v pramenech narativních i diplomatických, a příležitostných sporech o používání němčiny, resp. obraně výlučného postavení češtiny ve vztahu k přistěhovalcům a obyvatelům příhraničních regionů. Pro 19. a 20. století již mohl autor využít statistických pramenů, ale i dokumentace o jazykové orientaci veřejně činných osobností a o diferenciaci v jejich rodinném zázemí. Značnou část údajů získal Beneš rozpisem faktografie z lokálně a regionálně historické literatury. Zobecňující soudy o národnostních poměrech zakládal na shrnutí jednotlivin, ne vždy plně kompatibilních, nebo je přebíral z odborných prací historiků.

Tím však vznikal pouze obecnější rámec, někdy korigovaný v polemice s názory historiků. Do něho autor začleňoval poznatky o výskytu německých příjmení, v čemž právě spočívá vlastní přínos monografie. Na rozdíl od historiků, kteří sdíleli představu o postupném jazykovém a kulturním počestování Němců (tj. nositelů německých příjmení) v českých zemích (J. Pekař, V. Klecanda aj.), zastával J. Beneš názor, že německá příjmení přinášeli zpravidla otcové, přicházející do českého prostředí zvenčí, zatímco usedlé matky byly nositelkami

českého jazyka a výchovy bez ohledu na to, že jejich děti dostaly německé příjmení. Filologickými argumenty opravuje Beneš rovněž představy historiků (F. Menčík, J. V. Šimák) o domnělých německých příjmeních, u nichž dokládá derivaci od slov slovanského původu.

Autor konstatuje značné rozdíly v soustavě německých příjmení Čechů v porovnání s českými příjmeními, ale také s německými příjmeními z jiných středoevropských zemí. Za specifický rys německých příjmení Čechů pokládá hojný výskyt příjmení odvozených z místních jmen a z nářečních výrazů. Objevují se v mnoha pravopisných variantách přizpůsobených české výslovnosti. Vysokou frekvenci příjmení odvozených od zaměstnání vysvětluje Beneš vyšší specializací německé řemeslné výroby v minulosti. Naproti tomu omezený výskyt příjmení vycházejících z geografických názvů je podle autorova názoru dán tím, že v pohusitské době přicházeli Němci pouze z blízkého sousedství a po Bílé hoře výhradně z katolických oblastí, což by vysvětlovalo malou přítomnost příjmení saského původu. Na podobě příjmení vzniklých v českých zemích se podepsala značná nářeční diferenciace, která způsobila, že byla do zachovaných pramenů zapisována ve fonetické, nikoli ve spisovné podobě. Výklad upozorňuje na pozoruhodné jevy prolínání dvou sousedních jazyků a na vlny posilování a slábnutí vlivu němčiny v českých zemích. Škoda jen, že se autor nepokusil tyto poznatky zevrubněji shrnout v širších kulturně historických souvislostech. Osudy samotné Benešovy knihy jsou střídavě do mozaiky rozporuplných dějin české vědy ve druhé polovině 20. století. Publikace měla totiž na sklonku šedesátých let vyjít v nakladatelství Academia, když se za ni v úloze recenzentů postavili vynikající

lingvisté Vladimír Šmilauer, Ivan Lutterer a Emil Skála. Proti nim i proti nakladatelství však na prahu „normalizace“ vystoupil tehdy mocný prorožimní historik Josef Kočí, který dílo odsoudil výrokem, že „odporuje marx-leninskému světovému názoru“ (s. 9). Také se zřetelem k této epizodě je správné, že M. Nováková nepřistoupila k aktualizaci Benešova díla ve smyslu současného antroponomastického bádání, ale po nezbytných úpravách – formálním zpřehlednění, detailní zřejstřikování apod. – ponechala v hlavních rysech původní dokument o stavu českého sociolingvistického myšlení padesátých až sedmdesátých let. I v této podobě je to významný zdroj poučení o jedné stránce česko-německých vztahů v minulosti.

Jaroslav Pánek

Středověk

Anna MARCINIAK-KAJZER

Rzeczy ludzi średniowiecza. W domu

Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu

Łódzkiego 2021, 440 s.,

ISBN 978-83-8220-269-4.

Téma knihy Anny Marciniak-Kajzer, archeoložky působící na univerzitě w Łodzi, není nijak nové. Vychází z konceptu studia materiální kultury, formulovaného již na konci 19. století. Autorka nahlíží na problematiku hmotné kultury prizmatem archeologie, jejíž poznatky konfrontuje s ikonografickými a sociolingvistickými prameny stejně jako etnografickými doklady z 19. století. Většinu předmětů, spojených se středověkým životem v domě, pojímá deskriptivním způsobem. Do antropologicky pojatých interpretací se pouští jen výjimečně.

Věcné členění knihy je vcelku jednoduché: stěny a podlahy v domě, ohřev a osvětlení

domu, příprava jídla a jeho konzumace v domě, spánek, odpočinek a hygiena. Autorka se v tomto ohledu nechala výrazně inspirovat konceptem privátního/soukromého života, jak ho před více než třiceti lety formuloval kolektiv autorů vedených Philippem Ariès a Georgesem Duby v pětisvazkové práci *Histoire de la vie privée* (1985–1987). Problém přenositelnosti tohoto konceptu do polského prostředí 12.–16. století spočívá ve skutečnosti, že tu ve srovnání se západní Evropou postrádáme obsáhlý korpus ikonografických pramenů polské provenience. Na knize je to vidět na první pohled. Ikonografické příklady předmětů, o nichž autorka pojednává, totiž v knize v drtivé většině pocházejí z francouzských, německých, italských a anglických rukopisů či deskových a nástěnných maleb. A právě jim se následně věnuje v samotném textu. V případě předmětů dochovaných archeologicky pak autorka musí v mnoha případech konstatovat, že se v materiálu z polského území nevyskytují.

Druhý problém knihy tkví ve skutečnosti, že autorka téměř vůbec nepublikuje vyobrazení či rekonstrukce archeologických nálezů, o nichž kniha pojednává. Tento deficit autorka, jistě popravdě, vysvětluje tím, že se jí nepodařilo získat publikační práva z polských muzeí a galerií, resp. že poplatky za práva byly mnohdy tak vysoké, že je nebylo možné uhradit. Tímto konstatování se Marciniak-Kajzer dotýká zásadního problému moderní vědy. V případě její knihy je ale otázkou, zda vůbec lze pouhým slovním popisem a slovní interpretací, bez vyobrazení, vykreslit podobu středověké materiální kultury.

Třetí problém bychom mohli označit jako nejednotnou sociální stratifikaci popisovaných předmětů. Autorka si je samozřejmě vědoma skutečnosti, že mnohé z předmětů,

o nichž pojednává, jsou spíše luxusní povahy a že nebyly výsledkem masové produkce. U konkrétních předmětů to zdůrazňuje. Fakticky však knize dominují předměty z bohatšího měšťanského domu či aristokratického paláce. Je to vcelku logické, protože ze sociálně nižších světů se nám dochovalo mnohem méně předmětů. To ale není ovlivněno způsobem dochování, nýbrž jakýmsi předmětným minimalismem, spojeným s nižšími sociálními vrstvami. Autorka v této souvislosti trefně podotýká, že mnohé z předmětů nižších sociálních vrstev nevznikly jako produkt řemeslné výroby, ale že si je lidé vyráběli sami. Odlišit řemeslné a privátně vyrobené předměty je ale samozřejmě velmi těžké.

Z obecnějšího, antropologicky pojímaného hlediska si zaslouží pozornost autorčiny postřehy týkající se veřejnosti či privátnosti prostor, v nichž lidé bydleli, stejně jako předmětů, jež užívali. V případě jednopokojových domácností (zde ale autorka nebere zřetel na velmi hojnou existenci jednočlenných, často ženských domácností ve středověkých městech), jež převažovaly ve městech, je samozřejmě nemožné o privátnosti mluvit. Autorka jde ale ještě mnohem dál a razí tezi o absenci soukromí u většiny sociálních vrstev, vyjma patriciů a aristokracie.

Postřehy o neexistenci pojmenování jednotlivých místností, patrné z polského pramenitého materiálu, by bylo třeba konfrontovat s materiálem jazykově pokročilejším, například s doklady staročeskými. Autorka ale bohužel českou odbornou literaturu na téma domu a věcí v něm až na výjimky neužívá. To je bohužel dnes dosti častý trend: srovnávat polské prostředí se západním, bez zřetele na strukturálně bližší svět českého středověku. Autorka by celou řadu dokladů

ke svému tématu našla jak v desátém svazku Husitského Tábora z roku 1991, jenž obsahuje texty z třetího husitologického symposia „Dům předhusitského a husitského období“, tak ve studiích Rudolfa Krajíce, vycházejících z jedinečných archeologických výzkumů Sezimova Ústí, či Jana Klápště a dalších autorů interpretujících archeologický materiál nalezený během systematického průzkumu zaniklého Mostu. Stejně překvapivé je pro mne autorčino nereflektování prací o čáslavské dřevěné kolébce či o hračkách z českých archeologických nálezů, ačkoli se jedná o předměty evropsky jedinečné povahy.

S problematikou soukromí souvisí i autorčiny mnohdy nápadité postřehy ohledně spaní ve vlastní posteli, funkce oken a okenních záclon v chladnějších středoevropských podmínkách, teze o víceúčelovosti mnoha předmětů či dobové uvědomování si estetických hodnot věcí každodenního užitku apod. I v těchto ohledech by si ale kniha zasloužila větší důraz na ryze polský materiál, i když je mi samozřejmě jasné, že by byla obsahově chudší a čtenářsky méně přitažlivá.

Martin Nodl

Pavel DRNOVSKÝ

Hmotná kultura šlechtických sídel severovýchodních Čech. Každodennost ve středověku pohledem archeologie

(= Archeologické studie Univerzity Hradec Králové, sv. 3)

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2018, 344 s., ISBN 978-80-7465-358-2.

Publikace se zaměřuje na téma, které se může jevit na první pohled již dostatečně známé. Každodennost našich předků totiž

sledovala řada badatelů na domácí i zahraniční půdě, a to platí jak pro středověk, tak zejména pro raný novověk. Nutno dodat, že se problematikou zabývali historici, archeologové i řada dalších oborů. Tím záměrně poukazujeme na to, že se jedná o téma výsostně mezioborové, nebo by tomu tak alespoň mělo být. Dané skutečnosti si je ostatně vědom i sám autor. V úvodu knihy píše, že problematika se jeví natolik obsáhlá, že nabízí pouze jeden z přístupů (s. 9).

Zvolený postup čtenáře zavádí do severovýchodních Čech, do nálezové situace na vybraných, dosud v této rovině neprozkoumaných sídel šlechty. Do zorného úhlu bádání se dostaly navíc nikoliv stavební, sídelní či fortifikační trendy těchto objektů, ale jejich vlastní vybavení, jinak řečeno užitkové a každodenní předměty. Soubory artefaktů pocházejí z lokalit Brada, Bradlec, Břečtejn, Červená Hora, Javorník, Kumburk, Pecka, Rottemberk a několika dalších. Publikace je rozdělena do devíti oddílů, přičemž se jedná jak o kapitoly, tak přílohy. Posuzované artefakty byly rozděleny do tří elementárních celků dle povahy předmětů: stolní a kuchyňská keramika, kamnářská keramika a kovové nálezy.

Po stručném úvodu (značeném jako první kapitola) autor krátce nastínil dosavadní výzkum v severních Čechách od konce 18. století do současnosti. Z uvedeného vyplývá četnost shromážděných souborů, nicméně také je zcela zřetelné jejich nedostatečné vyhodnocení, a to jak po stránce dílčích lokalit, tak z hlediska komparace. Ve třetí kapitole jsme podrobněji seznamováni s jednotlivými hradními sídly (viz výše, včetně několika menších objektů drobné šlechty, např. Semonice, Bolkov, Bradlo). Z hlediska zmíněných průzkumů vysvítá metodický postup zpracování jednotlivých souborů

v podání Pavla Drnovského. Spektrum výkladu vychází vždy od nejstarších dokladů v písemných pramenech ve sledované linii: vlastníci – držitelé – příbuzenské vazby – archeologické průzkumy – nálezové soubory. Klíčové ukázalo být předně identifikování a vyhodnocení těch souborů, které dosud zůstávaly v depozitářích ležet ladem, nebo se nacházely v soukromém vlastnictví amatérských hledačů (např. kovové předměty z Červené Hory). V souvislosti s tím autor poukázal na to, kde komplexní archeologický průzkum schází, nebo byly provedeny pouze částečné odkryvy, event. proběhl např. pouze povrchový průzkum. Ve čtvrté kapitole („Vyhodnocené soubory“) se dostáváme přímo k analýze jednotlivých nálezů, nejprve v celku Stolní a kuchyňská keramika. Pavel Drnovský upozorňuje na dosud využívané metodické přístupy při výzkumu v dílčích lokalitách ČR, včetně odlišných postupů vyhodnocování. Následně jsou představeny autorovy metodické kroky, aplikované na jednotlivé soubory jmenovaných lokalit východních Čech (nálezové okolnosti, morfologické a typologické hodnoty, technologie výpalů, příslušnost ke keramické třídě a výzdoba). Další podkapitola se věnuje kamnářské keramice. Nejprve je nastíněno vytápění domácností ve středověku, výklad pokračuje vývojem a výzdobou kachlových kamen až ke stavu a dochování ve sledovaných lokacích. Čtenář je tu seznámen s bohatou kolekcí až 17 keramických skupin kachlů, převážně na základě makroskopického pozorování. Z jednotlivých souborů lze vyzdvihnout celek z Kumburku, který, jak autor uvádí, přinesl pozoruhodnou představu o rozmanitosti a ikonografickém řešení kamnářské produkce druhé poloviny 15.–17. století (s. 111). Motivy výjevů (ry-

tířské, jezdecké, rostlinné, erbovní, portrétní, biblické ad.) představuje další podkapitola. Celek uzavírá detailní katalog motivů všech lokalit.

Následuje podkapitola s přehledem nalezenných kovových předmětů ze soukromé kolekce ze sídel Červená Hora a Rottemberk. Drnovský opět upozornil na nejednotnost při posuzování těchto typů kovových artefaktů. Pozoruhodná kolekce z Červené Hory čítala 215 a z Rottemberku 151 předmětů (s. 150). Jednalo se např. o stavební kování a kovářské výrobky: hřebíky, závěsný zámek, klíč ad., dále řemeslnické a zemědělské nástroje (sekera, nebozez, kladivo, lopata/rýč, srp, nebo nálezově málo častý a interpretovaný zvonek o velikosti 60 mm ad.), výstroje pro koně a jezdce (podkova, udidlo, třmen ad.), militaria (meč, dýka, hroty šípů, sudlice ad.), a konečně součásti oděvu a osobní předměty (nože, přezky, spony, lžice ad.).

Z hlediska interpretace popsaných nálezů vystupují do popředí militaria, a to zejména na násilím zaniklé Červené Hoře (s. 169). Další početné celky představují hlavně výstroje pro koně a jezdce, nebo nástroje pro hospodářství. V rámci analogie s nálezovými předměty z řady hradů či tvrzí z výzkumů jiných archeologů (např. Rokštejn, Vízmburk ad.) dospívá Drnovský k závěru, že zapadají do kontextu podobných hradních souborů (s. 187).

V páté kapitole se dostáváme k vyhodnocení avizované každodennosti. Čtenáře ale opět na počátku čeká úvod, co vlastně výzkum každodennosti znamená, jaká byla jeho historie, a konečně kteří domácí archeologové systematicky uplatňovali nebo uplatňují mezioborový přístup. Nechybí ani nástin terminologie, jinak řečeno výklad samotného pojmu. K meritu sdělení se tak autor dostává až poté, přičemž se pokouší zasadit

analyzované předměty do koloběhu každodenního života sledovaných hradů a tvrzí. Přestože se v řadě úsudků v zásadě opakuje, zaujmou například stručné úvahy k předmětům či výbavě pro uspokojení víry, nebo akcent na sociální různost obyvatel tvrzí, stejně jako jeho výklad volného času ve středověku. K dalším zajímavostem se řadí zvažování distribuce skla nebo kachlů na delší vzdálenost (s. 196–197).

V závěru práce Drnovský bilancuje celkový stav poznání hmotné kultury ve středověkých východních Čechách. Poukazuje na míru ne/zpracování nálezů například oproti materiálu z jižních Čech a jižní Moravy, na absenci analýz a srovnání s městskými lokacemi, stejně jako na rozkolísanost metodických přístupů. Apely, jež z těchto řádků cítíme, jednoznačně nastiňují možné cesty a rovněž i pro historiky nabízejí vhled do témat každodennosti z jiných perspektiv, tudíž nutnosti trvalé mezioborové spolupráce. Po závěrečných soupisech pramenů a literatury nelze pominout rozsáhlou obrazovou přílohu s nákresy hrnců, pánví, talířů, pohárů a dalších položek keramického celku, stejně jako nákresy a fotografie kamenných pozůstatků kachlů nebo kovových předmětů.

V rámci výtek k autorově jinak záslužné práci by stála za úvahu důslednější editace. Mám na mysli například pátou kapitolu, v níž se teprve dozvídáme o genezi dějin každodennosti z hlediska historiků i archeologů. Tento výklad by se měl nacházet v úvodu publikace, konkrétně v kapitole věnované přehledu dosavadního bádání a literatury, včetně přehledu metodik. To platí i pro jiné (pod)kapitoly, kde se tento diskurz opakuje. Přes uvedené zůstává ale práce Pavla Drnovského obohacujícím a podrobným dílem, které mohou jen dopo-

ručit všem zájemcům o všední dny středověku. Historikům zůstává bezpochyby výzvou při vyhodnocování, jak s dějinami každodennosti pokračovat, nebo (nejen) v domácích podmínkách motivovat mezioborovou spolupráci, či se třeba jen nechat inspirovat.

Dana Dvořáčková-Malá

Knut GÖRICH – Martin WIHODA
(Hrsg.) unter Mitarbeit von Richard
ENGEL – Stefan FRANKL
*Verwandschaft – Freundschaft –
Feindschaft. Politische Bindungen
zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa
in der Zeit Friedrich Barbarossas*
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2019, 350 s., ISBN 978-3-412-51207-2.

Svazek bezprostředně navazuje na sborník o Friedrichu I. v moderní historiografii (viz v tomto čísle). Jde totiž o výstup brněnského navazujícího sympozia, konaného v roce 2017, kde řadu referentů sympozia z roku 2015 doplňují další mediévisté, tentokrát zejména čeští. Krátká curricula autorů (a jedné autorky), s jakými jsme se užitečně setkali v předchozím svazku, tu bohužel nepřicházejí. Nehledě k úvodu jde o 12 autorů a příspěvků; pět z nich jsou Češi (včetně Anny Kernbach – Smékalové), čtyři Němci, dva Poláci a jeden Maďar, a tak už jejich jména a původ do značné míry naznačují, jakými tématy se asi budou zabývat. A to tím spíše, že ve stručném úvodu redaktoři naznačují tři základní dimenze souboru, i když už sám titlek knihy to podtrhuje. Hlavním tématem, od kterého se vše odvíjí, je ovšem říše, tedy římský král nebo císař. A geografická specifikace jednoznačně akcentuje český „stát“ v širším „římskokrálovském“ rámci a království polské, jež bylo

v hledáčku říše na této světové straně bezprostředně na pořadu. Ovšem byla tu i Východní marka, která byla v úzkém dotyku s královstvím uherským, a tak není divu, že muselo být reflektováno i ono. Stalo se tak prací Dániela Bagiho: *Die Arpaden und Barbarossa*.

Už titul Bagiho příspěvku podtrhuje hlavní tenor knihy, že totiž při všem důrazu na primárnost politiky je třeba přihlížet k faktu, že vládnoucí element latinské Evropy tvořila „rodina králů“, protkaná navzájem mnohdy až těžko sledovatelnými příbuzenskými vztahy. Ty „vystřelovaly“ i do církevní sféry a umocňovaly nejrůznější kontroverze a emoce. Ambicí otřesených referátů, které je nutno chápat jako partes pro toto, bylo demonstrovat tuto skutečnost na příkladech v rámci vybraného regionu.

Protože pak tyto vazby můžeme nejčastěji sledovat prostřednictvím dobových, nebo jinak blízkých kronikářů, není div, že jim musela být věnována zvýšená pozornost. To dokumentuje už první příspěvek (s. 15–52) Anny Kernbach, autorky monografie o našich dvou nejdůležitějších kronikářských pramenech pro dějiny 12. století, totiž Vincenciovi a Jarlochovi (2010). Zde Kernbach referuje o tom jak Vincencius chválí svého knížete (praví-li autorka při této příležitosti, že dle Wihody byla česká královská koruna nezávislá od struktury českého státu, je možno dodat, že stejný názor vyslovil před lety v jinak zbytečně pointované stati též Zdeněk Fiala). Vincencius svým způsobem chválí i Barbarossu, u polského Kadlubka který jej považuje za „rudého draka“(!), je tomu opačně. A právě jim věnoval svou stat Michal Tomaszek.

Jürgen Dendorfer klade v článku „*Vasallen und Lehen unter Friedrich Barbarossa: Politische Bindungen durch das Lehswesen?*“

nové otázky na staré problémy (klassische/s/ Lehnswesen als eine historiographische Fiktion). Libor Jan, *Die Lehnbeziehungen der böhmischen Herzöge zu Friedrich Barbarossa* ukazuje po dlouhém exposé o bitvě u Chlumce mezi Soběslavem I. a Lotharem III., že vedle teorie mají (skoro) vždy poslední slovo praxe, mocenské ambice a peníze. Lukáš Reitinger ve stati *Imperator posuit in caput eius coronam* záslužně zasazuje „vícefázový“ zisk Vladislavovy královské koruny Barbarossou do širších souvislostí a evropských analogií.

Další příspěvky zmiňme už jen bibliograficky, i když většina z nich má bohemikální obsah či aspoň významné konotace a stojí za to, aby jim byla věnována pozornost: Zbigniew Dalewski pojednal o polských vévodech a říši ve 12. století. Knut Görich věnuje opět po letech ve stati *Verwandte Gegner: Friedrich Barbarossa und Erzbischof Adalbert III. von Salzburg* pozornost zajímavému faktu, totiž zcela ojedinělému obsazení říšského arcibiskupského stolce Přemyslovcem, synem Vladislava II., Vojtěchem. (V literatuře, citované v příspěvku, ovšem postrádám 2. svazek I. dílu *Novotného Českých dějin*.) Martin Wihoda přispěl studií: *In zweierlei Diensten. Die Bischöfe von Prag zwischen Friedrich Barbarossa und den böhmischen Herzögen*. Eduard Mühle sledoval polský episkopát během tzv. alexandrinského schismatu (1159–1177).

Studie André Thieme, Wettiner, Přemyslen a Ludowinger. *Verwandschaft zwischen Freundschaft und Feindschaft* částečně, ale smysluplně přesahuje časový horizont knihy, neboť sleduje manželské eskapády Přemysla I. s jejich politickými konsekvencemi a ovšem zejména s jim předcházejícími rodovými vazbami. František Kubů pojednal o svém oblíbeném tématu:

Die Stadt Eger und die staufische Ministerialität als Gegner im staufischen und nachstaufigen Egerland. Celkově se sborník vhodně doplňuje s předchozím svazkem a takřka lze říci, že by se hodilo „vzít do ruky (asi nerealizovatelný) třetí svazek“, který by pojednal o středoevropské (nepolitické) kultuře této doby v širokém slova smyslu.

Ivan Hlaváček

Knut GÖRICH –

Martin WIHODA (Hrsg.)

***Friedrich Barbarossa in den
Nationalgeschichten Deutschlands
und Osmittteleuropas (19.–20. Jh.)***

Köln – Weimar – Wien, Böhlau 2017,
343 s., ISBN 978-3-412-50454-0.

Tato kniha by jistě před čtyřiceti lety nevznikla. Téma je aktuální, i když dnes už zdaleka nejde o tak velké politikum, kterým bylo ještě nedávno. A šlo o velmi ožehavé, byť středověké politikum, které ovšem bylo často na obou stranách zveličováno a zneužíváno. Z celého českého středověku – snad s odhlédnutím od tematiky husitství, která ale měla zcela jiný charakter – nejožehavější, ba neztídká velmi osobní. Ovšem nejen současné politické klima, ale zejména pokrok historického výzkumu zejména v oblasti právní a správní kultury tu ukazují cestu k lepšímu, plnějšímu chápání středověku a jeho myšlenkového světa a zbavují postupně dnešní pohled nacionalismu. Aby mi ale bylo rozuměno. Česká problematika je tu nutně jen jedním, i když důležitým segmentem, který stejně tak jako ty ostatní je třeba nahlížet z obou stran. A zejména nejde primárně o ponoření se do spleť historie 12. století, i když se i tu samozřejmě dozvíme leccos ze srovnávacích dějin vrcholné-

ho středověku. Jde o jeho reflexi v národních historiografiích 19. a 20. století v širokém mezinárodním kontextu.

Historický ústav Masarykovy brněnské univerzity uskutečnil v září 2015 mezinárodní sympozium o tématu jež je zároveň titulem referované knihy, která spatřila světlo světa v době výrazně kratší, než je zpoždění, s nímž se na ni reaguje zde. Včetně úvodního slova editorů jde o 13 příspěvků dvanácti autorů. Sedm z nich působí na německých univerzitách, tři na polských a dva jsou z Masarykovy univerzity. Pokud jde o jejich zaměření, poněkud překvapivě zní, řekne-li se, že s výjimkou dvou (Christoph Cornelißen a Jiří Němec) jsou ostatní profilovanými medievisty střední generace, každý s řadou obecně uznávaných knižních publikací.

Ale domyšleno do důsledků je to vlastně přirozené, protože v posledních dvou stoletích šlo v podání této problematiky vždy primárně o středověká východiska – jak pramenná, tak interpretační. Ta medievista snáze zasadí do nové doby, která se s nimi vypořádává, než by tomu mohlo být obráceně. Ovšem třeba konstatovat, že akcent předkládaného je jen částí daleko širšího problémového okruhu říšských dějin 12. století, stejně tak jako jejich historiografie je jen dílčí součástí dějin dějepisectví. A to i když je v leccems neuralgického charakteru: především ve vztahu k interpretaci nacionálních dějin v návaznosti na středověku blízký vyšší ideový, politický či jinak strukturovaný celek, jímž byla římská říše.

To vše se snaží postihnout Christoph Cornelißen ve vstupní stati Zum Spannungsverhältnis von nationaler Geschichtsschreibung und europäischer Erinnerungskultur. Další dva příspěvky jsou věnovány Polsku. Bývalý ředitel Německého historického

ústavu ve Varšavě Eduard Mühle sleduje „krok za krokem“ vývoj německého pohledu na polské dějiny ve 12. století prismalem deseti vydání (počínaje rokem 1891) svým způsobem klasické německé příručky, tzv. Gebharda: Polen im 12. Jahrhundert. Wahrnehmungen deutschsprachiger Mediävisten des 19. und 20. Jahrhunderts. A konstatuje, že právě zkoumání tohoto století bylo svým způsobem „upozaděno“ proti nacionálně vyhraněnějším dobám předchozím i následným.

Andrzej Pleszczyński ve stati Die politische Öffentlichkeit im 19. und frühen 20. Jahrhundert gegenüber den preußischen Initiativen zur Verherrlichung Friedrichs I. Barbarossa sleduje polské veřejné mínění, tedy jeho reakce v žurnalistice všech tří segmentů tehdy neexistujícího státu na pruskou adoraci Barbarossy a překračuje i rok 1918 do období samostatnosti, konče před hitlevskou nenávistí.

Jiří Němec zkoumá v textu: Das Bild des Mittelalters in den tschechischen und deutschen Erinnerungskulturen Böhmens, Mährens und Schlesiens. Eine Stichprobe aus den österreichischen und tschechischen Lehrbüchern für Geschichte poměrně krátký časový segment od 2. poloviny 19. století po první československou republiku. Friedrich I. se na jedné straně v Němcově výkladu zřetelně ztrácí. Překvapivě tu postrádám základní česko-rakouskou vlivnou učebnici, která vyšla v řadě vydání, totiž dílo V. V. Tomka.

Další dva bohemikální příspěvky je třeba nalistovat až skoro závěrem knihy, stejně tak jako zbývající dva polské příspěvky. Rozsáhla stať Jürgena Dendorfera, Der König von Böhmen als Vasall des Reiches? Narrative der deutschsprachigen Forschung des 19. und 20. Jahrhunderts im Licht der Diskussion um das Lehnswesen (s. 229–284)

se ovšem netýká lenních vztahů v českém státě ale vztahu jeho panovníka k říši. Autor reflektuje i některé extrémní názory obou stran, podmíněné nejdříve nacistickou ideologií a pak bezprostřední německou katastrofou II. světové války, vyostřenou českou obranou.

Martin Wihoda pak ve stati Friedrich Barbarossa und die böhmische Staatlichkeit (s. 285–304) podává – vedle různých s názvem jen volně spojených exkurzů o Karlu IV. aj. – stručnou přehlídku názorů obou stran, české i německé, a vytýká dnešní historiografii, že setrvává „pod dlouhým stínem Palackého“. Jen u některých i předních starších a mladších představitelů konstatuje jejich samostatná stanoviska. Kouzlem nechtěného při zdůrazňování rozdílu mezi udílením čelenky (circulus) a koruny (diadema) Barbarosou šotek způsobil přesmyčku, takže Vladislav II. byl „dekorován“ roku 1185 (správně 1158).

Dvě polonika přidávají Zbigniew Dalewski, Kaiser und Polen. Polnisch-deutsche Beziehungen in der polnischen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts, i když připomíná už polské humanisty 16. století Matěje z Miechowa a Martina Kromera, resp. Marcin Pauk, Auf dem Weg zur Scheidung? Schlesien und die Staufer in der polnischen Historiographie des 19. und 20. Jahrhunderts, končící až autory po II. světové válce (Zientara, Gawlas). Tři stati sledují další pro poznání Barbarosových východních aktivit významné rozměry Rudovousových vojenských a politických akcí. Ty už jen výčtem: Christoph Dartmann analyzuje reflexi Friedrichova vztahu k severoitalským komunám, Jochen Johrendt k papeži Alexandru III. (1159–1181) a Jan Keupp k říšským knížatům. To vše v rámci 19. století.

Ivan Hlaváček

Petr HRUBÝ

***Metalurgická produkční sféra
na Českomoravské vrchovině v závěru
přemyslovské éry***

(= Spisy Filozofické fakulty

Masarykovy univerzity Brno, 487)

Brno, Filozofická fakulta,

Masarykova univerzita 2019, 260 s.,

ISBN 978-80-210-9226-6.

Petr Hrubý předložil svoji výrazně přepracovanou habilitační práci, jež vychází z jeho mnohaletých výzkumů v prostoru Vysočiny. Kromě bohatých terénních zkušeností se tato výrazně interdisciplinární studie opírá o dokonalou znalost vhodně aplikovaných přírodovědných metod, geologii oblasti i historický kontext v celoevropském rámci. Kniha je velmi hutná, bohatě strukturovaná, s mnoha grafy a obrazovou dokumentací. Je rozdělena do sedmnácti kapitol, v jejichž rámci se autor pokouší o co nejkomplexnější uchopení horenských a metalurgických aktivit na Vysočině v období vrcholného středověku (primárně 13. století). Některé kapitoly tak svým rozsahem nepřekračují několik málo stran.

Prvních šest kapitol (osidlování Vysočiny; zlato a polymetalické rudy v oblasti; zdroje stříbra a barevných kovů v Evropě do 13. století; metalurgie a distribuce barevných kovů v přemyslovském státě a její periodizace; organizace produkce stříbra a mince v přemyslovském státě) nastiňuje základní rámce, ve kterých se pohybuje další výklad. Ukazuje průběh osidlování Vysočiny proti proudu vodních toků od počátku 12. století, a to zprvu primárně v režii církevních institucí.

Zatímco poříčím Jihlavy a horním Podyjím se probíjeli osadníci Třebíče, Louky či olomouckého biskupství, k nimž se přida-

li kolem roku 1200 želivští premonstráti a tišnovské cisterciáčky a po roce 1220 také šlechta; vstříc jim údolím Sázavy se značným odstupem od čtyřicátých let 13. století sekundovali osadníci, smlouení s Lichtenburky, ale také s méně významnými šlechtickými rody. Okolí Želivi, Pelhřimovsko a Humpolecko byly osidlovány v režii pražského biskupství a kláštera Želiv. Spolu s geologickou charakteristikou zkoumaného regionu a sumářem znalostí o rozvoji středověkého hornictví a metalurgie představují tyto úvodní kapitoly vhodný kontext pro další kapitoly.

Ty již rozvíjejí konkrétní autorova zjištění ohledně vývoje hornictví a metalurgie na Vysočině. Pozoruhodná je už sedmá kapitola „Zlato a železné rudy: předejra stříbrorudného hornictví?“, jež obsahuje stručné, avšak hutné analýzy jednotlivých „těžebních oblastí“. Jejich chronologie je kromě tradičních archeologických postupů postavena na hojném využití dendrochronologie a C14. Hrubý je toho názoru, že rýžovací aktivity stály primárně pod kontrolou vrchností. Upozorňuje na testování know-how na Jesenicku a ve Slezsku a vidí je jako užitečný předstupeň rozsáhlejších těžebních aktivit na Vysočině. Zároveň dokládá, že prospektorské aktivity zaměřené např. na zlato a železo nepřímou vyústily v těžbu dalších kovů. Cenné informace poskytuje následující kapitola „Obecné rysy hornických a hutnických areálů z přemyslovského období“, jež si všímá odlišného vnitřního uspořádání jednotlivých těžařských regionů. Ukazuje, že na Jihlavsku se město Jihlava stalo přirozeným, naprosto dominantním centrem, na Havlíčkobrodsku převážily menší lokality v okolí samotného Brodu, na Pelhřimovsku pak lze zachytit větší množství samostatných center vzdálených od Pelhřimova

a situovaných převážně na řečickém biskupském panství.

Autor dále upozorňuje na obtíže při rozeznávání reliktů horenské a rýžovnické činnosti a upozorňuje na klíčový význam celkového uspořádání prostoru oproti např. tvaru reliktů (s. 80–91). Podobně nejasné se jeví i stopy po primární úpravě rudy (s. 92–112). Nepřímo lze usuzovat na existenci rudných mlýnů, o něco zřetelnější svědectví nabízejí zbytky mlecích žernovů či dřevěných nádrží jako součást zařízení na gravitační separaci. Doklady úpravy rud a hutnictví sleduje Hrubý mozaikovitě v následujících dvou obsáhlejších kapitolách (s. 113–158). Ty m.j. nabízejí cenné dílčí vhledy do dobové hutnické technologie.

Fungováním hornických sídel se zabývají další dvě kapitoly, v nichž Hrubý upozorňuje zejména na jejich konjunkturální charakter a z toho vyplývající převažující charakter otevřených neopevněných sídel, jež se ve skutečná města proměnila jen výjimečně. Nejčastěji se v nich vyskytovaly zahlobené stavby, které však sloužily spíše jako dílny a sklady než jako obydlí. Nepřekvapuje, že tato sídla z více důvodů nebyla autarkní: koncentrace na samotnou těžební a hutní činnost, snaha nepodvázat svobodný status prací na závislé půdě, jež nad to nebyla dvakrát vhodná k pěstování obilí pro vysokou nadmořskou výšku i nevhodné klimatické podmínky z toho plynoucí.

V důsledku limitované pramenné základny jsou tyto informace bohužel založeny jen na rozboru pylových dat z omezeného segmentu lokalit. Cenný je také vhled do zoo-osteologie hornických sídlišť, jež se však může opřít jen o jediný rozsáhlejší (2 698 fragmentů) soubor ze Starých Hor u Jihlavy. Jen jedno procento souboru tvo-

ří kosti koní, více než třetinu představuje 862 fragmentů kostí jiných velkých kopytníků, z toho 57 % představují kosti tura (nejméně 28 kusů, z toho 23 dospělých; u tří krav stopy přetěžování v tahu). Další 32 % připadá na vepře (alespoň 19 jedinců, jen tři dospělí jedinci). Podstatně menší význam mají kozy/ovce (6 %) a kur (3 %). Zcela zanedbatelné jsou pak stopy lovné zvěře (0,3 %).

Soubor kostí svým charakterem vykazuje paralely s městským prostředím. Stopy chovu zvířat poskytují stopy pícnin získané díky palynologii (rozboru doložených pylů). Profil chovaných a konzumovaných zvířat zhruba odpovídá tomu, co známe z měst. Primárně se setkáváme s pracovními zvířaty, nechybí ale třeba i kusy určené na mléko. Celkově nálezy z hornických osad připomínají městské prostředí, avšak vykazují specifický charakter. Ten je dán tím, že se jednalo o prosperitní centra, jen málokdy se transformující v klasické město, nicméně s městským prostředím byla provázána prostřednictvím měšťanů blízkých měst, kteří působili jako zásobovatelé a organizátoři. Konečně se autor vyrovnává s dopadem hornické a metalurgické činnosti na krajinu. Za důležité považují zejména zjištění, že v případě Vysočiny horníci a hutníci mohli přicházet do již využívané krajiny. Knihu uzavírá bilance stavu výzkumu, která názorně upomíná na jeho lakuny.

Knihla Petra Hrubého je dílem velké erudice a výsledkem dlouholetého systematického zájmu. Autorova maximální ponořenost do tématu zřejmě způsobila, že v textu některé zdánlivě samozřejmosti nenacházíme. Citelně chybí seznam zkoumaných lokalit a jejich charakteristika, schází rovněž úvaha nad reprezentativností pojednávaného souboru. Seznam několika lokalit s jejich

nanejvýše stručnou charakteristikou je nedostatečnou náhradou (s. 67–79), zejména když není zcela jasné, zda je tento soupis úplný, respektive jakou roli zaujímají vybrané lokality v rámci zkoumaného regionu. Je možné, že se na úrovni odborníků v oboru montánní historie a archeologie jedná o banalitu, mimo úzký expertní okruh to však oslabuje sdělnost a přesvědčivost knihy. Podobně budí mnoho informací dojem nahodilosti. Jakkoli je jasné, že mnohé z uvedeného padá na vrub pramenné základně, čtenář je ponecháván v hluboké vodě bez vysvětlení. Tyto nedostatky značně oslabují možný dosah knihy, která je jinak nabytá závažnými informacemi.

David Kalhous

Bernd SCHNEIDMÜLLER (ed.)
*König Rudolf I. und der Aufstieg des
Hauses Habsburg im Mittelalter*

Darmstadt, Wissenschaftliche
Buchgesellschaft 2019, XIV+512 s.
s řadou vyobr., ISBN 978-3-534-27125-2.

Nevýznamný a nepříliš reprezentativní, ale starobylý hrad Habsburg ve švýcarském kantonu Aargau ani zdaleka nedává tušit, kam až to dotáhli jeho majitelé. I když Habsburkové už ve 13. století ještě před Rudolfem o sobě dávali vědět jako regionální síla, byl to teprve on, od roku 1273 jako římský král Rudolf I. (1218–1291), kdo vstoupil impozantně už ve více než zralém věku na celoříšské jeviště, které zejména proti Přemyslu II. postupně ovládl. Jeho významu odpovídá i vědecká literatura – říšská i česká. Tě už takřka 120 let dominuje mohutná, více než osmisetstránková biografie od Oswalda Redlicha (1903, reprint 1965), kterou autor doprovodil zpracováním Rudolfova reges-

táře v rámci Regest Imperii a vydáním edice příslušné formulářové sbírky (Die Wiener Briefsammlung).

Už titulek této knihy naznačuje, že jde o soubor statí spíše nesourodého charakteru, ale přesto mapujících aspoň základní středověké uzlové situace habsburských dějin. Rodu přes různá protivenství a porážky nakonec vždy přálo štěstí. Že se jeho strůjci ve dvou středověkých zlomových situacích stali českými králi, je svým způsobem možná ironií osudu. V nadsázce platí, že nechybělo mnoho, aby Přemysl II. v bitvě na Moravském poli nepodlehł (a stačilo opravdu málo, aby se tak stalo), a aby pak o necelého půldruhéstoletí později byl k dispozici mužský potomek alespoň jednoho z Karlových synů; buď Václava IV., jeho bratra Zikmunda, a možná i Jana Zhořeleckého. Nestalo se tak. Naopak Habsburkové zvládli srovnat se jak s porážkou svého pretendenta Friedricha Sličného, tak s neúspěchem v soupeření o říšský trůn koncem 14. století (které barvitě vylíčil v roce 1960 Alois Gerlich), majíce ovšem nadto z roku 1363 v rukou významnou dědickou smlouvu s Lucemburky, tedy Karlem IV., jenž vystupoval a zavazoval i svého dvouletého syna Václava.

Ale obraťme pozornost k tomu, co nám nabízí celkem 19 povětšinou analytických studií, které jsou členěny do pěti okruhů. Předchází jim předmluva představených nadace císařského dómu ve Špýru, který je místem posledního odpočinku nejen samotného Rudolfa, ale i řady jeho předchůdců a následovníků. Navazují pak dva úvodní příspěvky redaktorovy. První vytyčuje základní ideu knihy, kterou vidí ve třech podstatných problémových okruzích, i když kniha sama se člení do pěti. Stručně řečeno: nejdříve jde o samotného Rudolfa I. jako osobnost

a politika. Druhá část se zabývá špýrským dómem a městem Špýrem. A posléze třetí sleduje vzestup Habsburků od Rudolfa I. až po svět objímající vládu Maxmiliána I. (1486–1519) a Karla V. († 1558), ovšem nahlíženou evropocentrickými očima.

Druhý Schneidmüllerův příspěvek (s. 9–42), na němž je vidět, že byl prvotně určen pro veřejnou přednášku u příležitosti 800 let od Rudolfova narození, začíná citací kolmarské kroniky, která ojedinělým způsobem podává popis Rudolfovy tělesné schránky a neheroizujícím způsobem se pak vyrovnává s jeho vzhledem. Následně Schneidmüller provází Rudolfa životem s akcentací historie, anekdot, nadávek či chvalořečí, jimž jej středověk v hojně míře častoval, až ke konstatování o jeho bezpříkladné mírumilovnosti, o čemž lze mít z hlediska jistého odstupu dost pochybností. Rudolfův vztah k Václavu II. a navázání rodinných vazeb s Přemyslovci ovšem patřily ke středověké vše pokrývající pragmatičnosti.

Schneidmüller návazně provádí v hutné zkratce oprávněnou kritiku středověkého kronikářství a nemohl neskončit u Grillparzera, a v jeho dramatu u monologu Ottokara z Hornecku (= Otacher ouz der Geul). Snad jen jedna diplomatická poznámka se týká hodnocení konsensu významných osob v Rudolfových listinách. Není to podle mého domnění důsledek jeho mimořádné touhy či snahy zapojit tuto vrstvu do děje dotazem na její mínění, ale běžnou formulí, která v privilegiích prochází staletími. K ostatním rozpravám už jen telegraficky.

První je věnována obnově královské moci v říši po řadě let trvajícím interregnu. Druhým tématem jsou teritoria vlády a vzestup Habsburků k dynastii evropského rozměru především ve 14. a prvních desetiletích následného věku. Další dva příspěvky se

zabývají Špýrem. Z nich první se zaměřuje na dóm s jeho sochařskou výzdobu a také na jeho funkci jako exkluzivního pohřebiště. Druhý obecněji na Špýr jako město a na tamní církev ve vztahu k říši. Posléze pak pátý přináší pět vhlédů do různých speciálních otázek habsburského růstu k světovému významu. Upozornit mohu jen na některé, které by českého čtenáře mohly zejména zajímat.

V stručném úvodním textu (s. 43–56) Martin Kaufhold upozorňuje na někdy přehlížené aspekty Rudolfova panování a na jeho chování, kdy jako „parvenu“ měl obzvlášť obtížnou pozici. Martina Stercken sleduje počátky vzestupu rodu. Andreasi Büttnerovi pak jde o osudy říšských klenotů za prvních tří habsburských králů. Druhý oddíl uvozuje Christina Lutter statí o zakotvení Habsburků v Rakousku od Rudolfova udělení v léno jeho synům r. 1282 až do 15. století. Dieter Speck skicuje paralelní děje v rakouských „předních“ zemích včetně vztahu k Spříšeženstvu.

Julia Hörmann-Thurn und Taxis sleduje snad nejvýznamnější instrument habsburské politiky, totiž jejich sňatkovou politiku ve 13. a 14. století, v níž Lucemburkové hráli významnou roli a upozorňuje i na aspekty vymykající se úzu doby (mesaliance, význam papežských dispensů). V přehledné tabulce pak sestavuje v úvahu připadající jedince i s nerealizovanými spojeními (s. 157–186). Christian Lackner s bohatým bibliografickým aparátem představuje vídeňskou Rudolfinu, i když v život vešla vlastně až jako Albertina (s. 187–201). K tomu, že by to byl Rudolfův „ureigenstes Projekt“, jak uvádí Lackner s tím, že o tom nikdo nepochybuje, bych jen dodal, že tu pražská fundace jeho tchána rozhodně nebyla bez inspirativního významu.

Pokud pak jde o výše zmíněná spirensia dvou dalších okruhů, stačí konstatovat, že jde o analýzu Rudolfova předpokládaného náhrobního obrazu Matthiasem Mullerem na jedné a Gabrielou Köster analyzovaný nedokončený císařský memoriál Maxmiliána na druhé straně. Manuel Kamenzin sleduje pohřební obřady po skonu Rudolfa I. se zášlehy do novověku. Gerhard Fouquet rekonstruuje postavení špýrského kostela (tedy dómského kléru) v Rudolfově době, Kurt Andermann si všimá vztahu Rudolfa a města Špýr a Benjamin Müsegades dómského patrocina. Alexandru Schubertovi jde o habsburskou minulost jako objekt veřejné prezentace.

Poslední okruh uvádí Martin Kintzinger statí o habsburském císařství v pozdním středověku a o tom, jak z „okrajového království“ se dospělo k císařství přesto, že nebylo moderováno z centra. Julia Burkhardt sleduje středovýchodní Evropu od smrti Ladislava Pohrobka v jejích kontroverzních vztazích (s. 393–410).¹ Klaus Oschema se obrací k habsburské expanzi na západ v letech 1477–1519. Claudia Mártl stopuje vztah Habsburků k osmanské říši do roku 1519. Sborník uzavírá Heinz-Dietrich Heilmann: Plus ultra? Von Kaiser Friedrich zu König Rudolf I. von Habsburg, Habsburgs Aufbrüche in die Welt, das Scheitern imperialer Weltherrschaft Kaiser Karls V. und

die Zeichen dynastischer Erinnerungshauptung bis zu Kaiser Franz Joseph I. von Österreich am erneuerten Dom zu Speyer (s. 459–485).

Knihu uzavírá zjednodušený rozrod Habsburků ve středověku, stručné biogramy autorů, soupis početných černobílých vyobrazení a jmenný rejstřík. I když jednotlivé příspěvky mají bohatý poznámkový aparát, cílený soupis speciální literatury by nepochybně nebyl na škodu. Jistě lze litovat s Martinem Wihodou, že se české produkci nevěnovala dostatečná pozornost, ale o jeho domněnce, že německá historická bohemistika se nachází na prahu klinické smrti, lze dost důvodně pochybovat.² Ostatně stačí upozornit na „Barbarossovské“ sborníky, jejichž je Wihoda spoluvydavatel.

Ivan Hlaváček

František ŠMAHEL

***Tábor, I. Od počátku osídlení
do roku 1452***

Praha 2020, Nakladatelství Lidové noviny, 550 s., ISBN 978-80-7422-741-7.

Od prvního vydání Dějin Tábora uplynulo více než třicet let. K sazbě byl rukopis podle tirage odevzdán 27. ledna 1988. První svazek knihy vyšel nákladem 4150 kusů, což byl náklad na tehdejší poměry relativně nízký. Druhý svazek šel na sazbu po roce a měsíci 28. února 1989. Náklad byl překvapivě zvýšen na 4400. Čtenářsky příhodná byla jistě skutečnost, že druhý svazek byl paginován průběžně (začínal stranou 335 a končil stranou 696). Relativně bohatý obrazový doprovod se zaměřil především na hmotnou kulturu. Nové, jednosvazkové vydání nazvané

1 Snad tu lze upozornit na ji uváděnou, ale v bibliografické bázi HÚ AV nepodchytenou, poměrně rozsáhlou statí Magdy Schusterové o mírovém projektu Jiřího z Poděbrad: Magda SCHUSTEROVÁ, *Der Friedensvertrag Georgs von Podiebrad von 1464 vor dem Hintergrund der spätmittelalterlichen Vertragspraxis*, Osnabrücker Schriften zur Rechtsgeschichte, Bd. 17, Göttingen – Osnabrück 2016.

2 Časopis Matice moravské 138, 2019, s. 417.

„Tábor, I. Od počátku osídlení do roku 1452“ po formální stránce odráží změny, jež nastaly v českém knižním trhu. Kniha byla zařazena do ediční řady Nakladatelství Lidové noviny „Dějiny českých měst“, přičemž se předpokládá, že po něm budou následovat další dva svazky (na konci osmdesátých let minulého století se to také předpokládalo, avšak k sepsání raně novověkých a moderních dějin města nedošlo). Obrazový doprovod se částečně změnil, přibýly i barevné obrázky.

V letech 1988–1989 získaly Dějiny Tábora z formálního hlediska dosti nezvyklou podobu. Ve stručném historiografickém úvodu (v nynějším vydání byl doplněn a přesunut společně se soupisem literatury a pramenů na konec knihy) vzdal František Šmahel, tehdy odborný pracovník Muzea husitského revolučního hnutí v Táboře, dnes světově respektovaný medievista, hold svým předchůdcům, kteří se zasloužili o poznání dějin husitského Tábora i husitské revoluce. Následoval soupis vydaných pramenů a literatury. Ten byl nutný k tomu, aby se čtenáři mohli snadno orientovat v hutném poznámkovém aparátu. Šmahel zvolil na tehdejší poměry neobvyklý úzus citování jen příjmením autora či editora, rokem vydání práce a paginací. Jedině tímto způsobem mohl do poznámkového aparátu skrýt vše podstatné a vytvořit si podklad pro připravovanou čtyřsvazkovou Husitskou revoluci.

Z hlediska poznámkového aparátu mají Dějiny Tábora a Husitská revoluce jedno společné. Šmahel v nich předložil koncept permanentní diskuse s dosavadní odbornou literaturou prostřednictvím krátkých glos, vysvětlení či polemik. Důraz přitom kladl na genezi dané interpretace, přičemž pečlivě rozlišoval, kdo s danou interpre-

tací přišel, kdo s konkrétním pramenem pracoval poprvé a kdo ke staršímu bádání něco podstatně nového přinesl. Nešlo tedy o vyčerpávající citování veškeré literatury, jak se dnes často děje, z níž mnohé kusy nic neobjevují a pouze jako kovářičci po kovářích opakují. Šmahel neviděl důvod k odkazování na syntézy, jež jsou pro jednotliviny zcela bezvýznamné, ale naopak kladl důraz na analytické studie, v nichž jsou skryty skutečné objevy.

Rozdíly mezi vydáním v letech 1988–1989 a v roce 2020 jsou jen velmi malé. Oproti prvnímu vydání autor zredukoval úvodní kapitolu „Osídlení a hmotná kultura na Táborsku od příchodu Slovanů do počátků husitství“, kterou na konci 80. let napsal společně s táborskými archeology, a nově ji včlenil do kapitoly „Předhusitské Táborsko, jeho osídlení, mocenské, církevní a sociální poměry“ (s. 13–94). Nové archeologické nálezy a poznatky pak na konci nových dějin Tábora reflektovali Miloš Drda, František Janda a Jiří Bumerl (s. 303–332). Názvy jednotlivých kapitol a podkapitol zůstaly ve vydáních dějin Tábora z let 1988–1989 a 2020 víceméně stejné, někdy s drobnými formálními změnami.

Rovněž text jednotlivých kapitol, napsaný koncem osmdesátých let, se v novém vydání výrazně nezměnil. Autor tedy do textu zasahoval jen minimálně, neměnil smysl ani plynulost výkladu. Pouze tu a tam ho obohatil o nové poznatky. Největších změn doznal poznámkový aparát. Šmahel zachoval původní citační úzus, jednotlivé poznámky však důsledně doplnil o novou literaturu, veden stejným principem jako u původního vydání. Aparát tedy rozšiřoval pouze v případech, kdy skutečně došlo k posunu ve stávajícím poznání. Díky tomu se tak z jeho dějin Tábora nevytratilo to podstatné:

povědomí, kdy autor vede dialog s Josefem Mackem, kdy s F. M. Bartošem či kdy navazuje na Rudolfa Urbánka, resp. kdy vůči nim i všem ostatním posouvá dosavadní znalosti a mění úhly pohledu. Stejně tak v knize zůstal zachován příběh, který lze jinak u dějin měst jen obtížně konstruovat a především vyprávět.

V souvislosti s jen drobnými změnami oproti vydání v letech 1988–1989 se naskytá otázka, zda není poněkud zpozdilé vydávat po třiceti letech téměř identické znění Dějin Tábora. Vždyť přece knihy zastarávají a výzkum husitské revoluce měl za tři dekády podle obecně rozšířeného laického mínění, živěného reklamními kampaněmi, jež z nových knih bombasticky činí práce téměř planetárního formátu, podstatně pokročit. Skutečnost je ale mnohem prozaičtější a tkví v podobě Dějin Tábora konce osmdesátých let. František Šmahel k jejich sepsání původně nesměřoval. Když se po mnohaletém řízení pražských tramvají stal pracovníkem Muzea husitského revolučního hnutí v Táboře, bylo jeho cílem zrevidovat existující prameny a stávající bádání.

Záhy se však ukázalo, že ona revize povede k moderně pojatému studiu městských dějin, nahlížených prizmatem dějin politických i sociálních. V této souvislosti si je třeba uvědomit, že výzkum dějin středověku, u nás tak intenzivní v 60. letech, v letech normalizace stagnoval: chyběli badatelé, chyběla témata a především byl přerušen kontakt s moderním západním (ale i moderním polským) bádáním o městských dějinách. V tomto historiografickém vakuu začal František Šmahel zkoumat tábořské prameny očima demografie, sociotopografie, sociální mobility a reprezentace.

V osmdesátých letech publikoval několik zásadních studií, jež vycházely z reflexe

moderního bádání a v mnoha aspektech novým způsobem interpretovaly sociální a politické aspekty dějin tábořské republiky. Mnoho prostoru Šmahel věnoval společenské situaci před založením Tábora, stejně jako změnám, k nimž ve městě a regionu, který Tábor politicky ovládal, došlo v důsledku husitské revoluce mezi rokem 1420 a zánikem politické samostatnosti města v roce 1452. Stranou pozornosti nezůstaly ani vesnice v okolí Tábora, jež tvořily součást jeho hospodářského zázemí, stejně jako politická moc městských svazů a šlechtických spojenců Tábora. A právě tyto analytické studie, publikované především na stránkách Husitského Tábora, časopisu, který Šmahel vydával společně s Jiřím Kořalkou, se staly základem moderně pojatých Dějin Tábora. Ty v městském bádání sedmdesátých a osmdesátých let 20. století neměly obdobu a dodnes představují vrchol synteticky pojímaných urbánních dějin v České republice. Dnes k podobnému vrcholu tendují některé svazky prozatím nedokončených Dějin Brna, aniž by však plně vyčerpaly všechny dostupné prameny, jako je tomu v případě dějin Tábora. I v tom tkví jedinečnost Šmahelova díla, stejně jako v inovativnosti, již na konci osmdesátých let významným způsobem obohatil bádání o dějinách měst.

Martin Nodl

Martin MUSÍLEK

Hertvíkové z Rušinova. Východočeská šlechta ve víru husitských bouří

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2021, 808 s., ISBN 978-80-7422-763-9.

V poslední době se česká medievistika začíná více věnovat problematice nižší šlechty, tématu až na výjimky dosud

poměrně opomíjenému. Největší pozornost se logicky zaměřuje hlavně na jednotlivé husitské a pohusitské hejtmany. Jedná se často o výrazné a známé osobnosti, navíc z doby, kdy už se pramenná základna o něco rozšiřuje. Jedním z takových hejtmánů a příslušníků tzv. válečnické aristokracie (dodejme, že sám autor však tento terminus technicus oprávněně podrobuje jisté kritice) byl i Jan Hertvík z Rušínova. Janova osobnost tedy není v historiografii zcela neznámá, ostatně už v roce 1877 se mu na stránkách Časopisu Matice moravské stručně věnoval Bohuslav Rieger. Martin Musílek přináší zcela nové, moderní zpracování životních osudů Jana a jeho rodu.

Přestože kniha nese širší název Hertvíkové z Rušínova, hlavní pozornost je věnována nejvýraznějšímu představiteli rodu. O jeho ostatních příslušnících se nám mnoho zmínek nedochovalo. Janovi předkové patřili mezi drobnou šlechtu a ani jeho potomkům už se Janovo postavení nepodařilo udržet. Kniha však nezůstává pouze u tohoto rodu. Autor si v úvodu stanovuje ambiciózní cíl: na příkladu Jana Hertvíka z Rušínova vytvořit kolektivní biografii těchto tzv. válečnických aristokratů. Cílem práce tedy není pouze zaměření na vlastní osobnost Jana Hertvíka, ale i širší interpretace jeho životních osudů.

Druhá kapitola přináší vedle zhodnocení pramenů a literatury i podkapitolku, věnovanou některým terminologickým problémům. To v pracích tohoto typu není standardem. Jedná se o velmi užitečnou pomůcku, neboť právě neujasněnost pojmů bývá mnohdy příčinou různých významových posunů či nepochopení, obzvláště v případě velice problematické šlechtické titulatury. Vlastní práce je rozdělena na dva díly, první se zaměřuje především na osobnost sa-

motného Jana Hertvíka z Rušínova a na jeho příbuzné, druhá se věnuje obecnějším strukturálním otázkám. V prvních kapitolách autor rozkrývá sociální síť Janových předků, píšících se původně po Ostružně, které pojily především úzké vazby na sousední vilémovský klášter. S použitím analogií autor uvažuje i o možném měšťanském původu rodu. Přestože se z tohoto období nedochovalo příliš pramenů, autor na základě obecnějších úvah a analogií rekonstruuje možnou pozici vladýků z Ostružna v lokálních událostech, především v tamějších konfliktech.

Další kapitoly už se věnují samotnému působení Jana a jeho staršího bratra Hertvíka v husitských válkách. Opět ale nezůstává u pouhého vrstvení pramenných zmínek, ale autor hledá motivy, proč se oba bratři aktivně zapojili do válečného dění právě na reformní straně. Následně se věnuje vzestupu samotného Jana po Hertvíkově smrti v čele orebských vojsk v roce 1425. Z vojenských událostí, kterých se Jan účastnil či účastnit mohl, lze vyzdvihnout především rozsáhlou a vyčerpávající analýzu obléhání Lichtenburka, která kombinuje písemné zmínky s výpovědí archeologických průzkumů. Dále se autor věnuje jeho postupnému přechodu k „husitskému středu“ Hynka Ptáčka z Pirkštejna, který byl zároveň Janovým blízkým přítelem, a konečně i jeho mocenské a společenské pozici jako čáslavského hejtmána až do smrti v roce 1455.

Krátké kapitoly jsou věnovány ještě Janovým potomkům, kteří však o rozsáhlé dědictví po Janovi rychle přišli, a dále jeho vzdálenějším příbuzným a ženám. Zde je třeba ocenit především podrobný rozbor vazeb těchto chudnoucích vladýků k městskému prostředí. Dodejme, že i v případě žen se autor pokouší o nějaké komplexnější

zhodnocení jejich postavení ve společnosti, alespoň v té míře, jak mu to umožňuje (ne)zpracovanost této problematiky. První díl knihy uzavírá rozbor Janova majetku. Po krátkém zhodnocení obecných ekonomických tendencí následuje soupis a popis Janových hradů, tvrzí, měst a zabraných majetků vilémovského kláštera. Nechybí ani příslušné obrázky a přehledná mapa. Na příkladu Heřmanova Městce autor krátce nahlíží i na chod vnitřní správy jeho domény. Druhý díl otevírá podrobný náhled do sociálních sítí pozdně středověké šlechty, klientely a vojenských družin, odhadu jejich rozsahu, charakteru atd. Součástí je i několik medailonů Janových klientů. Velice cenná je kapitola o válečné ekonomice. Následují kapitoly o sněmovnictví, finančních aspektech, šlechtické mentalitě a rodových pečetích. Z těch je třeba vyzdvihnout především kapitolu o šlechtické mentalitě, která je i vynikající a vyčerpávající charakteristikou Janovy osobnosti. Jedná se vlastně o shrnutí Janových politických, vojenských, hospodářských predispozic, jeho konfesionálního přesvědčení a některých dalších aspektů jeho osobnosti, včetně porovnání s některými dalšími typickými představiteli tzv. válečnické aristokracie.

Svůj cíl – vytvoření kolektivní biografie válečnické aristokracie – Martin Musílek jednoznačně splnil. Nejedná se o pouhé vytvoření základních kontur životního příběhu jednoho šlechtice, autor jde mnohem hlouběji. Informace rozsáhle interpretuje, domýšlí, hledá analogie a vše zasazuje do širšího kontextu, aniž by se však z textu vytratila Janova osoba. Výsledkem je tak mnohem plastičtější a barvitější obraz jeho života, než který by bylo možné vytvořit pouze na základě omezených pramenů vztahujících se k němu přímo. Mnohdy samozřejmě za

cenu pouhých hypotéz, nicméně toho si je autor vždy vědom. Mnohé informace jsou širše aplikovatelné.

Knihy je spíše biografií Jana Hertvíka z Rušínova, s přihlédnutím k osudům jeho příbuzných, než podrobným líčením životních osudů jednoho příslušníka rodu za druhým. To je ale dle mého soudu její předností. Tvoří tak mnohem sevřenější celek a je v důsledku mnohem čtivější; umožňuje též věnovat větší prostor obecnějším problémům: v souvislosti s tzv. válečnickou aristokracií a nižší šlechtou obecně či s orebskou šlechtou a východočeským regionem během husitských válek. Práce Martina Musílky je velice kvalitním dílem, které plně obstojí před nároky moderní historické vědy.

Martin Juříčka

Alexandra KAAR

Wirtschaft, Krieg und Seelenheil. Papst Martin V., Kaiser Sigismund und das Handelsverbot gegen die Hussiten in Böhmen

(= Regesta Imperii. Beihefte: Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Bd. 46)

Wien – Köln – Weimar 2020, Böhlau Verlag, 388 s., ISBN 978-3-205-20940-9.

Monografie Alexandry Kaar, věnovaná problematice zákazu obchodu s husitskými Čechami v letech 1420–1436, vychází z dizertační práce, obhájené na vídeňské univerzitě v roce 2017. Autorka se zde systematickým způsobem pokouší zpracovat problematiku, již nejen česká historiografie v posledních desetiletích věnovala nemalou pozornost. Oproti dřívějšímu důrazu na normativní prameny, jež ze své podstaty odrážejí rovinu církevních i světských představ, jejichž cílem bylo v duchu kanonického práva

zamezit obchodu s heretiky, ukázali především František Šmahel, Jaroslav Čechura a Miloslav Polívka, že v rovině každodenní praxe nebyla striktní nařízení dodržována. Válečná ekonomika v katolických i husitských oblastech hledala a vskutku i nalézala cesty, jak se s nařízením vyrovnávat. Budiž autorce ke cti, že dosavadní české bádání reflektuje dosti výstižně, přičemž kriticky se staví k těm autorům, kteří bez pramenných dokladů předkládali tezi o výrazných ekonomických dopadech zákazu obchodu na celou husitskou společnost.

Spektrum pramenů, jež je možné využít ke studiu omezování obchodu v českých zemích v letech 1420–1436, je omezené. Kaar si je toho velmi dobře vědoma, stejně jako si připouští limity nových zpracování. Doposud známé prameny se autorka snažila rozšířit o zdroje nové, opět povětšinou normativní povahy. To se jí v jednotlivostech podařilo. Ve svém výzkumu se ale zároveň zaměřila i na korespondenci městských kancelářů, jež se zasazovaly za obchodní zájmy svých měšťanů a jež reagovaly na panovnícká nařízení, zakazující obchod s heretiky. I zde se jí zdařilo doplnit jak nová svědectví norimberské korespondence, tak zprávy a relace z jiných měst, jež barvitě ukazují, jak intenzivní obchod i přes zákazy probíhal, a to jak obchod černý, tak víceméně tolerovaný městskými radami.

Ostatně všeobecné zákazy – jak autorka postřehla – někdy byly v rozporu s místními privilegii. Zásadní problém ale samozřejmě spočíval ve skutečnosti, že Čechy nebyly v době husitské revoluce nábožensky koherentní zemí a že zde vedle sebe žili utrakvisté i katolíci, na něž se zákazy obchodu de facto nevztahovaly a s nimiž obchod nikdy být přerušen nemusel. Především účty katolické karlštejnské posádky z dvacátých let

15. století, již několikrát z nejrůznějších aspektů analyzované, jednoznačně dokládají obchodní zvyklosti i praxi revolučních let.

Z hlediska vydávaných zákazů obchodu, jež Kaar považuje za jeden z prostředků vedení války, poukázala na skutečnost, že takováto nařízení nepředstavovala žádné novum a byla známa již ve 12. století. I z toho plyne, že papežské zákazy obchodu s husity byly adresovány „všem věřícím“: nesměrovaly tedy vůči konkrétním osobám, ačkoli tyto osoby, především norimberští obchodníci a norimberské obchodní společnosti obchodující s Čechami, mohly být známy i mimo území německé říše. Autorka rekonstruuje základní síť těchto osob, a to nejen v Norimberku, ale i v dalších německých městech.

Spolu s tím určuje na základě korespondence hlavní komodity dálkového i příhraničního obchodu v období husitské revoluce: sůl, víno, jiné potraviny a nápoje, exotické zboží, zbraně a předměty spojené s liturgickým provozem. Mimo to Kaar vysledovala i příklady kontroly obchodních cest a mýtných stanic a poukázala na „policejní“ využití glejtů a ochranných listů, jimiž se obchodníci museli vykazovat. Byť jen ojediněle, přesto se jí rovněž podařilo doložit také faktické postihy obchodníků, kteří překročili zákaz obchodování s husity, opět především v Norimberku a Olomouci. Tresty, jež mohly být uvaleny na ty, kteří zákazy přestupovali, známe ale až na výjimky opět jen z normativních pramenů: zabavení zboží či uvěznění, k nimž se pojily i církevní tresty pokáním počínaje a exkomunikací konče.

Druhá část knihy je věnována dnes módní problematice symbolické komunikace. Autorka zde obchodní zákazy traktuje jako eticko-morální diskurz o legitimitě či nelegitimitě hospodářských a ekonomických vztahů s nekřesťany. Opět především

prostřednictvím panovnických mandátů a nařízení, v ojedinělých případech však velmi vhodně doplněných dobovými písněmi a vyprávěcími prameny, listy teologa Jana Nidera či aktovým materiálem biskupských manželských procesů, se snaží odpovědět na tři základní otázky: Jakým způsobem byly morálně hodnoceny, resp. diskvalifikovány obchodní vztahy s husitskými heretiky, zda byly tyto vztahy označovány za hříšné a zda husité v rakouském a německém laickém prostředí vskutku vyvolávali strach a paniku. Vedle toho se autorka ptá, za jakých okolností byla vznášena obvinění z obchodu s heretiky a jakým způsobem dotčení na tato obvinění reagovali. V posledku pak hledá odpověď na to, zda byl zákaz obchodu využíván propagandisticky jako prostředek panovnické legitimizace ve vztahu k poddaným.

Na konkrétních případech Kaar popisuje praktiky, jimiž městské korporace i jednotlivci hájili svoji čest, přičemž příklady si opět bere především z Norimberka a Olomouce. Z komparativního hlediska si zaslouží pozornost autorčiny postřehy týkající se propagandistického užití zákazů obchodu s husity Zikmundem Lucemburským a jeho politickým rivalem, polským králem Vladislavem Jagiełlem, jenž se proti římskému králi pokoušel stavět sám sebe do pozice skutečného zachránce křesťanské Evropy před herezí. Zde by však přece jen bylo třeba, aby autorka mnohem více přihlížela k interpretacím dané problematiky polskými medievisty, především Pawłem Krasem a Jarosławem Nikodemem, a nehledala odpovědi pouze prostřednictvím již dříve výstižně analyzovaných pramenů.

Kaar se pokusila nahlédnout problematiku zákazu obchodu s husity, resp. hospodářských důsledků těchto zákazů, kvalitativ-

ním i kvantitativním způsobem. Z hlediska kvalitativního výstižně popsala propagandistické užití zákazů pro upevnění panovnické moci. Rovněž z kvantitativního hlediska se jí podařilo doložit, že zákazy reagovaly na velmi intenzivní obchod s husitskými Čechami. Doklady, které snesla, po mém soudu jednoznačně dávají za pravdu představě, že dopady obchodní blokády nebyly pro ekonomickou situaci Českého království zásadní a nevedly k některými badateli nesprávně interpretované ekonomické krizi.

Martin Nodl

Raný novověk

Bożena CZWOJDRAK – Jerzy SPERKA
– Piotr WĘCOWSKI (edd.)

*Jagiellonowie i ich świat. Polityka
kościelna i praktyki religijne Jagiellonów*
Kraków, Societas Vistulana 2020, 376 s.,
ISBN 978-83-65548-62-7.

Čtvrtý svazek ediční řady Studia Jagiellonica přináší materiály konference, která se uskutečnila v Osvětimi v říjnu roku 2018. Společné téma studií šestnácti polských a dvou českých historiků představuje církevní politika a náboženské praktiky Jagellonců ve 14.–16. století. Vymezením se samozřejmě nejedná o téma nijak nové. Přesto je ale na konferenčním sborníku znát, že jagellonská témata patří v soudobé polské medievistice k preferovaným a prostřednictvím grantové politiky také hojně a systematicky financovaným.

Konferenční sborník je rozčleněn do čtyř pododdílů. První se zabývá zbožností jagellonských panovníků a panovnic. Z textů zde zastoupených zaslouží největší pozornost studie Jarosława Nikodema o religiozitě

příslušníků rodu Giedyminiů. Ačkoli prameny, které pro ně máme k dispozici, jsou ve srovnání se zprávami o synech, vnucích a pravnucích Jagiella přece jen velmi skromné, přesto jasně ukazují, že na konci 14. století byl rod Giedyminiů z hlediska náboženské příslušnosti heterogenní. Vedle knížat, jež se hlásila k pravoslaví, zde najdeme i pohany, kteří i po Jagiellově katolickém křtu konverzi k jakékoli formě křesťanství odmítali. Případ knížete Witolda, který se nechal pokřtít třikrát (na čas se vrátil k pravoslaví), byl výjimečný.

Trefné postřehy přináší i studie Moniky Saczyńské. Ta analyzovala privilegia, která byla v souvislosti se soukromou zbožností papeži udělována jagellonským králům a jejich manželkám. Tato privilegia podle autorky vysokým počtem svědčí o výrazné individualizaci zbožnosti v aristokratickém prostředí. V některých případech měla privilegia legitimizovat dědické nároky žen, jimž se v nich dostalo práv, která jinak příslušela pouze korunovaným osobám. Komparativně pojatý text Marka Walczaka všestranně interpretuje v panovnickém prostředí výjimečně ztvárněný náhrobek polského krále Kazimíra IV. jako reflexi extaticky pojímaného ars moriendi.

Druhý oddíl knihy je věnován klasickému tématu panovnických, především klášterních fundací. Třetí oddíl vychází z nových prosopograficky pojatých výzkumů panovnických dvorů 15. a 16. století. Dariusz Wróbel v dlouhé časové perspektivě zkoumá roli duchovních v panovnické kanceláři. Marek Ferenc rozkrývá vliv kleriků na dvoře krále Zikmunda I. Starého. Z interpretačního hlediska mají největší dosah texty z posledního, čtvrtého oddílu nazvaného „Hereci a jinověrci“. Wojciech Świeboda navázal na starší výzkumy jagellonské politiky vůči

husitům a zaměřil se na vztah Jagiella a Witolda k papežské inkvizici. Ta představovala protipól antiheretické, fakticky však výhradně antihusitské činnosti polských biskupů. Oba panovníci podle Świebodových zjištění poskytli papežskými inkvizitorům všestrannou podporu. Z propagandistického hlediska tato podpora zdůrazňovala krakovskými univerzitními intelektuály umně črtaný obraz polského krále a litevského velkoknížete jako křesťanských panovníků, kteří dbají o spásu svých poddaných a chrání je před nebezpečím hereze.

Vztahu Jagiella a Witolda k husitům je věnována i studie Přemysla Bara. Ten na základě jejich korespondence podpořil starší interpretace, jež dospěly k názoru, že ve veřejném prostoru oba odmítali jakoukoli podporu husitských heretiků. Na druhé straně se ale Bar správně ptá, zda listiny, zasílané papeži či Zikmundovi Lucemburskému, vskutku odrážejí reálné postoje obou panovníků. Pravdivost názorů, reprezentovaných v listinách, autor zpochybňuje s akcentem na změnu Witoldova postoje během jeho snah o povýšení Litvy na království. Ve chvíli, kdy bylo již víceméně jasné, že Jagiello nedá svolení k jeho litevské korunovaci, začal velkokníže svého bratrance očerňovat z podpory husitů a sám sebe vyvyšovat jako jediného, pravého obránce katolické víry v polsko-litevském soustátí. V politice účel vždy světlí prostředky. Jeden den je možné vystupovat po boku krále jako ochránce víry a druhý den krále nařknout z podporování heretiků. Jen na okraj je k tomu ale třeba připomenout, že ve veřejném mínění 20. let 15. století získal punc straníka husitů mnohem více Vitold než Jagiello.

Vyvážený pohled na náboženskou toleranci přináší Tomasz Kempa. Systematicky

zpracoval postoje polských králů a litevských knížat vůči vyznavačům pravoslavi na Litvě přelomu 15. a 16. století. Největší pozornost věnoval zákazům staveb nových kostelů, které panovníci, počínaje Jagiełlem i Witoldem, opakovaně vydávali. Kempa soudí, že na rozdíl od zákazů manželství mezi katolíky a pravoslavnými byly zakazy staveb nových kostelů (a přestaveb dřevěných kostelů na kamenné) reálně dodržovány. Na základě dochovaných pramenů však odmítá názory o netolerantním chování vůči pravoslavným v podobě odnímání kostelů (s výjimkou Vilna). Postavení katolíků považuje sice za privilegované, pro počátek 16. století však zdůrazňuje stále patrnější intenzivní posilování autonomie pravoslavného obyvatelstva, včetně šlechty a duchovních. Starší snahy vytlačit pravoslavné z držení zemských úřadů přestaly podle jeho soudu účinkovat, stejně jako zakazy, podle nichž nesměli pravoslavní měšťané zasedat v městských radách. Díky privilegiím polského krále Alexandra a následně i jeho bratra Zikmunda I. Starého získali pravoslavní duchovní ekonomické imunity srovnatelné s výsadami katolických duchovních. Pravoslavní biskupové však i přes nově nabyté autonomní postavení zůstali ve srovnání s katolickými biskupy chudými preláty. Nemohli vést tak okázalý život a nebyli schopni rozvíjet umělecký mecenát.

Martin Nodl

19. a 20. století

Marian HOCHEL

Vivant Denon a kouzlo empiru.

Napoleonova hvězda, která ožívuje duši

Praha – Opava, Togga –

Slezská univerzita v Opavě 2020, 420 s.,

ISBN 978-80-7476-202-2.

Publikace opavského historika Mariana Hochela patří k pozoruhodným počínům. Nejen proto, že se vědomě nachází na pomezí dvou oborů, a sice dějin umění a dějin jako takových, ale také proto, že podobně osciluje mezi (přínejmenším) dvěma žánry. Ač autor sám vysloveně uvádí, že kniha nemá být pojímána jako biografie, o specifickou biografii svého druhu se přece jen jedná. Nicméně ta je balancována, místy až zatlačena do pozadí kvalitní uměnovědní analýzou. Obě jsou pak obohacovány vhodně zvolenými narativními (až anekdotickými), reflexivními pasážemi a diskursivními analýzami.

Publikace vychází z autorovy disertační práce, přičemž je částečně přepracována a doplněna, zejména o rozsáhlé textové přílohy. Hochel si za cíl výzkumu stanovil analýzu obrazu francouzského císaře Napoleona a jeho následnou prezentaci a reflexi v kontextu formování empirového stylu ve Francii. Středobodem jeho náhledu však není osoba císaře, ani jeho vlastní umělecký styl, ale postava českému čtenáři prakticky neznámá, generální ředitel muzeí doby konzulátu a císařství – Dominique-Vivant Denon, hlavní Napoleonův poradce ve věcech vkusu a umění. Nikdo více než Denon se totiž v intencích propagandy nepodílel na formování Napoleonova obrazu ve veřejném mínění, a tudíž i na genezi jeho kultu osobnosti.

Kniha je členěna na rozsáhlý metodologicko-koncepční úvod a pět nestejně rozsáhlých

kapitol. Ty sice působí místy disparátně (patrně se do nich promítá různá doba a motivace textace), nicméně společně kladené otázky, neustálý zřetel na pointu celé knihy a zejména vysoký jazykový styl, obohacený častými figuracemi, drží text pohromadě a vytváří dojem kompaktního promyšleného díla.

V úvodu Hochel podotýká, že zabývat se empirií ve středoevropském prostoru je opodstatněné, ba žádoucí. A nejde jen o zaplňování příslovečných bílých míst. Tím, že si autor všímá především instrumentalizace uměleckého slohu, zasazuje jej do celospolečenského kontextu. Vyvaruje se tak chyb, kterých se dopouštějí mnozí historikové umění, resp. za které jsou klasickými historiky velmi často kritizováni. Hochel navíc v souvislosti s definovanými fenomény propagandy a mýtem připouští nutné ovlivnění umění dalšími obory, jako je estetika, filozofie, politologie, psychologie, sociologie, muzeologie, lingvistika a také třeba žurnalistika. Je třeba poznamenat, že podněty většiny z nastíněných oborů jsou v knize jasně patrné.

Závěrem myšlenkově inspirativního úvodu si autor klade několik otázek, které se pak v průběhu celé knihy vrací, je na ně odpovídáno nebo jsou naopak dále problematizovány. Většina z nich se točí kolem ústředních dvou postav celé knihy: prvního konzula, resp. císaře Napoleona a vrchního ředitele muzeí Denona. Autoritářský sluha versus autoritářský pán. Kdo byl zrcadlem toho druhého? Do jaké míry bylo Denonovou činností ovlivňováno veřejné mínění ve Francii? Bylo jeho působení v Napoleonových službách koncem jedné epochy a počátkem nové? Jaký obraz vládce, symbol integrující a obrozující, stavěl Denon do popředí pozornosti (nejen) francouzského

publika, aby si podmaňoval veřejné mínění a posiloval základy, na nichž byla postavena jeho autorita? Byla tato řízená oslava Napoleonovy osobnosti pokusem o soustavné potvrzování legitimacy jeho vlády? Do jaké míry byl Denon schopen ovlivňovat veřejné mínění v Napoleonův (a zcela jistě i ve svůj) prospěch a v jaké míře se jeho aspirace promítly v novém reprezentativním stylu francouzského vladaře?

V první kapitole „Vivant Denon: arbit, censor a Napoleonův hlavní poradce v otázkách umění a vkusu“ se Hochel pokouší odpovědět na otázku, do jaké míry měla Denonova a Napoleonova autorita ve světě oficiálního francouzského umění vliv na formování empirického stylu. Kapitola zkoumá vztah mezi Napoleonem a jeho hlavním poradcem v oblasti umění. Snaží se vymezit jejich ambice v rámci státní kulturní politiky a poodhalit jejich specifika v otázkách vkusu.

Následující kapitola „Denon: mistr propagandy?“ nastiňuje nejzajímavější propagandistické projekty, u jejichž zrodu stál Denon a představuje jej jako schopného manipulátora. Čtenář se pak nemůže ubránit, aby společně s autorem nepřemýšlel nad komplementaritou vůlí obou osobností. Byla Napoleonova řízená glorifikace prostředkem nebo účelem? Kdo z dvojice ředitel – vládce byl nástrojem ambicí toho druhého? Denon snil svůj sen a Napoleon mu jej plnil. Napoleon současně snil sen svůj a Denon ho v něm rád a umně utvrzoval.

Kapitola „Denon a imperiální propaganda v tisku“ poté demonstrovuje, že napoleonská propaganda měla skutečně působit ve dvou směrech a využívat sílu obrazu i slova. Napoleon si byl vědom síly tisku, věděl, že „tisk je arzenál“. A právě z toho důvodu nemůže být tisk k dispozici všem, tím méně těm,

kteří by mohli ohrožovat jeho pozici. V této kapitole najdeme literárně nejzdařilejší pasáž knihy – metaforu o dirigentu. Její hravost, ale zejména funkčnost a přiléhavost zaujmou nejednoho čtenáře.

Poměrně rozsáhlá je kapitola o medailérství – části uměleckého spektra, které dnes již nemá takový impakt jako před 200 lety. Kapitola „Denon a formování Napoleonova obrazu prostřednictvím medailérského umění: od histoire métallique k histoire napoléonienne ukazuje, že Denonovi byl tento obor nejbližší. O medailérské umění se zajímal ještě ve službách Ludvíka XV., byl vášnivým sběratelem a uměleckým kritikem.

Závěrečná kapitola „Denon versus Napoleon: socha versus architektura“ představuje dva rozsáhlé skulpturně-architektonické objekty estetického a komemoračního charakteru. Byly vztyčeny v pařížském veřejném prostoru, aby upoutaly zájem širokého publika a stavěly jeho očím pilíře a symboly Napoleonova režimu. Jejich přípravu, organizaci a kontrolu vedl z pověření císaře Napoleona opět generální ředitel muzeí Denon. První realizací je triumfální oblouk na náměstí Carrousel a druhou vítězný sloup Velké armády na náměstí Vendôme. V těchto projektech se propojuje role Denona coby vysokého státního úředníka, organizátora státních zakázek, návrháře, uměleckého kritika a výkonného umělce.

Jedním z mnoha důvodů, proč knihu doporučit, je skutečnost, že Hochel umí psát. V tomto banálním sdělení se skrývá informace, že umí psát tak, aby čtenáře „chytíl a nepouštěl“. Čtení příběhu o Denonovi, o empiru a o Napoleonově propagandistickém obrazu je vysloveně příjemnou aktivitou. Autor byl ovlivněn francouzským dějepiscetvím a specifickým syžetem vyprávění. Zejména v pasážích o architektonických re-

alizacích se čtenář nemůže ubránit srovnání s prvními kapitolami Schamových Občanů. A z tohoto srovnání vychází Hochel se ctí. Drobné „neduhy“, jako například poznámkový aparát na konci knihy, který dává tušit, že publikace je určena i laické veřejnosti, jsou pochopitelné a omluvitelné. Kniha je pozoruhodným počinem, který lze jen doporučit.

Vojtěch Kessler

Arno MENTZEL-REUTERS –

Martina HARTMANN –

Martin BAUMEISTER (Hrsg.)

Das Reichsinstitut für ältere deutsche Geschichtskunde 1935 bis 1945 – ein „Kriegsbeitrag der Geschichtswissenschaften“? Beiträge des Symposiums am 28. und 29. November 2019 in Rom

(= Monumenta Germaniae Historica.

Studien zur Geschichte der Mittelalterforschung 1)

Wiesbaden 2021, Harrassowitz Verlag,

ISBN 78-3-447-11631-2, XII+250 s.

+ řada fotografií.

Máme před sebou smutnou, ale poučnou četbu, která zapadá do už po desetiletí intenzivně pěstované německé (sebe)kritiky, směřující k vypořádání se s dobou nacismu a jeho znásilňováním svobodné vědecké práce, a to i po stránce organizační. Že toho nezůstala ušetřena ani medievistika, rozumí se samo sebou, i když to nebylo navenek vždy dostatečně patrné. Zatím vedla cesta bádání většinou formou biografii různých „ikon“, jejichž aura často přežívala i po válce, ač se dnes ukazuje, že jejich prezentovaný (často jde o autoprezentaci) morální profil leckdy ani zdaleka neodpovídal skutečnosti (např. Karl Bosl, ale i Edmund

Ernst Stengel a další). Jediný soustavnější pohled podává – pokud vím – protokol symposia Kostnického kruhu na ostrově Reichenau, které ale pojednávalo celé 20. století (Vorträge und Forschungen 62). Minulostí nezátížená generace soudí nemilosrdně, i když jde často o její učitele, jejichž ediční či badatelský vklad je namnoze nepochybný. Pozornost věnovaná institucionálnímu vývoji ale zejména v mediévistice vykazuje často bílá místa. Platí to do značné míry právě pro její centrální instituci, totiž Monumenta Germaniae Historica. V rámci oslav jejího široce pojatého dvousetletého jubilea v roce 2019 došlo i na autokritiku,¹ která porůznu pronikla sice do jednotlivých přednášek, protože však jde o mimořádně důležité téma, bylo mu věnováno celé samostatné sympozium konané v Římě v listopadu 2019 a to stylově na půdě Německého historického ústavu v Římě, který je, a zejména byl, významně s MGH propojen. Chvályhodně za necelého půldruhého roku leží před námi příslušný svazek, který je překvapivě-nepřekvapivě pilotním titulem nové řady publikací MGH, která se má věnovat historiografii. Tedy studiu mediévistiky, i když zatím není povědomost o tom, co, jak a kdy, bude následovat (srov. ale závěrem této zprávy).

Ale nechme se překvapit a spokojme se zatím s devíti příspěvky, které zazněly v Římě a nyní, opatřeny aparátem, jsou k dispozici. Stojí za to podchytit všechny stati alespoň bibliograficky, případně připojit glosu či stručný komentář: Klíčový příspěvek předložil Arno Mentzel-Reuters, Das Reichsinstitut zwischen Ahnenerbe und Westforschung. Sleduje historii MGH, která záhy

po uchopení moci nacisty byla přejmenována a cíleně odkláněna od vědy k výzkumům pochybných bludů o germánské rase podle Himmlerových šílených představ, který Reichsinstitut (MGH) štědře dotoval.

Sven Kriese sleduje v příspěvku Die Preussische Archivverwaltung und das Reichsinstitut für ältere deutsche Geschichtskunde válečnou spolupráci obou institucí při „ochraně“ archivního a knižního bohatství na Západě ve Francii a Belgii a zejména Lucemburska, po přepadení SSSR i na Východě; samozřejmě v zájmu říše.

Franziska Rohloff sleduje v článku Sie haben Ihre Sache in Rom ebenso gut gemacht wie ihr Berliner Antipode schlecht institucionální uspořádání Reichsinstitutu (MGH) v letech 1940–1942. Christian Fuhrmeister, Die Mediävisten der „Abteilung Archiv- und Bibliotheksschutz“ in der deutschen Militärverwaltung in Italien 1944 (und 1945) popisuje údajné válečné snahy o uchránění kulturního a historického dědictví italské historie: spíše to však často byly pokusy o jeho zavlčení do Německa. Vyskytli se ale i tací, kterým se podařilo tyto snahy mařit.

Jiří Němec, Die Reinhard Heydrich-Stiftung in Prag. Ein Kriegseinsatz der Geschichtswissenschaft im Protektorat Böhmen und Mähren se zařadil mezi početné autory, studující snahy nacistů vybudovat v Praze pracoviště, které by vytvořilo koncepci dějin Čech dle nacistických představ. Pro krátkost času ale k výraznějším krokům nedošlo, i když projekt měl podporu nejvýznamnějších říšských politických činitelů; s mrazivým pocitem jsem vnímal fotografii, jak K. H. Frank řeční ve „velké posluchárně“ filozofické fakulty UK.

Karel Hruza, „Mit dem arischen Flügel“ – Heinz Zatschek und seine Abkehr von

1 Srovnej: Ivan HLAVÁČEK, *Monumenta Germaniae Historica – 200 let*, ČCH 117. 2019, s. 832–837.

der MGH-Edition der Epistolae Wibaldi, který tomuto profesoru pomocných věd historických na pražské německé univerzitě již věnoval více než stostránkovou stať v jím redigovaném souboru statí o rakouských, československých a německých historících první poloviny 20. století,² tentokrát podrobně sleduje Zatschkův odklon od vážné ediční práce k propagování nacistických myšlenek, aby po válce skončil jako muzejní pracovník.

Anne C. Nagel, „Allein unter Kollegen“ – Theodor Mayer und die MGH im Krieg. Také Mayer prošel Československou republikou a ještě v r. 1944 mu byl připraven sborník Spolkem pro dějiny Němců v Čechách, a to jako 7. svazek časopisu Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte. Byl vytištěn, ale už nebyl čas na expedici a celý náklad zůstal v Archivu hlavního města Prahy a prakticky zapadl, takže v 50. letech byl vydán v Německu jako Prager Festgabe für Theodor Mayer. Snad stačí jen upozornit na Mayerovu válečnou rozpravu Geschichte des „Deutschen Grusses“.

Text Folkera Reicherta, Herr und Knecht: Theodor Mayer und Carl Erdmann, se čte s velkou nostalgií o jednom spravedlivém, jehož smrt má na svědomí válka, i když nepadl přímo na bojišti. Hedwig Munscheck-von Pöllnitz popisuje v článku „Der Liber Vitae Pauli Fridolini Kehr“ oder eine neue Quelle zu Paul Fridolin Kehr, komplikovaně

vané pátrání po ztracených resp. zasutých a posléze znovu objevených (ovšem s mezerou právě pro kritická léta 1938–1940) pamětech významného medievisty P. F. Kehra (1860–1944). Ten proslul jako editor jak císařských listin v rámci oddělení Diplomata v MGH, tak mnohasvazkovou evidencí papežských listin (deset svazků Italia pontificia) do roku 1198 (v rámci tzv. Papst Pius XII. Stiftung) a vedle toho i svou mimořádnou prací organizační (byl mj. dlouhá léta ředitelem jak Monument, tak současně Německého historického ústavu v Římě). Dle autorčina sdělení se na edici Kehrových pamětí pracuje a tak lze počítat s vydáním – snad v této řadě. Rozhodně by to byl významný příspěvek k dějinám evropské medievistiky první poloviny 20. století.

Snad lze závěrem dodat, že tento svazek není první, který účtuje s nacistickou minulostí v historiografii. Znovu podtrhuji: poválečné generace – snad s výjimkou té první (Bosl a další a někteří jejich žáci) – tak činí rázně a počet titulů monografií, sborníků a edic i rozprav, věnovaných těmto otázkám, jde už do stovek. Právě představovaný svazek se mezi nimi ale rozhodně neztrácí, i když neřekl – a vlastně nemohl – říci poslední slovo. Ostatně lze odkázat na mou úvodem citovanou zprávu o oslavách 200. výročí a na tam zmiňovaný výstavní katalog. Dodatečně se dozvídám, že by v příštím roce měla vyjít o Erdmanovi dvousvazková monografie s edicí jeho korespondence. Bude to jistě významný počín.

Ivan Hlaváček

2 Karel HRUZA, *Heinz Zatschek (1901–1965). „Radikales Ordnungsdenken“ und „gründliche, zielgesteuerte Forschungsarbeit“*, in: Karel Hruza (ed.), *Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Porträts*, Bd. I., Wien – Köln – Weimar 2008, s. 677–792.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

200 let francouzské
École Nationale des Chartes (1821–2021)

IVAN HLAVÁČEK

Zatímco německá *Monumenta Germaniae Historica* měla při svém jubileu štěstí a stihla na podzim roku 2019 oslavit své důstojné výročí v plném mezinárodním lesku,¹ má mezinárodní historická věda a francouzská zvláště, smůlu. Nicméně to nic neubírá na významu jubilea „Školy listin“ (dále jen *École*), byť je ho nutně vzpomínáno podstatně skromněji.² Ale bude se moci říkat: ano, to bylo za dob pandemie. Zvláštnost situace ovšem neznamená, že by oněch dvě stě let bylo možno u nás přejít mlčením či jen několika okrajovými zmínkami, když se může zdát, že Paříž je daleko a institucionální či osobní vazby nebyly vždy (k naší škodě) na programu dne.

1 Srovnej: Ivan HLAVÁČEK, *Monumnta Germaniae Historica – 200 let*, ČČH 117, 2019, s. 832–837

2 Jean-Charles BÉDAGUE – Michelle BUBENICEK – Olivier PONCET (ed.), *L'École nationale des chartes. Deux cents ans au service de l'histoire*, Paris 2020, 181 s. + nestránkované bibliografické přílohy a rejstřík. Jde o populárně-odbornou sborníkovou práci k současnému výročí. Michelle Bubenicek je v současnosti ředitelkou *École*. Je ale třeba si hned na tomto místě postěžovat na to, že byla nevhodně zvolena malá velikost písma, takže nejen poznámky, rejstříky, bibliografie a další součásti aparátu, ale i velmi informativní komentáře k velkému počtu doprovodných vyobrazení musí být čteny v podstatě s lupou v ruce. V citované bibliografii pak nacházíme řadu ještě dalších užitečných pomůcek. V následujícím jde do značné míry o referát o této publikaci.

Nicméně existence École ovlivňovala a ovšem ovlivňuje tím spíše i dnes více či méně celou evropskou historiografii, tu pomocněvědnou pak zejména. Ale přece je jedna zřetelná, málo ale připomínaná česká vazba, neboť V. V. Tomek byl v polovině 19. století vyslán osvětleným rakouským ministrem kultu a vyučování hrabětem Leo Thunem právě tam, aby přinesl do Rakouska inspiraci. To se podařilo a v r. 1854 pod tímto impulzem vznikl ve Vídni Institut für österreichische Geschichtsforschung, kterému jeho slávu dal až Theodor Sickel. Ten je zmíněn – a jeho medailonek provází i onen známý Sickelův obraz s komentářem, jak v École studoval (že tak činil s kukátkem odkudsi vzadu, jak se traduje, se neuvádí; přednášky byly tehdy přístupné veřejnosti) a vedle něj přichází foto IÖG resp. jeho studovny a je připomenut i Rakouský kulturní institut v Římě.

I když medievistika stála většinu minulého času v École vždy výrazně v popředí, je třeba konstatovat, že o své místo na „školním“ slunci Ecole se v posledních desetiletích – někdy pro medievistu skoro až moc, ale jinak pochopitelně – hlásí i novověk. A klasické pomocné vědy historické se tak někdy skoro až příliš ocitají v defenzivě a soustavnější pozornosti se dostává hospodářským, právním a správním dějinám v širokém slova smyslu. A ovšem pozornost je úměrně věnována i otázkám filologickým. Lze rovněž pozorovat výrazně se rozšiřující záběr geografický v důsledku příchodu posluchačů z frankofonních oblastí zámořských.

Ale je třeba začít – sice jen stručně, ale přece – od vlastního počátku, jinými slovy upozornit na to, jakým způsobem bylo pojednáváno o dějinách oněch dvou set let práce. Je třeba říci, že je o ně postaráno poměrně velmi dobře. Vedle průběžně vydávaných občasných seznamů absolventů s jejich základní dokumentací³, nebo rovněž v kolísavých intervalech publikovaných informativních publikací⁴, je k dispozici několikero prací přehledových. Není možno upozorňovat na vše, ale vedle už citovaného jubilejního sborníku zmínky zaslouží alespoň několik titulů.⁵

V první řadě nelze pominout práci, kterou sepsal dlouholetý ředitel École Maurice Prou (1861–1930), známý nejen jako numismatik (dlouhá léta působil

3 Tzv. Listes des archivistes-paléographes od r. 1867, které přinášejí v časově kolísavém rozpětí seznamy posluchačů s potřebnými bibliografickými odkazy; poslední vyšel v r. 2020.

4 Tzv. Livrets (poslední z r. 2010) informující o současném stavu, organizaci a programu École s různými historickými i personálními retrospektivami.

5 École má kvalitní stránky na internetu, které dávají dobrou představu o jejích aktivitách, nicméně *littera scripta manet*, včetně soupisů chartistů-paleografů, ale zdá se, že s různými časovými mezerami. Dále rovněž občas vydávané tzv. *Livrets de l'École* či seznamy absolventských tezí. Lze upozornit např. na knihu: Jaques BERLIOZ – Cécilie CAPOT – Olivier PONCET (ed.), *Les chartistes et l'Asie. Science historique et patrimoine au lointain (XIXe au XXIe siècle)*, Paris 2021, či na spis hodnotící účast chartistů v I. světové válce.

jako kurátor sbírky medailí a mincí pařížské Národní knihovny), ale který si získal jméno zejména jako autor rozšířené učebnice latinské paleografie. Prou se po smrti A. Giryho v r. 1899 stal profesorem diplomatiky na École a jejím ředitelem pak byl až do své smrti. Jeho rozsáhlá publikace u příležitosti sekulárního výročí École vyšla v r. 1921⁶. Celkové dějiny École pak nověji připravila trojice redaktorů Yves-Marie Bercé – Olivier Guyotjeannin – Marc Smith v r. 1997.⁷

Jen s malou nadsázkou platí, že pařížská École je dítětem Velké francouzské revoluce přesto, že v době jejího vzniku uplynula od revoluce tři desetiletí a stalo se tak až v době restaurace monarchie. Ta ovšem již nemohla zvrátit nejvýraznější společenské změny. Tehdy právě vyvstal v oblasti veřejné správy velký problém zpracování a zpřístupnění písemností nejrůznějšího, ale zejména církevního charakteru knižní i archivní povahy a ovšem nezřídka i velkého stáří. Na to síly běžného úřednictva nemohly stačit ani kvantitou, ale především kvalitou, a situaci tudíž bylo potřeba řešit dlouhodobě.

Byvši založena Ludvíkem XVIII., měla École velmi krušné, skromné a labilní začátky. Po dvou letech zanikla, aby byla, jak se praví v úvodu výše citované knihy, v roce 1829 resuscitována ordonancí Karla X. a pak v roce 1846 ještě jednou – a to definitivně – „znovuzaložena“. Od té doby se už přes všechny výkyvy a překážky École rozvíjela a rozvinula do současnosti. Platí to jak pokud jde o špičkovou výuku v několika historických specializacích, tak paralelně pro etablování École coby badatelského a edičního střediska evropského významu. Je tomu tak díky jejím učitelům, kteří představují vědeckou elitu nejen v medievistice, ale i pro jiné časové úseky historického vývoje: zejména sice v oboru vlastních pomocných věd historických, ale často i pro další oblasti lidských aktivit, které vycházejí z písemného odkazu minulosti. Postihnout tento kaleidoskop je v krátkosti sice nemožné, ale stojí za to učinit tak při příležitosti, která se neopakuje, alespoň pokus o postižení toho pro nás podstatného.

Do chronologického výkladu aktuální knihy, o kterou se tu zejména opírám, jsou vkládány stránky či dvoustrany a někdy jen solitérní fotografie s často pro čtenáře bohužel příliš stručným, i když výstižným komentářem, věnované různě významným, resp. charakteristickým či jinak zajímavým událostem, osobám a okolnostem, s nimiž se École cítila spojena a kde někdy přiložila svůj podíl

6 Při stém výročí jako první (a poslední) svazek šíře koncipovaného díla *École nationale des chartes. Livre du centenaire (1821–1921)* vyšel svazek od Marcela PROU, *L'histoire de l'École et L'oeuvre de l'École*, Paris 1921.

7 Marie BERCÉ – Olivier GUYOTJEANNIN – Marc SMITH, *L'École nationale des chartes: histoire de l'École depuis 1821*, Thionville 1997.

k „velkým“ francouzským dějinám. Tyto skutečnosti jsou podtrženy především četnými fotografiemi, ale zejména často modrou podkladovou barvou papíru.

Tak ilustrativně upozorňuji na vztah École k Johance z Arku, kdy se „chartisté“ (rozumí se nejen absolventi École, ale i její učitelský sbor) opakovaně zasloužili o vydávání pramenů k jejímu procesu a svatořečení. Je tu ale také podána dokumentace slavnosti (překvapivě se v textu nedovídáme, kdy se to přesně odehrálo, ale dá se to zjistit několika dotazy na internetu, tedy 1932), když École dostala od prezidenta republiky Alberta Lebruna řád Čestné legie za zásluhy v I. světové válce: z 307 narukovavších chartistů jich v ní 51 zahynulo.⁸

Je tu komentován i novinový článek Charles Braibanta s alarmujícím titulkem: *Un cri d'alarme! L'Ecole des chartes en danger*. O jaké nebezpečí šlo? Autor, významný historik, varoval (v roce 1956!) před feminizací École... A bylo by možno pokračovat, neboť se střídají medailonky mužů různě se zaslouživších, počínaje ikonou diplomatiky Jeanem Mabillonem (1632–1707) nebo jejím korunním princem Arturem Giry (1848–1899). Ale dostává se tu i na vynikající reprezentanty jiných oborů v École pěstovaných, tak jako to byl např. Henri-Jean Martin (1924–2007) v oblasti dějin knihy.

Podle rejstříku se lze dostat i k rychlému poučení o dalších chartistech, včetně těch z frankofonních zemí Asie a Afriky, kteří se po absolvování École vraceli do svých zemí a zakládali tamní archivnictví, či zaujali vysoká místa v politice nebo kultuře svých států. A dostaneme se i k plesům či jiným (sportovním a tedy mimovědeckým) aktivitám, které École pořádala. Ale vraťme se k základní chronologii.

Nejdříve tedy stručná rekapitulace historického vývoje, který autoři výše citované publikace dělí do celkem šesti oddílů. První čtyři jsou chronologické, poslední dva pak v zásadě skicují dnešní situaci a její perspektivy: I. Dlouhé období zrodu (1821–1870); II. Období, kdy si École dobývala místo na slunci (École conquérante, 1870–1914); III. Výzvy moderní doby (1914–1939); IV. École 20. století (1939–1989); V. Chartisté ve světě a VI. École dnes a zítra.

Počátky byly skromné. École měla jen několik stipendistů a další osoby mající zájem o obor. Hlavní důraz byl tehdy kladen na paleografii a její praktické zvládnutí. École používala poté, co sešlo ze spolupráce s Académie d'inscriptions et belles lettres, jako domicil Královskou knihovnu a Archiv království. Odtud také pocházeli první dva její profesori. Byli to Pierre Lespín (tehdy čtyřiašedesátiletý)

8 O této slavné stránce francouzského patriotismu vyšla dokonce samostatná knižní publikace: *L'École des chartes et la guerre*, Paris 1921, o VIII+167 stranách.

a Joseph-Nicolas Pavillet (devětasedmdesátiletý), kteří jsou v knize ne dost uctivě nazváni *chenus*. To lze do češtiny převést sice jako šerý, ale spíš jako sešlý věkem.

A tehdy došlo k vážné politické změně: „Trois Glorieuses“ v roce 1830, rozumí se Tři slavné dny tehdejší červencové revoluce, daly po svržení Bourbonů vzniknout liberálnější vládě krále Ludvíka Filipa, která měla zájem na reformách. Bezprostředně po revoluci, v září 1830, studenti nejen kritizovali výuku, ale současně poukázali na to, co by bylo třeba zlepšit, aby bylo po těchto nepříliš šťastných počátcích možno začít znovu a na potřebné úrovni.

O to se pak zasloužila nová instrukce ministra školství z r. 1833, jímž nebyl nikdo jiný než významný historik François Guizot. Vedle paleografie vstoupila na scénu i diplomatika a filologie (francouzská) s praktickými cvičeními v obou výše zmíněných oborech. Studovat se mělo vždy v bezprostřední souvislosti s konkrétními historickými událostmi. Důležitým mezníkem pak bylo založení *Société de l'École des chartes*. Pod její egidou započalo formování posléze mnohatisícové „kastý“ chartistů (vlastní termín prý pochází z jednoho chansonu proslulého písničkáře oné doby Pierre-Jean de Bérangera).

Mezníkem se pak stalo zejména založení časopisu École, proslulé *Bibliothèque de l'École des chartes* (BECh) v roce 1840 (zatím vyšlo celkem 183 ročníků).⁹ S krátkou přervou v 19. století nejenže BECh vychází dodnes, ale jde též o jeden z nejprestižnějších historických časopisů. Nezůstává omezen jen na oblast pomocných věd historických: zejména v posledních desetiletích významně rozšířil nejen svůj původně výrazně medievistický profil, ale vlastní tematiku rozhojnil i věcně, a to přesahy do nejrůznějších specializovaných historických, méně i filologických oborů. Konečně došlo i k bližší spolupráci s Académie française, kde se absolventi École začali uplatňovat prakticky edičně.

Podívejme se však na dějiny výuky na École. Příkladem uveďme program tříletého cyklu v roce 1847–1848: Na výuce se tehdy podíleli tři profesori a čtyři repetitoři. První ročník měl celkem tři kurzy: 1) Čtení a dešifraci písem různých staletí; zkratky a formule; vnější znaky listin a rukopisů. 2) Legendy a typy pečeti a mincí. 3) Studium středověké latiny a národního jazyka včetně dialektů na území Francie. Čtení se konala jednou týdně, jen jazykový kurz dvakrát (i v sobotu), vesměs kolem poledne. Druhý ročník měl jen dvě čtení, ale vždy dvakrát v týdnu.

⁹ In margine konstatuji s potěšením, že v Národní knihovně máme časopis od jeho počátku. Méně potěšen jsem tím, že řada není kompletní v kontinuitě až do současnosti. Také Zemský archiv moravský má z dřívějších dob velkou řadu svazků a časopis abonovala i prvorepubliková Archivní škola. Se zadostiučiněním konstatuji, že časopis je odebírán oběma tradičními pomocněvědnými pracovišti na univerzitách v Praze i Brně.

Patřily sem psané památky všeho druhu a jejich vnitřní znaky, jejich autenticita, vztah k dějinnému dění, jakož i užívání v praxi.

Druhé čtení pojednávalo o veřejných archivech a knihovnách. A konečně v třetím ročníku bylo čtení pět. Nejdříve to byl politický zeměpis jak církevní, tak světský, přičemž se kladl důraz na členění jednotlivých teritorií. Vedle toho běžely kurzy o mincích, vahách a mírách, o středověkých politických institucích Francie, o středověké archeologii a umění ve Francii včetně sfragistiky a blasonování. A konečně se nabízel kurz právněhistorický s tím, že šlo jak o právo světské, tak kanonické a feudální. Podepsán byl ředitel „Královské školy listin“, který ale mezi přednášejícími nepřichází. Žáci skládali písemné zkoušky, jež byly až do nedávných dob anonymní.

Jaký je to rozdíl proti v průběhu staletí stále se rozvíjející nabídce, která dnes má širokou paletu speciálních oborů středověkých i novověkých! Tak program 2019–2020 má École rozvržený na čtyři roky a obsahuje nabídku několika desítek různých kurzů, překračujících často roční hranici. Vedle tradičních předmětů, přednášených předními znalci toho kterého oboru, jsou tyto kurzy právy i moderní historii a zejména také technikám potřebným v dnešní počítačové době včetně digitálního archivnictví.

Z již zmiňované instruktivní obrazové dokumentace, která je nedílnou, nikoliv ilustrativní součástí knihy, zaujme prakticky vše, protože doprovodný text podává velmi kvalifikovanou informaci. Nejde jen o osoby s École spojené ani o dokumenty École nějakým způsobem limitující, ale i o další doslova stovky informací, mezi nimiž se mihnou i fotografie sportovního charakteru i společenských událostí. Zvláště bych chtěl upozornit na foto přednáškového oválného amfiteátru z 18. století, jehož bylo používáno v polovině 19. století a do něhož bylo vloženo oválné dřevěné hrazení se stolem uprostřed, kolem něhož seděli chartisté. K němu byla přiřazena na stupínku katedra s místem pro přednášejícího. U zmíněného ohrazení seděli na lavicích *auditeurs libres*, případně porůznu jakoby zevlovali po místnosti (s. 38, viz ale i s. 43). Tyto obrazy ovšem výrazně kontrastují s nedávno otevřeným impozantním sídlem École, která však má v současné době knihovnu na jiném, i když ne příliš vzdáleném místě.

Léta 1848–1870 jsou označována jako léta zrání. Prohraná válka s vilémovským Německem znamenala šok i pro École, jejíž posluchači se jí činně účastnili, stejně tak jako tomu bylo za obou následných válek světových, kdy jejich účast byla ještě intenzivnější a tragičtější. École jako instituce se ale i jinak stala neodlučitelnou součástí francouzské kultury. Pro nás ovšem jsou důležitější vnitřní změny, jimiž École v té době procházela a které ji poznamenaly pro budoucnost. Už

na první pohled to bylo v meziválečném období postupné pronikání ženského elementu mezi posluchače, ale posléze i do učitelského sboru.

Jména předních členů učitelského sboru zůstávají již od sklonku 19. století mezi čelnými prominenty francouzské historiografie. Není třeba je připomínat, stejně tak tomu bylo ve francouzském kulturním a politickém životě. Zasloužili se o to ať vydáním dokumentů k životu „Pucelle“ (Johanky z Arku), či účasti na Dreyfusově aféře, kdy École poskytla zásadní odborné expertizy, které přispěly k odhalení řady podvrhů. Současně rostla i její specializovaná knihovna, patřící dnes se svými více než 150 000 svazky s množstvím abonovaných časopisů mezi vůbec nejrozsáhlejší knihovny našich oborů.

O vědeckých aktivitách vydávají svědectví desítky knih a stovky rozprav publikovaných porůznu v předních francouzských i zahraničních nakladatelstvích, jakož i časopisech a sbornících. Ale především existují vedle vlastního časopisu BECh také zavedené a rozsáhlé řady publikací v rámci École. Počítají se dnes už na mnoho desítek a nejde jen o edice pramenů středověkých i novověkých, což je ovšem nejvlastnější materie školy, ale také o různé pomocněvědné analýzy, a ovšem též historická pojednání, která vyrůstají z pramenného materiálu nejen pro dobu středověkou, ale i novověkou. Ta překračují geografické hranice, tak jak je překračuje v současnosti i složení budoucích chartistů-paleografů, příslušníků svébytné, vlastně (vedle absolventů vídeňského Institutu, před nímž má École náskok celých třiceti let) zcela ojedinělé historické komunity ve světovém měřítku.

Uvedme alespoň jména těch základních řad: *Études et rencontres de l'École des chartes* (přes padesát svazků), *Mémoires et documents de l'École des chartes* (přes sto svazků), *Matériaux pour l'histoire, Etudes des documents pour une Gallia pontificia*. Z dalších snad stačí jen upozornit na nově založenou řadu *Les Cahiers Jean Mabillon*, kde začaly vycházet práce mladých badatelů. Lze upozornit na nejčerstvější novinku, prezentovanou 15. dubna 2021: Jde o rozsáhlý svazek Kalendáře Evropy a Asie.¹⁰ Kalendář je tu vnímán jako v soukromém i veřejném prostoru starověkých společností nepostradatelný nástroj zvládnání astronomických cyklů, který již v době před vynálezem tisku odhaluje zkušenost, znalost a způsob „obývání času“.

V této souvislosti je třeba zmínit Centre Jean Mabillon, které vzniklo pod egidou École jako kolektivní, interdisciplinární a mezinárodní výzkumné

10 Alain ARRAULT – Olivier GUYOTJEANNIN – Perrine MANE (ed.), *Actes de colloques et de conférences Livre imprimé 11 – Calendriers d'Europe et d'Asie. De l'Antiquité à la diffusion de l'imprimerie*, Paris 2021, 334 s.

středisko. Významné jsou i úzké vazby École se dvěma francouzskými vědeckými ústavami v zahraničí: V Římě to je Palazzo Farnese, jehož druhé patro (jinak jde o sídlo francouzského velvyslanectví) je domicilem Francouzské římské školy a kde chartisté mají již od 19. století vyhrazená badatelská místa, obdobně jako od 20. let 20. století v madridské Casa de Velázquez. V knize je upozorňováno i na další blízká vědecká zařízení resp. instituce, ale postrádám mezi nimi – pokud jsem něco nepřehlédl – Institut d’Histoire des textes.

A jak vidí École svou přítomnost a budoucnost? Klade důraz na decentralizaci a zásadní transformaci v kontextu „europeizace vysokoškolského studia“ obecně a na redefinici péče o doklady historického dědictví v souvislosti se zvýšením důrazu na roli konzervačního úsilí. Děje se tak ve dvou samostatných směrech: jednak v kontextu se středověkými dějinami, jednak s dějinami moderními a současnými. A klade se důraz na hlubší spolupráci s jinými státními institucemi, které mají tuto konkrétní péči v popisu práce. Tomu se ovšem přizpůsobuje i výukový program včetně zadávání a vypracovávání studentských tezí.

Shrnuji: stejně tak jako Monumenta Germaniae Historica, ani École není strnulým reliktem, monumentem minulosti, nýbrž živoucí částí současného historického snažení, nadto svou školskou aktivitou podchycující v podstatě celou Francii, tedy v centrálních strukturách i v rámci departmentů, kterých je v evropské Francii 95. Všude tam jsou chartistům již od druhé poloviny 19. století vyhrazena vedoucí kvalifikovaná místa. Obdobně je tomu i v historických knihovnách či muzeích. A nouze není ani o zášlehy mimo vlastní Francii. Ve frankofonních státech afrických či asijských není výjimkou, že se chartisté objevují i na místech nečekaných, politických.

Podívejme se ještě stručně na české kontakty s École. Za první známku povědomí o École u nás lze snad považovat skutečnost, že Jan Helbling z Hirzenfeldu (druhý profesor pomocných věd na pražské univerzitě od r. 1817) zřejmě zakoupil dílo o paleografii profesora École v jejích počátcích J. J. Champolliona-Figeaca. Neví se však, kdy se tak stalo. Protože ale Helbling působil až přes polovinu století, není jisto, zda tento nákup nepředcházel úvodem zmíněné cestě V. V. Tomka do Paříže, jež je zřejmě prvním a zároveň nejzřetelnějším a nejvlivnějším osobním dotykem českého prostředí s École.¹¹ Za to, že o tom vůbec víme, je třeba poděkovat zejména Tomkově pedanterii, s níž si vedl své paměti.

Jinak lze s nostalgií konstatovat, že české stopy zřejmě nebyly příliš časté a ty, které snad existovaly, jsou do značné míry zaváté. Jejich odkrytí

11 Laskavá informace prof. Hany Pátkové, které děkuji i za pečlivé přečtení celého textu.

v soukromých korespondencích či snad i v denících, může ovšem překvapit. Pokud jde o bezprostřední osobní české studijní kontakty s École, byly matné a ne příliš konkrétní. Týkaly se styku s ní u pražského městského archiváře Josefa Teigeho.¹² Na počátku 20. století bylo možno předpokládat, že École přitáhla i nejmobilnějšího z generace žáků pražské české univerzity, Vlastimila Kybala (1880–1958) který strávil v Paříži v r. 1906 pět měsíců, kdy zcela zapadl do tamních historických kruhů. Ale jeho paměti připravují zklamání, protože mezi desítkami jmen tamních historiků všelikého zaměření není ani jeden z École. Ta je v nich zmíněna jen jednou, a to v souvislosti s Kybalovou návštěvou salonu dcery profesora École Paul-Marie Violetta, jenž měla viditelně zcela jiné preference.¹³

Druhým kandidátem by byl městský archivář brněnský, docent Jaroslav Dřímál (1905–1975), jehož studijní pobyt na École kolem r. 1930 registruje slovník archivářů českých zemí.¹⁴ Pokud jde o jiné vazby i pouhou snahu informovat, je třeba věnovat pozornost vlivům zprostředkovaným a vlastně i jen pouhé povědomosti jako takové. Ottův slovník naučný přináší redakční sloupek o 22 řádcích se zdůrazněním inspirativnosti její existence,¹⁵ neboť vedla k založení řady podobných škol zejména v Itálii; tam ovšem s nesrovnatelně menším dosahem.

Dále jsem poctivě prolístoval Časopis Archivní školy a dost kuriózně našel dvě relevantní zmínky, a to jednak v jeho prvním a jednak v posledním ročníku, resp. dvouročníku. První zmínka je až moc lakonická sdělující, že ministr školství dne 15. února 1921 ustanovil, aby tajemník Archivní školy Vladimír Klecanda se jako delegát ministerstva účastnil oslavy stého výročí École, která se konala o týden později.¹⁶ Marie Jelínková-Haasová pak na počátku okupace napsala zevrubný popisný referát o šesti ročnících Bibliothèque (s. 93–99) s předemlanou půldruhastránkovou informací o tehdejšímu stavu École.¹⁷ Jistě to lze vnímat v kontextu tehdejší politické situace, i když v textu se to nijak neodráží.

12 Srovnej jeho nekrolog: Václav VOJTÍŠEK, *Josef Teige (1862–1921)*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 3, 1922, s. 203–223, zde s. 203.

13 Viz *Paměti Vlastimila Kybala*, I, vydali Jaroslav Hrdlička a Jan Blahoslav Lášek, Praha 2018, s. 128.

14 Srovnej: Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ (ed.), *Slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000, s. 151. Mohu se též odvolat na spíše mimoděk přišedší zmínku v mém dávném osobním rozhovoru s panem archivářem.

15 *Ottův slovník naučný*, VIII, 1894, s. 365n. Jen pro úplnost dodávám, že v Riegrově slovníku naučném toto heslo nenalézám.

16 Viz ČAS 1, 1923, s. 194. ČČH 27, 1921, s. 526 věnoval oslavám výročí École sedmiřádkovou zprávu, v níž zdůraznil přítomnost prezidenta francouzské republiky.

17 ČAS 15–16, 1940, s. 338–353.

V nedávné minulosti a současnosti pak jde zejména o ideový most, kterým se stala Mezinárodní komise pro diplomatiku (CID) a to zejména v době, když byl jejím prezidentem několikrát výše zmiňovaný Olivier Guyotjeannin.

V každém případě je třeba École a kaskádu jejích publikací chápat dnes stejně jako dříve jako pramen vody živé a popřát do třetího století existence školy vše dobré. Velkoryse nabízená stipendijní místa, která se objevují na vývěškách oboru archivnictví a pomocné vědy historické, došla v Praze naplnění toliko jednou jedinkrát. Mohla a měla by hrát výraznější roli než dosud.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jiří Sláma

(23. listopadu 1934 – 26. prosince 2020)

Odchodem Jiřího Slámy v závěru minulého roku ztratila česká medievistika vynikajícího odborníka, vlivného univerzitního pedagoga, jednoho z tvůrců současné představy o nejstarší etapě českých dějin, a především vzácného člověka. Jeho dlouhý život charakterizovala výchova několika generací českých archeologů a také náročná, mimořádně kritická a trpělivá práce s hmotnými i písemnými prameny. To vše v nesnadném období, kdy historici čelili ideologickým tlakům, které jim byly zcela cizí. Široká, nezaujatá a hlubokými znalostmi podložená orientace Jiřího Slámy významně přispěla k tomu, že i v tomto prostředí se česká medievistika rozvíjela na evropské úrovni a zároveň byla zajištěna její kontinuita a nebývalý růst v polistopadovém období.

Jiří Sláma se narodil v Praze 23. listopadu 1934. V letech 1953–1958 studoval prehistorii s doprovodným oborem historie na Filozoficko-historické fakultě Univerzity Karlovy. Poté krátce pracoval v Muzeu hlavního města Prahy a v mostecké expozituře

Archeologického ústavu ČSAV. Od léta 1960 působil v autonomním oddělení prehistorie při Katedře obecných dějin a pravěku na Filozofické fakultě UK, které bylo v roce 1990 přejmenováno na Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou a později na Ústav pro archeologii. S Filozofickou fakultou UK byl spojen celý jeho profesní život. Zprvu zde působil jako asistent profesora slovanské archeologie Jana Eisnera (1960–1963), poté jako odborný asistent, docent (1991–1998) a profesor (1998–2009). Až do roku 2015 vedl oborovou radu Archeologie pravěku a středověku. Kromě profesora Eisnera jeho ucelené a komplexní badatelské směřování zásadně ovlivnil dr. Rudolf Turek, od něhož postupně převzal výuku raně středověkého období. Oba spojoval vyrovnaný zájem o historii, archeologii, numismatiku a církevní historii. Díky kombinaci plného spektra metod a pramenů historické vědy se Jiřímu Slámovi podařilo – spolu s dalšími kolegy – rozvíjet koncert mediévistických disciplín na Filozofické fakultě, jehož fórem se stal sborník *Studia Mediaevalia Pragensia*, s prvním číslem vydaným roku 1988.

Jiří Sláma vytvořil jádro našich současných představ o společenském a ekonomickém vývoji Čech v 9.–11. století. Obdiv vzbuzuje již samotný fakt, že jeho klíčové výkladové modely jsou stále platné, a to přes všechny zvraty, příznačné pro moderní historické vědy. Pokud bychom pro to hledali vysvětlení, našli bychom ho v bezvadně kritickém nakládání s prameny, věcné a jasně podložené argumentaci, krystalicky čistém, úsporném a jednoznačném vyjadřování, v úchvatné znalosti domácí i relevantní zahraniční literatury, a samozřejmě v mimořádně detailním zvládnutí písemných i hmotných pramenů. Jeho katalogy hradů a pohřebišť jsou ostatně východiskem práce dalších generací archeologů. Připomenout lze i pečlivě vytvářené a anotované bibliografické soupisy k tzv. slovanské archeologii, i když dnes jsou již do velké míry antikvované. Významným způsobem formoval také českou numismatiku, byl mj. členem redakční rady *Numismatických listů*.

Z konceptů, kterými Jiří Sláma posunul poznání naší raně středověké minulosti, bychom na prvním místě uvedli model tzv. přemyslovské domény a vzniku raného Českého státu (*Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu*, 1987). Tato idea se opírá o výpověď nejstarších českých legend, rozložení hradů/hradišť jako centrálních lokalit a má srovnatelné obdoby i v polské mediévistice. Jiří Sláma vyšel ze skutečnosti, že v 9. století byly Čechy rozděleny na několik obdobných segmentů, kterým vládly lokální elity. První historicky doložení Přemyslovci přímo ovládali jen jeden z nich – strategicky situovanou Pražskou kotlinu a část středních Čech. Teprve Boleslavovi I. se podařilo zlomit moc lokálních knížat a prostřednictvím sítě nově budovaných hradů přímo a soustavně ovládnout celou zemi.

Dále je třeba zmínit revizi historického významu Slavníkovců v českých dějinách (*Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?*, Archeologické rozhledy 1995). Jiří Sláma novým a nezaujatým čtením písemných i archeologických pramenů doložil, že Slavníkovci byli jedním z několika velmožských rodů, jejichž členové stáli ve službách Přemyslovců a tvořili aparát rané státní moci. Slavníkovci vystoupili z jinak všeobjímající anonymity díky příbuzenskému provázání s Přemyslovci a zásluhou svatého Vojtěcha. Právě jeho legendisté vytvořili příběh o rovnocennosti Slavníkovců s vládoucími rodem. Zájem o svatovojtěžskou historii a další české světky raně státního období dominoval

v bádání Jiřího Slámy zvláště v posledních dvou dekadách, neboť se přirozeně napojil na výzkum období kolem roku 1000.

Jiří Sláma soustavně budoval poznání ekonomického vývoje Čech v předstátním a raném státním období. V sérii studií objasnil počátky specializované výroby a redistribučního mechanismu v Čechách, konsolidaci a upevnění ekonomické základny státní moci v 11. století a roli řízení migrace v kontextu nedostatku lidských zdrojů. V nepřímé diskuzi s Vladimírem Šmilauerem také přesvědčivě doložil dynamický a mozaikovitý sídelní postup v raném středověku. Tím definitivně padly nejen tehdejší přímočaré představy o postupném a víceméně plošném osídlování českých regionů, ale také slepá důvěra v nepřímé historické prameny.

Intenzivní zahraniční kontakty rozvíjel Jiří Sláma zvláště s polskou archeologií, patřil mezi významné zahraniční přispěvatele rozsáhlého mezinárodního projektu *Słownik starożytności słowiańskich* (1961–1996) a po dlouhý čas také pravidelně referoval o výsledcích české středověké archeologie v časopise *Slavia Antiqua*.

Jako univerzitní pracovník se Jiří Sláma podílel spolu s Miroslavem Buchvaldkem a Jiřím Zemanem i na vedení ukázkových archeologických odkryvů – terénních praxí posluchačů oboru prehistorie v 60.–80. letech 20. století. Do povědomí vešly zvláště výzkumy hradiště u Kozárovic (okres Příbram), pohřebiště v Řesanicích (okres Plzeň-jih) nebo polykulturní lokality v Lochenicích (okres Hradec Králové). S univerzitním působením souvisí rovněž pravidelná účast Jiřího Slámy na významných učebních nebo přehledových a popularizujících textech k českým dějinám a evropské archeologii.

Jiří Sláma byl po mnoho desetiletí jednou z vůdčích osobností české mediévistiky. Jeho semináři prošly stovky českých archeologů i historiků a velká část archeologie raného středověku je dodnes – v tom nejlepším slova smyslu – formována jeho metodologickými přístupy a myšlenkami. Díky tomu Jiří Sláma zůstává i nadále s námi.

Tomáš Klír

Foto: archiv rodiny

Výběr z bibliografie

Mittelböhmen im frühen Mittelalter. 1. Katalog der Grabfunde. Praehistorica 5, Praha 1977. 206 s., 52 fot. příloh.

Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praehistorica 11, Praha 1986. 111 s., přílohy (kandidátská disertační práce).

Střední Čechy v raném středověku. III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica 15, Praha 1988. 104 s., 26 obr., 16 fot. příloh (habilitační práce).

Na prahu českých dějin. Sborník prací Jiřího Slámy. Studia Mediaevalia Pragensia 6, Praha 2006, 234 s. (antologie zahrnující třináct klíčových studií z let 1967–2003, včetně kompletní bibliografie do roku 2004).

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Franz Machilek

(9. ledna 1934 Hustopeče – 5. dubna 2021 Erlangen)

Nečekaná, i když obávaná, zpráva přišla z erlangerské nemocnice, kde po vážné operaci už slabé tělo nevydrželo těžký zásah do organismu. Nejen rodina, ale i historická obec, medievistická především, a v ní na čelném místě česká komunita, těžko zadržovala slzy. Zemřel totiž nejen vzácný historik, ale také dobrý člověk rozdávající optimismus a vždy ochotný pomoci, i když stále nestíhal. Zato smrt jej bohužel stihla, i když v pozhnaném věku. Měl ještě tolik rozpracovaných témat, která mu ovšem nezřídka byla ukládána a on snad nikdy neodmítl a s vypětím všech sil se snažil vyhovět. Často na úkor svých vlastních plánů, i když v poslední době se mu některé větší záměry přece jen podařilo uskutečnit.

Byly to jeho velké příspěvky do několika specializovaných bavorských kompendií (např. bavorské církevní dějiny), ale i do velkých encyklopedií (např. Theologische Realenzyklopädie, zejména také s příspěvky s bohemikální problematikou). A možno říci už zde, že jejich rozpětí bylo široké: překračovalo jak medievistiku, tak biografistiku starou i moderní, zejména pokud jde o historiky (Jaroslav Goll, Konstantin Höfler a Max

Spindler), ovšem především šlo o církevní dějiny v širokém slova smyslu. Bude o nich řeč, úvodem je ale třeba předeslat pár biografických údajů, které byly u Machilka, více než u kohokoliv jiného, stimulatory jeho vědeckého života. Ten byl ohraničen Bavorskem, z něhož nejčastěji a snad i nejraději zajižděl – doufám, že se nemýlím – do svých osudových Českých zemí, krajiny prvního decenia jeho života.

Franz Rudolf Machilek se narodil v rodině ředitele daňového úřadu a jeho druhé manželky Marie (byla sestrou předchozí) v jihomoravských Hustopečích, tehdy městě s třípětinou německou většinou. Patřily k oblasti, která byla po roce 1938 odtržena od Moravy a včleněna do župy Niederdonau. Ve dvou letech mu otec zemřel a zásadní vliv na něj měla jeho religiózně založená matka. Byla učitelkou a uchránila Franze Machilka před možnými mladistvými excesy. Vzhledem k širším rodinným vazbám odešla rodina (Machilek měl ještě starší sestru) na konci války k matčině sestře do Vídně a tím se vyhnula úřednímu odsunu. Z Vídně byli ale Machilkovi coby Němci přesídleni. Prošli utečeneckými tábory v rakouském Melku a bavorském Augsburgu, kde se rodina usadila ve Schmiechau v okrese Aichach-Friedberg v bavorském Švábsku, a kde Franz získal gymnaziální vzdělání, roku 1953 zakončené maturitou.

Ta mu otevřela cestu k vzdělání vysokoškolskému, jehož výběr svědčil o jeho cílevědomosti. Na bavorských vysokých školách strávil léta 1953–1963 studiem filozofie, katolické teologie, germanistiky, historie a jejích pomocných věd. Nejdříve se na filozoficko-teologických vysokých školách v Augsburgu a Dillingenu věnoval historii a pomocným vědám, později promoval na Ludwig-Maximilians-Universität v Mnichově disertací o Ludolfovi Zaháňském, bojovném protivníku husitů¹

Poslední tři léta studií byl Franz Machilek asistentem mnichovského historického semináře za profesorů Johannese Spörle, ordináře bavorských Landesgeschichte, který byl jeho „Doktorvater“, a Maxe Spindlera, jemuž po letech věnoval pozornost biografickou statí.² Toto zaměření jej provázelo pak celý život. Ve své druhé odborné specializaci, té na církevní dějiny, se utvrdil roční prací na projektu Corpus consuetudinum monasticarum. Třetí okruh zájmů směřoval pak k českým církevním dějinám ve středověku, do značné míry spojeným s dějinami husitství. Nicméně v Machilkově bohaté bibliografii nalezneme někdy možná překvapivě i různé solitéry.

Jeho povoláním se ale stalo bavorské archivnictví, pro něž se připravil na mnichovské archivní škole při tamním Generálním archivním ředitelství v letech 1964–1966. Archivní služba, ač nutně zůstává veřejnosti do značné míry skryta, jej pak provázela po celý život. I v tomto rámci lze na leccos upozornit: tak je to průvodce po fondech archivu, jemuž věnoval nejdelší část svého archivního působení (1982–1997), totiž státního archivu v Bamberku. Byl připraven v rámci jedné z četných výstav, na nichž se Machilek autorsky i koncepčně podílel. Ale s archivními címieli Machilek seznamoval veřejnost i v desítkách přednášek.

1 Franz MACHILEK, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*, München 1968.

2 Franz MACHILEK, *Der bayerische Landeshistoriker Max Spindler (1894–1986). Franken und Neunkirchen am Brand*, in: Wolfgang Wüst – Franz Machilek (ed.), *Neunkirchen am Brand, Sankt Ottilien* 2019, s. 447–463.

Vzhledem ke své kvalifikaci se Machilek na bamberské univerzitě habilitoval v oblasti archivnictví a pomocných věd historických. Akademicky působil, posléze jako honorární profesor, až do nedávných dob. Ve sborníku k 350. jubileu bamberské akademie publikoval roku 1998 stať o tamních univerzitních pečetích.³

Není proto žádný div, že se z Machilkova rozhledu těšily početné vědecké instituce i odborné zájmové organizace, byl často žádán jako recenzent o posudky různých projektů a publikací. Lze se zadostiučiněním začít konstatováním, že se mu záhy dostalo zvolení za zahraničního člena v pražském Centru mediévistických studií a čestného občanství v rodném městě Hustopečích, kterému se odvděčil studií o starších příbězích města.⁴ Z jeho německých členství třeba uvést aspoň ta neprestížnější, kde zpravidla patřil alespoň po několik volebních období k členům řídicích orgánů: Gesellschaft für fränkische Geschichte, Kommission für Bayerische Landesgeschichte, Johann-Gottfried-Herder Forschungsrat, Collegium Carolinum, Historische Kommission für die Geschichte der böhmischen Länder. V neposlední řadě byl též členem Ackermann-Gemeinde, snažící se o porozumění mezi Čechy a Němci i v občanském rámci. Často se stával průvodcem různých exkurzí do českých zemí. Pamatuji ho na schůzích Collegia Carolina, kde vždy vystupoval – nejdříve spolu s profesorem Ferdinandem Seibtem – vstřícně bez stínu jakéhokoliv nacionálního ostnu či stranictví.

To bylo ovšem jeho životním krédem obecně. Vždy hleděl k budoucnosti bez jakýchkoliv resentimentů minulých dob. Nebylo tak divu, že byl často zván na vědecká zasedání v Německu, v českých zemích, resp. v Polsku či Maďarsku, kde také byly jeho příspěvky publikovány. Bylo tomu tak nejčastěji při různých jubileích místních národních světců, tedy pochopitelně nejčastěji sv. Vojtěcha, ale zajímal ho i Bruno z Querfurtu a další. V českých souvislostech vedle toho Machilka ovšem zajímal svatý Václav, svatá Ludmila a tehdy ještě jen blahoslavená Anežka Přemyslovna.

Nešlo přitom jen o sledování jejich pozemského bytí, ale i o výklad jejich úcty, relikvií, často sahajících hluboko do novověku. Těmto otázkám se věnoval i v obecnějších souvislostech. Ale co jeho příspěvky charakterizovalo nejvíc a bylo také – a nepochybně bude i v budoucnu – oceňováno: studie doprovázela důkladná rešerše literatury jak v čase, tak v prostoru. Ten, kdo chtěl a potřeboval navazovat na Machilkovy stati a z nich vyvozované závěry, takřka nemusil tuto jinak už od historického prosemináře prosazovanou a často zdlouhavou mantru podstupovat. Stačí uvést níže pár příkladů z oblasti církevních dějin, zejména pak z dějin jednotlivých řádů či klášterů (pokud šlo o bavorské, byly to často mateřské kláštery českých založení: opakovaně, ale z různých aspektů zejména Langheim a Ebrach). Machilek ovšem nepřehlížel ani možnost zpětného působení českého prostředí do Bavor; ať šlo o cisterciáky, křížovníky s červenou hvězdou ve spojení s blahoslavenou Anežkou či o augustiniány kanovníky, abych uvedl alespoň tři příklady.

3 Franz MACHILEK – Renate BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN (ed.), *Haus der Weisheit. Von der Academia Ottoniana zur Otto-Friedrich-Universität Bamberg. Katalog der Ausstellungen aus Anlaß der 350-Jahrfeier*, Bamberg 1998.

4 Franz MACHILEK, *Entwicklungslinien und Höhepunkte in der älteren Geschichte von Hustopeče*, in: Libor Jan (ed.), *Hustopeče. Město uprostřed jihomoravských vinic*, Hustopeče 2010, s. 147–169.

Machilkovy vědecké aktivity je pro přehlednost třeba rámcově rozčlenit do tří velkých, svým způsobem ovšem jen relativně samostatných částí, i když uvidíme, že se tu věcné hledisko často doplňuje či různě kříží se záběrem geografickým a chronologickým. Jsou to jeho práce archivářská, práce vědecká a konečně, i když ne na posledním místě, jeho práce organizační, pedagogická a editorská. Pokud jde o práci archivářskou, tato je navenek obyčejně nejméně viditelná, i když ji nelze podceňovat a budeme o ní nepochybně kvalifikovaně informováni z příslušných odborných kruhů. Ovšem v řadě Machilkových prací jsou přímé pramenné podklady zpřístupněny i edičně.

A tak je třeba věnovat se zejména oběma následujícím druhům jeho publikačních aktivit. Pokud jde o práci vědeckou, je do roku 2005 registrována do značné úplnosti v bibliografické pomůcce našeho Historického ústavu AV ČR, totiž v jeho nepostradatelných *Scholars*.⁵ Pokud pak jde o její celek, tedy i poslední tři lustra, třeba už teď uvést, že Machilkova produktivita ani po roce 2005, kdy překročil sedmdesátku, neochabovala. Ba je možno bez nadsázky říci, že řada jeho základních prací vznikla až v tomto období, neboť odborně pracoval doslova až do posledních chvil.

Ještě 19. března tohoto roku (2021) před odchodem na onu fatální operaci žlučových kamenů, mi psal o rozpracované rozpravě o reformě v klášteře indersdorfských augustiniánských kanovníků (nedaleko Mnichova), která se prostřednictvím kláštera v Neunkirchenu am Brand inspirovala statuty augustiniánů-kanovníků v Roudnici. Znovu by tak bylo potvrzeno významné postavení roudnického kláštera v široce chápaném středoevropském rámci (stačí jen připomenout už sto let starou stať I. Zibermayera). A nebyla to jediná práce, která osiřela... Znovu to potvrzuje Machilkův neutuchající zájem o českou problematiku, zejména pak pokud se týká církevních dějin. Nevolil přitom témata jen v rámci katolické církve, ale zaměřoval se i na vlastní husitství.

Je ale třeba přejít alespoň ilustrativně ke konkrétním příkladům, i když stojím nad plnou archivní krabicí s mnoha desítkami Machilkových separátů s velkými rozpaky, na co ještě upozornit a na co jako příliš speciální nikoliv. Vedle už naznačených okruhů považuji za důležitou i pozornost, kterou Machilek věnoval humanismu v nejrůznějších jeho formách počínaje dobou Karla IV., ale pak zejména v 16. století. Šlo o humanisty bavorské, především z norimberského prostředí (Konrad Celtis, Willibald Pirckheimer, Regiomontanus či humanistické snahy v bavorských klášterech), jeho živý zájem se ale týkal stejně tak Čech, resp. Moravy (srovnej jeho studii o olomouckých humanistech z roku 1997).⁶ Stranou jeho pozornosti ovšem nemohla zůstat ani pražská univerzita (o té bamberské a würzburgské už byla řeč).

Zásadním podtextem celého Machilkova díla byl jeho vřelý a nepředpojatý zájem o české husitské hnutí, k němuž se stále vracel z nejrůznějších aspektů: pramenných, personálních, mezinárodně politických i teologických (vzpomeňme na Machilkova teologická studia!). Klíčovými jsou tu zejména jeho dvě monografie. Na samém začátku jeho vědecké činnosti to byla disertace, obhájená roku 1967, která osvětlila život, ale

5 Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies, II (J – P)*, Prague 2005, s. 203–206.

6 Franz MACHILEK, *Der Olmützer Humanistenkreis*, in: Stephan Füssel – Jan Pirožnýnski (ed.), *Der polnische Humanismus und die europäischen Sodalitäten*, Wiesbaden, 1997, s. 111–135.

zejména literární polemické aktivity opata cisterciáckého kláštera ze slezské Zaháně Ludolfa (†1422). Pocházel z dolnosaského Einbecku, byl absolventem pražské univerzity a zavlíým odpůrcem husitství, autorem četných literárních děl, z nichž nejdůležitější je jeho *Tractatus de longevo scismate*. V Machilkově knize před námi živě vyvstává jeho postava i dílo. Jeho rukopisné dochování Machilek přehledně obohatil o znalost některých nových dokladů. A třeba v té souvislosti upozornit i na jeho práci kodikologickou, kdy (částečně s předčasně zemřelou manželkou Ritou) sledoval analyticky některé rukopisy pražské kapituly, či upozorňoval na poklady některých zapomenutých středověkých knihoven.

Druhá jeho kniha je věnovaná Janu Husovi, klíčovému muži husitského hnutí, které si přisvojilo jeho jméno (či mu bylo původně jako hanlivé označení připojeno).⁷ Kniha se rodila dlouho a v řadě dalších Husových biografií, které se objevily v posledních letech, je takřka Machilkovým epilogem. Ale mezi nimi se opravdu neztrácí, neboť je psána s obvyklou Machilkovou objektivností a pochopením a ovšem na základě nejen velkých znalostí, ale i přípravné řady detailních statí (třeba také dodat, že se autor průběžně v recenzích kriticky vyrovnával s novými pracemi). Je velmi cenné, že tu Machilek vyzdvihuje (v německé literatuře ne vždy dostatečně reflektované) Husovo postavení jako reformátora. Že se kniha setkala s velmi kladným ohlasem u kritiky (Karel Hruza), není ani třeba připomínat.

Alespoň zmíněny musí být ještě dva významné redakční počiny, v nichž Machilek kooperoval s řadou českých medievistů: Roku 2006 vydal společně s Winfriedem Eberhardem vlivný mezinárodní sborník o církevně reformačních impulsech 14./15. století ve středovýchodní Evropě.⁸ V roce 2012 sestavil sborník o Husitské revoluci a jejích religiosních, politických a regionálních aspektech.⁹ Do obou publikací napsal důležité a mimořádně rozsáhlé statí.¹⁰

A na co také nesmíme při hodnocení Machilkovy vědecké i populárně vědecké publikační činnosti zapomínat, je, že ačkoli řada jeho prací byla vydána v českých – méně již polských – publikacích, většina z nich se objevila pochopitelně v časopisech a sbornících německých. A to bylo především v prvních desetiletích Machilkových publikačních aktivit důležité, protože šlo o českou historii, podávanou čtenářům nejen se znalostí, ale zejména také s plným jejím pochopením.

Ale při Machilkově charakteristice nevystačíme jen s poukazy na jeho literární odkaz, který si můžeme kdykoliv vyvolat. Pamětníci mají povinnost vydat i svědectví o něm jako o neobyčejné osobnosti. Těch, kteří tak mohou učinit, již není mnoho a těch, kteří tak mohou učinit na základě dlouholetého vzájemného styku, je ještě méně. Cítím proto

7 Franz MACHILEK, *Jan Hus (um 1372–1415). Prediger, Theologe, Reformator*, Münster 2019.

8 Winfried EBERHARD – Franz MACHILEK (ed.), *Kirchliche Reformimpulse des 14./15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa*, Köln – Wien – Weimar 2001.

9 Franz MACHILEK (ed.), *Die hussitische Revolution: Religiöse, politische und regionale Aspekte*, Köln – Wien – Weimar 2012.

10 Franz MACHILEK, *Einführung. Beweggründe, Inhalte und Probleme kirchlicher Reformen des 14./15. Jahrhunderts (mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse im östlichen Mitteleuropa)*, in: Eberhard – Machilek (ed.), *Kirchliche Reformimpulse*, s. 1–121, Franz MACHILEK, *Schlesien, Hus und die Hussiten*, in: *Machilek (ed.), Die hussitische Revolution*, s. 109–141.

jako povinnost vydat toto svědectví za více než půl století, zpočátku přes nepřízeň doby a režimu, přesto blízkého písemného i osobního kontaktu, když profesionální kolegialita rychle přerostla do úzkého přátelského vztahu: Od okamžiku, kdy mne v polovině 60. let, v době mírného uvolnění jako začínající archivář vyhledal v badatelně mnichovského Hauptstaatsarchivu, až posléze, po mnoha setkáních jak v Praze, tak v Bamberku či Mnichově, po poslední výměnu pošty. Byl to muž vzácného charakteru a píle, ale také člověk otevřeného srdce, ochotný nejen naslouchat, ale také – když jen trochu mohl – podat pomocnou ruku. Bude nám chybět, protože zejména těm mladším by mohl být ještě dlouho příkladem.

Ivan Hlaváček

Foto: Olga Staňková (F. Machilek, 2019)

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Sv. 13, 2020:

Michal KUBICA, Šlechtická společnost Horního Slezska po jeho rozdělení roku 1742 na příkladu Hlučínska, s. 11–34. – Irena KORBELÁŘOVÁ, Opavská restaurátka Therese Adam(ová) a její „slezská kuchyně“ na sklonku 19. století, s. 35–59. – Jiří ŠÍL – Zdeněk KRAVAR, Prameny k problematice připojení Hlučínska k Československu z let 1920–1938 ve Státním archivu v Opolí, s. 61–76. – Karla VYMĚTALOVÁ, Antonín Hartmann et alii (Latina na gymnáziu v Hlučíně za První republiky), s. 77–90. – Vojtěch SZAJKÓ, Významní lékaři v dánsko–německé válce roku 1864, s. 91–102. – Martin FRANC, Jizvy na duši i na těle. Trauma a násilí v rodinné výchově v českých zemích 50. a 60. let 20. století, s. 103–118. – Tomáš KRÖMER – Zdeněk JIRÁSEK, Nerealizované návrhy dostavby výstavní budovy Slezského zemského muzea z let 1923–1924, s. 121–147. – Radmila DLUHOŠOVÁ – Irena KORBELÁŘOVÁ – Rudolf ŽÁČEK, Pamět, oživená minulost a zážitkové eventy. Na okraj interdisciplinarity a specifických informačních zdrojů probíhajícího výzkumu kulinárního dědictví českých zemí s přihlédnutím k Hlučínsku, s. 149–171. – Jiří KNAPÍK – Lucie GILAROVÁ – Vít NĚMEC (ed.), Rozhlasová hra Zdeňka Jermána „Slečna Hromosvod“ (1947) (Studie a edice scénáře), s. 173–204. – Miloš ZAPLETAL, Bibliografie slovenské hudební muzeologie, s. 205–217. – Hana KOMÁRKOVÁ, Virtual International Medieval Congress Leeds, 6.–10. července 2020, s. 243–244. – David RADEK, Visualizing the Other in Late Medieval and Early Modern Art (1300–1550). Ostrava, Česká republika, 14.–16. 11. 2019, s. 245–246. – Dana FÜGNER URBÁŠKOVÁ – Tomáš KRÖMER, Mezinárodní workshop „Moderní dějiny ve výuce dějepisu“. Opava, Česká republika, 20. 11. 2019, s. 247–249. – Agata KRAJEWSKA, Czeskie pieśni w zbiorach Adolfa Dygacza, s. 250–252. – Zdeněk JIRÁSEK, Zemřel prof. PhDr. Vladimír Wolf, s. 253–254. – Markéta TYMONOVÁ, Vzpomínka na PhDr. Vladimíra Goše, CSc. (*8. 9. 1942–†15. 1. 2020), s. 254–258. – Markéta TYMONOVÁ, Výběrová bibliografie Vladimíra Goše, s. 258–261.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 60, 2020, č. 1:

Krzysztof OŻÓG, Die ersten Professoren generationen an der Krakauer Universität im 15. Jahrhundert, s. 15–25. – Daniel LUGER, Italienische Humanisten an der Universität Wien im 15. Jahrhundert zwischen Förderung und Ablehnung, s. 27–36. – Wolfgang MÄHRLE, Eine frühneuzeitliche „Familienuniversität“? Das Professorkollegium der Nürnberger Hohen Schule und Universität Altdorf 1575–1809, s. 37–55. – Michal SVATOŠ, Die Anfänge des Professorenstandes an der Prager Universität (eine terminologische Untersuchung), s. 57–63. – Blanka ZILYNSKÁ, Die Beendigung der Konfessionalisierung der Prager Universität an der Wende von den 1450er zu den 1460er Jahren am Beispiel des Schicksals aktiver katholischer Magister, s. 65–76. – Robert T. TOMCZAK, Polish Professors at Prague Universities (14th–18th Centuries).

A Prosopographic Study, s. 77–97. – Werner Wilhelm SCHNABEL, Professoren in Stammbüchern – Stammbücher von Professoren. Rollenkonstellationen und Inszenatorische Praxis, s. 101–124. – Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, Zwischen Realität und Mythos. Tod und Begräbnisse von Professoren der Prager Universität vom 15. bis zum frühen 17. Jahrhundert, s. 125–139. – Ivan HLAVÁČEK, Magisterbibliotheken an der Prager Universität im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit (knappe Skizze), s. 143–158. – Jiří PEŠEK, Vom Professor zum Stadtschreiber: M. Jacobus Codicillus (†1576) und seine Bibliothek, s. 159–167. – Ingo RUNDE, From University Matriculation Registers to Historical Personal Databases. Digitisation, Indexing and Prosopographic Classification, s. 171–187. – Jana SYNOVCOVÁ BOROVIČKOVÁ – Jaroslava ŠKUDRNOVÁ, Prosopographical Databases in the Context of Modern Research on the History of Universities – the Universitas Magistrorum (1458–1622) Database, s. 189–205. – Joseph s. FREEDMAN, The Literary Production of Philosophy Professors 16th– and 17th–Century Central Europe: a Brief Overview, s. 209–217. – Marcela SLAVÍKOVÁ, Lectures on Homer at Non-Catholic Universities in Central Europe as Attested in Matthaeus Collinus's Specimen studii ac laborum (1557) and Joachim Camerarius's Explicationis primi libri Iliados (1538), s. 219–229. – Marta VACULÍNOVÁ, Digna favore simplicitas. Mittelalterliche Handschriften als Vorlage der neulateinischen Dichtung des Johannes Campanus und seiner Schüler, s. 231–241. – Heike HAWICKS, Heidelberg and Hussitism. Professors as Envoys, Experts and Inquisitors, s. 245–256. – Klaus-Dieter BEIMS, Professoren und ihre Nebentätigkeiten anhand der Viten von Melchior Adam – Karrieren ausserhalb der Universität, s. 257–270. – Marek ĎURČANSKÝ, Professors of the Prague Utraquist University and their Careers in the Urban Milieu (1526–1622), s. 271–284.

Archaeologia historica. Roč. 45, 2020, č. 1:

Jan HASIL – Naďa PROFANTOVÁ – Kateřina LEVÁ, Kovové artefakty jako klíč ke krajině a společnosti předpřemyslovských Čech, s. 7–42. – Drahomíra FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, Nový příspěvek ke šperkařské produkci pražské dílny, s. 45–65. – Viktorie JANOVSÁ – Tomáš KLÍR, Nedestruktivní výzkum zaniklé Havraně (okres Nymburk). Příspěvek k podobě raně středověkých center nižšího řádu, s. 67–91. – Michal VÁGNER – Jan ŠKVRŇÁK – Petr DRESLER, Nové poznatky k ohrazeným středověkým vesnicím na jižní Moravě z pohledu dálkového průzkumu Země, s. 93–121. – Pavel DRNOVSKÝ – Peter MILO – Tomáš TENCER, Zaniklá středověká vesnice Habřinka u Hořiněvsí (okres Hradec Králové). Analýza a interpretace povrchových sběrů a geofyzikálního měření, s. 123–139. – Ivana ŠITNEROVÁ – Jaromír BENEŠ – Blanka KOTTOVÁ – Jiří BUMERL – Tereza MAJEROVIČOVÁ – Kristina JANEČKOVÁ, Archeologický výzkum plužin a zemědělských teras jako fenoménu historické krajiny České republiky, s. 141–165. – Olga TROJÁNKOVÁ – Lenka KOVAČIKOVÁ – Jan FROLÍK – Petr STAREC – Jarmila ČIHÁKOVÁ, Chov prasat ve středověku prizmatem stabilních izotopů uhlíku a dusíku, s. 167–183. – Pavel VAŘEKA, Archaeology of the St. Nicholas Church in demolished village of Libkovice (Liquitz) – excavations in 1995–1996 (North Bohemian Brown Coal

Mining Area). A contribution to the research of medieval village churches in Bohemia, s. 185–202. – Jiří ORNA – Veronika DUDKOVÁ, Přínos nálezů denáru Boleslava III. k otázce polohy a vzniku kostelů sv. Václava a Martina ve Staré Plzni, s. 205–215. – Rastislav LUZ – Roman PAŠTEKA – David KUŠNIRÁK – Barbora ŠIMONOVÁ, Zaniknuté stavby v areálu farského kostola vo Svätom Jure (výsledky geofyzikálneho a archívneho výskumu), s. 217–231. – Mário BIELICH, Správa o archeologickom výskume Kostola sv. Mikuláša v Kovarciach (okres Topoľčany) v rokoch 2016–2019, s. 233–252. – Jakub NOVÁK, Kopcovité útvary z hlíny a kamene jako prostředek k vymezení hranic území v písemných pramenech kláštera Hradisko u Olomouce, s. 255–277. – Bořivoj NECHVÁTAL, Zvony, zvonice a zvonkohra na Vyšehradě, s. 279–291. – Milena BRAVERMANOVÁ – Helena BŘEZINOVÁ – Jana BUREŠ VÍCHOVÁ, Textilie z tumbly sv. Václava, s. 293–327. – František GABRIEL, Tři artefakty ústředního hradu a problémy jejich interpretace, s. 329–345. – David VÍCH, Příspěvek k poznání historie hradu u Boršova na Moravskotřebovska, s. 347–361. – Petr ŽÁKOVSKÝ – Jiří HOŠEK – Patrick BÁRTA – Adam FOJTÍK – Miroslav POPELKA, Románský meč z Hoštic na Kroměřížsku, s. 363–389. – Pavel MACKŮ – Veronika PILNÁ, Vrcholně středověký nánosník z mobiliárního fondu státního zámku Kozel jako příklad prvních archeologických výzkumů a možnosti jeho interpretace, s. 391–402. – Karel SLAVÍČEK – Jan PETŘÍK – Samuel ŠPANIHEL, Archeometrické studium raně novověké keramiky ze severozápadního Slovenska (Žilina, Budatín a Lietava), s. 405–428. – Lukáš HLUBEK, Nové nálezy kadlubů a přechodného pozitivu určeného k výrobě kachlů z Loštic (okres Šumperk), s. 431–443. – Jan FROLÍK – Romana KOZÁKOVÁ – Jan MUSIL – Kateřina VAĎUROVÁ, Mezi sklem a keramikou. Středověká jímka 962 z Chrudimi – Hradební ulice, s. 445–481. – Jiří ORNA – Veronika DUDKOVÁ, Poznání kožedělné produkce královského města Plzně v období pozdního středověku a raného novověku na základě nálezů kožených artefaktů z odpadních jímek, s. 483–503. – Jiří VARHANÍK, Osmdesát pět let Bořivoje Nechvátala, s. 505–507. – Milada DRAŠNAROVÁ – Lada ŠLESINGEROVÁ, Bibliografie PhDr. Bořivoje Nechvátala, CSc., za léta 2005–2019, s. 508–510. – Bořivoj NECHVÁTAL – Petr SOMMER, Sté výročí narození PhDr. Květy Reichertové, CSc. (1921–2004), s. 511–512. – Petr SOMMER, JUDr. Milan Princ (25. 10. 1926–15. 4. 2016), s. 513–514.

Archaeologia historica. Roč. 45, 2020, č. 2:

Jan KLÁPŠTĚ, Příběh archeologie středověku v českých zemích: prvních sto let, s. 535–551. – Markéta TYMONOVÁ, Mediální archeologie v českém Slezsku, s. 553–597. – Marcela STARCOVÁ, S touhou odkrývat... Prvních dvacet let existence Státního archeologického ústavu, s. 599–608. – Martin NEUMANN, Štátní archeologický ústav v Turčianskom Sv. Martine v rokoch 1939–1953, s. 609–620. – Susanne GRUNWALD, Velká Morava v době studené války. Archeologická výstava v letech 1967–1968 v rozděleném Berlíně, s. 621–639. – Ivana BOHÁČOVÁ – Jaroslav PODLIŠKA, Archeologie středověku v Praze mezi dvěma světovými válkami – zapomenuté kapitoly z historie oboru, s. 641–682. – Ladislav VARADZIN, Archeologický výzkum Vyšehradu

v letech 1924–1936, s. 683–691. – Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Ve službách Československa. Archeologický výzkum Pražského hradu ve 20. století, s. 693–711. – Petr SOMMER, Století archeologického výzkumu Ostrovského kláštera (k. ú. Davle), s. 713–731. – Daniel DVOŘÁČEK, Archeologický výzkum na Staré Kouřimi v letech 1948–1957, s. 733–743. – Soňa DVOŘÁČKOVÁ HENDRYCHOVÁ – Jan KREMER, Padesát let výzkumu Sázavského kláštera, s. 745–763. – Rudolf KRAJÍC, Zaniklé středověké město Sezimovo Ústí, s. 765–783. – Drahomíra FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, Archeologie o Uherském Hradišti v době velkomoravské – výzkumy, lidé, povodně (40 let od zahájení plošných výzkumů), s. 785–807. – Dana MENOŠKOVÁ, Sedmdesát let archeologických výzkumů středohradištních lokalit na Uherskohradištsku a současný stav poznání tzv. ostrova sv. Jiří, s. 809–829. – Jan HASIL – David NOVÁK, Diskontinuity historické archeologie v Čechách? Několik poznámek ke studiu středověkých elit, s. 831–853. – Ladislav ČAPEK, Studium keramiky vrcholného a pozdního středověku v Čechách – témata, metody, přístupy, s. 855–887. – Gabriela BLAŽKOVÁ – Ljuba SVOBODOVÁ, Poznávání vývoje restaurátorských technik keramiky na základě studia nálezových deníků z výzkumů na Pražském hradě, s. 889–905. – Zuzana BORZOVÁ, Poľnohospodárke náradie v stredoveku z pohľadu českej a slovenskej archeológie – vývojové tendencie a perspektívy ďalšieho výskumu, s. 907–923. – Lenka LISÁ – Václav KOLAŘÍK, Dokáže mikromorfologie v archeologickém kontextu odpovědět na využití zahloubených prostor ve středověké vesnici? Příkladová studie Brno-Královo pole, s. 925–940. – Noémi BELJAK PAŽINOVÁ – Ján BELJAK, Benefits of the long-term research into the Pustý hrad castle (Deserted castle) in Zvolen and its prospects for the future, s. 941–956. – Jiří DOLEŽEL, Sedmdesát let Pavla Kouřila, s. 957–961. – Bořivoj NECHVÁTAL, Tři případy akademika Jaroslava Böhma (1901–1962), s. 962–967. – Markéta SOUKUPOVÁ, MUDr. Zdeněk Hazlbauer (1928–2005) a studium historického kamnářství, s. 968–979. – Jiří BOUDA – Michal ČERVENKA, Karel Škrábek: významná osobnost archeologie nejen jižního Plzeňska, s. 980–984. – Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, 51. zasedání mezinárodní konference *Archaeologia Historica*, 23.–26. září 2019, hrad Křivoklát, s. 985–986. – Bořivoj NECHVÁTAL, 950 let Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, s. 987–989.

Archeologické rozhledy, Roč. 72, 2020, č. 4:

Eduard DROBERJAR, Marcomannic wars and new Roman period discoveries in Jevíčko (West Moravia/East Bohemia), s. 479–522. – Nela DOLÁKOVÁ – Petr KOČÁR – Petr DRESLER – Gabriela DRESLEROVÁ – Romana KOČÁROVÁ – Martin IVANOV – Slavomír NEHYBA, Vývoj interakce přírodního prostředí a subsistenční strategie raně středověké společnosti: Pohansko u Břeclavi a okolí, s. 523–572. – Alexandra PANKIEWICZ – Sylwia SIEMIANOWSKA, Early medieval large glass beads from Poland: utilitarian and social functions, s. 573–606. – Jan KYPTA – Filip LAVAL – Zdeněk NEUSTUPNÝ – Barbara MARETHOVÁ, K stavebním proměnám venkovského domu v pozdním středověku a raném novověku: příklad ze Zbečna u Křivokláta, s. 607–648.

Byzantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines. Roč. 78, 2020, č. 1–2: Günter PRINZING, Georg Ostrogorsky im Spiegel seiner Korrespondenz mit Percy Ernst Schramm, s. 6–62. – Jonathan SHEPARD, An undercover agent in Rus? Two letters of Niketas Magistros to John Mystikos, s. 63–75. – Martin HURBANIČ – Daniela HRNČIAROVÁ, The Pope and the Crusader Prince. The dating and the content of Epistola ad Paschalem papam II reconsidered, s. 76–92. – Thompson WELLS, „In a Desolate and Foreign Land:“ Byzantine Cross-Cultural Attitudes on the Road to Nemanjić Serbia (Thirteenth-Fourteenth Centuries), s. 93–116. – Stefan ALBRECHT, Zum Auftreten der Einsetzungsworte auf Kelch und Patene seit dem 10. Jh., s. 117–145. – Dirk KRAUSMÜLLER, Beyond the Filioque: Michael the Stoudite, Nicetas the Paphlagonian and Metrophanes of Smyrna on the Trinity, s. 146–160. – Tatiana A. SÉNINA/nonne KASIA, La survie de la doctrine iconoclaste de la connaissance de Dieu parmi les intellectuels byzantins au IXe siècle: de Jean le Grammairien à Léon Choïrosphactès, s. 161–172. – Yulia MIKHAILOVA, Compared to Women? The Life of Abraham of Smolensk in the Context of Medieval Visionary Literature, s. 173–202. – Justin WILLSON, Theodore Pediasimos's „Theorems on the Nimbi of the Saints“, s. 203–239. – Ondřej CIKÁN – Markéta KULHÁNKOVÁ, Die Welt des Digenes Akrites. Zu den Eigennamen in der Grottaferrata-Version unter Berücksichtigung historischer Schichten und literarischer Assoziationsmöglichkeiten, s. 240–261. – Stanislas KUTTNER-HOMS, Les poèmes-scholies de Nicéas Chôniate: les masques de l'auteur, s. 262–290. – Alexandros PAPADOPOULOS, The Anonymous Tyrant in Oratio Panegyrica 1 of Michael Psellos: A Reappraisal, s. 291–300. – Julie JANČÁRKOVÁ – Sergej GAGEN, Fakt, princip, zakon. K voprosu o naučnom metode N. P. Kondakova, s. 301–308.

Časopis Matice moravské. Roč. 139, 2020, č. 2:

Jakub NOVÁK, Stratifikace nemovitého majetku šlechty v Olomouci ve 14. a 15. století, s. 277–302. – Robert VLK, Clerus ludens et bibens. Duchovní coby pijáci a hráči českého středověku, s. 303–324. – Jan ŽUPANIČ, Causa Šternberk. K proměně šlechtické titulatury české pobělohorské šlechty, s. 325–346. – Petr TESAŘ, (Ne)známý dekret o pohřbívání z roku 1772 a jeho slezské elegie. Příklad osvícenského zásahu do církevního života v zájmu státu, s. 347–369. – Pavel KLADIWA, Obecní samospráva a veřejný život v rurálním prostředí na Moravě, 1850–1914. Aktéři venkovské modernizace, s. 371–406. – Jan PEZDA, Turismus. Retrotopický sediment modernity, s. 407–441. – Radomír VLČEK – Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Základna pracovišť ČSAV v Brně. Vznik a proměny koordinačního pracoviště brněnských ústavů a poboček ČSAV, s. 443–489. – Lukáš LEXA, Mezinárodní studentská vědecká konference „Promyšlet Evropu 20. století. Idea šťastného domova“, s. 554–556. – Věra SLOVÁKOVÁ, Mezinárodní konference „Political and Administrative Elites in Europe. Theory and Practice in Historical Perspective“, s. 556–558. – Olga NAVRÁTILOVÁ, Zemřel profesor Dušan Šlosar, s. 558–560. – Bronislav CHOCHOLÁČ, Zpráva o činnosti Matice moravské za rok 2019, s. 560–563.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 69, 2020, č. 2: Dalibor PRIX, Barokní kostel sv. Šebestiána v Třemešné na Osoblažsku, s. 95–114. – Květoslav GROWKA, Franz Peschel, profesor gymnázia v Jeseníku, turista, muzejník a „Traditionsträger“, s. 115–127. – Ondřej KOLÁŘ, Karl Dohlenschall a Policejní výstava v Opavě 1913, s. 128–136. – Lukáš BÁRTL, Muzeum barevné fotografie, s. 137–149. – Otakar KIRSCH – Lucie JAGOŠOVÁ, Česká stopa při založení a počátečním rozvoji Mezinárodní komise pro muzeologii ICOFOM, s. 150–161. – Jiří JUCHELKA, Nález bronzového meče na katastru Vítkova (okr. Opava), s. 162–165. – Jiří KRÁTKÝ, Varhany ze zaniklé obce Kerhartice, s. 166–169. – Rozhovor s Pavlem Šopákem, s. 170–172. – Vojtěch POKORNÝ, Bibliografie Pavla Šopáka, s. 172–191.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 69, 2020, č. 3: Kateřina VAĐUROVÁ, Benátský „pohár“ a další skleněné nálezy z hradu Sovince, s. 197–206. – Pavel ŠOPÁK, Kostel svatého Jana Křtitele ve Skřipově (okr. Opava) a sakrální architektura českého Slezska a Moravy v první polovině 19. století, s. 207–216. – Robert ŠREK, Stavební rozvoj Karlovy Studánky ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Část I., s. 217–234. – Kateřina KOLÁŘOVÁ, Československo-jihoslovanská liga v Moravské Ostravě, s. 235–263. – Jiří JUCHELKA, Dokumentace demolované kabelové komory KK 4/OP/B v Opavě – Kateřinkách archeologickými metodami, s. 264–269. – Soňa KRÁLOVÁ, Nové nálezy součástí rytířského opasku v archeologické sbírce SZM, s. 270–277. – Pavel ŠOPÁK, Oltářní architektura Johanna Nitsche, s. 278–280. – Jubilejní XX. svatováclavské setkání v Jeseníku v roce 2020, 28. – 30. září 2020, s. 287–288. – Ivana KOLÁŘOVÁ, XV. konference policejních historiků v Praze. 17. – 19. září 2020, s. 288–289. – Pavel ŠOPÁK, Jitka Noušová (1932–2020), s. 289–293.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 108, 2021, č. 1:

Juraj JANTO, Priestor a pamät. Spomienky pracovníkov nemocnice v Topolčanoch, s. 3–28. – Roman DOUŠEK, „Otvírání studánek“. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou, s. 29–50. – Kateřina SMYČKOVÁ, Krátká věčnost. Narativní inscenace věčnosti do roku 1800, s. 51–66. – Adéla ADÁMKOVÁ, Motiv tabuizovaného jména v prozaickém folkloru. Český materiál v evropském kontextu, s. 67–81. – Milan HRABOVSKÝ, Genéza prvního významu slova rasa: od koní k lidem, s. 83–101. – Livia ŠAVELKOVÁ, Hľadanie indiánskej Ameriky – čtvrtý ročník slovensko-české amerikanistické konference, s. 103–104.

Dějiny a současnost. Roč. 43, 2021, č. 1:

Jiří ELLINGER, USA a válka v Zálivu. Třicet let od americké „unipolární chvíle“, s. 10–13. – Zora HESOVÁ, Dlouhá (pro)hra v Mezopotámii. Anatomie vojenské intervence na Blízkém východě, s. 14–18. – Imrich PURDEK, V poušti proti Iráku. Československý protichemický prapor ve válce v Zálivu, s. 19–22. – Jan KLÍMA, Hořká sklizeň. Ohlédnutí za 60 lety

od „roku Afriky“, s. 23–27. – Tadeáš KADLEC, Druhé baroko? K dostavbě poutního areálu v Mariánské Týnici, s. 28–30. – Do dějin architektury patří i nepostavené stavby... Rozhovor s Irenou Bukačovou, Jiřím T. Kotalíkem a Janem Soukupem nejen o baroku a Mariánské Týnici (přípr. Zdeněk Hojda), s. 31–33. – Nikolaj SAVICKÝ, Toyen a tančící potápěč. Artificialismus při průzkumu mořských hlubin, s. 34–37. – Vít VLNAS, Jezdecká socha Učitele národů, s. 38–39. – Gabriela VRTALOVÁ, „Pozdravy“ z dalekých cest. Austrálie v Náprstkově muzeu, s. 42–44.

Dějiny a současnost. Roč. 43, 2021, č. 2:

Jiří FRONEK, Historické šachy. Deskové hry a umělecké řemeslo, s. 10–14. – Robert BUBCZYK, Mezi hazardem a ušlechtilostí. Šachová hra v kultuře středověké Evropy, s. 15–18. – Matouš JALUŠKA, Stroj na přirovnání. Středověké šachy ve světě a za ním, s. 19–22. – Barbora UMANCOVÁ, Od Krylenka po Spasského. Jak Sověti šířili šachy mezi lidem, s. 23–26. – Eva BENDOVIÁ, Kokoschkův portrét T. G. Masaryka, s. 28–29. – Petra LOUČOVÁ – Hana NICHTBURGEROVÁ, Richard Glazar a paměť Treblinky. Spletité cesty jednoho svědectví, s. 30–33. – Matěj MATELA, Jsem Rózsa Sándor! Bandita z uherských nížin: fakta a mýty, s. 34–37. – Monika BRENIŠÍNOVÁ, „Na hřišti“ kulturního dědictví Mexika. Mezoamerická míčová hra, s. 38–41. – Jaroslav SVÁTEK, Odešel doyen francouzských historiků Jean Richard (1921–2021), s. 44.

Dějiny a současnost. Roč. 43, 2021, č. 3:

Tomáš KNOZ, Čtyři tváře Karla z Lichtenštejna, s. 10–14. – Ondřej HORÁK, Hledání reprezentativního viníka. Lichtenštejnové, pozemkové reformy a odčínování Bílé hory, s. 15–19. – Václav HORČIČKA, Dynastie cizího státu? Lichtenštejnové v českých zemích v první polovině 20. století, s. 20–23. – Tomáš DVOŘÁK, Lichtenštejnské odcházení. 1945: očista a vyhnání, s. 24–27. – Štěpán VÁCHA, Město Labyrint, s. 28–29. – Robert NOVOTNÝ, Jiří z Poděbrad – král rozdělené společnosti?, s. 30–33. – „Historik je vždy aktérem v předmětu, který zkoumá“. Rozhovor s historikem Peterem Hallamou nejen o proměnách české paměti holokaustu, s. 34–37. – Doubravka OLŠÁKOVÁ, Muž pro „zvláštní úkoly“ aneb Jak dostat do Prahy Kissingera i Nixona, s. 38–41.

Dějiny věd a techniky. Roč. 53, 2020, č. 3:

Daniela BRÁDLEROVÁ, Milada Paulová a její působení v mimouniverzitních vědeckých institucích, s. 120–130. – Marek ĎURČANSKÝ, Jaroslav Bidlo jako člen Královské české společnosti nauk a České akademie věd a umění, s. 131–151. – Radomír VLČEK, Historik Josef Macůrek a brněnská škola historické slavistiky, s. 152–187. – Sebastian GRUDZIENI, Między filologią a historią. Slawistyka w dorobku naukowym Henryka Batowskiego, s. 188–206.

Dějiny věd a techniky. Roč. 53, 2020, č. 4:

Vladimír KARPENKO, Obrazy alchymických laboratorií: jak vystihují skutečnost?, s. 213–244. – František ŠOLC – Lubomír ANDĚL, První československé průmyslové roboty, s. 245–264.

Documenta Pragensia. Město a jeho hradby. Roč. 38, 2019:

Jiří PEŠEK, Město a jeho hradby. Úvodní slovo, s. 11–17. – Zdeněk DRAGON – Jaroslav PODLIŠKA – Petr STAREC, Nové informace k poznání opevnění Starého Města pražského, s. 21–37. – Petr STAREC – Jan ZAVŘEL – Vladimír GUT – Ladislav VALTR, Stav a perspektivy poznání opevnění Nového Města pražského, s. 39–73. – Jarmila ČIHÁKOVÁ, Raně gotické opevnění královského města na dnešní Malé Straně, s. 75–96. – Pavel KOČMAN – Daniel POLAKOVIČ, Židé v hradbách, Židé na hradbách, Židé před branami. Vztah židovského obyvatelstva v českých zemích k městskému opevnění ve středověku a v raném novověku, s. 97–115. – Jiří SMRŽ, Pražští střelci a městské hradby. Provoz a údržba novoměstských hradeb, s. 117–138. – Markus JEITLER, Die frühneuzeitlichen Stadtbefestigungen von Wien und Prag im Vergleich, s. 139–158. – Pavla HASILOVÁ – Jan HASIL, Cesty za každodenností pražského barokního opevnění, s. 159–176. – Lukáš SLÁMA, Jan de La Croon. Pražský velitel a stavba barokního opevnění, s. 177–188. – František IŠA, Režim otevírání a zavírání pražských bran v třicátých letech 18. století, s. 189–216. – Martina MAŘÍKOVÁ, Život na pražských hradbách v době míru (druhá polovina 18. století až 1860), s. 217–234. – Sarah HADRY, Mauerbilder. Architekturdarstellungen auf mittelalterlichen bayerischen Stadtsiegeln, s. 237–253. – Brigitte HUBER, Mauern, Tore, Bastionen. München und seine Befestigungen, s. 255–280. – Helge WEINGÄRTNER, Die letzte Erweiterung der Stadt Nürnberg im 14. Jahrhundert und deren Zusammenhang mit der Verwaltungsorganisation der Stadt, s. 281–293. – Markus JANSEN, Die Stadtmauer als Medium der Stadtherrschaft und Stadthoheit. Das Beispiel Köln, s. 295–318. – Radek BLÁHA – Jiří SLAVÍK, Od kůlu k cihle. Opevnění města Hradce ve 13. a 14. století, s. 319–334. – Jan FROLÍK – Jan MUSIL, Třicet šest let výzkumu městských hradeb v Chrudimi, s. 335–359. – Sébastien ROSSIGNOL, „Edificacio Civitatis“. Various Perspectives on the Building of Urban Fortifications in Medieval Poland, s. 361–396. – Klara KACZMAREK-LÖW, Politische und konfessionelle Programme der Stadtbefestigungen in Breslau und Görlitz um 1500, s. 397–425. – Michal DUCHOŇ, „Nebude-li Hospodin ostříhati města, nadarmo bdi strážny.“ Opevnenia v živote miest na západnom Slovensku v pomoháčskom období, s. 427–456. – István H. NÉMETH, Befestigte Städte und Festungsstädte in Ungarn im 16. – 17. Jahrhundert, s. 457–472. – Christoph SONNLECHNER, Der Wiener Festungsbau im 16. Jahrhundert. Akteure, Ressourcen, Topografie, s. 473–493. – Elena TADDEI, „Molto se deleta de fabricare e fare disegni.“ Ercole I. d'Este als Bauherr der frühneuzeitlichen Stadtmauern von Ferrara, s. 495–512. – Wolfgang WÜST, Sicherheit durch Alkohol? Zur Finanzierung städtischer Mauerringe und Toranlagen durch das Um-/Ungeld, s. 513–542. – Bogusław DYBAŚ, Zwischen Mauer und Bastionen. Probleme und Herausforderungen der Modernisierung der städtischen Fortifikationen in der Frühen Neuzeit am Beispiel Thorns, s. 543–562. – Kristina HAGEN, Auflagen zum Wehrerhalt für zwei an der Stadtmauer gelegene frühneuzeitliche Stadthöfe in Basel und in Bad Säckingen, s. 563–585. – Włodzimierz ZIENTARA, Die Stadtmauer als Determinante der wahren Zivilisation. Die Wahrnehmung polnischer Städte durch fremde Reisende im 17. und 18. Jahrhundert, s. 587–598. – Jiří HOFMAN, Stavba pevnosti Terezín, s. 599–620. –

Michael VIKTORÍK, Pevnostní Olomouc v 19. století. Stručná historie pevnostní Olomouce v 19. století, s. 621–634. – Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, Město v klauzuře aneb Pevnostní kapitola v dějinách Hradce Králové v 19. století, s. 635–655. – Milan ŠIMŮNEK, Virtuální rekonstrukce podoby pražského opevnění 19. století, s. 657–679.

Folia Historica Bohemica. Roč. 35, 2020, č. 2:

Pavla SLAVÍČKOVÁ, Siroťcí účty z prostředí královských měst. Příspěvek k dějinám účetnictví v 16. a na počátku 17. století, s. 169–184. – Stanislav KASÍK – Soňa ČERNOCKÁ – Petr KOPIČKA, Jan Caramuel z Lobkovic. Otázky interpretace jeho původu, s. 185–242. – Petra OULÍKOVÁ, Poznámka k hlavnímu oltáři v kostele Jména Ježíš v Telči, s. 243–260. – Markéta KRÁLOVÁ, Slavnosti liturgického roku a jejich hudba na příkladu konventu minoritů a klarisek v Českém Krumlově ve druhé čtvrtině 18. století, s. 261–282. – Pavel BANDŮCH SJ, Giovanni Botero a jeho Relationi universali. Pohled na náboženskou situaci v zemích Koruny české na konci 16. století, s. 285–307.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Sv. 34, 2020, č. 1–2:

Dagmar GROSSMANNOVÁ, Významné mincovní depoty z Blanska z poloviny 13. století, s. 3–65. – Paweł MILEJSKI, Skarb groszy praskich z Błotnicy Strzeleckiej (pow. Strzelecki, woj. Opolskie), s. 67–101. – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Depot pražských grošů z Koberic u Brna (okr. Vyškov), s. 103–110. – Lukáš KUČERA – Lukáš BALCAR, Nález drobných mincí grošového období na okraji obce Jevany, s. 111–115. – Dagmar GROSSMANNOVÁ, Napodobenina byzantského tremissisu z 6. století z Archlebova (okr. Hodonín), s. 117–120. – Dagmar GROSSMANNOVÁ, Nález denáru Oty I. Sličného, s. 121–124. – Dagmar GROSSMANNOVÁ – Tomáš ZEMAN, Vzácný nález italského carrarina z Padovy na Moravě, s. 125–128. – Ivan KOLÁČNÝ, Mecenáš Ing. Josef L. Hrdý, s. 129–134. – Jiří MILITKÝ, Velká ztráta české i světové numismatiky – odchod Vlastimila Nováka, s. 135–136.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 20, 2019, č. 2:

Martin VESELÝ, „Nálada obyvatel dnes podstatně závisí na stavu jejich žaludků.“ Zásobování okresů Liberec, Jablonec nad Nisou a Frýdlant ovocem a zeleninou v letech 1942–1944, s. 2–19. – Jan VIRT, Cesta uměleckého kováře Václava Žďárského staršího na zkušenou, s. 20–31. – Kateřina PORTMANN – Lucie ZVOLENSKÁ, „Místa paměti.“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových, s. 32–41. – Václav LÁBUS – Daniel VRBÍK, Živá jména v Liberci, s. 43–44. – Jaroslav PAŽOUT, Česko-slovenské vztahy. 29. ročník libereckého semináře v roce 2019, s. 44–45. – Anna HABÁNOVÁ, Nové realismy na československé výtvarné scéně 1918–1945. Oblastní galerie Liberec, 21. – 22. října 2019, s. 46–48. – Jan ŠTĚPÁNEK, Úkol splněn: výstava o rodu (Clam) Gallasů v Oblastní galerii v Liberci, s. 49–50. – Miloslava MELANOVÁ, PhDr. Mária Karpašová, roz. Mularčíková 24. 3. 1954 Košice – 30. 8. 2019 Liberec, s. 51–52. – Bibliografie Márie Karpašové 1985–2007, s. 52–53. – Václav KRÍČEK, Bibliografie Fontes Nissae za léta 2000 až 2018, s. 55–99.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 21, 2020, č. 1:

Pavla MACHALÍKOVÁ, Josef Führich, andělé v Altlerchenfeldu a první výstava Führichovy sbírky v Liberci, s. 2–17. – Marta REJHONOVÁ, Polozapomenutá turnovská osobnost. Abigail Horáková: životní příběh umělkyně na přelomu 19. a 20. století, s. 18–29. – Ivo HARTMAN, Vzpouřa vězňů v Nápravně výchovném ústavu ministerstva vnitra Minkovice v roce 1968, s. 30–49. – Jiří BOCK, Příspěvek k vzniku a zpracování fondu Archiv města Liberec, s. 50–67. – Milan SVOBODA, Zaujaté blahopřání jednoho čtenáře k novým narozeninám paní docentky Ivany Čornejové, s. 69–70.

Historica Olomucensia. Sv. 58, 2020:

David PAPAJÍK, Role biskupa (arcibiskupa) Alberta ze Šternberka při vývoji města Šternberka, s. 13–34. – Barbora DIETRICHOVÁ, Komunální volby ve statutárním městě Liberci ve druhé polovině 19. století, s. 35–55. – Lubomír NOVOTNÝ – Petra KUBÍČKOVÁ – Jiří GLONEK, Ředitel knihovny Dr. Bohuš Vybíral. Vyšší státní úředník v interakci s veřejnou mocí (1918–1948). II. část, s. 57–82. – Marek ŠMÍD, Mise amerických katolíků českého původu do Československa v letech 1919–1922. První krok k zahájení československo-vatikánských diplomatických jednání?, s. 83–100. – Patrik DANÍČEK, Edice vzpomínek Josefa Mašína, s. 101–114. – Ondrej DRUGA, Vztah vojvodinských Slovákov k ČSR a československému zahraničnímu odboju v letech 1939–1941, s. 115–136. – Ladislav KUDRNA, Vybrané sondy ze života československých letců, příslušníků Královského letectva, s. 137–158. – Aleš BINAR, Armádní skupina „Heinrici“ a první fáze bitvy o Moravskou Ostravu (10. až 23. března 1945), s. 159–183. – Milan HANZL, Podobná očekávání, rozdílný výsledek. Problematika školství v letech 1945–1948 z pohledu poslankyň československého a britského parlamentu, s. 185–210. – Antonín KALOUS, Zpráva o činnosti Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za akademický rok 2018/2019, s. 213–215. – Věra SLAVÍKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2018/2019, s. 217–222. – Pavlína KALÁBKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2018/2019, s. 223–225. – Ivan PUŠ, Škola, učitel, žák. Proměny české školy ve 2. polovině 19. století, s. 227–228. – Anna BLATECKÁ, Mezinárodní konference Rok 1919 a Československo (Postavenie a premeny periférií nového štátu v procese jeho konštituovania), s. 229–231.

Historica Olomucensia. Sv. 59, 2020:

Pavel ŠLÉZAR – Hana DEHNEROVÁ, Kostel sv. Petra v Olomouci ve středověku z pohledu archeologických pramenů, s. 13–51. – David PAPAJÍK, Majetkové strategie šlechty v pozdním středověku na modelovém příkladu Haška z Valdštejna, s. 53–74. – Petr SEDLÁČEK, Příspěvek k notářským instrumentům veřejného notáře Materny, s. 75–88. – Markéta KRÁLOVÁ, Významné dny v životě obyvatel a příznivců minoritského konventu v Českém Krumlově mezi lety 1726–1750, s. 89–100. – Jana GERŠLOVÁ, Průmyslová oblast Norimberk a výroba tužek, firma Schwan-Stabilo, s. 101–121. – Ivan PUŠ, Československá Beseda Svatopluk Čech v Curychu během první

světové války, s. 123–137. – Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ, Manželský život příslušníků československého četnictva, s. 139–154. – Jan BROŽ, Jak se jedná s labouristy. Českoslovenští sociální demokraté v exilu a Labour Party během druhé světové války, s. 155–171. – Ivana KOUCKÁ, Nově otevřené návštěvnické centrum v Mušově (Mušov – Brána do římské říše), s. 175–176. – Filip HRADIL, Letní škola numismatiky, s. 177–178. – Zdenko MARŠÁLEK, Mezinárodní konference v regionálním prostředí. Zpráva o výstupu výzkumného projektu Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády za druhé světové války jako příklad marginalizace v procesu tvorby historické paměti, s. 179–181. – Pavel KREISINGER, Odhalení pamětní desky brigádního generála Františka Dasticha v Olomouci-Hejčíně, s. 183–184.

Historická demografie. Roč. 44, 2020, č. 2:

Lukáš BOZDĚCH, Vliv majetkových poměrů a povolání na sňatkový věk ve Staňkově v 19. století, s. 145–178. – Klára HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ – Petr MAZOUCH – Ludmila FIALOVÁ, Úmrtnost v Českých zemích mezi lety 1870–1910: aplikace historických transversálních úmrtnostních tabulek, s. 179–215. – Satomi KUROSU – Josef GRULICH, Japonská historická demografie a výzkumy rodiny v předmoderní době. Věnováno památce jejího zakladatele Akira Hayami (22. 10. 1929–4. 12. 2019), s. 217–249.

Historická geografie. Roč. 47, 2021, č. 1:

Josef ŽEMLIČKA, Vesnice sedláků, hostů, nevolníků. K profilu venkova staršího středověku, s. 7–18. – Dušan CENDELÍN, Přechod říčky Chvojnice u Kralic nad Oslavou – příklad komplexního souboru stop historických cest v návaznosti na položení těchto cest v krajině, s. 19–52. – Tomáš KORBEL, Střet tradice a modernity: vznik a zánik místa paměti na příkladu jeskyně a kostela sv. Prokopa v Prokopském údolí v Praze, s. 53–94. – Ondřej ŠERÝ – Marek LICHTER, Sto let geografie na Přírodovědecké fakultě v Brně, s. 95–116.

Historie a vojenství. Roč. 69, 2020, č. 4:

Prokop TOMEK, Snahy o snížení vojenských výdajů v Československu koncem osmdesátých let, s. 4–29. – Jan ŠACH, Výstavba ČSLA ve druhé polovině 50. let. II. část – dokončení, s. 30–59. – Jiří BÍLEK, Vyhledat, izolovat, potrestat dřinou a převychovat. K 70. výročí vzniku pomocných technických praporů, s. 60–77. – Jiří RAJLICH, Poslední sestřel 310. čs. stíhací perutě, s. 78–89. – Pavel KREISINGER – Milan VYHLÍDAL, Neznámá kapitola z dějin maďarské zpravodajské činnosti proti ČSR. Olomoucký špionážní případ kapitána v. v. Leopolda Katzerna a jeho synovce Wilhelma Katzera, s. 90–109. – Jan VAJSKEBR, Berndt von Steuben – popravčí studentských funkcionářů 17. listopadu 1939, s. 110–118. – Jan ŠACH, Česká puška pro císaře pána, s. 119–121. – Petr MOUDRÝ, Historie a budoucnost pražských restaurátorských dílen VHÚ, s. 122–123. – Tomáš KYKAL – Marek FIŠER, EGO–DOK – deníky, vzpomínky a korespondence z první světové války digitálně „pod jednou střechou“, s. 124–126. – Michal BURIAN, Výstava Lvem mě nazývají v Národním muzeu, s. 132–133. – Pavel KREISINGER, Odhalení

pamětní desky vojenskému diplomatovi Františku Dastichovi, s. 134–135. – Jaroslav LÁNÍK, Československá zahraniční armáda v roce 1940 [výstava], s. 142–143. – Jaroslav LÁNÍK, Jiří Bílek (1948–2020), s. 143–144. – Petr BJAČEK, Trosky vzducholodi M.III Körtling, 1914, s. 148–150.

Historie a vojenství. Roč. 70, 2021, č. 1:

Karel STRAKA, Prognóza války s Německem v názorech Vojenské kanceláře prezidenta republiky z jara 1938, s. 4–35. – Jiří KLŮC, „Přes spáleniště, přes krvavé řeky“. Hudba československých vojenských jednotek v SSSR mezi lety 1942–1943, s. 36–55. – Martin VESELÝ, Čekání na Godota. Souvislosti náletů britského letectva na území Protektorátu Čechy a Morava v roce 1940, s. 56–67. – Pavel ŠRÁMEK, Hlavní velitelství československé branné moci na Vyškovsku na podzim 1938, s. 68–77. – Pavel VEČEŘA, Zmarněný život Emila Šourka. Osudy důstojníka monarchie a republiky, předáka Vlajky a žurnalisty v protektorátu, s. 78–105. – Leoš KREJČA, Projekt „Posádková muzea pod záštitou VHÚ Praha“ v letech 2019–2020, s. 108–115. – Tomáš KYKAL – Marek FIŠER, Vojenské úmrtní matriky online – nenápadná databáze padlých, zemřelých a nezvěstných vojáků z první světové války, s. 126–132. – Jan ŠÍMA, Lounské opevnění aneb Rekonstrukce objektu C-12/59/A-220z, s. 136–139. – Jiří PLACHÝ, První trest Augustina Přeučila, s. 140–141. – Jan BŘEČKA, Vlastimil Schildberger (1962–2020), s. 142–143.

Jižní Morava. Vlastivědný časopis. Roč. 56, 2020, sv. 59:

Lenka ŠABATOVÁ, Inženýři a architekti ve službách Liechtensteinů na počátku 19. století. I. – Karl Rudzinsky, s. 7–32. – Leoš DOSKOČIL, Terciáři v Tvrdonicích a jejich snaha o vybudování kláštera, s. 33–46. – Soňa HOLEČKOVÁ, Ořechov (Tikovice, Ořehovičky) – průběh bojů na jaře 1945 a jmenné seznamy padlých vojáků Rudé armády ve světle sovětských válečných pramenů, s. 47–87. – Václav BARTŮŠEK, Generální archiv piaristů v Římě a jejich mikulovská kolej v době založení a dalšího vývoje v 17. století, s. 91–110. – Emil KORDIOVSKÝ, Četnictvo v soudních okresech Břeclav, Hustopeče, Mikulov, Pohořelice a Židlochovice na sklonku třicátých let 20. století, s. 111–143. – Galina RUCKÁ, Kamillo Siebenschlein a Josef Minks – obchodní strategie a počátky mlékárenského průmyslu v Hodoníně, s. 147–153. – Jiří KOLČAVA – Miroslav SVOBODA, Vojenský zdravotnický sklad č. 2 v Hodoníně, s. 154–157. – Simona MÁTLOVÁ, Náboženské projevy v obci Rajhrad v období 1. republiky, s. 158–163. – Jan BŘEČKA, Nečekaná připomínka bojů o Lanžhot, s. 164–165. – Miroslav SVOBODA, Výstava k 210. výročí bitvy u Znojma v Jihomoravském muzeu ve Znojmě, s. 169–172. – Kristýna JANDOVÁ, Touha a důstojnost. Ze sbírek rodu Dietrichsteinů, s. 173–179. – Kamila SVOBODOVÁ, Národní zemědělské muzeum ve Valticích v novém, s. 180–183. – Lukáš LEXA, Výstava V těžkých dobách: Boje o hranice 1918–1919 v Technickém muzeu v Brně, s. 184–186. – Výběrová bibliografie regionální literatury, s. 201–202. – Miroslav SVOBODA, Životní jubileum člena redakční rady [Libor Jan], s. 205–206. – Radana ČERVENÁ, Životní jubileum Libora Blažka, s. 206–208.

Judaica Bohemiae. Roč. 55, 2020, č. 2:

Janusz SPYRA, Grosse Politik in einer kleinen Gemeinde. Der Skandal um den Rabbiner Karl Blan aus Neu-Oderberg (Nový Bohumín), s. 5–24. – Veronika SZECHY-GAYER, Jewish Representatives of the Hungarian Political Opposition in Interwar Slovakia. The Case of Prešov and Košice, s. 25–52. – Václav NEČADA – Daniel POLAKOVIČ, Copies of Inscriptions on Medieval Jewish Tombstones from Znojmo (Znaim) made by the Moravian Historian Joseph Edmund Horky in 1819, s. 53–68. – Michaela SIDENBERG, Intimate Galleries: Photographic Albums from the Collection of the Jewish Museum in Prague, s. 69–80.

Knihy a dějiny. Roč. 27, 2020, č. 1–2:

Petr VOIT, Confessionality and Mentality between the End of the 15th and the Second Half of the 16th Century from the Perspective of Czech Book Culture, s. 8–84. – Petr VOIT, Konfesionalita a mentalita mezi koncem 15. a druhou polovinou 16. století pohledem české knižní kultury, s. 85–153. – Veronika SLADKÁ, Typografie pod drobnohledem: rubriky a ozdůbky v ivančických tiscích v letech 1564–1578, s. 154–199. – Natálie KRÁTKÁ, Podíl profesionálních pražských písárských dílen na šíření vokální polyfonie v českých zemích na přelomu 16. a 17. století, s. 200–217. – Markéta IVÁNKOVÁ, Díla Jana Marka Marci z Kronlandu ve fondu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy, s. 218–239. – Anežka BAĐUROVÁ, Glosa z archivních výpovědí k tzv. Akci K a Akci Ř (duben–září 1950) – osud klášterních knihoven, s. 240–248. – Ludmila FIEDLEROVÁ, Knihovna zámku ve Vrchotových Janovicích, s. 249–269. – Andrea JELÍNKOVÁ, Bibliotheca Antiqua 2019 (Olomouc, 13. 11.–14. 11. 2019), s. 283. – Výběr studií z časopisů, ročenek, sborníků a elektronických zdrojů, s. 284–289.

Královéhradecko. Sv. 11, 2020:

Petr BÁRTÍK – Karolína KEJVALOVÁ – Petr POLEHLA, Královéhradecké osobnosti v díle Viktorina Rhacotoma Vodňanského Reginae Hradecii topographia z roku 1595, s. 11–16. – Radek BLÁHA, Zprávy o starých archeologických nálezech na Velkém náměstí v Hradci Králové a jejich využití pro poznání vývoje města, s. 17–28. – Ladislav HOLOUBEK, Profesor Josef Cibulka (1886–1968) a jeho působení v královéhradecké diecézi, s. 29–35. – Pavla KORITENSKÁ, Být učitelem je poslání: Zdenka a Jaroslav Vojtěchovi, s. 37–46. – Zdeňka KULHAVÁ, Kristian Stefan (1819–1892) – pedagog a vlastenec, s. 47–54. – Klára LUKÁŠOVÁ, Po stopách podnikatelské rodiny Steinský-Sehnoutka ve východočeském regionu, s. 55–65. – Miloslav MIKULKA, Jak vypadala vesnice Prasek ve středověku a raném novověku?, s. 67–72. – Jiří PAVLÍK, Zapomenutá revolta v Prahu 1848–1849, s. 73–75. – Petr POLEHLA, Kostel sv. Máří Magdaleny v Ledcích, s. 77–88. – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA, Přerovský rodák legionář Jan Gayer a Gayerova kasárna v Hradci Králové, s. 89–95. – Josef ŠRÁMEK, Cesta Josefa Simona k historii prusko-rakouské války. Dějepisectví válečného roku 1866 mezi monarchií a republikou, s. 97–108. – Magdaléna ŠUSTOVÁ, Činnost školního inspektora Gustava Wernera na středních školách v Královéhradeckém kraji v letech 1939–1945, s. 109–

114. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, K vykonávání hradeckého hrdelního práva zvláště v období 16. – 18. století, s. 115–131. – Ladislav ZIKMUND-LENDER, Proč neměl Hradec Králové světelnou fontánu?, s. 133–145. – Stanislav HOLUBEC, Jiří Frajdl (1930–2019), s. 157–158. – Ondřej TIKOVSKÝ, Za odkazem historika Vladimíra Wolfa, s. 161–162.

Krkonoše – Podkrkonoší. Vlastivědný sborník. Sv. 24, 2020:

Vlastimil MÁLEK – Ondřej VAŠATA, Životaběh Antonína Tichého, s. 17–26. – Ondřej VAŠATA – Vlastimil MÁLEK, Výběrová bibliografie prací Antonína Tichého, s. 27–32. – Jiří DVOŘÁK, Antonín Tichý a časopis Krkonoše – Jizerské hory, s. 33–36. – Günter FIEDLER, Krakonoš z východních Krkonoš, s. 37–39. – Václav JIRÁSEK, Není Tonda jako Tonda, s. 41–45. – Dana FÜGNER URBÁŠKOVÁ – Zdeněk JIRÁSEK, Pohled odsunutých Němců na jejich bývalou domovinu – Trutnovsko, s. 49–69. – František IŠA, K nejstarší dochované větší pečetě města Trutnova, s. 71–83. – Vilém KMUNÍČEK, Jan Weiss – k tvůrčí metodě, s. 85–93. – Tomáš KORBEL, Rozhledna na Žalém: „Česká bašta“ v Krkonoších, s. 95–113. – Vlastimil MÁLEK, Práci k socialismu. Krkonošská výstava Trutnov 1949, s. 115–175. – Jaroslav ŠŮLA, Nepokoje v pěti žacléřských vsích v letech 1562–1569 (Historie vzniku svobodných rychet na Trutnovsku v XV. století a jejich zániku v XVI. století), s. 177–191. – Pavel TAŠEK, Žacléřsko za válek o rakouské dědictví (1740–1745), s. 193–219. – Ondřej VAŠATA, Češi pod Černou horou. Z historie české menšiny na Maršovsku před rokem 1945, s. 221–251. – Pavel R. ZAHRADNÍK, Ke vzniku a podobě trutnovského vikariátu v 17. a 18. století. Příspěvek k dějinám nižší církevní správy v Krkonoších a Podkrkonoší, s. 253–273. – František JIRÁSKO, Černínové, Podkrkonoší a Krkonoše, s. 277–285. – Vilém KMUNÍČEK, Luboš Zelený – průřez literární tvorbou, s. 287–299. – Klára LUKÁŠOVÁ, Z historie panství Stárkov a Skály. Po stopách rodu Čertorejských z Čertorej, s. 301–307. – Petra ONDRYÁŠOVÁ, Příspěvek k počátkům spolkového života v Horní Kalné, s. 309–317. – Ondřej TŮMA, Nález bronzového depotu na Královédvorskú, s. 319–323. – Jiří UHLÍŘ, Igo Etrich (1879–1967), průkopník letectví, vynálezce a konstruktér letadel, a počátky aviatiky na Jaroměřsku (1910–1914), s. 325–335. – Vlastimil MÁLEK, Úmrtí prof. PhDr. Vladimíra Wolfa, s. 339–342. – Ondřej VAŠATA, Za Antonínem Justem, s. 343–345. – Jiří LOUDA, Za Miloslavem Bartošem, s. 346. – Jiří LOUDA, Dodatek k výběrové bibliografii Miloslava Bartoše, s. 347–349. – Ivo ŁABOREWICZ, Krzysztof Radosław Mazurski (1946–2016), s. 350. – Vlastimil MÁLEK, Trutnovský sběratel a mecenáš Václav Petira (1941–2018), s. 351–352. – Ondřej VAŠATA, 70 let Karla Nývltu, s. 353. – Vlastimil MÁLEK, Zasedání Kladské komise historiků v roce 2016, s. 354–357. – Vlastimil MÁLEK, Kladská komise historiků v roce 2019, s. 358–360. – Dana HUMLOVÁ, Jan Václav Bergl – z malého města až na císařský dvůr, s. 361–362. – Alexandra JIŘÍČKOVÁ, Výstava „Řekové mezi námi“ v Městském muzeu ve Dvoře Králové nad Labem, s. 363–365. – Alexandra JIŘÍČKOVÁ, Nová expozice textilního tisku ve Dvoře Králové nad Labem, s. 366–367. – Vlastimil MÁLEK, Nové historické expozice Muzea Podkrkonoší v Trutnově věnované hradům, zámkům a chalupám Trutnovska byly slavnostně otevřeny 18. 12. 2017, s. 368–373. – Jiří UHLÍŘ, Božena Němcová inspirací pro umění, s. 374–376. – Blanka ZÁZVORKOVÁ,

Zpráva o činnosti Krkonošského muzea ve Vrchlabí v roce 2014, s. 377–382. – Blanka ZÁZVORKOVÁ – Jiří LOUDA, Zpráva o činnosti Krkonošského muzea ve Vrchlabí v roce 2015, s. 383–387. – Blanka ZÁZVORKOVÁ – Jiří LOUDA, Zpráva o činnosti Krkonošského muzea ve Vrchlabí v roce 2016, s. 388–393. – Blanka ZÁZVORKOVÁ – Jiří LOUDA, Zpráva o činnosti Krkonošského muzea ve Vrchlabí v roce 2017, s. 394–398. – Vlastimil MÁLEK, Zpráva o činnosti Muzea Podkrkonoší v Trutnově v roce 2014, s. 399–429. – Vlastimil MÁLEK, Zpráva o činnosti Muzea Podkrkonoší v Trutnově v roce 2015, s. 430–459. – Vlastimil MÁLEK, Zpráva o činnosti Muzea Podkrkonoší v Trutnově v roce 2016, s. 460–488. – Vlastimil MÁLEK, Zpráva o činnosti Muzea Podkrkonoší v Trutnově v roce 2017, s. 489–515.

Lidé města / Urban People. Roč. 22, 2020, č. 1:

Tomáš KORBEL, Profesionalizace českých architektů a stavitelů v 19. století na příkladu generace Josefa Hlávky, s. 295–322. – Kamil BEER, Podoby vizuální propagandy v německém zázemí za první světové války, s. 381–395. – Jana ŘÍMANOVÁ, Analýza kvalitativních dat v orální historii s využitím softwaru Atlas.ti, s. 397–413. – Ľubica KOBOVÁ, Za Hanou Havelkovou (1949–2020), s. 415–419. – Pavel TITZ, Jan Bouzek bádající, vyučující a inspirující (1935–2020), s. 420–423.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 23, 2020, č. 1:

Ludmila LUNÁKOVÁ, Počátky klášterního dějepisectví v přemyslovských zemích. Díla. Čas. Svátky a veřejné události, s. 7–43. – Josef ŽEMLIČKA, Emfiteuze, nájmy a propůjčování jako hrozba církevním majetkům, s. 45–58. – Adam PÁLKA, Přijímání maličkých jako třetí plocha mezi utrakvisty a katolíky po roce 1436, s. 59–108.

Moderní dějiny. Roč. 28, 2020, č. 2:

David SMRČEK – Jakub RAŠKA, Politika ulice v 19. století: úvodní poznámky, s. 9–13. – Nina MILOTOVÁ, Národní festivity inscenované ve veřejném prostoru města Roudnice nad Labem v šedesátých až osmdesátých letech 19. století, s. 15–40. – Jakub RAŠKA, Veřejný život, počátky dělnického hnutí a Gutenbergovi mladí ve třech stávkách: Lipsko 1865, Praha 1869, Vídeň 1870, s. 41–84. – Boleslav ŠMEJKAL, „Nechť Třebíč se stane moravským Kladnem!“ Veřejný prostor, politika ulice a dělnické hnutí v Třebíči na přelomu 19. a 20. století, s. 85–101. – David SMRČEK, Politika ulice, nebo politici v ulicích? Fenomén vůdců davu během pražských nepokojů roku 1897, s. 103–121. – Martin KLEČACKÝ, „Krvavá lázeň v Kraslicích.“ Tragické vyústění jedné demonstrace v životě jednotlivce, obce a státu, s. 123–140. – Martin KLEMENT, Zrcadla idejí. O průvodech nacionalistických tělocvičných svazů ve střední Evropě, s. 141–172. – Jan RANDÁK, Kropící vůz? Asanace? Hygiena a „politika ulice“, s. 173–186. – Jana MAROSZOVÁ, Portrét bankéře s knihou. JUDr. Jaroslav Preiss a bibliofilie, s. 189–216. – Jan ŠTEMBERK, Branný sbor československých motoristů 1938–1939, s. 217–242. – Monika KABEŠOVÁ, Personální změny ve funkci předsedy KNV Pardubice v letech 1949–1960, s. 243–269. – Klára NETÍKOVÁ, Liang Qichao a jeho obraz

národního hrdiny v životopisných článcích o západních osobnostech, s. 271–295. – Jana MAROSZOVÁ, Exulantské písně bankéře JUDr. Jaroslava Preisse, s. 299–319. – Michal MAKO, Teplé dějiny v českých zemích (*Queering Czech History*), Praha 29.–30. 11. 2019. Správa z konference, s. 323–329.

Numismatický sborník. Sv. 33/1, 2019:

Ondřej ČERNOHORSKÝ – Jan VIDEMAN, České dukáty Vladislava II. Jagellonského (1471–1516) a Ludvíka Jagellonského (1516–1526), s. 3–70. – Vlastimil NOVÁK, Nové nálezy osmanských mincí na území České republiky z let 1996–2018, s. 71–110. – Marek BUDAJ – Zdeněk OMELKA, Uhorský korunovačný žetón Karola III. zo Sedleca (okr. Břeclav), s. 111–115.

Numismatický sborník. Sv. 33/2, 2019:

Boris STOKLAS – Milan HRABKOVSKÝ, Staré římské razby mincí z oblasti stredodunajského barbarika v neskoroantickom období, s. 123–138. – Jiří LUKAS, Nálezy denárů z 11.–13. století objevené pomocí detektorů kovů (III), s. 139–158. – Jan VIDEMAN – David VRÁNA, Neznámý denár českého knížete Konráda II. Oty s motivem dvojice ryb z Čechelic (okr. Mělník), s. 159–164. – Jiří LUKAS, Nálezy mincí z 12. a 13. století z areálu raně středověkého sídliště v Opolánkách (okr. Nymburk), s. 165–172. – Borys PASZKIEWICZ, Szterling kontynentalny z zaniklé osady Staré Badry w Opolánkách (okr. Nymburk), s. 173–179. – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Dva nálezy dobových falz parvů Václava II. v Krušných horách – Knínice (okr. Ústí nad Labem) a Běhánky (okr. Teplice), s. 180–187. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Alexander DASHUTIN, Nálezy pražských grošů na Ukrajině, s. 188–201. – Juliana BOUBLÍKOVÁ JAHNOVÁ, Morové tolary a morové medaile, s. 202–213. – Miroslav DAŇHEL, Nález římské mince v Holčovicích-Hejnově (okr. Bruntál), s. 216–218. – Jiří MILITKÝ, Nález římského aureu z okolí Brna, s. 219–222. – Miroslav DAŇHEL – Petr JUŘÁK, Dva nálezy římských mincí v Brušperku (okr. Frýdek-Místek), s. 223–225. – Miroslav DAŇHEL, Nález antoninianu císaře Galliena v Holešově (okr. Kroměříž), s. 226–227. – Jiří LUKAS – Miroslav HUS, Dva nálezy raně středověkých českých mincí v okrese Plzeň-sever, s. 228–230. – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Nález denáru Vladislava II. u vsi Hrdly (okr. Litoměřice), s. 231–232. – Vojtěch BRÁDLE, Část nálezů brakteátů ze Zlončic (okr. Mělník) v Muzeu východních Čech v Hradci Králové, s. 233–236. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Martin KRÁL, Nález dutého haléře Karla IV. z Mravína (okr. Chrudim), s. 237–241. – Vojtěch BRÁDLE, Zmínka o starším nálezu uherského dukátu Zikmunda Lucemburského u Zlína, s. 242–243. – Petr BĚHOVN – Marek BUDAJ – Jiří MILITKÝ, Nález dvou středověkých uherských dukátů z Jindřichova Hradce, s. 244–248.

Numismatický sborník. Sv. 34/1, 2020:

Jiří MILITKÝ, Nálezy keltských mincí oppidálního období v širším okolí oppida Hradiště u Stradonic, s. 3–13. – Jan VIDEMAN, Neznámý denár Boleslava III. ze starého Plzně

(okr. Plzeň-město), s. 14–16. – Miroslav HUS – Milan METLIČKA, Nález řezenských feniků v Kbelanech. Příspěvek k nálezům bavorských feniků 13. století v jihozápadních Čechách, s. 17–34. – Petr SCHNEIDER – Filip KRÁSNÝ, Nález brakteátů Přemysla II. Otakara a Václava II. z Vrátna (okr. Mladá Boleslav), s. 35–65. – Miroslav POPELKA – Jan VIDEMAN, Depot pražských grošů a parvů ze Ptení (okr. Prostějov). Příspěvek k poznání drobné mince Jana Lucemburského a Karla IV., s. 66–75. – Vojtěch BRÁDLE – Pavel GREGOR, Nález mincí z katastrálního území Horka u Chrudimi (okr. Chrudim), s. 76–89. – Marek SUCHÝ, Účty Pražské kapituly z roku 1530. Stavební a ekonomické aspekty opravy katedrály sv. Víta a kostela Všem svatých na Pražském hradě, s. 90–108. – Jiří MILITKÝ, Nález keltského statéru z Výrova (okr. Plzeň-sever), s. 110–113. – Jiří FRÖHLICH – Jiří MILITKÝ, Nález tauriské mince z Tourova (okr. Strakonice), s. 114–117. – Jiří LUKAS, Nález saského křížového denáru z 2. poloviny 10. století v Týnci nad Labem (okr. Kolín), s. 118–120. – Vojtěch BRÁDLE, Drobný nález brakteátů u Miletína (okr. Jičín), s. 121–123. – Petr SCHNEIDER – Jana NĚMCOVÁ – David VÍCH, Nález dvou pražských grošů Karla IV. z Borové u Poličky (okr. Svitavy), s. 124–125.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 21, 2020, č. 2:

Miroslava KVĚTOVÁ – Marie TOŠNEROVÁ, Morové epidemie v českých raně novověkých městech optikou narativních pramenů, s. 153–169. – Martin SCHEUTZ, Göttlicher Zorn, Pestlazarette und Donauinseln. Die Wiener Pest von 1713 und die Obrigkeit, s. 170–188. – Karel ČERNÝ, Počátky variolace proti neštovicím v Evropě (1713–1721), s. 189–203. – Andreas WEIGL, Choleraepidemien in den Städten der österreichischen Alpenländer in den 1830er Jahren, s. 204–223. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Cholera a barokní zázraky. Epidemie roku 1832 a poutní místo Křemešník, s. 224–246. – Vojtěch KESSLER, „S podzimem dostavil se zlý host“. Cholera ve válečném roce 1866 v pramenech osobní povahy, s. 247–265. – Kateřina PRAŽÁKOVÁ, Die Beurteilung des Böhmisches Aufstands im Pamphlet vom Winter 1618/1619, s. 266–298. – Ivo CERMAN, Bibliografie k dějinám epidemií 1500–1918, s. 329–336.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 12, 2020, č. 2:

Katarína DERZSIOVÁ, Slovania v gréckom humanitno-vednom výskume do prvej polovice 20. storočia, s. 1–15. – Jitka JINDŘÍŠKOVÁ, Román Umdlené duše a problém moderního člověka. Korespondence T. G. Masaryka a Arneho Garborga, s. 17–48. – Piotr BILIŃSKI – Marek ĎURČANSKÝ, Wacław Sobieski a jeho kontakty s Jaroslavem Bidlem, s. 49–63. – Soňa MARTINOVSKÁ, Přátelství, které přispělo ke vzniku Československa. Edice korespondence Charlese R. Cranea a T. G. Masaryka, s. 65–102. – Emilie TĚŠÍNSKÁ – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, Korespondence Jindřicha Bačkovského a Vladimíra Vanda z let 1946–1948 jako historický pramen k organizaci fyzikálního výzkumu v poválečném Československu, s. 103–179. – Věra DVOŘÁČKOVÁ, Fond Ústav teoretické a aplikované mechaniky ČSAV, s. 181–184. – Lukáš HOLEČEK, Deníky Václava Tilleho: komentovaná edice pramenů, s. 185–186. – Viktor PAVLÍČEK, Budování státu optikou fotoarchivu T. G. Masaryka, s. 187–188.

Pražský sborník historický. Sv. 47, 2019:

Jiří SMRŽ, Správa Malé Strany v 16. a 17. století v rozšířených pamětních zápisech o obnovách městských rad, s. 11–76. – Pavlína GOTTSTEINOVÁ, Nové Město pražské ve světle vizitačního protokolu tereziánského katastru z roku 1725, s. 77–144. – Helena CHALUPOVÁ, Cesta ztracené pečeti tokem dějin – pohnutý osud Jiříka Šverhamra, s. 145–172. – Roman PRAHL, Od „Mahabharáty“ po „Krému umělců“. K vývoji pražské bohémy v druhé polovině devadesátých let 19. století, s. 173–192. – Jitka LUDVOVÁ, Rakouské tradice v českém divadelnictví. Rakouští divadelníci v Praze v meziválečné době, s. 193–223. – Petr KREUZ, Arbitrážní (ubrmanské) výroky městského soudu Starého Města pražského a soudu spojených pražských měst z doby jagellonské. Příspěvek k poznání mediace a urovnávání sporů v pozdně středověké Praze, s. 227–311. – Tomáš VELIČKA, Pásy jako oděvní doplněk v Praze 14. až 16. století v písemných pramenech, s. 313–377. – Marek LAŠŤOVKA – Barbora LAŠŤOVKOVÁ, Proměny pražského uličního názvosloví v letech 1945–1990, s. 379–392. – Jan BÍLEK, Místa setkávání Čapkových pátečníků, s. 393–408. – Václav LEDVINKA, Praha v roce nula. Stav hlavního města na konci komunistické éry a cesta k sametové revoluci, s. 411–428. – Zdeněk DRAGON, a kolektiv, Archeologický výzkum v Praze v letech 2017–2018, s. 539–666.

Sborník Muzea Blanenska. 2020:

Ladislav SLEZÁK, Martin Kříž a Moravský kras, s. 9–10. – Vladimír ŠEBEČEK, Po stopách dávné vraždy aneb záhadná smrt hajného Šenka, s. 11–13. – Ivo ŠTELCL, Masarykův dóm – 100 let od objevu, s. 14–19. – Ladislav SLEZÁK, I králové skrývají svá tajemství. Na památku jednoho z velkých speleologů Moravského krasu, s. 20–22. – František JOHN, Zvony rodu Haubiců v Lysicích, Sebranicích a Drnovicích, s. 23–30. – Michal SCHUSTER, Varhanní virtuos a skladatel B. W. Wiedermann a Malá Haná, s. 31–42. – Jiří KUČERA, Vladimír Skoták – křížová cesta blanenského hraničáře, s. 43–55. – Blahomil GRUNDA – Jitka ŠEVČÍKOVÁ, Cikánský tábor v Hodoníně u Kunštátu, s. 56–59. – Luděk PŮLPITEL, Lyžařský můstek na Hořicích, s. 60–68. – Luděk PŮLPITEL, Školní léta na měšťance v Blansku (1948–1972), s. 69–83. – Petr SYCHRA, Sloučení Rájce nad Svitavou a Jestřebí, s. 84–89. – Jaroslav ŠEJNOHA, Vzpomínka na pana Miroslava Starychu, s. 90. – Petr SYCHRA, Zemřel doc. Ing. Blahomil Grunda, CSc., s. 91–93. – Rok 2020 v Muzeu Blanenska, s. 94–122.

Sborník muzea Karlovarského kraje. Roč. 28, 2020:

Michaela BÄUMLOVÁ, Valdštejniana ze sbírky Muzea Cheb, s. 7–64. – Jana KRTIČKOVÁ, Margaretha Kahler. Zapomenutá hvězda světových jevišť ze Střížova, s. 65–87. – Karel ŘEHÁČEK, Zdravotní péče na Karlovarsku v letech 1938–1945, s. 89–119. – Alena KOUDELKOVÁ, Život s vůní lipového dřeva. Gustav Nosek, řezbář a loutkař, s. 121–144. – Ralf HEIMRATH, „Reicha reicha Maia“ auf dem Kachelofen des Willy Russ, s. 209–215. – Bruno FISCHER – Michaela BÄUMLOVÁ – Jan MATĚJŮ, Komentovaný překlad seznamu českých obojživelníků Jana Tadeáše Lindackera z roku 1791, s. 217–230.

Soudobé dějiny. Roč. 27, 2020, č. 1:

Jakub ŠLOUF, Samosprávný socialismus v československém průmyslu, 1968–1969, s. 9–57. – Jiří KNAPÍK, Pionýr družstevníkem? Pionýrská zemědělská hospodářství v letech 1959–1964, s. 58–99. – Peter ŠVÍK, Február 1948 a civilná letecká doprava medzi Východom a Západom, s. 100–115. – „Nechtěl jsem socialismus ani romantizovat, ani demonizovat“. Rozhovor s Alexejem Jurčákem, s. 127–141.

Soudobé dějiny. Roč. 27, 2020, č. 2:

Jan Claas BEHREND, Zapomenuté povstání? Vzpomínání na 17. červen 1953 v Německu (od roku 1953 do současnosti), s. 213–234. – Zdenko MARŠÁLEK, Kliometrie a národní příběh. Zajatci z wehrmachtu jako vojáci československého zahraničního vojska za druhé světové války, s. 235–254. – Cezar STANCIU, Rumunsko a smlouva o nešíření jaderných zbraní (1968), s. 255–278. – Ondřej HOLUB, Emanuel Famíra – muž, který netoužil po Jaru. Portrét ortodoxního komunisty, s. 279–324. – Réka SÁRKÖZY, Rozpolcená paměť. Pamětní tradice maďarské revoluce 1956, s. 325–333. – Oldřich TŮMA, Nedožitě devadesátiny profesora Jana Křena, s. 415–419.

Studia Comeniana et historica. Roč. 49, 2019, č. 101–102:

Martin STEINER, K výrazům spojeným s migrací v latinských spisech J. A. Komenského, s. 9–22. – Kamila SZYMAŃSKA, Leszno/Lissa im 17. Jahrhundert. Ein gelungenes religiöses, kulturelles und soziales „Experiment“, s. 23–34. – Kateřina ŠOLCOVÁ, Politická teorie na reformované akademii v Herbornu a její reflexe v díle J. A. Komenského, s. 35–46. – Ludmila MNICH, Comenius as an Emigrant: Russian and Ukrainian Reception, s. 47–56. – Roman MNICH, Comenius und das Judentum, s. 57–68. – Andrzej BORKOWSKI, The Comparative Contexts of Research on ‚The Labyrinth of the World‘ by John Amos Comenius and Issues Related to its Polish Translations by Jan Petrowicz (1695) and Jan Pindór (1914), s. 69–79. – Sándor ENGHY, A Biblical Perspective on Migration: One History, One Solution – with Regard to Comenius‘ Understanding of the Bible. Consequences of the Mission and Inheritance of Comenius in the „Sárospatak ‚Schola‘“, s. 80–86. – Thomas RICHTER, The Selectiveness of Cultural Transfer and the Problematic Natures of the Term „Migration“ in Early Modern Europe – Preliminary Remarks, s. 87–100. – Tereza LYČKOVÁ, Martin Luther v „Historii církevní“ Pavla Skály ze Zhoře, s. 101–117. – Jana HUBKOVÁ, Letáková publicistika k počátkům reformace na severočeských panstvích Salhausenů v kontextu s pozdějšími konfesně-kulturními rodovými aktivitami, s. 118–148. – Jan KILIÁN, Migrace a emigrace ve městech českého Krušnohoří v první polovině 17. století, s. 149–161. – Martin HOLÝ, Mezi Vitemberkem a Prahou. Absolventi Leucorey jako profesori pražské utrakovické univerzity v 16. a raném 17. století, s. 162–178. – Martin HOFERKA, Kalich Jednoty bratskej z roku 1639? Hmotný doklad pobielohorskej emigrácie v Skalici, s. 179–194. – Olga ČADAJEVA, Reception of Western Cosmological Models in the Seventeenth-Century Russia, s. 195–213. – Rostislav RAJCHL, Koordinovaná spolupráce astronomů

v 16. a 17. století při utváření představ o vesmíru na základě měření a pozorování kosmických těles, s. 214–226. – Hiroshi MATSUOKA, Finding Myself in Comenius, s. 227–237. – Martin STEINER, Petr Figulus a jeho role v životě Jana Amose Komenského, s. 238–269. – Jiří BENEŠ, Vzpomínka na Wernera Korthaaseho, s. 272–273. – Manfred RICHTER, Würdigung Dr. phil. (Prag) D.hc. (Drohobyc) Werner Korthaase, s. 274–278. – Miroslav VAŠKOVÝCH, Zpráva o činnosti Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě za rok 2018, s. 279–301.

Studia historica Brunensia. Roč. 66, 2019, č. 1:

Petr ELBEL, Die Verschriftlichung des Kriegsalltages. Die Akten der während des Hussitenkrieges in Znaim und Iglau stationierten österreichischen Söldner, s. 5–57. – Petra HEINICKER, Sold und Schaden: Der Kaiser rechnet ab. Überlegungen zu zwei Schiedsverfahren zwischen Kaiser Friedrich III. und Soldunternehmern zur Zeit des Ungarnkrieges, s. 59–84. – Alexandra KAAR, Urkunden und Briefe über das antihussitische Handelsverbot, s. 85–106. – Adam SZWEDA, Die polnischen Absagebriefe während der Kriege mit dem Deutschen Orden, s. 107–119. – Přemysl BAR, Waffenstillstand statt ewiger Frieden? Die Verhandlungen über die Verlängerung des Strasburger Waffenstillstandes zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen (1414–1422), s. 121–139. – Heinrich SPEICH, Nach dem und wir üch jetz geschriben hant von der getat. Kriegsordnungen, Chroniken, Berichte und Briefe aus dem Feld. Quellen zum Ragazer Feldzug 1446 im Alten Zürichkrieg, s. 141–152. – Ondřej SCHMIDT, The Castle of Collalto at War: The Social Structure of the Garrison and the Organization of the System of Defence in 1373, s. 153–181.

Studia historica Brunensia. Roč. 66, 2019, č. 2:

Libor JAN, Litauen und die Könige von Böhmen (von den letzten Přemysliden bis zu Karl IV.), s. 5–15. – Yanina RYIER, The Image of Pagan and Christian Rulers of the Grand Duchy of Lithuania from the Second Half of the 13th and First Half of the 14th Centuries in German Chronicles, s. 17–29. – Darius BARONAS, Good Faith and Realpolitik. Approaching the Art of Politics of Lithuanian Rulers in the Fourteenth Century, s. 31–44. – Sergej Vladimirovič POLECHOV, Eine litauische Alternative für die ganze Rus'? Die Ostpolitik der litauischen Herrscher im ausgehenden Mittelalter: Ansprüche und Wirklichkeit, s. 45–62. – Pavel BOČEK, Der Metropolit Kiprian zwischen Vilnius und Moskau an der Wende vom 14. und 15. Jahrhundert, s. 63–79. – Sebastian KUBON, Die Wahrnehmung der Litauer durch den Deutschen Orden um 1400 und die Rolle des kollektiven Gedächtnisses, s. 81–92. – Wojciech MROZOWICZ, Litwani et rex eorum ad fidem convertuntur Cristi. Die Wahrnehmung Litauens und der Litauer im mittelalterlichen Schlesien, s. 93–103. – Přemysl BAR, Der Streit um die Christianisierung Litauens und Samaitens auf dem Konstanzer Konzil (1414–1418), s. 105–125. – Giedrė MICKŪNAITĖ, Religious Debate and Visual Compromise: Interpreting Byzantine Murals in Lithuania and Poland, s. 127–157. – Adam SZWEDA, Lasset Prewssen Prewssen bleyben. Die Heiden im Ordensland Preußen, s. 159–169.

Studia historica Brunensia. Roč. 67, 2020, č. 1:

Zbyněk SVITÁK, Obecné problémy diplomatiky v novověku, s. 9–18. – Pavla SLAVÍČKOVÁ, Historická účetní terminologie v českých zemích v pozdním středověku a raném novověku: příspěvek k diskuzi, s. 19–26. – Ludmila SULITKOVÁ, Sutorův kancelářský řád ze 60. let 17. století a jeho vliv na brněnské městské písemnosti, s. 27–36. – Jiří BRŇOVJÁK, Kvaterny majestátů moravských zemských desk. Stavovské přijímání na Moravě po roce 1628 a jeho písemná evidence v letech 1642–1852, s. 37–79. – Kateřina KOVÁROVÁ, Komunikační písemnosti moravských panství. Případová analýza na příkladu komunikace panství Třebíč, Uherský Brod, Veverí a Židlochovice na konci 18. a v první polovině 19. století, s. 81–89. – Ivana EBELOVÁ, Familiantský zákon a jeho dopad na proces udělování svatebních konsensů v Čechách, s. 91–106. – Pavel HOLUB, Trestní evidence (na příkladu písemností humpoleckého) politického úřadu první instance státní správy na počátku 20. století, s. 107–125. – Jaromír FLORIAN, Komunikační písemnosti okresního politického úřadu v Boskovicích a jejich proměny na přelomu 19. a 20. století, s. 127–157. – Ján VALO, Diplomatická produkcia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v priezre jej existencie v rokoch 1921 až 1950, s. 159–170.

Studia Mediaevalia Bohemica. Roč. 10, 2018, č. 2:

Martin BAUCH, Überhöhung, Zerrbild und Klischee: Ein Blick auf Johann von Böhmen und Karl IV. mit den Augen italienischer Beobachter des 14. und frühen 15. Jahrhunderts, s. 163–197. – Lukáš REITINGER, Lipolt Krajíř z Krajku ve víru husitských válek, s. 199–240. – Viktor POHANKA, Profesní společenství kutnohorských havířů: cech, nebo pořádek?, s. 241–253.

Theatrum historiae. 2019, č. 25:

Hana JADRNÁ MATĚJKOVÁ, How to Become an Obstetric Authority? Demarcation Dispute between Midwives and Doctors in German Midwifery Manuals from the Early Modern Period, s. 9–28. – Manon PINATEL, Social Aspects of the Professionalization of Midwives in Luxembourg (1800–1940), s. 29–52. – Milena LENDEROVÁ, The Role, Image and Responsibilities of the Midwife in Bohemia (19th and 20th Century), s. 53–64. – Hana STOKLASOVÁ, From Midwifery to Birth Assistance: Midwives' Practice in the First Half of the 20th Century in the Czech Lands, s. 65–93. – Anja Katharina PETERS, Caught Between Dialogue and Diktat – The International Midwives Union 1933–1945, s. 95–108. – Elzbieta KASSNER, Between Home and Hospital: Midwives and Their Maternity Wards in Postwar Poland (1945–1970), s. 109–127. – Vladan HANULÍK, Female Midwifery in the Czech Lands 1850–1950: A Career on the Decline, s. 129–144.

Theatrum historiae. 2020, č. 26:

Martin ČAPSKÝ, Bedřich ze Strážnice a husitské posádky ve Slezsku, s. 9–23. – Miroslav BENEŠ, Obhajoba oprávněného vzdoru vůči svrchovaným vládcům v díle Christopha Goodmana, s. 25–49. – Aneta KANCÍROVÁ, Polemické spisy luterských ortodoxů

jako reakce na konverzi Jana Zikmunda Braniborského, s. 51–76. – Tereza LYČKOVÁ, Jezuité v Historii církevní Pavla Skály ze Zhoře a jejich možná role ve Skálově pojetí dějin, s. 77–91. – Anna NOVÁKOVÁ, K odměnám a výhodám pro šlechtické klienty a agenty. Guillermo Verdugo ve službách Františka z Ditrichštejna, s. 93–110. – Michaela RAMEŠOVÁ – Štěpán VALECKÝ, Autoři výročních zpráv jezuitské koleje v Telči v 17. století, s. 111–135. – Markéta KRÁLOVÁ, Music of Festive Days in 18th Century Český Krumlov. Depiction of Festivities in an 18th Century Monastic Chronicle, s. 137–156. – Lenka ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „Ma santé est mauvaise actuellement...“. Osvícenec a jeho zdraví. Část první: vztah ke zdraví a nemoci na příkladu Václava Antonína z Kounic-Rietbergu a jeho blízkých, s. 157–189. – Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Hmotné (ne)zajištění evangelických kazatelů v první a druhé generaci, s. 191–214. – Zdenko MARŠÁLEK, Limity důvěry. Bývalí vojáci Wehrmachtu ve službě u československého letectva v Británii za druhé světové války, s. 215–244. – Denisa VÍDEŇSKÁ – Jan KRČÁL, Konference Teplé dějiny v českých zemích / Queering Czech History, Praha 29.–30. 11. 2019, s. 265–268. – Milena LENDEROVÁ – Jiří KUBEŠ – Pavel MAREK – Vendula CILEČKOVÁ, Dne 13. 11. 2020 odešel z tohoto světa historik, vynikající učitel a skvělý člověk doc. PhDr. Josef Blüml, CSc., s. 269–276.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 68, 2020, č. 1: Jakub ADAMSKI, Die Bedeutung der Parlerbauten für die Backsteingotik. Über die Ähnlichkeit der Umgangschöre in Stargard und Neisse, s. 3–25. – Jana ZAPLETALOVÁ, Giovanni Vanetti, Fabián Václav Harovník a nástěnné malířství v Čechách po třicetileté válce, s. 26–40. – Kateřina ADAMCOVÁ, Scenography and Visual Wit: Two Aspects of the Sculptural Decorations in the Garden of Troja Palace, s. 41–60. – Ivo HLOBIL, Hlava Krista zaniklé kamenné piety z Hradce Králové – pozdní krásný sloh, s. 61–69. – Petr ČEHOVSKÝ, Die Devise *Verbum domini manet in aeternum* und die Konfessionalisierung der Architektur Niederösterreichs und Mährens im 16. Jahrhundert, s. 70–80. – Christopher Long in Conversation with Martina Hrabová, s. 81–88.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 68, 2020, č. 2: Pavla SAVICKÁ, Sociální a ekonomické aspekty sochařské tvorby v Praze v 17. a 18. století, s. 126–138. – Hubert GUZIK, Lidové mínění, glasnost a soutěž na dostavbu pražské Staroměstské radnice, s. 139–153. – Ed KRČMA, Compression and Riddlecraft. On Pavel Büchler's ‚Small Sculptures‘, s. 154–171. – Petr ULIČNÝ, A Difficult Mission: The Building of St. Vitus's Cathedral in the Time of Ferdinand I and Anna Jagiellon (1526–1547), s. 172–192. – Zdeněk KAZLEPKA, Mezi benátskými malíři. Nově identifikované obrazy ze sbírky hraběte Humprechta Jana Černína, s. 193–201. – Alena KAVČÁKOVÁ, Zdenka Burghauserová – organizátorka výstav českých umělkyní v Amsterdamu a Haagu v roce 1929, s. 202–225.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 72, 2020, č. 4:

David PAPAJÍK, Nový pohled na husitské období ve Šternberku, s. 289–303. – Jiří ŠMERAL, Objev neznámé listiny Dobeše a Beneše z Boskovic z roku 1483 pro Chornice na Moravskotřebovsku. K nadcházejícímu 730. výročí první písemné zmínky o vesnici, s. 304–312. – Josef ŠRÁMEK, Veřejné působení středoškolského profesora Josefa Simona za první Československé republiky. Příspěvek k „prostějovské etapě“ jeho života (1919–1933), s. 313–325. – František VÍCHA, Brno-Lesná, stavba nového kostela, s. 326–333. – David VÁLEK, Webové stránky Veselí historické Vladimíra Groše, s. 334–335. – Zdeněk FIŠER, Strípky z činnosti Klubu českých cyklistů v Kroměříži v letech 1930–1940. K 130. výročí prvních mezinárodních cyklistických závodů na Moravě, s. 336–342 – Jan MERVART, Do dvou let a jeden den poté. Ke 2. výročí odhalení pomníku Vysídlení 1938 v Mikulově, s. 350–351. – Jiří ŠMERAL, Zemřel František Plech, nestor malohanácké vlastivědy, s. 352–353.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 57, 2020, č. 3:

Jan MÜLLER, Výběrový katalog výtvarníků, uměleckých řemeslníků, fotografů a restaurátorů: Český Krumlov 1780–1990, s. 137–154. – Vlastimil KOLDA, Automobily a automobilisté v Českých Budějovicích v prvních dvou desetiletích 20. století, s. 155–175. – Ondřej CHVOJKA – Petr ZAVŘEL, Archeologické výzkumy v trase dálnice D3 na Českbudějovicku, s. 176–189. – Karel VOŠTA, Zánik židovské komunity v Babčicích u Tábora, s. 190–198. – Daniel KOVÁŘ, Několik dokladů o užívání nářečního tvaru místního jména „Budějice“ ze 16. až 19. století, s. 199–200. – Vladimír ŠAVRDA, Pomník americkému vojákovu v Čechelovicích, s. 201–202. – Jakub VALÁŠEK, Clementina Bauer-Pezellen (1897–1979) – malířka, grafička, tvůrkyně reklamních plakátů, her a ilustrátorka dětských knih, s. 203–216. – Jitka VELKOVÁ, Na rozloučenou s Jiřím Pazderou, s. 217–220. – Jitka MÁCHALOVÁ, Za Josefem Blümlm (3. 4. 1948–13. 11. 2020), s. 221–222.

Východočeský sborník historický. Sv. 38, 2020:

Radek BLÁHA – Miroslav KOVÁŘ, Raně gotický článek v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Osicích (okr. Hradec Králové) a jeho lokální význam, s. 5–21. – Ladislav NEKVAPIL – Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Kmotrovství v „protoindustriálních“ oblastech východních Čech v polovině 17. století, s. 23–50. – Tomáš ŘEPA, Kámen pomazání při kalvářském vrchu v Jaroměřicích u Jevíčka, s. 51–79. – Josef ŠRÁMEK, Město v poutech hradebních? K otázce vnímání pevnostní éry Hradce Králové v období 19. a 20. století, s. 81–125. – David RICHTER, Bibliografie historických a vlastivědných neperiodických publikací pro území východních Čech za rok 2019, s. 129–134.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědná ročenka. Sv. 33, 2020:

Zdeněk BENEŠ, 150. výročí narození Josefa Pekaře, s. 9–14. – Marek FAPŠO, Pekař a Mommsen. Zhodnocení a perspektiva, s. 17–35. – Jiří Zoul SAJBT, Staré cesty Českým rájem. I. Žehrovské lesy (Vyskeř – Kost – Mužský), s. 36–62. – Stanislav KASÍK, O historickém znaku města Rokytnice nad Jizerou, s. 63–92. – Petr KOVÁŘÍK, Aristokrat

Jindřich Kolowrat-Krakowský v druhém odboji na Semilsku, s. 93–114. – Milena LENDEROVÁ, Porodní bába v síti sociálních vztahů. Příklad Anastázie Novotné (1888–1959), poslední porodní babičky z Benešova u Semil, s. 115–144. – Barbora LUKÁŠOVÁ, Vzpomínky první české orientalistky Anny Martenové-Klecandové (1892–1974), s. 145–164. – Jan LUŠTINEC, Korespondence Otty hraběte Harracha s Juliem Zeyerem, s. 167–187. – Jan PROSTŘEDNÍK – Vladislav RAPPRICH, Archeologický výzkum v Olešnici u Turnova. Další doklad o použití místních železvců v železářské metalurgii, s. 188–214. – Ludmila SOCHOROVÁ, Vysocký podučitel Jan Petruška v Praze roku 1786 (k tradici lidového divadla v Podkrkonoší), s. 217–233. – Věra KOCIÁNOVÁ, Nепublikovaný sborník písňového folkloru z Jičínska, s. 234–240. – Jiří LOUDA, Za Františkem Jiráskem, s. 243–246. – Vladimíra JAKOUBĚOVÁ, Nová stálá expozice Muzea Českého ráje v Turnově „Z Českého ráje na vrcholy světa“, s. 246–249. – Oldřiška TOMÍČKOVÁ a kol., Rekonstrukce a revitalizace Městského muzea v Hořicích, s. 249–253. – Lubomír PROCHÁZKA, Expozice „Život pod horami“ na zámku v Horní Branné, s. 254–256. – Jaroslav KRÍŽ, Oslavy historika Josefa Pekaře na Malém Rohozci, s. 256–257. – Karel CHUTNÝ, Státní okresní archiv Jičín v roce 2019, s. 258–259. – Pavel JAKUBEC, Státní okresní archiv Semily v roce 2019, s. 260–262. – Oldřiška TOMÍČKOVÁ, Městské muzeum a galerie Hořice v roce 2019, s. 262–264. – Michal BABÍK, Regionální muzeum a galerie v Jičíně v roce 2019, s. 264–268. – David ULRYCH, Krkonošské muzeum v Jilemnici v roce 2019, s. 268–269. – Jan DRAHOŇOVSKÝ, Městské muzeum a galerie Lomnice nad Popelkou v roce 2019, s. 269–273. – Miroslav ŠNAIBERK, Muzeum a Pojizerská galerie Semily v roce 2019, s. 274–276. – Vladimíra JAKOUBĚOVÁ, Muzeum Českého ráje v Turnově v roce 2019, s. 277–280. – Svatava HEJRALOVÁ, Vlastivědné muzeum pro Vysoké nad Jizerou a okolí v roce 2019, s. 281–282. – Petra HEJRALOVÁ, Městské muzeum v Železném Brodě v roce 2019, s. 282–284.

Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea. Roč. 27, 2020:

Marek PARKMAN – Tereza ŠÁLKOVÁ – Lenka KOVAČIKOVÁ – Libor VOBEJDA, Příspěvek k nejstarším dějinám Volar a Zlaté stezky, s. 15–71. – Pavla STUHLÁ, Taxy schwarzenberské dvorské kanceláře za přípovědi patronátních beneficí na tzv. nových panstvích v Čechách z let 1736 až 1770, s. 73–113. – Jan Antonín MAGER, Rod Tilpů na Prachaticku s. 117–145. – Helmut LINHARD, „Medaillon“ für Paul Praxl, s. 149–155. – Helmut LINHARD, „Medaillon“ Paula Praxla, s. 157–163. – Auswahlbibliographie Paul Praxl, s. 165–181. – Paul Praxl, Wie ich den Goldenen Steig fand, s. 183–192. – Paul PRAXL, Jak jsem našel Zlatou stezku, s. 193–200. – František KOTĚŠOVEC, Církevní slavnosti v letech 1989 a 1990 na Prachaticku, s. 201–213. – Václav STARÝ, Zikmund Turnovský z Turnštejna, s. 217–237. – Daniel KOVÁŘ, Lupiči bez hranic. Vyšetřování trestné činnosti pošumavských rasů ve světle soudního spisu z let 1751–1758, s. 239–256. – Paul PRAXL, „Erd-Aepfel für die Unterthanen“. Die Anfänge des Kartoffelanbaus im Böhmerwald, s. 257–267. – Jiří PEŠTA, „By žádné dítě k ženění takové osoby nenutili, ku kteréj dítě žádnou lásku a náklonnost nemá“. Případ nájemné vraždy ve stašské královácké rychtě roku 1807, s. 269–308. – Helena DVOŘÁKOVÁ – Libuše KROPÁČKOVÁ,

Vlachobřezské židovské společenství, s. 309–341. – František KOTĚŠOVEC, Obecná škola Horosedly (pokračování), s. 343–348. – Jan KRLÍN, Přejmenování veřejných prostranství a budov po roce 1918, s. 349–360. – Bohuslav LANĚK, Vačany v kostele sv. Maří Magdaleny ve Čkyni, s. 363–381. – Bohumil TETOUR – František KOTĚŠOVEC, Krutá zima 1929 na Prachaticku, s. 385–388.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Pavel Vladimirovič LUKIN, DrSc.

The School for Advanced Studies in the Humanities,
Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration
pr. Vernadského 82
RU-119606 Moskva
Ruská federace
lukinpavel@yandex.ru

prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc.

Katedra historických věd
Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy
Pátkova 2137/5
CZ-182 00 Praha 8
jiripesek203@seznam.cz

PhDr. Rostislav SMÍŠEK, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
Branišovská 31a
CZ-370 05 České Budějovice
smisek@ff.jcu.cz

Redakce

Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | Managing Editor: Jan Slaviček

Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Marie Buňatová, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Hugh L. Agnew (Washington), Joachim Bahlcke (Stuttgart), Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Piotr M. Majewski (Warszawa), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Taku Shinohara (Tokio), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

**Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History
of the Czech Academy of Sciences**

Adresa | Address:

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha - Suchdol.

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v červnu 2021 | *This issue was published in June 2021.*

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>